ÇAĞDAŞ YAYINLARI

Menter Şahinler

Atatürkçülüğün Kökeni, Etkisi ve Güncelliği

Menter Şahinler

ATATÜRKÇÜLÜĞÜN KÖKENİ, ETKİSİ VE GÜNCELLİĞİ

Ekim 1996

Kapak düzeni:
Naci Özdağlı

Dizgi-Baskı:
Yenigün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A.Ş.

Yayımlayan:
Çağ Pazarlama, Gazete, Dergi, Kitap Basın ve Yayın A.Ş.
Yerebatan Cad. Salkımsöğüt Sok. No:9/B
Cağaloğlu-İstanbul
Tel:514 01 96

Menter Şahinler

ATATÜRKÇÜLÜĞÜN KÖKENİ, ETKİSİ VE GÜNCELLİĞİ

ÇAĞDAŞ YAYINLARI

ÖNSÖZ

Bir ulusun, bağımsızlığını sağlamak amacıyla işgalci emperyalist güçlere karşı verdiği ölüm kalım savaşının, 20. yüzyıl başlarında en çarpıcı örneği olan Atatürkçü hareket ve bu hareketin yaratıcısı Mustafa Kemal Atatürk'e ilişkin, günümüze değin 3000'in üstünde eser yayımlanmıştır (1).

Atatürkçü hareketi incelemekteki amacımız, Türk ulusunun emperyalist güçlere karşı kazandığı zaferleri ve yeni bir devletin kuruluşunu gerçekleştiren siyasi, toplumsal ve kültürel devrimleri bir kez daha anlatmaktan çok, bu hareketin çağdaşlaşma yolunda izlediği ana çizgileri saptamak ve bu konudaki gelişmeleri günümüze değin ele almaktır. Böylelikle pek az denenmiş olan özgün bir bilimsel çalışmayı ortaya koyma çabası gütmekteyiz.

Türk tarihi içinde Atatürkçü hareketin kökeni, gelişmesi, ilkeleri ve tanımını incelerken, özellikle günümüz Türkiyesi'nde Atatürkçü hareketin ve ilkelerinin önemini vurgulamaya çalışacağız. Bunun yanı sıra Atatürkçü hareketin Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde bağımsızlık ve özgürlük simgesi haline gelişini ve uluslararası bir siyasi düşünce akımı olarak gelişmesini de ele alacağız.

Atatürkçü hareket konusunda yazılan eserler, genellikle tarihi olayların ayrıntılarına ve Atatürkçü hareketin yaratıcısı Mustafa Kemal Atatürk'ün üstün niteliklerini içeren anlatımlara dayanmaktadır. Nitekim cumhuriyetin kuruluşundan bu yana geçen 73 yıllık süreye karşın, Atatürkçülük konusunda kesin bir tanımlama getiren, çok ciddi bir araştırma yapılmadığı için Atatürkçülüğün değişik yorumlarıy-

---

1- Muzaffer GÖKMEN, Atatürk ve Devrimler Bibliyografyası, İstanbul, 1963.

la karşılaşmaktayız (2). Bu konudaki eserlerin çoğunda, "Kemalizm" tanımlamasıyla belirtilen Atatürkçü hareket, gerçekte kesin ve değişmeyen ilkeleri içermediğinden, siyasi bir doktrin değil, sürekli gelişme halinde olan bir harekettir. Nitekim Atatürkçü hareketin yaratıcısı Mustafa Kemal, Atatürkçülüğün bir doktrin olmadığını, doktrinlerin belli kalıplara dayandıklarını, böylelikle zamanla aşınıp geçerliliklerini yitirdiklerini, oysa Atatürkçü hareketin ileriye yönelik sürekli bir değişim ve yeniliğe açık olduğunu savunmuştur. Bu gerçekçi yaklaşımın yanı sıra Atatürkçü hareket, Türkiye'de Atatürkçülük, Avrupa'da ise "Kemalizm" olarak adlandırılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 624 yıllık egemenliğinden sonra ulusal egemenliklerini gerçekleştiren Türkler, yeni bir devlet yaratırken, birkaç yıl içinde teokratik bir monarşiden ve Doğu düşüncesinden, çağdaş Batı düşüncesi ve çağdaş hukuk kurallarına dayalı bir cumhuriyet kurmuşlardır. Atatürkçü hareketin, yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni oluştururken, Türk ulusunu Doğu dünyasından koparark, tamamen çağdaş bir devlet anlayışına doğru yönlendirmesi olağanüstü bir ihtilâldir. Atatürkçü hareketi örnek alarak bağımsızlıklarına kavuşan Üçüncü Dünya Ülkeleri, bugün bile Atatürkçü hareketin birkaç yıla sığan devrimlerini tamamlayamamışlardır. Örneğin 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde, iki yıl gibi bir süre içinde gerçekleşen laiklik ilkesi, bağımsız birçok İslam ülkesinde henüz gerçekleşmemiştir.

Bazı tarihçilerin, Atatürkçü hareketin Anadolu'da yarattığı büyük ihtilâli, bir reform olarak yorumlamaları yanıltıcıdır. Atatürkçüler, Osmanlı İmparatorluğu'na son vererek monarşiden cumhuriyete geçerken gerçek bir ihtilâl örneği vermişlerdir. Bu ihtilâl, Türk tarihinin en büyük siyasi olayıdır. Türkiye, Batı'da çok uzun bir dönem gerektiren demokrasiye geçiş sürecini çok kısa bir sürede gerçekleştirmiştir. Sürekli bir gelişme gösteren ulusal Türk siyasi tarihinde hiçbir zaman geriye dönüş olmamış, Atatürkçülerin yarattığı Anadolu ihtilâlini toplum-

2- Bu konuda Bkn. Enver Ziya KARAL, "Les Principes du Kémalisme" in Ali KAZANCIGİL ve Ergun ÖZBUDUN yönetiminde, Atatürk, Fondateur de la Turquie Moderne, Paris, 1984, s.15-35.

sal, ekonomik ve kültürel devrimler izlemiştir. Atatürkçü hareket, Türk toplumunu sürekli bir gelişme ve atılım içinde tutan ulusal bir coşku olarak sürmüştür.

Atatürkçü harekete özlü bir biçimde bakıldığında, eylemlerin ilkelerden önce gerçekleştiği ve Atatürkçü düşüncenin, eylemlere göre oluştuğu açıkça görülür. Biz, bir yandan Atatürkçü eylemleri tarafsız bir yaklaşımla tanımlamaya çalışırken, öte yandan bugüne değin yapılan yanlış değerlendirmeler bağlamında, Atatürkçü hareketin siyasi amaçlar uğruna hedefinden nasıl saptırıldığı konusunu irdeleyeceğiz.

Ayrıca Atatürkçü hareketin ana ilkelerinin, Türkiye'nin siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişme sürecine etkilerini ortaya koymaya çalışacağız.

Türkiye bir Avrupa ülkesi olmasına karşın, Avrupa ülkeleri, Türkiye'nin tarihini ve Atatürkçü hareket içindeki gelişimini yeterince tanıyamamışlardır. Bir ulusun tarihi gelişim içinde belli bir dönemde yaptığı devrimleri tam olarak değerlendirmemiz için, o ulusun tarihini ve bu devrimleri hazırlayan koşulları da belirtmemiz gerekir.

Bu amaçla eserimize Türk tarihinin kısa bir özetiyle başlarken, ilk bölümde Anadolu İhtilâli'nin yapıldığı tarihteki koşullara ve olaylara değineceğiz. Mustafa Kemal Atatürk'ün binlerce esere konu olan yaşamını ise ayrı bir bölümde ele alacağız. Daha sonra Atatürkçü hareketin, ulusu belli bir amaç etrafında birleştiren, harekete geçiren sürükleyici gücünü ortaya koymak için Atatürkçü kadronun hangi koşullarda oluştuğunu ve yönlendirildiğini inceleyeceğiz. Bu doğrultuda Atatürk ilkelerini de ele alacağız.

İkinci bölümde, Atatürkçü ilkelerin Türkiye'de ve uluslararası alanda uygulanmasını ve özellikle Atatürkçü gelişim sürecinin Müslüman dünyasındaki etkilerini ayrıntılarıyla irdeleyeceğiz.

Sonuçta Atatürkçü ilkelerin, Türkiye'de 1945 yılından bu yana geçirmiş olduğu yozlaşma dönemini dikkate alarak, gerçekçi bir tanımlama getirmeyi ve bu ilkelerin günümüz Türkiyesi ile Müslüman dünyasındaki önemini vurgulamaya çalışacağız.

Bu çalışmada izleyeceğimiz temel görüş, ülkenin çağdaşlaşma sü-

recinde laiklik olgusunun yerleşmesi ve günümüzdeki etkileri olacaktır. Bu görüş doğrultusunda, Türk tarihinin en büyük devrimi olan Atatürkçülüğün olağanüstü öneminin güncelliğini koruduğunu kanıtlayacağız. Nitekim Atatürkçü ilkelerin birçoğu amacına ulaşmış, ancak demokrasi ve çağdaşlaşmanın vazgeçilmez koşulu olan laiklik ilkesi henüz tam olarak amacına varamamıştır. Atatürkçülüğün temeli olan laiklik ilkesi için verilen mücadele, günümüzde hâlâ sürmektedir. Bu amaçla Türkiye'nin Doğu ve Batı arasındaki yerini saptayacak ve Müslüman ülkelerde demokrasinin geleceğini belirleyecek olan laiklik ilkesini ayrıntılarıyla ele alacağız.

GİRİŞ

ATATÜRKÇÜ HAREKETİN TARİHİ

A) TÜRKLERİN TARİHİ

Türklerin kökeni Orta Asya'ya dayanmaktadır. Göçebe bir halk olarak tarım ve hayvancılıkla geçindikleri ve komşuları olan Çinlilerle sürekli bir mücadele içinde oldukları bilinmektedir. Çinliler, Türklerin yaptıkları akınlar ve savaşlarda gösterdikleri olağanüstü başarılar karşısında, bir savunma hattı oluşturmak amacıyla M.Ö. 214 yılında Çin Seddi'ni yapmışlardır.

Belli bir süre sonra, Orta Asya'da başgösteren kuraklık nedeniyle Türkler, büyük boylar halinde Çin Seddi'nin ters yönüne, Batı'ya doğru göç etmek zorunda kalmışlardır. Türklerin bir bölümü Ural dağlarından Avrupa kıtasına geçerken, önemli bir bölümü ise Hazar denizinin güneyinden Güney-Batı Asya'ya göç etmiştir. Türkler gittikleri bölgelerde Türkmenler, Kırgızlar, Özbekler, Tatarlar, Azeriler, Kazaklar, Yakutlar ve Bakşirler gibi isimlerle yeni devletler kurmuşlar, sağladıkları birlik ve sahip oldukları güçlü savaş yetenekleriyle bu bölgelerde bulunan başka devletlere karşı üstünlük sağlamışlardır (3).

Türklerin, Orta Asya'dan göç etmeleriyle kazandıkları en önemli niteliklerden biri, kısa zamanda çeşitli uygarlıklarla ilişki kurarak yeni teknolojik buluşlardan ve ilerlemelerden yararlanmaları olmuştur. Çin uygarlığıyla başlayan bu ilişkilerde, Türkler yalnız teknolojik gelişme ve buluşları almakla kalmamış, çeşitli ulusların görenek ve gelenekleriyle kendi kültürlerini zenginleştirme, geliştirme olanağı da bulmuşlardır. Çin uygarlığından sonra Arap uygarlığıyla karşılaşan Türkler, yıllarca Sümer uygarlığının oluştuğu topraklarda yaşamış, başta Hitit uygarlığı olmak üzere en eski uygarlıkların beşiği olan Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Anadolu'da Bizans ve daha sonra Rus kültürü ile Mısır uygarlığı ve Avrupa'da çeşitli uygarlıkları da yakından tanımışlardır.

Bütün bu uygarlıklarla ilişkide olan Türkler, böylece geniş bir hoş-

3- Jean-Paul ROUX. Histoire des Turcs. Fayard, Paris, 1984, s.41

görüye ulaşmışlardır. Başka ülkeleri ele geçirdikleri zaman, bu ülkelerdeki halklara başta dini özgürlük olmak üzere dil, ırk, gelenek ve görenek gibi, kültürel tüm özgürlüklerini koruma hakkını tanımışlardır. Dünyanın en büyük uygarlıkları ile iç içe yaşayan Türkler, yüzyıllar boyu ellerinde bulunan Hitit, Mısır, Yunan ve Bizans uygarlıklarının en görkemli yapıtlarını onarmışlar ve günümüze değin büyük bir titizlikle korumuşlardır (Freskler, Parthénon, Ayasofya gibi).

Türk uygarlığını en çok etkileyen unsurların başında İslam dini gelmektedir. 7. yüzyılın başlarında Arap yarımadasında ortaya çıkan İslamiyet, Orta Doğu'da yayılmış ve daha sonra bu bölgedeki Türkler tarafından kabul edilmiştir. Türkler, Arapların sürdürdükleri İslamiyet mücadelesine katılmışlar ve İslam dininin yerleşmesinde etkin bir rol oynamışlardır. Türkler, İslamiyetin kurucusu Hz. Muhammed'ten sonra, dini liderlik sıfatını taşıyan Halifeliğe sahip çıkıncaya kadar (1517), dinî bir devlet niteliği göstermemişler, ancak İslam dininin yayılmasında başlıca rolü oynamışlardır (4). Giderek daha büyük devletler kuran Türklerin Orta Doğu'da kurduğu Büyük Selçuklu Devleti, Bizans İmparatorluğu ile yaptığı Malazgirt savaşını kazanarak 1071 yılında Anadolu'ya girmiştir (5). Bu arada Avrupa'da egemen olan dinî devletler, Hıristiyan dininin kutsal yerleri olan Orta Doğu'nun Türklerin eline geçmesiyle, bu yerleri kurtarmak için Haçlı Seferleri düzenlemişlerdir.

Anadolu'da kurulan Anadolu Selçuklu Devleti ise belli bir süre sonra parçalanmış ve yerine çeşitli beylikler kurulmuştur. Bu beyliklerden biri olan Osmanlı Beyliği, kısa sürede diğer beyliklere üstünlük sağlamış ve 1299 yılında Osmanlı Devleti kurulmuştur. Osmanlı Devleti de Türklerin geleneksel yayılma yönü olan Batı'ya yönelmiş ve 14. yüzyılda Balkanlar'ı, Yunanistan'ı, Sırbistan ve Karadağ'ı işgal etmiş, 1453 yılında ise Osmanlı İmparatorluğu'nun genç sultanı

4- Jean-Paul ROUX, a.g.e., s. 273.
5- A.g.e., s. 156-157.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u ele geçirerek Bizans İmparatorluğu'na son vermiş ve böylece Ortaçağ'ı kapatmıştır (6).

İstanbul'un fethi ile birlikte Osmanlılar, Avrupa devletleri arasına katılmışlardır. Benoist-Méchin ile Gustave Schlumberger, Konstantinopl'ün fethini dünya tarihinin en önemli olaylarından biri olarak değerlendirirken, bu olayın Avrupa'nın kaderi üzerindeki çok önemli etkilerine değinmektedirler. Bu olayın, Doğu'da Türklere yüzyıllar boyunca üstünlük sağladığını ve Helenizm dünyası için çok büyük bir yıkım olduğunu, sonuçta Ortaçağ'a son vererek, Yeniçağ'ı başlattığını yazmaktadırlar (7).

Giderek topraklarını Batı'ya doğru genişleten ve Hıristiyan ordularını bozguna uğratan Türklere karşı, Batı'da genel bir düşmanlık ve kuşku uyanmıştı. Oysa aynı dönemlerde İspanya'dan ve Avrupa'dan kovulan Yahudiler, Müslüman dünyasının hoşgörüsüyle Osmanlı topraklarına sığınmışlardı (8).

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'da Viyana'ya, Asya'da Hindistan'a kadar genişlemiş, Fas'ın dışında bütün Kuzey Afrika'yı almıştı (9). Kanuni Sultan Süleyman için kullanılan sıfatları şöyle sıralayabiliriz: Tanrı tarafından dünyaya gönderilen Osmanlı Sultanı; Muhteşem Süleyman; Dünyadaki sultanlar sultanı; Tüm insanların efendisi; Tanrıya inanan ve inanmayanların Sultanı; Dünyadaki bütün halkların sığındığı Sultan; Tanrı'nın gölgesi; Dünyadaki refahın yaratıcısı (10). Kanuni Sultan Süleyman, Osmanlıların geleneksel hoşgörüsü içinde, inanç sahibi olsun olmasın herkese sahip çıkıyor ve imparatorluğunu tüm halkların sığınabileceği bir yer olarak gösteriyordu. Anadolu'da Osmanlı Beyliği'nin devamı olarak ortaya çıkan ve 3 kıtaya yayılan bu büyük imparatorluğun içinde, 18 ayrı etnik grupla beraber (Türk, Arap, Sırp, Ermeni, Macar, Yunan,

---

6- A.g.e., s. 270-271

7- BENOIST-MECHIN, Mustafa Kemal ou la Mort d'un Empire. Albin Michel. Paris. 1954. s. 59.

8- Robert MANTRAN. L'Histoire de l'Empire Ottoman. Fayard. Paris. 1989. s.11

9- Andre CLOT: Soliman le Magnifique. (Muhteşem Süleyman). Fayard. Paris. 1983.

10- Fairfax DOWNEY. Soliman le Magnifique. (Muhteşem Süleyman). Fayard. Paris. 1983.

Bulgar, Ulak, Acem, Kürt, Rus, Azeri, Yahudi, Makedon, Tatar, Çerkes, Romen, Arnavut) yeryüzünde var olan bütün büyük dinler yaşıyordu (11).

Türkler, Orta Asya'dan bu yana kurdukları birlik, disiplin ve saygıya dayalı yönetime, güçlü bir askeri örgüt eklemişler ve çeşitli ırklara, dinlere, farklı görüşlere hoşgörü ile yaklaşarak Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar sürdürmüşlerdir.

15 ve 16. yüzyıllarda en görkemli dönemini yaşayan Osmanlı İmparatorluğu, 17. yüzyıldaki duraklama devrinden sonra, dünyadaki gelişmelere ve Ortaçağ sonrası Rönesans ve Reform hareketlerinin doğurduğu yeni akımlara ayak uydurmak için yenileşme hareketlerine girişmiştir. 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan gerileme devrini, 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 İslâhat Fermanı gibi cesaretle gerçekleştirilen, ama kapsamı çok zayıf olan iki reform hareketi izlemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok köklü gerçeklere dayanan çöküş nedenlerini, şu başlıklarla özetleyebiliriz:

Siyasi Nedenler: Avrupa'da yeni ilkelerle birlikte ulus kavramını da getiren 1789 Fransız İhtilâli, Osmanlı İmparatorluğu yönetimindeki etnik grupların bağımsızlıklarını kazanmaları için bir başkaldırma işaretiydi. Bu arada Osmanlıların işgal ettikleri Hıristiyan topraklarında yaşayan etnik grupların, dillerini, dinlerini, toplumsal ve siyasi konumlarını koruduklarını belirtmek gerekir. Profesör Mantran bu konudaki görüşünü şöyle açıklamaktadır: "Osmanlı yöneticileri, işgal ettikleri topraklarda yaşayan halkları bütünleştirmeye, onları zorla Osmanlılaştırmaya veya dinlerini değiştirmeye hiçbir zaman kalkışmamışlardır. Aksi halde Yunanca, Bulgarca, Sırpça ve diğer dillerle birlikte Hıristiyan dinlerin ve bölgedeki soyluların varlıklarını nasıl açıklarsınız? Kaldı ki diğer büyük devletler 18. yüzyıl sonlarında ve özellikle 20. yüzyılda, etnik ve dini azınlıkları korumak ve ulusçuluk ilke-

11- Gilles VEINSTEIN, "L'Empire dans sa Grandeur: (XVI.Y.Y)" in Robert MANTRAN, a.g.e., s. 161-162.

si bahanesiyle kendilerine çıkar sağlamak için, bütün bu unsurlardan yararlanmışlardır" (12).

Avrupa'da Ortaçağ derebeylikleri yıkılmış ve yerine güçlü krallıklar kurulmuştu. İmparatorluğun sınırları, varlığını tehdit etmekte olan bu krallıklarla çevrilmişti. Yeni fetihler yapılmadığı için Osmanlı İmparatorluğu'nun ganimetleri ve gelirleri azalmıştı. Oysa İmparatorluk, çok pahalıya mal olan bir ordunun giderlerini karşılamak zorundaydı. (13). Sürekli gelişen Rus Çarlığı, Osmanlılarla yüzyıllarca süren savaşlardan sonra Avrupa'daki krallıklarla işbirliğine girmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak amacıyla bir yandan Slav kökenli ulusları kışkırtmış, öte yandan Yunanistan'a destek vermişti. Çarlık Rusyası'nın önceleri dini nedenlerle ele geçirmek istediği Ortodoksların merkezi İstanbul, Akdeniz'e açılabilmenin de tek yoluydu. Rus Çarı Nikola, sıcak denizlere açılma siyasetini gerçekleştirmek amacıyla 1853 yılında İngiltere'ye, giderek zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasını önermişti (14).

Dini Etkenler: Osmanlı İmparatorluğu'nun 1517 yılında Halifeliği ve İslamiyetin dini liderliğini üstlenmesi ve Hıristiyanların kutsal yerlerini elinde bulundurması, Hıristiyan dünyasında tepkiyle karşılanmıştı... İslamiyet ilkelerinin dini yöneticilerce gelişigüzel ve yerel çıkarlar doğrultusunda yorumlanması sonucunda, Avrupa'daki yeni buluş ve teknikler Osmanlı İmparatorluğu'na sokulmamış, İmparatorluk çağdaş teknik, sosyal ve siyasal gelişmelerin gerisinde kalmıştı. Faizin haram olarak nitelendirilmesi Müslümanları ticaretten uzak tutmuş, bunun sonucu olarak Yahudi ve Hıristiyan azınlıklar ticarete yönelmişlerdi. Avrupalı güçlü Hıristiyan devletler, Müslüman dünyası ile Hıristiyan dünyası arasında giderek önem kazanan din çatışması bağlamında, Müslüman bir devleti Avrupa'dan tamamen dışlamak için yüzyıllar boyunca Avrupa devletlerini tehdit eden Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hıristiyan azınlıkları, "Haç'ın Ay'a karşı savaşı" sloganıyla kışkırtmışlardı.

12- Robert MANTRAN, a.g.e., s. 10.
13- Robert MANTRAN, a.g.e., s.238.
14- Jean Paul GARNIER, La Fin de l'Empire Ottoman, Paris, 1973,s. 68.

Ekonomik Nedenler: Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik gücü, tarıma ve işgal edilen topraklardan alınan vergilere dayanıyordu. İmparatorluğun çok geniş bölgelere yayılan toprakları 18. yüzyılda doğal sınırlarına ulaşmıştı. Yeni toprakların işgal edilmesi için ordunun binlerce kilometre yol alması ve güçlü krallıkların ordularıyla çarpışması gerekiyordu. İmparatorluğun çok geniş bir alana yayılmasıyla, ordunun hareket yeteneği azalmıştı, ayrıca Avrupa ordularında XIX. yüzyılda gelişen teknik ilerlemeler izlenememişti. Avrupa'nın ticaret ve sanayileşmeyle artan ekonomik gücü karşısında da hiçbir değişiklik öngörülmemişti. Nitekim 1535 yılında Osmanlıların, öncelikle Fransa krallığına tanıdığı ticari ayrıcalıklar olan "kapitülasyonlar", dört yüzyıl boyunca sürmüştü.

Osmanlı İmparatorluğu siyasal üstünlüğü yeni fetihlerde aramış, ekonomik düzenin yapısıyla ilgilenmemiştir. İmparatorluk içinde ticaretle uğraşanlar hep azınlıklar olmuştur. İmparatorluğun gerilemesinin ve çökmesinin nedenleri askeri hatalarla sosyal ve mânevi değerlerde aranmış, ancak ekonomik gerçeklere değinilmemiştir. Nitekim 1839 Tanzimat Fermanı daha çok hukukta yargı ve yönetimde sultanın tek taraflı olarak verdiği güvenceleri kapsarken, 1856 İslâhat Fermanı, Müslüman olmayan azınlıklara güvenceler tanımış, ancak her iki fermanda da ekonomik unsurlara değinilmemiştir.

Sosyal Nedenler: Yapısında 18 ayrı etnik grubu ve bütün büyük dinleri barındıran İmparatorluğun yönetiminde çağdaş hukuk anlayışı yerine, İslamiyet kuralları uygulanıyordu. Yarı-teokratik hanedan yönetimi, yenilenme çabalarına karşın varlığını sürdürüyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda girişilen reformlar, yanlış bir değerlendirme sonucunda, askeri alanda başlatılmıştır. Bu amaçla III. Selim klâsik Osmanlı ordusu yerine "Nizam-ı cedid" ordusunu getirmiş, II. Mahmut 1826'da Yeniçeri ordusunu kaldırmış ve bürokratik reformlara girişerek, eğitim, sağlık ve kültür gibi alanlarda Batı gelişmelerini izlemeye çalışmıştır. İmparatorluğun siyasal ve sosyal yapısını değiştirme girişimlerinin ilk yazılı belgelerini, 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 İslâhat Fermanı oluşturmaktadır.

Tanzimat Fermanı, bir halk hareketinden kaynaklanmış, ileri görüşlü bir Sadrazam olan Mustafa Reşit Paşa'nın, Abdülmecit'i zorlamasıyla, Padişah'ın halka tek taraflı olarak verdiği can ve mal güvenliği gibi insan haklarının güvencesi biçiminde değiştirilmiştir. İslâhat Fermanı ise 1856 Paris anlaşmasıyla müttefik devletlerin Osmanlılara zorla kabul ettirdikleri, azınlıklara güvenceler veren bir belge niteliğinden öteye gidememiştir.

Bu fermanlardan sonra "Genç Osmanlılar" adıyla bir cemiyet kurulmuş ve İmparatorluğun yönetim biçimini değiştirme, yenilikler getirme yolundaki çalışmalar "Anayasa", "Ulusal Meclis" gibi kavramlara dönüşmüştür. Genç Osmanlılar'ın oluşturduğu siyasi görüşler ve baskılar sonucunda, 1876'da Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez meşrutiyet ilân edilmiştir.

İki yıl süren meşrutiyetin en önemli niteliği, biçimsel de olsa İmparatorlukta altı yüzyıl süren Teokrasi ve Monarşi yönetimine ilk kez bir değişiklik getirmesidir. 1876 Meşrutiyeti'nin önemli diğer bir sonucu da, İmparatorlukta Türkçülük hareketini oluşturmasıdır. Türkleri birleştiren ve İmparatorluk içinde Türklük kavramını ortaya atan bu hareket kısa sürede, İmparatorluğun dışında yaşayan Türkleri de birleştiren aşırı ulusçu bir akım olan "Turancılık" biçimine dönüşmüştür. Ulus kavramından uzak olan İmparatorluk içinde Ziya Gökalp, Türk uygarlığı, Türk töresi üzerindeki görüşleriyle Türkçülük akımını yaratmış, Namık Kemal ise ulus ve vatan kavramını şiirlerinde işleyerek halkta ulus heyecanını oluşturmuştur.

Genç Türklerin Askeri Darbeleri

Genç Osmanlıları, 1876'dan itibaren Genç Türkler izlemiştir. 1876-1908 yılları arasındaki dönemde, Genç Türklerin "ulus" ve "vatan" kavramlarını işlemeleri sonucunda Osmanlı ordusunun genç subayları başkaldırarak, Padişah Abdülhamit'i, II. Meşrutiyet'i ilân etmek zorunda bırakmışlardır. Meşrutiyetin ilân edilmesi, genç subaylar arasında gelişen yeni Türkçülük akımını güçlendirirken, yeni Türk-

çülük cemiyetleri de giderek çoğalmaktaydı. Sonuç olarak İmparatorlukta teokrasi ve monarşi yönetiminin artık sürmeyeceği, tam bir çöküş dönemi içindeki imparatorluktan, bir vatan ve bir ulusun yaratılacağı, tarihi, siyasi, sosyal ve ekonomik koşulların, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine son vereceği gerçeği ortaya çıkmıştı. Genç Osmanlı subayları, 1908 yılından itibaren Balkanlar'da sürekli toprak kaybeden Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğini ellerine almaya çalışmışlardı. 1908'de askeri bir darbeyle II. Meşrutiyet'in ilân edilmesi üzerine genç subayların lideri olan Enver Paşa, yönetimi ele geçirmiş ve Padişah ilk kez dış siyasette ikinci plâna itilmiştir.

Genç Türk subayları arasında yayılan Türkçülük, dünyadaki Türkleri birleştiren bir akım olarak yorumlanmıştır. Nitekim Avrupa'da 1914'te Birinci Dünya Savaşı başladığında, Enver Paşa Osmanlılar'ın kaybettiği toprakları geri almak ve güçlü bir devlet yaratmak amacıyla İmparatorluğu Almanya'nın yanında savaşa sokmuştu. 1914'te İmparatorluk, 1.700.000 km^2'lik toprak ve 22 milyon nüfusla savaşa girmiş ve 1918'de savaştan 700.000 km^2'lik toprak ve 12 milyon nüfusla çıkabilmiştir (15).

Birinci Dünya Savaşı sonunda, yenilen devletler arasında yer alan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Turancılık akımı, Genç Türklerin düş kırıklığı ile son bulmuştu. Nitekim 30 Ekim 1918 günü İtilâf Devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan "Mondros Ateşkes Anlaşması", İmparatorluğun tamamen sona ermesi anlamını taşıyordu.

Bu anlaşmada yer alan en önemli maddeler şunlardır:

a) Osmanlı ordusu derhal terhis edilecektir.

b) Çanakkale ve İstanbul boğazları açılacak, istihkâm yerleri İtilâf devletlerince işgal edilecektir.

c) Güvenlik yönünden gerekli görülen yerler İtilâf Devletlerince işgal edilecektir.

d) Kömür, mazot ve yağ maddeleri ile limanlar ve demiryolları İtilâf Devletlerinin eline geçecektir.

Mondros Anlaşması, 20. yüzyılın başında emperyalizmin en çar-

15- Sabahattin SELEK, Anadolu İhtilâli, İstanbul, 1968, s. 60.

pıcı örneğini oluşturmaktadır. Bu anlaşmada Osmanlıların askeri gücünü ortadan kaldırarak ekonomik kaynaklarını denetimlerine almayı düşünen İtilâf Devletleri, gerektiğinde istedikleri yerleri işgal etmek olanağını elde etmişlerdi. Avrupa devletleri, böylelikle toprak tutkularını ve sömürgecilik düzenlerini, tarihi bir imparatorluğun zengin doğal kaynakları üzerinde, Anadolu'da kuracaklardı. Nitekim İtilâf Devletleri Mondros Anlaşması'nı uygulamakla gecikmemişler; İngilizler İstanbul ve Musul'u, Fransızlar İskenderun'u, İtalyanlar Antalya'yı, Yunanlılar da İzmir'i işgal etmişlerdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomi ve ticaretin Rum, Ermeni, Yahudi azınlıklarca yönetilmesi, işgalci güçlerin işlerini kolaylaştırmıştı. Türkler tarihi bir gelenekle askeri konuları her şeyden önemli tutmuşlar, ekonomi ve ticarete gerekli ilgiyi göstermemişlerdi. İmparatorluğun en önemli yöneticileri, askeri sınıftan oluşmuştu. Oysa Mondros Anlaşmasında yer alan orduyu terhis etme kararı, Türk halkının gereğince örgütlenebileceği ve başarılı olabileceği bu önemli kesimin dağılmasını öngörüyordu.

Anadolu'nun her yanında başlatılan halk direnişi tamamen yerel, örgütsüz ve güçsüzdü. Bu gerçeğin farkında olan Yunan hükümeti, dağınık güçlerle savaş veren düzenli bir ordudan ve maddi olanaklardan yoksun bir ulusu yenerek, Batı Anadolu'yu tamamen işgâl etmenin zor olmayacağı ve krallığının topraklarını kolaylıkla genişleteceği kanısına varmıştı.

Gerçekten de Türk halkı Anadolu'da dağınık ve perişandı. Osmanlı yönetimi ise hiçbir çözüm getiremiyordu. Dağılan Osmanlı ordusunun komutanları, Osmanlı yöneticilerinin suskunluğu karşısında ne yapacakları konusunda kararsız kalmışlardı.

Halk Anadolu'da dağınık bir halde, özgürlük için dağlara çıkan direnişçilerle beraber, yalnız işgalci devletlere karşı değil, bu ağır koşullar içinde kendisine hiçbir yol göstermeyen ve sahip çıkmayan yönetime karşı da isyan etmişti. Başlangıçta bu başkaldırmanın amacı işgalci devletlerden kurtulmaktı. Sonuçta ise bu hareket, emperyalist güçlere ve içeride bulunan saldırgan azınlıklar (Ermeni ve Rum) ile Os-

manlı yönetimine karşı oluşan, örgütlenmemiş doğal bir başkaldırı hareketiydi. Anadolu'nun her köşesinde gelişigüzel gruplar ve bireysel hareketlerle yürütülen başkaldırıların, bağımsızlık mücadelesinin toplu ve düzenli halk hareketine, sonuçta bir ihtilâle dönüşmesi için halkın inandığı bir liderin yanı sıra halkın benimseyeceği yeni bir ideoloji ve dağınık olarak yapılan mücadeleleri birleştirecek bir hareket, bir güç gerekiyordu. Türk ordusu, 1911-1918 arasında Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında tam sekiz yıl durmadan savaşmak zorunda kalmış, sonunda halk savaşmaktan bezmişti. Ordusu dağılmış olan Anadolu halkı, her şeye karşın bağımsızlığını sağlamak için var olma mücadelesi veriyordu.

Kurtuluş mücadelesinin çok güç olacağını düşünen bazı tutucu çevreler, İngiltere'nin korumacılığını isterken, diğerleri de ABD korumacılığının barışçı ve gerçekçi bir çare olduğunu öne sürmüşlerdi. Osmanlı İmparatorluğu, 620 yıllık mutlak egemenlikten sonra hangi büyük gücün korumacılığını kabul edeceğinin hesabını yaparken, Anadolu'nun içlerine çekilmiş Türk halkının emperyalist güçlere karşı bir var oluş mücadelesi sürdürmesini dikkate almıyordu. Anadolu'nun her yanında kurulan "direniş dernekleri", ulusal birleşmenin ve örgütlenmenin çok önemli işaretleriydi. Ülkenin hemen hemen her bölgesinde direniş dernekleri kurulmuştu. Ege bölgesinde 14 Mayıs 1919'da İzmir Reddi İlhak Cemiyeti, 6 Ağustos 1919'da da Denizli Reddi İlhak Cemiyeti kurulmuştu. Güney'de ise karşı koyma hareketleri bağlamında Kilikyalılar Cemiyeti ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlı kuruluşlar oluşturulmuştu. Karadeniz'de 13 Şubat 1919'da Trabzon Müdafaa-i Hukuk Milliye Cemiyeti ortaya çıkmıştı (16). İstanbul'da 1918 aralık ayında Vilâyet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Cemiyeti kurulmuş, bir şubesi de Erzurum'da açılmıştı. Nitekim bu cemiyetin temsilcileri 17 ve 21 Temmuz 1919 tarihleri arasında Erzurum'da Şark-ı Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni oluşturmuşlardı (17). Batı'da

16- Mete TUNÇAY, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, (1923-1931), Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 33-34. Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasi Partiler, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, 1952, s. 472-527.
17- Cevat DURSUNOĞLU, Milli Mücadele'de Erzurum, Ankara, 1946, s. 63-65.

ortaya çıkan en önemli örgütler, Trakya Paşaeli Müdafaa Heyeti-Osmaniyesi ve 13 Kasım 1919'da kurulan Karakol Cemiyeti idi. Bununla birlikte direnme hareketindeki en güçlü kuruluş, 4 Eylül 1919'da oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olmuştur (18). Böylelikle Anadolu'da Türkler, düşmana karşı tam bir dayanışma içinde birleşme gereksinimi ve zorunluluğu içinde bulunuyorlardı. 19 Mayıs 1919'dan itibaren Atatürkçü hareket adını alacak olan Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesi, bu tarihi gelişim ve zorunluluktan doğmuştu. Atatürkçülerin halkı başından beri ayaklandırdıkları ve böylelikle ulusal birliği sağladıkları görüşü yanıltıcıdır. Türk halkının kendi kendine başlattığı karşı koyma ve başkaldırma hareketiyle, Atatürkçülere gerekli ortamı hazırladığını belirtmek daha doğru olacaktır. Nitekim Atatürkçü hareketin öncüleri, genç Türk subayları, Anadolu'yu bir alev gibi saran ihtilâlcilere katılarak, yaratılmış olan bu uygun ortam içinde halk hareketinin doğuşuna yön vermiş ve başarıya ulaşmasını sağlamışlardır. Yetenekli, genç Osmanlı Paşası Mustafa Kemal, hem hazırlayıcı, hem de uygulayıcı bir lider olarak, Atatürkçü hareketin örgütlenmesinde ve başarısında en önemli sorumlulukları üstlenmiştir.

Atatürkçü hareketin her aşamasında önemli kararları olan Mustafa Kemal'in yaşamını ve kişiliğini inceledikten sonra, bu hareketin doğuşunu daha ayrıntılı biçimde ele alacağız.

B) MUSTAFA KEMAL

Mustafa Kemal, Slavların Makedonya'da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklandığı bir dönemde, 1881 yılında, Selânik'te doğmuştur. Orta halli bir ailenin tek erkek çocuğu olan Mustafa Kemal, ilkokuldan sonra askeri bir okul olan Selânik Rüştiyesi'ne gitmişti. Askeri lise kısmına 1895 yılında Manastır İdadisi'nde başlamış, öğrenim süresince çalışkan, dürüst bir karakterin yanı sıra güçlü bir ihtirasa sahip olmasıyla da göze çarpmıştı. Olayları çok geniş boyutlar içinde değerlendirmekte ve sorunları köklü bir biçimde ele almaktaydı. Nite-

18- Mete TUNÇAY, a.g.e., s. 35.

kim gerçekçi ve mantıklı yorumları ile arkadaşları arasında kısa sürede ön plana çıkmıştı (19).

Mustafa Kemal'in gençliği, Osmanlı topraklarının isyanlar içinde bulunduğu bir dönemde geçmiştir. Manastır Askeri Lisesi'nde okuduğu dönemde Osmanlılar ve Yunanlılar arasında 1897 savaşı sürmekteydi. 1878 yılında Sırbistan'a tanınan bağımsızlık ve Bulgaristan'a verilen özerklik, Balkanlar'da sürekli bir ihtilâl ortamı yaratmıştı. Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde bulunan azınlıkların bağımsız devletler kurması, İmparatorluğun genç subayları arasında ilk kez vatan fikrini ortaya koymaktaydı. Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yıl değişen sınırları içinde, sınırları değişmeyen bir vatan kurmak için yapılan tartışmalara ateşli bir biçimde katılıyordu.

Mustafa Kemal, Manastır Askeri Lisesi'nden 1898 yılında mezun olduktan sonra İstanbul Harbiye Okulu'na devam ederken, giderek Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi durumun ağır koşulları üzerinde düşünmeye başlamıştı. Sultan Abdülhamit'in koyu monarşi yönetiminde her türlü siyasi tartışma ve fikir yasaklandığından, arkadaşlarıyla özgürlük konusunda gizli toplantılar düzenliyor ve çözüm yollarını tartışıyordu (20). 1902 yılında Harbiye Okulu'ndan mezun olmuş ve genç bir teğmen olarak Harp Okulu'nun kurmay sınıfına alınmıştı. İstanbul'da, askeri öğrenimi sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu güç koşulları tüm çıplaklığı ile görmüştü. Askeri okulun sıkı disiplinine ve okula siyasi tartışmanın girmesinin kesinlikle yasak olmasına karşın, bütün Harbiye öğrencilerine yönelik gizli bir gazete çıkarmış ve böylelikle öğrencileri ülke sorunları hakkında bilinçlendirmek istemişti. 1905 yılında kurmay yüzbaşı olarak askeri öğrenimini bitirdikten sonra da, ülkenin sorunlarını tartışmak üzere genç arkadaşlarıyla toplantılarını sürdürmüştü. Bu toplantıların biri yapılan ihbarlar üzerine basılmış ve Mustafa Kemal Şam'da bulunan 5. Ordu'da görev almak üzere İstanbul'dan uzaklaştırılmıştı.

19- Jean MELIA, Mustapha Kémal ou la Rénovation de la Turquie, Paris, 1929, s. 10-15.
20- Roy GILLES, Abdul Hamid-Le Sultan Rouge, Payot, Paris, 1936.

Mustafa Kemal, Şam'da büyük bir arayış içindeydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü engellemenin yollarını düşünmekteydi. Burada tanıdığı Tıbbiyeli bir öğrenci ve yakın bir arkadaşı ile birlikte 1905 yılında "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"ni kurarken tek amacı ihtilâl yapmaktı. Osmanlı İmparatorluğu içinde gerçekleşecek olan böyle bir ihtilâlin ana hedefleri henüz açıkça belirlenmemişti. Bununla beraber 24 yaşında bir kurmay yüzbaşının planladığı ihtilâl, belirli bir vatan düşüncesine ve özgürlüğe dayanıyor, imparatorluk ve ümmet düşüncesine karşı çıkıyordu.

Şam'da yabancı bir çevre içinde Mustafa Kemal'in ihtilâlci fikirlerini paylaşabilecek çok az kişi bulunuyordu. Oysa o, ihtilâl fikrini bir an önce yaymak için uygun bir ortam arıyordu. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin ihtilâlci fikirlerini Makedonya'da yaymaya karar veren Mustafa Kemal, bu amaçla Şam'dan Selânik'e kaçmış, orada gizlice yaptığı görüşmeler sonunda, eski arkadaşlarıyla "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"ni kurmayı başarmıştı. Mustafa Kemal Şam'a döndükten sonra, 1907 yılında Selânik'te bulunan 3. Ordu Kurmay Heyeti'ne atanmıştı. (21)

Tarih boyunca İhtilâllerin ve savaşların merkezi olan Makedonya'da, Sırplar, Bulgarlar, Rum ve Arnavutlar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sürekli bir mücadele içindeydiler. Mustafa Kemal Selânik'e geldiğinde Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kuran arkadaşlarını, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde bulmuştu. Mustafa Kemal, ihtilâlci fikirleriyle uyuşmamasına karşın, 1907 yılında da bu cemiyete girmişti (22). İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde Mustafa Kemal'in padişah yönetimini yıkmak, orduyu yeniden kurmak ve toprak ödünleri vererek yeni bir strateji uygulamak gibi fikirleri, hayalci olarak yorumlanıyordu. Bunun yanında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en gözde üyesi olan Binbaşı Enver Bey, Mustafa Kemal'den çok çekiniyor ve onu sürekli olarak arka plana atmak istiyordu (23).

21- Enver Ziya KARAL, "Les Principes du Kémalisme", in Ali KAZANCIGİL ve Ergun ÖZBUDUN, Fondateur de la Turquie Moderne, Paris, 1984, s. 29-30. Turhan FEVZİOĞLU, "Atatürkçülük ve Millet Egemenliği", in Atatürkçü Düşünce, Ankara, 1992, s. 185.

22- Willy SPERCO, Mustafa Kemal Atatürk, Créateur de la Turquie Moderne, 1881-1938, 1958, s. 16.

23- BENOIST-MECHIN, Mustafa Kémal ou la Mort d'un Empire, Albin Michel, Paris, 1954, s. 108.

23 Temmuz 1908 günü, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyeti ilân etmek amacıyla bir ihtilâl yapmıştı. Bu ihtilâlde etkin rol oynayan Enver Bey birdenbire büyük bir üne kavuşmuştu. 1908 İhtilâlinin tek amacı Meşrutiyeti ilan etmekti. Cemiyetin yöneticileri aynı zamanda devlet yönetiminde de söz sahibi olmak istiyorlardı. Cemiyet üyelerinin çoğunlukla ordu mensubu olmaları nedeniyle ordu ve siyaset tamamen birbirine karışmıştı. Devlet yönetiminde güçlüklerle karşılaşmamak için Mustafa Kemal gibi, ordu ile siyasetin ayrı kalmasını savunan ve bu fikrini her yerde açıkça söyleyen kişiler, Cemiyet'in ileri gelenlerini rahatsız ediyordu. Nitekim Cemiyet liderlerinden Talât Bey, Mustafa Kemal'in Trablusgarp'ta görevlendirilmesi için aracı olmuştu. Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika'da elinde kalan topraklardan sonuncusu olan Trablusgarp'ı savunmak için önerilen görevi kabul etmiş ve Trablusgarp'ta dağınık yerel kuvvetleri toplayarak bir birlik kurmaya çalışmıştı.

1909 yılında tekrar Selânik'e dönen Mustafa Kemal, burada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 2. Kongresi'ne katılmıştı. Mustafa Kemal, Cemiyet'in bir siyasi parti haline gelmesini, ordunun siyasete katılmamasını, Cemiyet içinde eşitlik olmasını, hükümet işleriyle din işlerinin birbirinden ayrılmasını istiyor ve bu fikirleri savundukça Cemiyet üyelerinin hışmına uğruyordu. 1908 İhtilâli'nden sonra Cemiyet yeni bir örgütlenmeye gidememiş ve ne yapılacağı konusunda kesin bir karar alamamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bir yönetim boşluğu sırasında, 1910 yılında Balkanlar'da Arnavutluk, Yemen'de ise Arapların isyanları başlamıştı (24).

1911 yılında ise İtalyanlar Trablus'a saldırınca Osmanlı İmparatorluğu'nun genç subayları büyük bir heyecanla gönüllü olarak İtalyan kuvvetlerine karşı çarpışmaya gitmişlerdi. Bu subayların içinde Mustafa Kemal ve Enver Bey de yer alıyordu. Mustafa Kemal Trablus'da gösterdiği mücadele azminden sonra 14 Kasım 1911'de binbaşılığa yükselmişti. Trablus Savaşı genç Osmanlı subayları için ümitsiz

24- Jean Paul GARNIER, La Fin de l'Empire Ottoman, Plon, Paris, 1973, s. 175.

bir prestij mücadelesinden öteye gidememişti. Bu sırada 1912 yılında Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmesiyle birlikte İmparatorluk, 500 yıl elinde tuttuğu Rumeli topraklarını kaybediyordu. Bu sırada Mustafa Kemal Gelibolu'da, Akdeniz Boğazı Mürettep Kuvvetleri Harekât Şubesi Müdürü olarak görevlendirilmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nda deniz aşırı ve Anadolu'dan binlerce kilometre uzaklıkta süren savaşlar, ülke içinde büyük bir buhran yaratmıştı. Osmanlı subayları Rumeli'de, Yemen ve Trablus'da açılan cephelere koşuyor ama alınan sonuçlar yetersiz kalıyordu. Öte yandan, halk ve ordu içinde siyasi kavgalar hızla gelişiyordu. 23 Ocak 1913 günü Enver Bey ile Talât Bey önderliğinde İttihat ve Terakki'nin oluşturduğu silahlı bir grup, hükümeti istifa etmeye zorlamıştı.

Gelibolu'da arkadaşı Binbaşı Fethi Bey'le beraber olan Mustafa Kemal, "Babıâli Baskını" olarak adlandırılan İttihat ve Terakki'nin bu hareketini gereksiz olarak nitelemiş, Bulgar ordusunun Trakya'da giderek ilerlemesine karşılık, Edirne'nin işgal edilme olasılığına değinerek bu şehrin kurtarılması için bir an önce harekete geçilmesini istemişti. Mustafa Kemal'in, İmparatorluğun siyasetine ilişkin düşüncelerinden memnun görünmeyen İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileri, Fethi Bey'i İstanbul'a çağırmışlardı.

Bulgar kuvvetleri Edirne'yi kısa bir süre sonra işgal edince İttihat ve Terakki'nin itibarı sarsılmış, bu kez de karşı olanlar yeni sadrazam Mahmut Şevket Paşa'yı bir suikast

sırada Balkanlar'da Osmanlılara karşı çarpışan Bulgarların aynı anda Sırp ve Yunanlılara karşı saldırmalarıyla başlayan İkinci Balkan Savaşı üzerine, Mustafa Kemal'in Kurmay Başkanlığını sürdürdüğü Bolayır Kolordu Kuvvetleri ile Enver Bey'in İstanbul'dan gelen askeri kuvvetleri, Edirne'yi kurtarmıştı.

Edirne'nin kurtarılmasından sonra Enver Bey kısa bir süre içinde paşalığa getirildiği halde, Mustafa Kemal'in rütbesi aynı kalmıştı. Üstelik İttihat ve Terakki Cemiyeti, Fethi Bey'i Sofya Büyükelçisi ola-

rak görevlendirirken, Mustafa Kemal'i İstanbul'dan uzaklaştırmak için Sofya'ya askeri ataşe olarak atamıştı. Muhalefet yapılmasına tahammülü olmayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, İmparatorluğun içinde giderek yayılan aşırı ulusçuluğu desteklerken, Enver Paşa ordu içinde gençleştirme ve yeni düzenlemelere giderek kendisine parlak bir ün sağlamıştı.

14 Ekim 1913 günü, Sofya'da askeri ateşe olarak göreve başlayan Mustafa Kemal, fiilî yönetimden uzaklaştırılmış bir subay olmanın ezikliği içindeydi (25). Enver Paşa'nın çok kısa sürede Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin üst düzeyinde görev almasını tehlikeli buluyor, ordu ve siyasetin birbirinden tamamen ayrılması gerektiği görüşünü sürekli olarak yineliyordu. Onun hiçbir zaman değişmeyen bu temel görüşü, ileride kuracağı Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi içinde kalabilmesinin en önemli nedeni olacaktı.

Ancak Mustafa Kemal'in görüşlerine İttihat ve Terakki Cemiyeti itibar etmemişti. Rumeli'de Balkan Savaşı'nın çıkacağını öngörerek, Osmanlı ordusunun Selânik-Manastır sınırına çekilmesini önerdiği zaman da birçok eleştiri almıştı. Toprakların terk edilmesi önerisi, Osmanlı eğitimine, inancına ve ihtirasına ters düşüyordu. Mustafa Kemal, gerçekçi siyasi görüşlerini paylaşan yetkili bir subay bulamamıştı. Özellikle 1913 yılında "Turancı" olarak adlandırılan aşırı bir akımın egemen olduğu Osmanlı toplumunda, toprak kaybetmek değil, kaybedilen ve Türklerin yaşamakta olduğu bütün toprakların geri alınması düşleriyle dolu bir siyaset izlenmekteydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birlikte Sadrazam ve bazı bakanlar da bu siyasi akıma kendilerini kaptırmışlardı.

Mustafa Kemal, üstün yeteneklerine ve gerçekçi görüşlerine karşın, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yaşamsal döneminde, İttihak ve Terakki Cemiyeti'nin kendisini istememesi nedeniyle Sofya'da siyasi bir sürgünmüş gibi, diplomatik görevin ilginçliği ile yetiniyordu.

25- BENOIST-MECHIN, a.g.e., s. 129-130.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Katılması

Birinci Dünya Savaşı, 28 Temmuz - 4 Ağustos 1914 tarihleri arasında başladığında Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında savaşa katılmasından korkuyordu. Zira savaşın imparatorluk üzerinde olumsuz etkileri olacağı kesindi (26). Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki Komitesi'ne ve özellikle 1909-1913 yılları arasında Berlin'de askeri ataşe olarak bulunan, ateşli bir Alman hayranı olan Enver Paşa'ya hiç güvenmiyordu. Enver Paşa, 1914 Ocak ayında Harbiye Nazırı olurken, Osmanlı ordusunun Genelkurmay Başkanlığı'na da bir Alman subayı atanmıştı. Bu sırada Sofya'da etkisiz kalmaktan sıkılan Mustafa Kemal, daha 7 Temmuz 1914 tarihinde, Birinci Dünya Savaşı'nı Almanların kaybedeceğini, bu nedenle Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması gerektiğini Fethi Bey'e anlatıyordu (27). Mustafa Kemal İstanbul'a dönebilmek ve etkin bir görev alabilmek için sabırsızlanıyordu. Fethi Bey aracılığı ile Genelkurmay'a durmadan telgraflar göndertiyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesi, Doğu'da izlemiş olduğu yayılmacı siyasetin bir sonucu olmuştur. Afganistan ve Mısır'a kadar uzanan, ancak ana hatları belirgin olmayan bu siyasetin başlıca mimarları Enver Paşa ile Dahiliye Vekili Talât Paşa'dır. İmparatorluğun savaşa katılmasının hangi koşullarda gerçekleştiğini incelediğimizde, savaşmaktan güçsüz kalmış, ama savaşçı niteliğini yitirmemiş bir hükümet gerçeği ile karşı karşıya kalmaktayız.

Avrupa'da savaş başladığında Babıâli henüz kesin tavrını belirlememişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa katılmasında, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Vangenheim ile Alman subayları Liman Von Sanders ve Braissart'ın Enver Paşa üzerindeki etkileri önemli olmuştu (28).

İngiliz amirali Limpus başkanlığında yapılması öngörülen deniz

---

26- Jacques BAINVILLE, Les Dictateurs, Paris, 1935, s. 222. Bu sırada Fethi Bey Sofya Büyükelçisidir.

27- Alexandre JEVAKHOFF, Kemal Atatürk, Les Chemins de l'Occident, Tallandier, Paris, 1989, s. 28

28. Henri MORGENTHAU (Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi), Memoires (Hatıralar), Paris, 1884, s. 63.

seferi ziyaretinin ertelenmesine gerek görülmediği gibi, Sadrazam Sait Halim Paşa, 2 Ağustosta, Fransa Büyükelçisi Bompard'a Osmanlıların tarafsız kalacağını teyid ediyordu (29). Sadrazam Almanlarla işbirliği kararından sonra bile Büyük Britanya Büyükelçisi Beaumont'a "Alman askerlerinin varlığının hiçbir siyasi anlam taşımadığını ve konuya ilişkin başka yorum yapılamayacağını" bildiriyordu (30). Sait Halim Paşa, Üçlü İtilâf ülkelerine yönelik bir eğilim varmış görüntüsü verirken, Osmanlı Bahriye Vekili Fransa'nın daha etkin bir siyaset izlemesini, hatta Üçlü İttifak baskılarına karşılık olarak bazı ödünler vermesini istiyordu (31).

Sonuç olarak 30 Ağustos'ta, Osmanlı hükümetinin üç üyesi Sait Halim, Enver ve Talât Paşalar, uzun süren tartışmalar sonrasında, Almanya ile bir anlaşma yapmaya karar vermişlerdi (32).

Büyükelçi Bompard, 25 Ağustos tarihli raporunda bu anlaşmanın nedenlerini şöyle sıralamaktadır: Türklerin Rusya'ya karşı duydukları kuşku; Almanya'dan bekledikleri erken bir zafer umudu; gümrük vergilerinin yükseltilmesi, böylelikle iktisadi özgürlüğün sağlanması; kapitülasyonların kaldırılmasıyla elde edilecek çıkarlar. Bompard, Osmanlı hükümeti içinde oluşan farklı görüşleri de ayrıca vurgulamaktaydı (33). Gerçekte ise Osmanlıların gemilere el koyarak Almanlarla işbirliğine karar vermiş olmaları, Alman Genelkurmayı ile Enver Paşa arasında doğrudan kurulan ilişkilerin doğal bir sonucuydu (34).

Kriz, Goeben ve Breslau adlı iki Alman zırhlısından kaynaklanmıştı. Amiral Souchon komutasındaki iki Alman zırhlısı, 4 Ağustos günü Cezayir'deki iki Fransız limanını, Philippeville ve Bône'u bombalamışlardı. İngiliz filosunca 10 Ağustos'ta izlenen Breslau ve Go-

29. Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DİB) A serisi, Karton 394, 1. Dosya, 1914 Savaşı, Dışişlerinden Büyükelçi Bompard'a, 2 Ağustos 1914 günlü telgraf, s.1
30. Le Second Livre Bleu Anglais, "İkinci İngiliz Mavi Kitabı", Berger-Lavrault yayınevi, Paris, 1915, no.: 3, s. 4-5 (4 Ağustos 1914). Söz konusu eserde İngiliz arşivleri açıklanmaktadır.
31. DİB, a.g.e., DİB'den Bompard'a 2 Ağustos 1914 günlü telgraf, s. 3.
32. Olayların anlatımı için, Robert MANTRAN, Histoire de l'Empire Ottoman, Paris, 1989, s. 618-621.
33. DİB, Bompard'dan Bakan Doumergue'e, 25 Ağustos 1914, s. 16-17
34. MORGENTHAU, a.g.e., s. 63-67.

eben zırhlıları Boğazlara sığınmış, 11 Ağustos'ta ise Osmanlı hükümeti gemileri satın aldığını ilân etmişti (35). Üçlü İtilâf Devletleri'nin 8 Ağustos'ta yapmış oldukları uyarıya karşın bu olay tam bir sürpriz olmuştu (36). Osmanlı hükümeti tarafsızlığını bozmuş ve Boğazlardan savaş gemilerinin geçişini barış zamanında Sultan'ın izniyle sağlayan, savaş anında ise yasaklayan 1907 La Haye sözleşmesini hiçe saymıştı (37).

Alman zırhlılarına "Midilli" ve "Yavuz" adlarının verilmesini ve Osmanlı bayrağının çekilmesini Alman Büyükelçisi Vangenheim planlamış, Enver Paşa ise gerekli kararı hükümete zorla aldırtmıştır. Nitekim Alman gemilerinin 10 Ağustos'ta Boğazları geçme emrini Enver Paşa'nın verdiğini öne süren Amerikan Büyükelçisi Morgenthau'yu, Kannen Gresser adlı bir Alman subayı anılarını yazdığı eserde doğrulamaktadır (38). Osmanlı hükümeti ise İngilizlerin Ağustos ayı başında, İngiliz deniz tersanelerinde bulunan iki Türk zırhlısına el koymalarını bahane ederek, iki Alman zırhlısını satın almış olduğunu öne sürüyordu. Bu olay üzerine İstanbul basını, Almanların desteğini arkasına alarak İngilizlere karşı ulusal bir kampanya başlatmıştı (39).

Goeben zırhlısı, 11 Ağustos'ta, İngiliz gemilerinde arama yapıyor ve Fransız gemilerinin radyolarını imha ediyordu. Ertesi gün İtilâf ülkelerince yapılan protestolar karşısında Sadrazam sorumluluğu Enver Paşa'ya yükleyerek, Türklerin tarafsız kalacağına ilişkin güvence veriyordu (40). İngiliz Büyükelçisi Beaumont, bütün bu kışkır-

35. Breslau zırhlısının Osmanlı limanlarını ziyaret etmesi konusunda Osmanlı hükümeti 27 Kasım 1913 tarihinde karar almıştı. (Dahiliye Nezareti Sayısı Evrakı Kataloğu. Dosya no: 61, 27 Kasım 1913). Öte yandan, aynı kaynaktaki bir belge Breslau zırhlısının 3 Haziran 1914 tarihinde ziyaret edeceği Osmanlı limanlarını belirlemektedir. (Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti. Dosya 6. seri no. 12). 10 Ağustos 1914'te Alman hükümeti Goeben zırhlısının Boğazlara girmesi için gerekli geçiş iznini talep etmişti. Hariciye İradeleri Kataloğu. 1912-1916. Dosya 596 (4984) seri no. 5.

36. DİB. Bompard'dan Bakan Doumergue'e. 8 Ağustos 1914. s. 14.

37. DİB. Bompard'dan Bakan Doumergue'e. 14 Ağustos 1914. s. 72-73. MORGENTHAU. a.g.e.. s. 72-73.

38. Philippe de ZARA. Mustafa Kemal. Dictateur. Paris. 1936. s. 139-140. MORGENTHAU. a.g.e.. s. 74-75.

39. Le Second Livre Bleu Anglais. a.g.e.. s. 3-8.

40. Le Second Livre Bleu Anglais. a.g.e.. no.: 10 s. 9.12.14 DİB. Bompard'dan Bakan Doumergue'e. 12 Ağustos 1914. s. 46 ve 51.

tıcı olayların gerçekte Enver Paşa'nın eseri olduğuna inanarak, 12 Ağustos günlü raporunda şöyle yazıyordu: "Harbiye Nazırı şu anda güçlü durumda görünüyor, ancak Osmanlıların Almanlara yaklaşmalarından onun sorumlu olduğu sonucuna varıyorum" (41). Bununla birlikte, İngiliz hükümeti, 12 Ağustos'ta, kruvazörlerin Osmanlı hükümetince satın alınması ve Alman personelinin geriye gönderilmiş olmasıyla yetinilmesi gerektiği yolunda, Beaumont'a olayı tamamen yatıştırmaya yönelik bir emir vermekteydi (42). Sadrazam ise 14 Ağustos'ta, İtilaf ülkeleri büyükelçilerine aynı doğrultuda sakinleştirici vaatlerde bulunuyordu (43). Ağustos ayının ortasında kışkırtıcı nitelikteki gelişmeler ardarda sıralanıyordu. Edirne'deki birliklere bile Alman subayları atanmıştı (44).

15 Ağustos'ta ise Boğazlara mayın döşenirken, İngilizler deniz subaylarının komutanlarını değiştiriyorlardı (45). Bütün bu hareketlere karşın, samimiyetinden kuşku duyulmayan Sait Halim Paşa, 17 Ağustos'ta Üçlü İtilâf devletlerinin büyükelçilerini kabul ettiği sırada, Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunacağına ilişkin güvencelerini memnuniyetle karşılıyor ve "Savaş yanlılarının mantıklı davranmaya karar verdiklerini, savaş planlarının yeniden canlanması halinde ise karşı koymak için yeterli güce sahip olduğunu" bildiriyordu (46).

Ayrıca Cemal Bey, 20 Ağustos'ta, Büyük Britanya Büyükelçiliği yetkililerine, Almanların vaatlerine karşılık olarak ayrı bir güç oluşturulması gereğinden söz ediyordu (47). Oysa gelişmelerin gerçek yüzü bambaşkaydı. İngiliz Maslahatgüzârı Sir Louis Mallet "Osmanlı hükümetinde yetki anlaşmazlığının giderek arttığını" vurgularken, 17 Ağustos'ta İngiliz gemilerinin Boğazlardan geçmesi için Sait Halim

41. A.g.e., no.: 12, s. 9-10
42. A.g.e., no.: 11, s. 8-9-10
43. DİB, a.g.e., Bompard'dan Bakan Doumergue'e, 14 Ağustos 1914, s. 54-55.
44. A.g.e., s. 54-55 (14 ağustos).
45. Le Second Livre Bleu Anglais, a.g.e., no.: 16-17, s. 12-15 (15 Ağustos), no.: 18, s. 14-15 (16 Ağustos).
46. DİB, a.g.e., Bompard'dan Bakan Doumergue'e, 17 Ağustos 1914 günlü telgraf, s. s. 94-96.
47. Le Second Livre Bleu Anglais, no.: 24, s. 20-22

Paşa'nın verdiği resmi emir uygulanmamış ve Sadrazam yetkisiz bir duruma düşmüştü (48). Sait Halim Paşa gemilerin Boğazlardan geçmesi için çıkarılan güçlüklerden dolayı büyükelçilere özür dileyen bir nota göndermişti. Weber Paşa'nın Alman subayları ise mayın döşeme ve Boğazların savunması harekâtı içindeydiler. Bu dönemde Alman birlikleri trenle akın akın İstanbul'a geliyordu (49). Öte yandan Almanya ve Enver Paşa'nın desteğini alan Bedeviler, Sinaî'de hücuma geçmişlerdi (50). Sadrazam ile Cemal ve Talât Paşaların olayları sakinleştirmek isteyen bildirilerine karşı gelişmelerin taşıdığı tehlikeli boyutlar, İtilâf ülkeleri büyükelçilerinin gözünden kaçmamıştı. Osmanlı Devleti'ndeki ılımlılara karşı, Alman subayı Liman Von Sanders ve Wangenheim, istedikleri an, bir askeri darbe ile Harp Vekili Enver Paşa'yı diktatör ilan edebilirlerdi (50). Almanların asıl hedefi, Eylül ayı içinde öngördükleri Fransa zaferinden sonra, Breslau ve Goeben'i Karadeniz'e çıkarmak ve Rusya'yı savaşa girmeye zorlamaktı (52). Artık Almanlar, bu iki zırhlı sayesinde Sait Halim Paşa, Enver Paşa ve Cemal Bey'e aldırmaksızın gerçek amaçlarına ulaşabilirlerdi (53).

Bütün bu gelişmelere karşın, 30 Ağustos'ta, hâlâ durumun düzelebileceğine inanan Üçlü İtilâf Devletleri'nin büyükelçileri, hükümette tarafsızlıktan yana olanlara yanaşmışlardı (54). Ancak Eylül ayı başında Osmanlı hükümetinde savaşa katılma yönünde eğilim giderek artıyordu. Sonuçta İtilâf ülkelerinin çıkarlarına bir darbe vurulacaktı. Bununla beraber, 16 Ekim tarihli bir İngiliz raporunda, Talât Paşa, Avrupa'da başlayan bir savaştan yararlanarak yabancı egemenliğine karşı Türk bağımsızlığını geliştirmek isteyen, fakat savaş taraftarı olmayan, hatta savaşın Türkiye için kötü sonuçlar getireceğine inanan bir

48. A.g.e., no.: 23, s. 18-19 (19 Ağustos).
49. A.g.e., no.: 63, s. 50-51 (19 Ağustos), no.. 25, s. 22 (19 Ağustos), no.: 37, s. 30 (25 Ağustos), no.: 39, s. 31-32 (26 Ağustos), no.: 40, s. 32-33 (27 Ağustos), no.: 47, s. 40 (28 Ağustos).
50. A.g.e., no.: 39, s. 31-32, no.: 41, s. 33-34 (27 Ağustos).
51. A.g.e., no.: 49, s. 42 (1 Eylül), no. 54, s. 51-53 (5 Eylül), no.: 27, s. 23-24, (21 Ağustos), no.: 38, s. 30-31, (26 Ağustos), no.: 48, s. 40-42 (30 Ağustos), no.: 50, s. 42-43 (1 Eylül), no.: 27, s.2
52. A.g.e., no.: 39, s. 31-32, no.: 41, s. 33-34 (27 Ağustos).
53. A.g.e., no.: 42, s. 34-35, (26 ve 27 Ağustos).
54. A.g.e., no.: 48, s. 40-42 (30 Ağustos).

kişi olarak tanımlanmaktaydı (55). Tarafsızlar, hükümette ve İttihat Terakki Cemiyeti içinde açıkça güçlenmekteydiler, ancak İngiliz işgüderi, 19 Eylül günlü raporunda, "Tarafsızların, savaştan yana olanları durdurabilecek güçte olduğuna inanmak tehlikeli olur" demekteydi (56). İstanbul'a yerleşen 4 ila 5 bin arasındaki asker ve denizci Almanın yanı sıra, Alman hükümetinin de çok yoğun bir baskı oluşturduğu gerçekti (57). Özellikle Enver Paşa, Breslau zırhlısını, 20 Eylül günü Bahriye Nezareti ve hükümetin muhalefetine karşın, tüm gücünü kullanarak Karadeniz'e çıkarmıştı. Hemen ardından 27 Eylül günü, Boğazlar ticari gemi seferlerine kapatılmıştı (58).

Tarafsızların çabalarına karşın, savaşın eşiğinden son anda dönülmemesinin en önemli nedeni neydi? Üstelik bir yandan Almanların Marne ve Galiçya bölgelerindeki başarısızlıkları savaş yanlılarını ürkütürken, öte yandan Sait Halim, Alman Büyükelçisine "mali güçlükler içerisinde olduklarını bildiriyordu" (59). Almanların savaş zamanında kullandıkları en önemli koz olan "altın", bu aşamada devreye girmişti. Enver, Talât ve Cemal Paşalar, Alman Büyükelçisi Vangenheim'la gizli bir sözleşme imzalayarak, 4 milyon İngiliz lirası (100 milyon Fransız Frangı) karşılığında Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesini kabul etmişlerdi (60). Rus hükümeti, 22 Ekim'de, birinci ödemenin 11 Ekim ve ikinci ödemenin de 20 ilâ 21 Ekim'de İstanbul'a ulaştırıldığını İngilizlere, 26 Ekim'de ise Fransızlara bildiriyordu. Rus Büyükelçisi gizli raporunda, "Enver Paşa ile Talât Bey, bize hemen saldırılması için Sadrazam'ı ikna edemezlerse, onun istifasını isteyeceklerdir" görüşünü iletiyordu (61).

55. A.g.e., no.: 69, s. 57-58 (9 Eylül), no: 73, s. 60 (10 Eylül), No: 134 s. 136 (16 Ekim). DİB, a.g.e., Bompard'dan DİB'na, 17 Ağustos 1914 günlü telgraf, s. 138

56. Le second livre bleu anglais, no: 83, s. 71-72 (20 eylül), no: 82, s. 70-71 (19 Eylül)

57. A.g.e., no.. 84 s. 72-73 (Eylül)

58. A.g.e., no.: 83, s. 71-72 (20 Eylül) Le second livre orange, Paris, 1915 no: 67-68, s 60-61 (27 eylül), MANTRAN- a.g.e., s. 620.

59. Le second livre orange, a.g.e., no: 86, s. 79 (15 Ekim). Söz konusu eserde İngiliz arşivleri açıklanmaktadır.

60. A.g.e., no.: 87, s. 79-80 (16 Ekim) DİB, a.g.e., Bompard'dan DİB'na, 20 Ekim günlü gizli telgraf, s. 157. Türk tarihinde gizli kalmış olan söz konusu anlaşma metnini, uzun araştırmalardan sonra Almanya Dışişleri Bakanlığı arşivlerinden elde ederek, örneğini ilk kez eserin sonunda yayımlamaktayız.

61. DİB, a.g.e., Bompard'dan DİB'na 26 ve 29 Ekim 1914 günlü telgraflar, s. 180 ve 206. Le second livre orange, no: 88, s. 80-81 (20 Ekim). Le second livre bleu anglais, no: 138, s. 138 (17 Ekim).

Alman altınlarının İstanbul'a varışıyla birlikte, Mısır'a karşı yapılan askeri hazırlıklar hızlandırılmıştı. Ayrıca artık donanmanın Karadeniz'e açılması için gerekli ödün sağlanmıştı (62). Bununla beraber tarafsızlıktan yana olanlar, bu olayları yatıştırmak amacıyla 27 Ekim'de Millet Meclisi Başkanı Halil Bey'i Viyana ve Berlin'e göndermişlerdi (63). Bu son duraksamaların nedeni Almanların askeri başarısızlıklarından kaynaklanıyordu. Fransız Büyükelçisi raporunda, Talât Paşa'nın da Almanlar tarafından ikna edilebileceği ve Sadrazam'ın da artık ya Almanya lehine karar vermesi ya da istifa etmesi noktasına getirildiği bir ortamda, Rusların Varşova'da kazandıkları zafer haberinin İstanbul'a ulaşmasının, zihinlerde son bir kez duraksamalar yarattığını bildirmektedir (64).

Almanlar bu kararsız ortama, donanmayı 27 Ekim'de Karadeniz'e çıkararak son vermişlerdi (65). Öte yandan 28 Ekim'de, 2.000 Bedevi Süveyş Kanalı'na doğru ilerlemeye başlamıştı (66). 29 Ekim sabahı Enver Paşa'nın işbirliği sayesinde Goeben ve Breslau ile Hamidiye zırhlıları, 4 mayın tarama ve 2 mayın dökücü gemi eşliğinde Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki Odessa ve Sivastopol limanlarını bombalamışlardı. Fransız Büyükelçisi'ne göre, "Sadrazam gecenin geç saatlerine kadar olup bitenden habersizdi" (68). 29 Ekim akşamı, Rus Büyükelçisi Moskova'ya geri çağrılıyordu (69). Artık ne hükümetin, ne İttihat Terakki'nin Sait Halim Paşa ile 30 Ekim günü yapmış oldukları toplantı, ne de Cavit Bey'in 31 Ekim günü Bompard nezdinde yaptığı yatıştırma girişimleri sonuç veriyordu (70). Rusya 2 Kasım'da, Fransa ve Büyük Britanya ise 5 Kasım'da, Osmanlı Devleti'ne

62. Le second livre anglais, no: 156, s. 178 (22 Ekim), no: 167, s. 186 (25 Ekim), no: 169, s. 187 (27 Ekim).
63. A.g.e., no: 169, s. 187 (27 Ekim). DİB, a.g.e., Bompard'dan DİB'na, 29 Ekim telgrafı, s. 206.
64. DİB, a.g.e., Bompard'dan DİB'na, 26 Ekim günlü telgraf, s. 180.
65. Le second livre anglais, no: 77, s. 187-188 (7 Ekim).
66. A.g.e., no: 73, s. 189 (28 Ekim).
67. DİB'na, a.g.e., 30 Ekim günlü telgraf, s. 218.
68. A.g.e., s. 218
69. Le second livre orange, no: 91, s. 81-82 (29 Ekim).
70. DİB, a.g.e., Bompard'dan DİB'na, 30 Ekim günlü telgraf, s. 218-219 ve (31 Ekim), s. 249.

savaş ilan etmişlerdi. Sultan, 11 Kasım günü, bu devletlere savaş açarak karşılık vermişti (71).

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini, Almanya'nın sürekli artan baskısı ve Enver Paşa'nın Almanlarla işbirliği yaparak hükümeti etkilemesi gibi iki temel neden oluşturmaktaydı. Almanlarla aynı görüşte olan Enver Paşa'yı, Osmanlılar üzerinde uygulanmak istenen sömürgeci düzenin kaldırılmasından başka bir şey düşünmeyen Talât Paşa ile ağustos ayında İtilaf ülkelerine ümit vermiş olan Cemal Bey desteklemişlerdi. Bu grubun karşısında ardarda sert çıkışlar yapmış olmakla birlikte Sait Halim Paşa hükümetiyle İttihat ve Terakki'nin üyeleri, çoğunluğu sağlamalarına karşın, yine de çaresiz kalmışlar, sadece savaşa girilmesini geciktirebilmişlerdir. Nitekim Talât Paşa bile, Almanların bir zafer kazanamamaları karşısında, geciktirme siyasetini izlemeyi yeğlemiştir.

Osmanlı Devleti'nin İçişleri ve Dışişleri Bakanlıkları arşivlerinde yaptığımız araştırmalar sonucunda Enver Paşa'nın, Almanya'nın yanında savaşa girilmesi emrini verdiğine ilişkin bir belgeye rastlamadık. Ancak yabancı kaynaklar, arşivler ve olaylar ışığında, o dönemin sorumluları, Enver Paşa'nın Almanlarla müttefik olarak uyguladığı diktatörce siyasetin, savaşa girilmesinin can alıcı noktasını oluşturduğu gerçeği üzerinde açıkça birleşmektedirler. Nitekim yaptığımız araştırmalar sonucunda, Almanya Dışişleri Bakanlığı arşivlerinden sağladığımız, Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasında imzalanan gizli bir anlaşma metnini, 82 yıl sonra ilk kez, eserimizin sonunda yayımlamaktayız.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, yönetimi ele geçiren Enver Paşa'nın izlediği siyaset, müttefiki Alman İmparatorluğu'nun desteği ile Osmanlı İmparatorluğu'nun hiç olmazsa Doğu'da sahip olduğu eski toprakları yeniden ele geçirmekti. Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşayabilmesi için tek çareyi yeni fetihler yapmakta bulan Enver Paşa ile Osmanlı İmparatorluğu'nun artık yaşayamayacağını gö-

71. Robert MANTRAN, a.g.e., s. 622.

rüp yeni bir yönetim biçiminin gerektiğini savunan Mustafa Kemal arasında çok önemli bir görüş ayrılığı vardı. Ne var ki artık olan olmuş, Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na girmişti. Genç Osmanlı subaylarının savaşmaktan başka çareleri kalmamıştı.

Enver Paşa, 1914 yılı kış aylarında Doğu Anadolu'da Sarıkamış yöresinde Ruslara karşı saldırı emri verirken, Kafkaslar'ı ele geçirmenin düşünü kuruyordu. Ancak kendisinin kumanda ettiği bu saldırı büyük bir yenilgiyle sonuçlanmıştı. İşte bu sırada Mustafa Kemal İstanbul'a çağrılarak (72), Gelibolu Yarımadası'nda Arıburnu ve Anafartalar bölgesine yerleşen bir tümenin komutanlığına getirilmişti (73). Yarbay Mustafa Kemal'in Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin görüşlerinin doğruluğu, 1914 yılının kış aylarından itibaren ortaya çıkmaktaydı.

Osmanlı Ordusu'nun Büyük Britanya ve Fransa kuvvetleriyle savaşması 1915 yılında Çanakkale'de başlarken, Arıburnu ve Anafartalar'da Yarbay Mustafa Kemal, askeri bilgisini, yeteneğini olağanüstü bir biçimde kullanarak, müttefik kuvvetleri Çanakkale'de durdurmuş ve Anafartalar cephesindeki savaşı tek başına yönetmek için general Von Sanders'ten tüm yetkileri almayı başarmıştı (74). Balkan Savaşları yenilgisi ve Enver Paşa'nın Sarıkamış'taki bozgunundan sonra Mustafa Kemal'in Çanakkale'deki bu başarılı mücadelesi, bütün dikkatleri, genç Osmanlı subayının üstüne çekmişti. Onu desteklemenin gereğine inanan Osmanlı yöneticileri, 5 Mayıs 1915'de Mustafa Kemal'i albaylığa getirdiler.

Mustafa Kemal'in, ordu komutanı olarak Gelibolu'da görev yapan Alman generali Liman Von Sanders'in, Türk ordusunu tanımadığını, Alman subaylarına güven duyulamayacağını anlatan ve durumu yerinde görerek harekâtı yönetmesi için Enver Paşa'yı cepheye çağıran yazısı, onun her şeye karşın güven ve birlik duygusuna verdiği önemin sonucudur (75). Mustafa Kemal, Çanakkale zaferinden sonra dü-

72. Şevket Süreyya AYDEMİR, Enver Paşa, İstanbul, 1993.
73. BENOIST-MECHIN, a.g.e., s. 161-162.
74. Lord KINROSS, Atatürk, İstanbul, Sander Yayınevi, 1966, s. 145. Willy SPERCO, Mustafa Kemal ATATÜRK, Paris, Nouvelles Editions, 1958, s. 26. Bakın: Capitaine H.G. ARMSTRONG, Mustafa Kemal, Paris, Payot, 1933, s. 54-70.
75. Şevket Süreyya AYDEMİR, Tek Adam, İstanbul, 1973, I.C. II, s. 259. Suna KİLİ, Atatürk Devrimi, Türkiye İş Bankası, Ankara, 1981, s. 18.

şüncelerinin artık İstanbul'daki yöneticiler tarafından dinleneceğini, yapılan hataların bir ölçüde giderilebileceğini umuyordu. Kafasında yeni planlar vardı. Eğer, Müttefik Kuvvetler Çanakkale'de durdurulmasaydı, İstanbul'a ve Karadeniz'e gireceklerdi. Zaten Müttefik Kuvvetler'in asıl amacı Rusya'ya yardım edebilmek için uygun bir geçiş sağlamaktı. Böylelikle Mustafa Kemal, yalnız Müttefiklerin hesabını bozmakla kalmamış, iç karışıklık ve ekonomik güçlükler içinde, İngiltere ve Fransa'dan ivedilikle yardım bekleyen Rusya'nın 1917 Rus İhtilâli'ni çabuklaştırmasının nedenlerinden biri olmuştu.

Ancak bütün başarılarına karşın, Albay Mustafa Kemal, İstanbul'da düşüncelerine değer veren bir Osmanlı yöneticisi bulamamıştır. Enver Paşa, Mustafa Kemal'i Doğu Anadolu'da 16. Kolordu Komutanlığı'na atamıştı. Mustafa Kemal 1 Nisan 1916'da Paşa olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, fetih düşlerinden kurtulamayan Enver Paşa'yla (76) karşılaşma olanağı bulamamış, belirli bir düş kırıklığı içinde yeni görevine gitmişti. Oysa Mustafa Kemal, Osmanlı siyasetinin tehlikeli bir yol izlediğini, Almanya'nın savaşta mutlaka yenik düşeceğini ve ülkeyi yeni felâketlerin beklediğini söyleyerek, Enver Paşa'yı gerçekçi bir siyaset izlemesi için uyarmayı düşünmüştü. 1917 yılında Enver Paşa, Suudi Arabistan'a hazırladığı Hicaz seferi hakkında görüşmek üzere Mustafa Kemal'i Suriye'ye çağırdığında, bu görüşmede Mustafa Kemal, Hicaz'ın tamamen terk edilmesini, Suriye'nin hatta Anadolu'nun savunmaya geçmesi gerektiğini ortaya koymuş ve böylece bu seferden vazgeçilmesini sağlamıştı. Bu kez Suriye'de 7. Ordu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa, bu bölgede gerçek komutayı elinde tutan Alman subayları ile anlaşamamıştı. İngilizlere karşı Sina çöllerinde girişmek istedikleri saldırıya karşı çıkmış, Sadrazam Talât Paşa'ya gönderdiği bir mektupta, iktisadi hayatın ve yerel yönetimin çöktüğünü belirterek, cephede yabancı subaylara yetki verilmesi durumunda, felâketlerin giderek artacağını vurgulamıştı. Bir süre sonra da bu durumu protesto etmek üzere komutanlıktan istifa ederek, İstanbul'a dönmüştü. Üç ay süreyle izinli sayılan Mustafa Kemal Pa-

76. Lord KINROSS, a.g.e., s. 116-120. Norbert de BISCHOFF, a.g.e., s. 103-106.

şa, Almanya'yı ziyaret edecek olan Veliaht Vahdettin'e refakat etme önerisini kabul etmiş ve yolculuk sırasında siyasi fikirlerini Vahdettin'e açıklamıştı (77). Fakat beklediği ilgiyi görememişti.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a dönüşünde, 1918'de Filistin'e 7. Ordu Komutanlığı'na atanmıştı. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros ateşkes anlaşmasının imzalanmasından sonra bu anlaşmanın tehlikeleri konusunda Osmanlı hükümetinin dikkatini çeken Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geri dönmüştü. İtilâf Devletleri'nin, Mondros Ateşkes Antlaşması hükümleri uyarınca, Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgale başlamalarıyla birlikte, Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da yeni hükümet başkanı Sadrazam İzzet Paşa'yı, bu anlaşmanın Osmanlı İmparatorluğu için doğuracağı felâketler konusunda uyarırken, bir yandan komutası altında bulunan ordulara emirler veriyor, öte yandan İskenderun'u işgal eden İngilizleri protesto etmek amacıyla Yıldırım Orduları Kumandanlığı'ndan ayrılıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın açık ve sert ikazları, İstanbul Hükümeti'ni tedirgin etmişti (78). Bundan önce ittihat ve Terakki Cemiyetinin tepkisine uğrayan Mustafa Kemal Paşa, şimdi ortalığı karıştıran, barışa engel olan bir subay olarak değerlendiriliyordu. Bu nedenle onu Harbiye Nezareti emrine almışlardı. Mustafa Kemal ise ülkeyi düştüğü bu çaresizlikten kurtarmanın yollarını arıyor, ancak İstanbul Hükümetinin kendisine takındığı olumsuz tutum karşısında karamsarlığa düşüyordu. Hükümette Savaş Bakanı olmak, böylelikle işgal kuvvetlerine karşı, gizlice, orduda önlemler almak düşüncesini bile terk etmişti.

Osmanlılar içinde altı yüzyıl boyunca Türklerle eşit koşullarda yaşayan azınlıklar, işgal kuvvetlerine katılarak, Anadolu'da yaşayan dokuz milyon Türk'ü karşılarına almışlardı. Azınlıkların ihaneti Türklerde, yüzyıllar boyu gerek duymadıkları ulusal dayanışma ruhunu uyandırmıştı. Güney ve Doğu Anadolu'da Ermeni, Batı Anadolu'da Rum azınlıkların, Türklere karşı işgal kuvvetleriyle birlikte girişmiş oldukları şiddet hareketleri ve katliamlar, Türklerde ulus bilincini ve

77. BENOIST-MECHIN, a.g.e., s. 162-167.
78. A.g.e., s. 160-161.

ulusal dayanışmayı yaratmıştı. Yoğun İslam kültürü içinde yaşayan Türk halkının, namusuna yönelik iğrenç katliamlar karşısında, sabrı taşmıştı. Halkın gösterdiği bu tepkiler sonucunda, Anadolu'da kişisel çabalarla çeteler kurulmuş, bölgesel direnme hareketleri giderek yayılmıştı.

Burada çok önemli bir noktaya değinmemiz gerekir. Anadolu'nun işgal kuvvetlerince paylaşılmasına karşı, Türk halkının büyük bir dayanışma içinde direnmesi, ülkenin kurtulması için her yola başvuran Türk subaylarını yüreklendirdiği gibi, ülkenin kurtuluşunun bir halk hareketiyle sağlanacağını gösteriyordu. Halkın Anadolu'nun her yanında yer yer başlattığı direnme hareketinin, ancak düzenli bir orduya dönüşmesiyle gerçekleşebileceği ortaya çıkıyordu. Bu gerçeği ilk kez gören ve bütün gücünü bu uğurdaki mücadeleye adayan Mustafa Kemal Paşa olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, her aşamada yaşanan olaylar ve toplumsal koşullarda, en iyi yolu seçebilen, ileriyi gören yetenekli bir lider olarak, türkulusunun yarattığı direnme gücüne yön vermek gibi tarihi bir görev ve sorumluluğu üstlenmeyi bilmiştir. Askeri başarılardan sonra, bir ülkenin, ulusun kaderini saptayan böylesine önemli bir siyasi kararda, onun bu gerçeği kavraması ve derhal uygulamaya geçmesi, siyasi açıdan önemle belirtilmesi gereken bir durumdur. İleride paşalıktan da istifa ederek, halkın arasına sade bir vatandaş gibi girmekten çekinmemesi, onun halka olan inancını ve güvenini kanıtlamaktadır.

BİRİNCİ KISIM

ATATÜRKÇÜLÜK

BİRİNCİ BÖLÜM

ATATÜRKÇÜ HAREKETİN KÖKENİ

20. yüzyılın başında Fransa, İngiltere, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya güçlü birer devlet olarak gruplaşmaya yönelmişler, silahlanmaya hız vererek etki alanlarını genişletme ve yayılma siyaseti izlemişlerdi.

Bu gruplaşmada 1882'den itibaren Almanya, İtalya ve Avusturya ittifak devletlerini, 1908'den itibaren ise Fransa, İngiltere ve Rusya itilâf devletlerini oluşturmuşlardı (79).

20. yüzyılın başında çok zayıf ve dağınık bir yönetim altındaki Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz ve Balkanlar'daki toprakları, güçlü Avrupa ülkelerinin izledikleri yayılma ve genişleme siyasetinin hedefi olmuş, ayrıca Bulgar, Arnavut, Sırp ulusçuluğu tehdidi ile karşı karşıya kalmıştı.

Birinci Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı İmparatorluğu, ittifak devletleri arasında yer alırken Orta-Doğu ve Arap yarımadasından Kafkaslar ve Balkanlar'a kadar uzanan 12.000 km'lik sınırlar üzerindeki ayrı cephelerde savaşmak zorunda kalmıştı.

1916 Mayıs ayında yapılan Skyes-Picot görüşmelerinde Ruslara Erzurum, Bitlis, Trabzon ve Van vaat edilmişti. Fransızlara Suriye kıyıları ile Antakya, ayrıca Kuzey Irak ile Suriye'deki toprakları içeren bir etki bölgesi ayrılmıştı. Büyük Britanya için Hayfa ve Akka limanları ile Bağdat'ın yanı sıra, İran Körfezi ve Filistin'den İran'a uzanan önemli bir bölge öngörülmüştü (80). İtilâf Devletleri, 21 Nisan 1917'de

79. C. ZORGBIBE, les Alliances dans le Système Mondial. PUF. Paris, 1983, s. 30-31.
80. Paul DUMONT ve François GEORGEON, "La Mort d'un Empire (1908-1923)" in Robert MANTRAN, "L'Histoire de L'Empire Ottoman", a.g.e., s. 627.

St. Jean de Maurienne'de yapılan görüşmelerde ise Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde İtalya'ya verilecek pay üzerinde anlaşmışlardı. Nitekim Profesör Thobie'ye göre, Osmanlı İmparatorluğu'na yaşaması için çok az olanak tanıyan bu anlaşma, emperyalist ülkelerin bölgedeki hedeflerinin ne olduğunu açıkça gösteriyordu. Emperyalistler hedeflerini, bölgedeki güç dengesine göre ince hesaplar ve doymak bilmeyen ihtiraslarla, hem Araplara, hem de Musevilere verilen çelişkili vaatlerle ortaya koymuşlardı (81).

1917 Bolşevik İhtilâli patlak verince, Rusya İtilâf devletlerinden ayrılmıştı. Osmanlı toprakları üzerindeki tutkularını gerçekleştirmek için, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile rekabet eden Rusya'da oluşan bu köklü rejim değişikliği, Anadolu'yu işgalci bir devletten kurtarmıştı. Bolşevik hükümet, Çarlık hükümetinin tüm gizli anlaşmalarını açığa vurarak, St. Jean de Maurienne anlaşmasıyla kendilerine söz verilen Osmanlı topraklarını işgal etmeyeceklerini bildirmişti.

Ancak diğer işgal güçleri, Osmanlı Bahriye Nazırı Rauf Bey'in, 24 Ekim 1918'de İttifak devletleri ile imzaladığı Mondros anlaşması uyarınca, Osmanlı topraklarına girmekten çekinmemişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Hükümeti üzerindeki baskı ve uğraşıları sonuçsuz kalmıştı. Mustafa Kemal, İstanbul'da subay arkadaşlarıyla yaptığı gizli toplantılarda kararını vermişti: Anadolu'ya gidecek, ulus ve vatan kavramlarını işleyerek ulusal askeri güçleri oluşturacaktı. Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı toplumundan Türk ulusunu yaratarak, vatan kavramıyla sınırları çizilmiş bir Anadolu haritası oluşturacak, sonra emperyalist güçlere ve İstanbul hükümetine karşı vereceği bağımsızlık savaşı ile bir devlet yaratacaktı. Atatürkçü hareketin asıl nedenlerini Mustafa Kemal Paşa "söylevi"nde şöyle açıklamaktaydı: "1919 yılı mayısının 19'ncu günü Samsun'a çıktım. Genel durum ve görünüş: Osmanlı devletinin içinde bulunduğu topluluk genel savaşta yenilmiş, Osmanlı ordusu her yanda zedelenmiş, koşulları ağır

81. Prof. Jacques THOBIE. Ali et les 40 Voleurs. Impérialisme et Moyen-Orient de 1914 à nos jours. Editions Messidor. Paris, 1985. s. 43-44.

bir 'Ateşkes Anlaşması' imzalanmış. Büyük savaşın uzun yılları boyunca, ulus yorgun ve yoksul bir durumda. Ulusu ve yurdu genel savaşa sürükleyenler, kendi başlarının kaygısına düşerek yurttan kaçmışlar. Padişah ve Halife olan Vahdettin soysuzlaşmış, kendini ve yalnız tahtını koruyabileceğini umduğu alçakça yollar araştırmakta.

Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki hükümet, güçsüz, onursuz, korkak, yalnız Padişah'ın isteklerine uymuş ve onunla birlikte kendilerini koruyabilecek herhangi bir duruma boyun eğmiş.

Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta...

İtilâf devletleri, Ateşkes Anlaşması hükümlerine uymayı gerekli görmüyorlar. Birer uydurma nedenle, İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana ilinc Fransızlar, Urfa, Maraş, Antep'e İngilizler girmişler. Antalya ile Konya'da İtalyan birlikleri, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her yanda yabancı devletlerin subay ve memurları ile özel adamları çalışmakta. Daha sonra, sözümüze başlangıç olarak aldığımız tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1919'da İtilâf devletlerinin uygun bulmasıyla Yunan ordusu İzmir'e çıkarılıyor.

Bundan başka, yurdun dört bir bucağında Hıristiyan azınlıklar, gizli ya da açık, özel istek ve amaçlarının elde edilmesine, devletin bir an önce çökmesine çalışıyorlar" (82).

19 Mayıs 1919 günü, genç Paşa'nın Atatürkçü hareketi başlattığı tarih olması nedeniyle önemlidir. Karadeniz bölgesinde bulunan 3. Ordu'ya kendini müfettiş olarak tayin ettirmeyi başaran Mustafa Kemal Paşa, doğrudan halkla ilişkiye geçmek üzere Samsun'a giderken, İstanbul hükümetini ikna etmenin olanaksızlığını çok iyi anlamıştı.

Bununla birlikte Türk devrimini anlatan eserlerde yeterince değinilmeyen önemli bir gerçeği vurgulamak gerekir: Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya giderken henüz Atatürkçü bir kadro oluşturmamıştı. Ancak çevresinde ve Anadolu'da daha önceden tanıdığı vatansever ulusçu arkadaşları tek güvencesiydi. Çanakkale savaşları sırasında, vatan ve namus için yüzbinlerce Türk askerinin şehit düşmesine yakından ta-

82. R.F. KOEHLER VERLAG: Discours du Ghazi Mustafa Kemal. Liepzig, 1929, Söylev, s.1.

nık olan Mustafa Kemal, Türk halkının, önder Atatürkçü kadroyla birlikte oluşturacağı Atatürkçü hareketi izleyeceğine kesinlikle inanmaktaydı.

Bu kez vatan ve ulus tam bir tehlike içindeydi. İstanbul'da hiçbir şey yapamayacağını anlayan Mustafa Kemal Paşa'nın, askeri idadideki günlerinde tasarladığı ihtilâl fikrine sıkı sıkıya sarılmaktan başka seçeneği kalmamıştı. İstanbul'da yakın arkadaşlarıyla gizli toplantılar yaparak kadrosunda kimlerin yer alabileceğini saptadıktan sonra kesin kararını vermişti. Ulusun birliğini sağlayacak, ulusal güçleri kuracak, işgalci emperyalist güçlere karşı mücadele ederek, Anadolu'da yeni bir Türk Devleti yaratacaktı.

Türk ulusunun, 1919 yılı içinde bulunduğu koşullar dikkate alındığında, Mustafa Kemal Paşa'nın etkin bir biçimde örgütlediği Atatürkçü hareketi izlemeye hazır olduğu görülecektir. Atatürkçü hareketin kökeni ulus sevgisi, birliği, vatan aşkı, dini bağlar gibi halka kolayca işlenebilecek duygusal unsurlara dayanmaktaydı.

Nitekim Türk halkının kendi kendine verdiği mücadele, varolmak ve onur içinde yaşamak azminden kaynaklanmıştı. İlk kez toptan bir varoluş mücadelesi vermek ve kendi topraklarının savunmasını yapmak durumunda kalan halkın, verdiği karardan dönmesi düşünülemezdi. Bu büyük mücadele sırasında Atatürkçü hareketin ortaya koyduğu ilk kavram, ulus ve yurt bütünlüğünü içeren "vatan" kavramı olmuştu. Ulusun bağımsızlığı ve vatanın korunmasında Türk halkını birleştirmek için din unsuru da araç olarak kullanılmıştı.

Daha ileride değineceğimiz gibi, 1919 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda vatan kavramını halk henüz tam olarak anlamış ve benimsemiş değildi. Ancak işgal kuvvetleriyle burun buruna gelen Türk halkı, kendi içindeki azınlıkların, işgal kuvvetlerinden yana çıkmasıyla, ulus ve vatan kavramlarına doğal olarak gereksinme duymuştu. Osmanlı İmparatorluğu devrinde altı yüzyıl boyunca İslam kuralları ve Osmanlı geleneğinin eşsiz hoşgörüsü içinde çeşitli etnik gruplarla bağdaşan Türk halkının, 1919'da yaratılan koşullarda ulus ve vatan düşüncesine yönelmekten başka seçeneği yoktu. Türklerin işgal güçleri kar-

şısında kendiliğinden başlattıkları direnme hareketini önemle vurgulamalıyız (83). Bu halk hareketi sayesinde bağımsızlık mücadelesini sürdürecek devrimci güç için gerekli ortam yaratılmıştı.

Atatürkçü Önder Kadronun Kurulması ve Kurtuluş Savaşı

Atatürkçü önder kadronun oluşmasında başlıca rolü subaylar oynamışlardı. İlk Atatürkçü önderler Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey'di. Bu arada 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir, Atatürkçülerin Anadolu'ya gelmesinde etkili olmuştu. Karabekir Paşa, 11 Nisan 1919 günü İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı bir görüşmede, gerçek mücadelenin Anadolu'da yapılacağını vurgulayarak, onun Erzurum'a gelmesini istemiş ve Doğu Anadolu'da dağılmamış tek askeri güç olarak kalan 20. Kolordu'nun ülkenin kurtulmasında oynayabileceği rolü anlatarak, yeni bir Türk devleti kurulabileceğini söylemişti (84). İstanbul Hükümeti, Samsun'a müfettiş olarak gönderdiği Mustafa Kemal Paşa'yı geri çağırırken, onun yerine atamak istediği Karabekir Paşa, Mustafa Kemal'in askeri yeteneklerini öne sürerek, yeni görevi kabul etmemişti. Bu davranış, Kâzım Karabekir'in ülkenin kurtuluş mücadelesinde oynadığı rolü kanıtlayan önemli bir unsurdur (85).

Atatürkçü önder kadronun diğer önemli paşası, Ankara'da 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Cebesoy'dur. Mustafa Kemal Paşa'nın çocukluk arkadaşı ve özel danışmanı olan Ali Fuat Paşa, kararlı bir devrimci ve yetenekli bir aydın olarak ulusal hareketin gelişmesinde çok yararlı olmuştu. Rauf Bey Anadolu'ya 6 Haziran 1919'da gelmiş ve derhal Amasya'da bulunan diğer Atatürkçülerin yanına gitmişti. Atatürkçü önderlerin en önemlilerinden biri olan İsmet Bey, Anadolu'ya

83. Taner TİMUR, Türk Devrimi ve sonrası, Ankara, İmge, 1991, s. 22.
84. Kâzım KARABEKİR, İstiklâl Harbimizin Esasları, İstanbul, 1951, s. 43-44.
85. Falih Rıfkı ATAY, Çankaya, İstanbul, 1984, s. 178.

gitmek için zamanı erken bulmuş ve ulusal harekete daha sonra katılmak üzere Mustafa Kemal Paşa'ya söz vermişti (86).

İstanbul'dan Samsun'a hareket eden Atatürkçülerin ilk grubu ise Albay Refet, Albay Kâzım, Binbaşı Hüsrev, Binbaşı Refik, Yüzbaşı Cevat Abbas gibi subaylardan oluşmuştu. Atatürkçü kadronun kökeni tamamen subaylar hareketine dayanıyordu.

Atatürkçülerin karşısında, 19 Mayıs 1919 günü yer alan güçlükleri şöyle sıralayabiliriz:

1) Anadolu'yu işgal eden yabancı ülke güçleri.

2) Anadolu'da yer yer başkaldıran ve bağımsız devlet kurmak isteyen Hıristiyan azınlıklar: Rumlar, Ermeniler.

3) Anadolu'da dini duyguları sömürerek, ulusal güçlere karşı kışkırtılan isyancılar.

4) Ülkenin içinde bulunduğu iktisadi olanaksızlıklar.

5) Balkan savaşlarından sonra Birinci Dünya Savaşı'na giren Türk halkında, 8 yıl sürekli savaş içinde bulunmaktan doğan bitkinlik ve karamsarlık.

6) İstanbul'daki Osmanlı yönetiminin, işgalci yabancı güçlerden yana tutum alması.

7) Ordunun bütünüyle dağıtılmış olması.

Bütün bu güçlükler içinde kurtuluş yolları arayan aydın kesim, kendi içinde bölgesel dernekler kurarak, yabancı korumacılığa ve Avrupa ülkelerinin korumacılığına dayalı bazı çözüm yolları öne sürüyordu (87).

Bu arada bazı gruplar, yabancı işgal kuvvetlerinden yararlanarak ayrı bir hükümet kurmak amacıyla, öncelikle Kürt Teali Cemiyeti gibi kuruluşları oluşturmuşlardı. Osmanlı yönetimi ise, Büyük Britanya'nın koruyuculuğunu gerçekleştirme amacıyla, "İngiliz Muhipler Cemiyetini" kurmuştu.

Osmanlı yöneticileri ve aydın kesim içinde teokratik yönetimin simgesi olan Halife-Padişah'a karşı olabilme düşüncesi henüz ortaya

86. A.g.e., s. 170.

87. İşgal kuvvetlerine karşı oluşturulan yerel kuruluşları daha önceki bölümde belirttik.

çıkmamıştı. Oysa Anadolu'yu işgal eden yabancı güçlere karşı konulamayacağı kanısı giderek yoğunlaşıyordu. Ortaya atılan çözüm yolları kısır görüşler olarak kalıyordu. İngiltere'nin koruyuculuğunu istemek veya ABD'nin güdümünü sağlamak dışında, bölgesel kurtuluş yolları aramak gibi çözümler üretiyordu.

Türk halkının öngördüğü çözüm yolu ise kendiliğinden oluşuyordu. 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusu İzmir'e girdiğinde, Yunan askerine sıkılan ilk kurşun, Anadolu ihtilâlinin ilk simgesiydi. Osmanlı yöneticilerinin ve aydın kesimin öngördüğü seçenekleri reddeden Türk halkı, yabancı işgal güçleriyle savaşacağını bildiriyordu. Bernard Lewis, "Küllerin altında kalan Türklerin öfkesi, sönmeyen bir ateşe dönüşmüştü" diye yazmaktadır (88). Türk halkı bölgesel ve dağınık karşı koyma hareketleriyle hedefi ve gerçek amacı henüz belirlenemeyen ulusal bir mücadeleyi fiilen başlatmıştı. (89) Bu mücadeleyi incelerken, işgal güçleri Anadolu'ya girdiğinde, Osmanlı toplumunda Türk halkının dışında kalan Hıristiyan azınlıkların, hemen işgal kuvvetleri yanında yer aldıklarını belirtmek gerekir. İçten ve dıştan uğradığı saldırılarla Türk halkı tam bir ölüm-kalım mücadelesi içindeydi. Bu mücadelenin amacını, yönünü, Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkmadan önce şöyle çizmişti:

a) Ulusal bağımsızlık sağlanacak.

b) Egemenlik kayıtsız, koşulsuz ulusun olacak.

c) Yeni bir Türk devleti yaratılacak.

Atatürkçü kadroyu bir araya getiren temel neden, işgalci güçlere karşı verilmesi gereken mücadeleydi. Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya attığı ulusal bağımsızlık ve yeni devlet fikrini ise, Atatürkçü kadronun çoğunluğu Padişah'tan ayrı olarak düşünemiyordu. Mustafa Kemal'in tüm önerileri, Padişah'ın kutsal varlığından ayrı düşünülemiyordu. Ancak onun en üstün yeteneklerinden biri de zamanlamayı çok iyi bilmesi ve Atatürkçü kadronun düşüncelerini istediği gibi yönlendirme-

88. Prof. Bernard LEWIS. Islam et laicité. La Naissance de la Turquie Moderne. Paris. Fayard. 1988. s. 212.
89. Paul DUMONT. Mustafa Kemal. Paris. 1983. s. 30-31

siydi. Ulusal mücadelenin henüz başlarında doğan görüş ayrılıklarını son derece etkin ve ivedi olarak gidermesini bilmişti. Atatürkçü harekette bütünlüğü sürekli bir biçimde koruması, onun örgütçü ve güçlü karakterinin sonucu olmuştu. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Padişahı'na başkaldırmadan önce, Türk ulusunu örgütlemek, böylelikle Osmanlı İmparatorluğu içinde yönetici sınıf olan Türk halkından yeni bir ulus yaratmak düşüncesini, çok iyi hesaplamış, beceriyle yürütmüş ve ordunun kurulmasına öncelik vermişti.

Onun devrimci düşüncesinde, Osmanlı İmparatorluğu yerine ulusal egemenliğe dayalı bağımsız yeni bir Türk devletini gerçekleştirmek amacı yatıyordu (90). Mustafa Kemal Paşa'nın aşamalı olarak yürüttüğü Kurtuluş mücadelesinde izlediği siyaset, giderek güçlenen Atatürkçü kadro tarafından aynı titizlikle uygulanmıştır.

Anadolu İhtilâli'nin Örgütlenmesi

Mustafa Kemal Paşa'nın orduyu kurmak amacıyla yaptığı ilk düzenleme henüz tamamen dağıtılmamış olan silahlı kuvvetler arasındaki bağlantıyı sağlamak olmuştu. Anadolu'daki ordu komutanlarından işgalci güçlerle ilgili gerekli bilgileri aldıktan sonra ulusun son derece ağır olan bu işgal karşısında uyarılmasını, Anadolu'da ulusal bir ordu kurulmasını bir yönerge ile istemişti.

Anadolu'nun yabancı kuvvetlerce işgal edilen bölgelerinde, ordu komutanlarının yaptığı girişimlerden sonra bireysel ve küçük gruplar halinde var olan karşı koyma hareketleri, ulusal toplantılar ve gösteriler düzenlenmesi biçimini almıştı. Anadolu'nun çeşitli kasabalarındaki bu toplantılarda öncülüğü din adamları yapıyordu. Belirtilen amaç, ulusu ve Halife'yi düşmandan korumaktı. Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan azınlıklar ise işgal kuvvetleriyle işbirliğine girişerek, tarihin kendilerine verdiği bu olağanüstü fırsattan en iyi biçimde yararlanmak amacıyla bağımsızlık hesapları yapıyorlardı. Türkler işgal al-

90. Prof. Taner TİMUR, a.g.e., s. 21.

tındaki Batı Anadolu'da gerilla savaşı başlatmışlardı. Anadolu'nun her tarafında yabancı işgale karşı dernekler kurulmuştu. Burada önemle belirtilmesi gereken durum, Anadolu'da işgal kuvvetlerine karşı oluşan direnişin Türk halkı tarafından kendiliğinden bireysel eylemlerle başlamış olmasıdır. Ordu komutanlarının bu eylemlere yön vermesi, o anda çok dağınık olan direniş hareketlerinin belirli gruplar haline dönüşmeleriyle olmuş, ilk gerilla savaşları Ege Bölgesi'nin dağlarında, 1919 Mayıs ayında başlamıştı.

Anadolu'da başlayan direniş hareketi, işgal kuvvetlerini tedirgin ettiğinden, onlar da Osmanlı hükümetinden bu hareketin durdurulmasını, Anadolu'daki ordu komutanlarına emirler yağdıran Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geri çağrılmasını istemişlerdi.

Ancak Anadolu ihtilâlini örgütleme yönündeki ilk girişimi, olumlu yankı bulan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geri dönmemeye, Anadolu'da çok geniş çapta sürdürülmeye başlayan karşı koyma hareketine yön vermeye kararlıydı. Anadolu'nun her yerinde oluşan ulusal duyguları, belli amaçlara yönlendirmek ve işgal altındaki ulusu bağımsızlığa götürmek için, gerekli itici gücü sağlayacak yönetici kadro, çoğunlukla subaylardan oluşuyordu. Bunun nedenlerini, Türklerin tarih boyunca asker bir ulus olarak, yeni fetihler ve savaşlar içinde mücadele etmelerine, aydınlar arasında subayların en iyi biçimde yine eğitilmiş olmasına ve sonuçta subaylara karşı yüzyıllar boyu değişmeyen olağanüstü güven ve saygı duyulmasına kadar götürebiliriz.

Nitekim subaylardan oluşan Atatürkçü önder kadro, Anadolu İhtilâlinin sorumluluğunu üstlenerek, örgütlenmeyi sağlamak amacıyla, 22 Haziran 1919'da Anadolu ihtilâlinin aşağıdaki ilk yazılı bildirisini yayımlamış, böylelikle yeni bir devrimci dönemi başlatmıştı:

1) Yurdun bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikededir.

2) İstanbul'daki hükümet, üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum ulusumuzu yok olmuş gibi göstermektedir.

3) Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azmi ve direnişi kurtaracaktır.

4) Ulusun durumunu ve davranışını göz önünde tutmak ve haklarını dile getirip, bütün dünyaya duyurmak için her türlü etkiden ve denetimden kurtulmuş ulusal bir kurulun varlığı gereklidir.

5) Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan Sıvas'ta ulusal bir Kongre'nin tez elden toplanması kararlaştırılmıştır.

6) Bunun için bütün illerin her sancağından halkın güvenini kazanmış üç delegenin Erzurum'a olabildiğince çabuk yetişmek üzere hemen yola çıkarılması gerekmektedir.

7) Herhangi bir kötü durumla karşılaşılabileceği düşünülerek, bu iş ulusal bir sır gibi tutulmalı ve delegeler gereken yerlere kimliklerini gizleyerek gelmelidirler.

8) Doğu illeri adına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir Kongre toplanacaktır. O güne değin öteki il delegeleri de Sıvas'a ulaşabilirlerse Erzurum Kongresi'nin üyeleri de Sıvas'ta yapılacak genel toplantıya katılmak üzere yola çıkacaklardır.

Bu yönerge tam bir ihtilâl belgesi olarak yayımlanmıştı (91). Falih Rıfkı Atay'a göre bu belgenin gizli bir maddesi, ilk hükümetin Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey tarafından kurulmasını öngörmekteydi (92). Bu yönergenin İstanbul hükümetini yargılayan 2. maddesi ve Padişah'ı dışlayan bir ulusal Kongre çağrısı, Atatürkçü kadronun ilk kurucuları arasında yer alan Rauf Bey ve Refet Bey üzerinde bile tereddütler uyandırmıştı. Erzurum Kongresi'nden önce Atatürkçülerin kadrosu şöyle oluşmaktaydı:

- Mustafa Kemal Paşa 21. Ordu Müfettişi.
- Kâzım Karabekir Paşa, 15. Kolordu Komutanı (93).
- Ali Fuat Paşa (Cebesoy), 20. Kolordu Komutanı (94)
- Rauf Bey (Orbay), Eski Denizcilik Bakanı, deniz albayı (95).

---

91. Prof. Hamza EROĞLU, Türk Devrim Tarihi, Ankara, 1970, s.75.
92. Falih Rıfkı ATAY, a.g.e., s. 180.
93. Kafkas Cephesi'nin Komutanı olarak bilinen paşa. Doğu Anadolu'nun güvenliğini sağlamış ve ilk Atatürkçü grubun oluşmasında çok önemli rol oynamıştır.
94. Seçkin bir ailenin, bir Osmanlı Paşa'sının oğlu olan general geniş siyasi kültürü ve askeri yetenekleriyle Atatürk'ün en iyi ve en eski arkadaşlarındandır.
95. 1918'de Denizcilik Bakanı olan Osmanlı deniz subayı, 30 Ekim 1918'de, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalanmıştır.

- Münir Bey, İstanbul hükümetince görevden alınan Erzurum Valisi.
- Refet Bey (Belen), Albay (96).
- Mazhar Müfit Bey (Kansu), Bitlis Valisi.
- Süreyya Bey, eski İzmit Mutasarrıfı.
- Doktor Refik Bey (Saydam), askeri doktor (97).
- Kâzım Bey (Dirik), Kurmay Başkanı.
- Hüsrev Bey (Gerede), Kurmay Subay (98).

Subay çoğunluğun yanı sıra, bazı yöneticilerin de katıldığı ilk Atatürkçü kadroya yön veren tek belge Amasya Bildirisi olmuştur. Osmanlı hükümeti Amasya Bildirisi'ne tepki olarak, Mustafa Kemal Paşa'ya, 8 Temmuz 1919'da görevinden alındığını bildirmişti. Mustafa Kemal ise derhal askerlikten istifa ettiğini açıklamıştı (99).

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da güvendiği ve inandığı kişilerle sürekli bir yazışma içinde olduğu, özellikle asker, vali ve kaymakamları uyarmaya çalıştığı, "yabancı güçlerin işgalinden kurtulmak ve bağımsızlık kazanmak" ülküsüyle hareket ettiği sırada, diğer aydın kişiler içinde de kendisini destekleyenlerin sayısının gün geçtikçe arttığını belirtmek gerekir.

Erzurum Kongresi

Erzurum Kongresi, Anadolu'nun çeşitli kentlerinden gelen temsilcilerin katıldığı ilk ulusal kongre olmuştur. Ulusal kurtuluş hareketinin örgütlenmesinin ve ulusal nitelik kazanmasının en önemli unsuru olan Erzurum Kongresi'nden önce Atatürkçü kadro henüz tam olarak şekillenmemiş, ulusal kurtuluş mücadelesinin ana çizgileri henüz belirlenmemişti. Bu arada kongrenin toplanmasına engel olan önemli iç ve dış nedenler bulunmaktaydı.

---

96. Halife'ye düşkünlüğü ve tutucu fikirleri Mustafa Kemal Paşa'ya ters düşmektedir.
97. Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya ilk gidişinden beri izlemiş, Milletvekili, Bakan ve Başbakan olmuştur.
98. Ordu Komutanı, Milletvekili ve daha sonra Büyükelçi olmuştur.
99. Prof. Ahmet MUMCU, Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İstanbul, 1979, s. 39.

İç nedenlerin başında, Osmanlı İmparatorluğu hükümetinin ulusal bir harekete karşı olması geliyordu. Osmanlı yönetimi, ulusal hareketlerin Anadolu'yu işgal eden yabancı kuvvetleri kışkırtacağını ve bütün Anadolu'nun işgal edileceğini düşünüyordu. Osmanlı Padişahı'nın izlediği pasif siyaset, işgalci kuvvetlerin insafına dayalıydı. Erzurum Kongresi'nin toplanmaması için, İstanbul Hükümeti gerekli önlemleri almak amacıyla, Anadolu illerinin valilerine ve ordu komutanlarına emir vermişti. Ancak Erzurum 15. Ordu Müfettişliği Vekili Kâzım Karabekir Paşa'nın Erzurum ili üzerindeki etkisi ve denetimi bu kongrenin gerçekleşmesinde çok önemli bir unsur olmuştu (100).

Erzurum Kongresi'ni engelleyen dış nedenlerin en önemlisi, kongrenin yabancı işgal güçlerince basılacağı konusunda çıkarılan söylentilerdi.

Kongre öncesi, Mustafa Kemal Paşa'nın dışında hiç kimsenin Kongre sırasında oluşacak gelişmeler konusunda kesin bir bilgisi yoktu.

Erzurum'da toplanan Atatürkçüler her şeye karşın, Osmanlı Padişahı'na ve teokratik yönetime bağlı kalan, ancak ülkenin yabancı işgal altında olmasını reddeden kişilerdi. Atatürkçü kadronun tek amacı, yabancı işgale son vermekti. Ancak çok daha derin, anlamlı ve köklü bir çözüm için uğraşan Mustafa Kemal Paşa'nın, ilk aşamadaki amacı, ulusal kurtuluş hareketini örgütleyerek düzenli bir ordu kurmak ve yabancı işgal kuvvetlerini Anadolu'dan çıkarmaktı (101). İkinci amacı ise Cumhuriyeti kurarak hilâfete son vermek ve devrimler yapmaktı (102). Bu düşünceler Mustafa Kemal Paşa'nın plânladığı, ancak zamanını ve uygulama yöntemini henüz saptamadığı amaçlardı.

Erzurum Kongresi'nden önce oluşan ilk önder kadronun amacı ile Mustafa Kemal Paşa'nın amaçları arasında görülen tek ortak nokta, işgal kuvvetlerinin Anadolu'dan çıkarılmasıydı. Mustafa Kemal

100. Alexandre JEVAKHOFF, a.g.e., s. 121.
101. Mete TUNÇAY, "Siyasi Tarih (1908-1923)" in Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye, 1908-1950, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 72-73.
102. Lord KINROSS, a.g.e., s. 576-588. Turhan FEYZİOĞLU, "Atatürkçülük ve Millet Egemenliği", a.g.e., s. 189.

Paşa'nın arkadaşları yalnız bu amaç etrafında toplanmışlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın en önemli niteliklerinden biri, her amacı yeri ve zamanı gelince ele alması ve daha sonraki hedefleri öne atarak zihinlerde karışıklık yaratmamasıydı. Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı yönetimini, toplumunu ve arkadaşlarını çok iyi tanıyordu. Erzurum Kongresi'nden birkaç gün önce, sabaha kadar süren bir toplantıda, Mustafa Kemal Paşa arkadaşlarına, ülkenin işgal ordusuna karşı yürüteceği ulusal mücadele için yapılması gerekenler konusunda ayrıntılı bilgiler vermişti. Ancak Osmanlı hükümetine karşı bir tutum almamaya özen göstermişti.

Oysa Osmanlı hükümeti, Erzurum Kongresi'nin toplanmasına engel olmak için Mustafa Kemal Paşa'ya çeşitli önerilerde bulunmuştu. Bir süre izinli sayılması, İstanbul'a dönmesi ve daha önemli görevler alması gibi. Bu önerileri reddeden Mustafa Kemal Paşa'nın ordudan istifa etmesi, kongrenin toplanmasını engelleyebileceği gibi, Anadolu'da örgütlenmeye başlayan ulusal hareketi, yine dağınık bir biçimde bırakabilecekti. Atatürkçü hareketin çok duyarlı bir noktası olan istifa girişimi, Mustafa Kemal Paşa'yı ilk kez karamsarlığa sürüklemişti. Ancak Atatürkçü hareketin bir kadro hareketi olduğu, Kâzım Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal'e Atatürkçü hareketin bu canalıcı aşamasında, "Ben, subaylarım, erlerim, kolordum hepimiz emrinizdeyiz Paşam" demesiyle kanıtlanmıştır (103). Böylelikle Mustafa Kemal Paşa, ulusal heyecanını yitirmeden mücadelesini sürdürme kararı vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın ordudan istifa etmesinin sonuçlarından en önemlisi, kendisinin 9 Temmuz 1919 tarihinden itibaren ulusal mücadeleyi Paşa olarak değil sade bir vatandaş, Mustafa Kemal olarak yürütmeye başlamasıydı. Mustafa Kemal'in elinde resmi olarak hiçbir askeri sıfatı ve gücü kalmamıştı. Ancak uygulamada ülkenin yabancı işgalden kurtulmasını isteyen bütün subay arkadaşları ona yardım etmeye hazırlardı. Bu bakımdan, ilk Atatürkçü kadro içinde mes-

103. Prof. Ahmet MUMCU, a.g.e., s. 40.

lekleri vali, doktor, diplomat olanlar bulunmakla birlikte, ülkenin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle subaylar saygın konumlarını koruyorlar ve Atatürkçü kadronun çekirdeğini oluşturuyorlardı. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın istifa etmesi üzerine yakın arkadaşlarından Refet Bey'in 3. Kolordu Komutanlığı'nı bırakıp İstanbul'a gitmesi ve Samsun mutasarrıfı Hamit Bey'in görevinden alınması, Atatürkçü hareketin Erzurum Kongresi'nden önce geçirdiği güçlüklerin başında gelmekteydi.

Her şeye karşın Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgesinden seçilen temsilcilerin katılmasıyla, 23 Temmuz 1919 günü, Erzurum Kongresi açılmıştı. Kongre başkanlığına seçilen Mustafa Kemal, yaptığı konuşmada, ülkenin içinde bulunduğu durumu anlattıktan sonra, ulusun kaderini değiştirebilecek ulusal iradenin ancak Anadolu'dan çıkabileceğini, bu ulusal gücün ise halkın temsil ettiği bir hükümetin ve bir Millet Meclisi'nin kurulmasıyla gerçekleşeceğini belirtmişti (104).

Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi'nin başında ulusal mücadelenin ilk hedefi olarak ulusal iradeye dayanan bir Millet Meclisi ve bir hükümetin kurulmasını gösterirken, 624 yıllık bir İmparatorluğun içinde ilk kez halkı, resmen ulusal irade etrafında toplamaya çağırıyordu. Bunun en önemli sonucu ise, Mustafa Kemal'in Türk ulusu kavramını, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ilk kez ortaya koymasıydı.

Asıl önemli konu ise, Mustafa Kemal'in, ulus iradesine dayanan ulusal meclis önerisiyle halkın kendi kendini yönetmesi, ulusun kendi kaderine sahip çıkması gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı-teokratik yönetimine tamamen ters düşen devrimci kavramları ortaya atmasıydı.

Bu kavramlar, Türklerin Anadolu'da birleşerek bir ulus oluşturmasını ve Osmanlı hükümetine karşılık ulusal bir meclis kurmasını öngörürken, Anadolu halkını Osmanlı İmparatorluğu'na karşı gerçek bir ihtilâle çağırıyordu. Atatürkçülerin, ülkeyi işgal eden Fransız, İtalyan, İngiliz ve Yunanlılara karşı mücadeleyi başlattıkları bir sırada, Padi-

104. R. F. KOEHLER VERLAG, a.g.e., s. 46.

şah hükümetini devirerek halk egemenliğini kurmak istemeleri konusunu, bazı siyaset bilimcileri yeterince ele almamışlardır. Paul Dumont bu halk ihtilâlinin siyasi yönünü önemle vurgulamaktadır (105).

Erzurum Kongresi'nde alınan ihtilâlci kararlar şunlardır:

1) Ulusal sınırlar içinde vatan bir bütündür, parçalanamaz (6. madde).

2) Ne türlü olursa olsun, yabancıların topraklarımıza girmesine ve işlerimize karışmasına karşı, Osmanlı hükümetinin dağılması halinde ulus, birlikte direnecek ve yurdu savunacaktır.

3) Yurdun ve bağımsızlığın korunmasına ve güvenliğinin sağlanmasına İstanbul hükümetinin gücü yetmezse, amacı gerçekleştirmek için geçici bir hükümet kurulacaktır. Bu hükümet üyeleri ulusal kongrede seçileceklerdir. Kongre toplanmamışsa, bu seçimi Temsilciler Kurulu yapacaktır.

4) Ulusal gücü etken ve ulusal iradeyi egemen kılmak temel ilkedir.

5) Hıristiyan azınlıklara siyasal üstünlük ve toplumsal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez.

6) Yabancı devletlerin güdümü ve koruyuculuğu kabul olunamaz.

7) Millet Meclisi'nin hemen toplanması ve hükümet işlerinin Meclis denetiminde yürütülmesini sağlamak için çalışılacaktır (106).

Erzurum Kongresi'nde seçilen Temsilciler Kurulu, bütün Anadolu illerinden gelecek temsilcilerin katılacağı Sıvas Kongresi'ni hazırlarken, Osmanlı hükümeti de Anadolu'daki ihtilâlin ilk gösterisi karşısında telaşlanarak yeni önlemler almıştı.

Erzurum Kongresi'nden sonra Osmanlı hükümetinin ulusal güçlere karşı aldığı önlemler şunlardır:

1) Anadolu'daki ulusal hareketi ve kongreleri halkın gözünde değersiz kılmak amacıyla, Milli Meclisin toplanması için seçim hazırlığı emri vermek,

---

105. Paul DUMONT, Mustafa Kemal, Paris, 1983, s. 2.
106. R.F. KOEHLER VERLAG, a.g.e., s. 46-47.

2) Anadolu'ya hükümete bağlı kumandan ve valiler atayarak ihtilâlcileri zayıf düşürmek ve devlet otoritesini sağlamak,

3) Genelgeler ve uyarmalara karşın, toplanmasına engel olunamayacağı anlaşılan Sıvas Kongresi'ni toplantı halinde iken basarak, ihtilâlcileri toptan yakalayıp, ulusal hareketi başsız bırakmak,

4) Padişahı ihtilâlcilere karşı silah olarak kullanmak (107).

Sonuçta Osmanlı Hükümeti, Sıvas Kongresi'nin toplanmasını önleyememişti. Ancak Padişahı ihtilâlcilere karşı kullanma taktiği, yüzyılların oluşturduğu yarı-teokratik rejim geleneği ve Tanrı'nın görüntüsü olarak kabul edilen Halife-Padişah'ın kutsal yönü nedeniyle Atatürkçü kadronun içinde bile etkili olmuştu.

Bu sırada İstanbul'da bulunan Jandarma müfettişi Binbaşı Brunot'nun, Sıvas'ta ulusal bir kongre toplanması halinde, Fransız askerlerinin kesinlikle Sıvas'a gireceği yolundaki tehditleri Mustafa Kemal Paşa'ya iletildiğinde (108), Paşa: "Bay Brunot bilmelidir ki, Fransızların Sıvas'a girmeye karar vermeleri, kendilerine pek pahalıya malolabilecek yeni kuvvetlere ve çok paralarla yeni bir savaşa karar vermelerine bağlıdır. Bunu Jandarma Binbaşısı Bay Brunot ile arkadaşları düşünseler bile, Fransız ulusunun böyle bir kararı uygulayabileceği düşünülemez" cevabını vermişti (109). Sonuç olarak Atatürkçülerin üzerine giden Osmanlı hükümetinin tehditlerine, işgal kuvvetlerinin de baskısı eklenmiş oluyordu.

Sıvas Kongresi

Sıvas Kongresi, 4 Eylül 1919'da açıldığı sırada Atatürkçü kadro içinde görüş ayrılıkları başlamıştı. Rauf Bey'le birkaç arkadaşı Mustafa Kemal Paşa'nın Sıvas Kongresi'nde başkan seçilmesine karşıydı. Öte yandan korumacılık fikri yeniden ateşli bir biçimde ortaya atılmış, Refet Bey bile korumacılığı benimsemişti. Erzurum Kongresi'ne ka-

107. Sabahattin SELEK, Anadolu İhtilâli, İstanbul, 1968, s. 280.
108. R.F. KOEHLER VERLAG, a.g.e., s. 56.
109. A.g.e., s. 58-59.

tılan Trabzon temsilcileri ise Mustafa Kemal Paşa'dan Sıvas Kongresi'nin genel bir kongre durumuna getirilmesini ve temsil heyetinin seçilmemesini istemişlerdi (110). Kâzım Karabekir Paşa'nın da bu görüşü onaylaması, Mustafa Kemal'in amaçlarına ters düşmekteydi.

Sıvas Kongresi'nin başlangıcında, Atatürkçü kadroda, Mustafa Kemal Paşa ile tamamen aynı görüşü paylaşan çok az kişi kalmıştı. Atatürkçü kadronun ilk kurucuları Rauf Bey, Refet Bey ve Kâzım Karabekir Paşa, Atatürkçü hareketin giderek Osmanlı hükümetinin yerini alacağını, Halife-Padişah'ın kutsal ve değişmez yönetimi karşısında ulusal bir gücün ortaya çıktığını artık açıkça görmüşlerdi. Onları ulusal bir güç etrafında birleştiren unsur Anadolu'yu kurtarmaktı. Oysa Mustafa Kemal Paşa'nın ulusal bir lider olarak ortaya çıkması ve Temsil heyetinin seçilmesi, padişah yönetimine bir seçenek oluşturuyordu. Anadolu İhtilâlinin en zor yanı, Atatürkçü kadro içindeki aydınlar arasında bile, hiç olmazsa gelecekteki gelişmeler konusunda görüş birliğinin oluşmamasıydı. Mustafa Kemal Paşa, saltanat ve hilâfet makamının dokunulmazlığı gerekçesiyle, Sıvas Kongresi kararları içinde, ulusal bağımsızlığın sağlanmasını istemek zorunda kalıyordu. O, Atatürkçü kadronun bölünmesi durumunda amacına ulaşamayacağını düşünerek, çok dikkatli bir zamanlamayla üstün politikacı yeteneğini de ortaya koymuştu. Sıvas Kongresi'nde, Erzurum Kongresi kararları aynen kabul edilmiş, Temsilciler Heyeti seçilmiş ve başkanlığına Mustafa Kemal Paşa getirilmişti.

Temsilcilerin ve Atatürkçü kadronun genel görüşleri doğrultusunda hareket eden Temsilciler Heyeti, Osmanlı hükümetiyle birleşerek Erzurum ve Sıvas Kongresi kararlarını kabul ettirmeye çalışmaktaydı. Oysa Osmanlı hükümeti Anadolu'da dinî baskıyla Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını din ve halk düşmanı olarak ilân ettirme çalışmaları içindeydi. Şeyh Recep, Mustafa Kemal Paşa'yı Padişah'la halkın arasını açan din ve devlet haini olarak suçluyordu (111). Bu görüşe İstanbul temsilcileri de katılmışlardı.

---

110. Şevket Süreyya AYDEMİR, Tek Adam, cilt I, İstanbul, 1973, s. 126.
111. Şevket Süreyya AYDEMİR, a.g.e., cilt III, s. 137.

Mustafa Kemal Paşa'nın Temsilciler heyeti, Sıvas'ta köktendinci kesimlerden gelen sürekli kınamaların yanı sıra çok kötü ekonomik koşullarda çalışıyordu. Bireysel yardımların dışında hiçbir ekonomik kaynakları kalmamıştı.

Osmanlı hükümeti bu ulusal başkaldırmaya karşı, İstanbul'da Mebusan Meclisi'nin açılacağını bildirerek, Atatürkçüleri dağıtma siyasetini uygulamaya koymuştu.

Erzurum ve Sıvas'ta bu siyasi gelişmeler sürerken, işgal altındaki Türk topraklarında, bölgesel mücadeleler gelişmekteydi. Halk, sonucunu bilmeden, örgütsüz bir biçimde ulusal heyecan ve duyguya dayanan ulusal güçler kurarak (Kuvay-i Milliye), işgal kuvvetlerine karşı koyuyordu.

Atatürkçülerin gerçekçi bir yöntemle izledikleri siyasi çalışmalarla örgütlenmeleri, işgal edilen Anadolu topraklarında gelişigüzel kuvvetlerle mücadele eden Türk halkı arasında bir eşgüdüm sağlanmasını gerektiriyordu. Fransızların işgal ettikleri Güney Doğu Anadolu'da Antep, Maraş ve Urfa'daki "Kuvay-i Milliye" hareketi, Batı ve Güney Anadolu'daki ulusal kuvvet hareketlerine göre daha düzenli ve toplu bir biçimde oluşmuştu. Ege bölgesindeki Yunan ordusuna karşı oluşturulan sayısız ulusal direniş güçleri ise, tam bir gerilla savaşı başlatmışlardı.

Siyasi ve ulusal ihtilâl ateşi, 1919 yılının sonunda Anadolu'yu her yönüyle sarmıştı.

Atatürkçüler, Anadolu'nun her yöresinde mücadele eden dağınık kuvvetleri denetlemek amacıyla Batı'ya yaklaşmak ve ulusal bir ordu kurmak için Sıvas'tan Ankara'ya geçmek zorundalardı.

İngilizler, 5 Kasım 1919'da, Suriye ile birlikte Maraş, Urfa ve Antep'i Fransızlara devretmişlerdi. Fransızların bu bölgedeki Ermeni halkını destekleyerek Türk halkına karşı kışkırtmaları çok büyük tepki oluşturmuştu. Fransa'nın işgal ettiği illerde kurulan ulusal direnme cepheleri, Atatürkçülerle hiçbir bağlantıları olmaksızın kurtuluş mücadelesini kendi yörelerinde çetin savaşlarla başlatmışlardı. Çok kısa bir sürede, 12 Şubat 1920'de, ulusal güçlerin Fransız askerlerini Maraş'tan

çekilmek zorunda bırakmaları, Anadolu'da Türk halkının işgalci güçlere karşı kazandığı ilk zafer olmuştu. Bu zaferi halkın içinden çıkan sayısız önderlerin günümüzde efsane olarak anlatılan mücadeleleri izlemiştir. Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden önce, ata binen ve savaş tekniğini bilen Türk kadını, altı yüzyıl sonra Anadolu'da ilk kez işgal kuvvetlerine karşı savaş alanında mücadele ederek şehit oluyordu. Anadolu'da ulusal mücadele heyecanı doruk noktasına ulaşmıştı. Fransız Parlamentosu'nda Türk ulusal güçlerini "çete" olarak nitelendiren bir milletvekiline, Dışişleri Bakanı De Brilland şöyle cevap veriyordu: "Sayın milletvekili bilmelidir ki, eşkıya diye adlandırdığı Türklere, bizim memlekette vatansever derler. Bu kişiler yurtları için hayatlarını feda eden insanlardır" (112).

Atatürkçülerin Ankara'ya Yerleşmeleri

Anadolu'da fiilen başlayan işgal güçlerine karşı direnme hareketlerinin, bütün bölgelere yayılmasını, halkın işgalci güçler yanında, yüzyıllarca barış ve birlik içinde yaşadığı Hıristiyan azınlıklar tarafından saldırıya uğraması hızlandırmıştı. Atatürkçüler, hızla çoğalan ulusal güçleri birleştirmek, düzenli bir ordu oluşturmak, Anadolu'nun her bölgesiyle eşgüdüm sağlamak ve ulusal direnme hareketine yön vermek üzere, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geldiler.

Millet Meclisi'nin, 19 Ocak 1920'de İstanbul'da açılması üzerine, Mustafa Kemal Paşa dışında, Ankara'daki tüm Temsil heyeti üyeleri İstanbul'a gitmişlerdi.

Bu aşamada ortaya çıkan sakıncaları şöyle sıralayabiliriz:

a) İstanbul'daki Meclis'te birlik oluşturulamamıştı.

b) Rauf Bey Atatürkçülerden ayrı bir grup kurmuştu.

c) Osmanlı hükümeti başkanı Ali Rıza Paşa kabinesini olumlu bulan Atatürkçüler, Meclis açıldığına göre artık bir Temsilciler heyetine gerek kalmadığını düşünüyorlardı.

---

112. Şevket Süreyya AYDEMİR. a.g.e.. cilt. s. 126

d) Erzurum'da bulunan Kâzım Karabekir Paşa bile Temsilciler heyetinin yetkisini İstanbul Meclisi'ne devretmesi gerektiği görüşündeydi.

16 Mart 1920'de, başta İngiliz askeri güçleri olmak üzere işgal güçleri İstanbul'a girmişler, Osmanlı Meclisini dağıtmışlar, Rauf Bey gibi bazı Atatürkçüleri de sürgüne göndermişlerdi.

İstanbul'un emperyalist güçlerce işgali, ülkenin kurtuluş umudunu Osmanlı hükümetinde görenleri düş kırıklığına uğratmıştı. Meclis üyeleriyle birlikte, Mustafa Kemal Paşa'nın çok yakın arkadaşları gizlice Ankara'ya kaçıyorlardı. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelişi ise Mustafa Kemal Paşa'yı umutlandırmıştı.

Atatürkçü hareketin ikinci adamı olan İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa gibi mantığa ve yasallık ilkesine önem vermekteydi, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın önsezisi, atılım ve cesaretine karşılık, daha temkinliydi. Birbirini tamamlayan niteliklere sahip iki subay, Atatürkçü hareketin hem teorisyeni, hem de uygulayıcıları olmuşlardı.

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali, tüm Anadolu'da, Osmanlı hükümetine duyulan güven ve Halife-Padişah'a karşı olan saygı ile kutsal bağlılığı da sarsmıştı. Öte yandan işgal ordularıyla çarpışan dağınık ulusal güçler büyük bir karamsarlığa düşmüşlerdi.

Dağılan İstanbul Meclisi üyelerinin bir kısmının, Ankara'ya gelince, burada İstanbul Meclisi'nin varlığını sürdüreceklerini düşünmeleri ise Atatürkçüler için ayrı bir sorun yaratmıştı.

İstanbul'un işgaliyle doğan iktidar boşluğundan Mustafa Kemal Paşa yararlanacaktı. Ancak İngilizlerin emrindeki Osmanlı Hükümeti, özellikle İstanbul'la Ankara arasındaki bölgelerde, tamamen din yobazlarının oluşturduğu gerici grupları kışkırtarak, Atatürkçüleri ortadan kaldırmayı planlıyordu.

Anadolu'yu her taraftan saran emparyalist işgal güçleri yanında, Osmanlı Hükümeti'nin Ankara'ya kadar saldırılarını sürdüren gerici, köktendinci güçleri, Atatürkçüler için çok büyük bir tehlike oluşturuyorlardı. Bu aşamada önemle üzerinde durulması gereken nokta, Ankara'daki Atatürkçü kadronun tamamen eski subaylar ve görevlerin-

den uzaklaştırılmış veya ayrılmış memurlardan oluşması nedeniyle, hiçbir ekonomik güce sahip olmamalarıydı. Başka bir deyişle ilk Atatürkçülerin emekli maaşları veya tazminatları bile yoktu. Güvendikleri tek unsur, Anadolu halkından aldıkları güçtü. Atatürkçü önder kadro ile Türk halkının, mücadele etmekten başka seçeneği kalmamıştı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı

Atatürkçülerin ortaya koyduğu yurt bütünlüğü, ulusal bağımsızlık kavramlarıyla ulus iradesi sonucunda, ulusun temsilcilerini birleştirerek, onun adına kararlar almak üzere, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) toplanmıştı.

Atatürkçüler, dağılan İstanbul Meclisi'nden sonra, İstanbul'da işgal güçleri yönetimindeki Halife-Padişah'ı kurtarmak bahanesiyle ulusal temsilcileri Ankara'ya çağırmışlardı.

Bir çeşit kurucu meclis olan TBMM'nin en belirgin özelliği yasama, yürütme ve yargı yetkilerini bünyesinde toplamasıydı. Kuvvetler birliği ilkesine dayalı meclis hükümetince, meclis başkanı, aynı zamanda hükümet başkanlığını da yürütüyordu. 54 subay, 179 memur, doktor ve öğretmen gibi aydın kesim temsilcisinin bulunduğu TBMM'de her türlü siyasal gruplaşma vardı (113). Atatürkçülerin ilk hedefi, temsilcileri, Anadolu ihtilâlinin sürdürülebilmesi için Atatürkçü görüş etrafında birleşmenin gereğine inandırmaktı. Böylelikle Anadolu'da ulusal devlet otoritesi kurularak, kurtuluş mücadelesi için gerekli siyasi iktidar sağlanmış olacaktı. Bu aşamada TBMM'nin kurulması, ulusal iradenin belli bir güç altında toplandığını ve Anadolu ihtilâlinin yalnızca TBMM tarafından yönetileceğini gösteriyordu. Anadolu'nun her köşesinde dağınık ulusal güçlerce yürütülen ihtilâle siyasi ve yasal bir dayanak hazırlayan TBMM'nin kurularak, etkin bir biçimde çalıştırılması, Atatürkçü hareketin ulusal düzeyde sağladığı önemli bir siyasi başarıdır.

---

113. Prof. Ahmet MUMCU, Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İstanbul, 1979, s. 55.

Osmanlı hükümetince bir asi olarak nitelendirilen ve ölüme mahkûm edilen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul yönetimine karşı ulusal meclisi kurarak, Anadolu İhtilâlinin kişilere, gruplara dayanmadığını, yalnızca ulusal iradeden kaynaklandığını göstermişti.

Yabancı işgal güçleri, TBMM'nin doğuracağı etkileri, Osmanlı yönetiminden önce kavrayarak, Anadolu'daki ulusal hareketi boğacak ve ülkeyi parçalayacak yeni bir girişimin peşindeydiler.

TBMM kısa sürede etkin bir yönetim kurarak halk üzerindeki siyasi otoritesini kanıtlayınca, İstanbul'daki hükümet, dini baskılarla Halife-Padişah'a bağlı olan gerici Müslümanları Atatürkçülere karşı ayaklandırma siyaseti izlemişti. Halife, Ankara'daki ulusal meclise karşı Müslüman halkı kendi emri altına girmeye çağırıyordu. Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa'nın idamı için dini izin (fetva) çıkarılmıştı. Öte yandan, İstanbul hükümetinin Ulusal Meclisi dağıtma çabaları yanı sıra, işgal güçleri de Hıristiyan azınlıkları kışkırtarak, Ermenilere Doğu-Anadolu'da, Rumlara Trabzon'da birer devlet kurmak üzere söz vererek, Atatürkçüleri bozguna uğratmayı tasarlıyordu. Fransa Başbakanı Clemenceau'nun 1919-1920 yıllarında Büyük Ermenistan'ın oluşması için resmen çaba sarfettiğini, bu amaçla albay Brémond'u görevlendirerek Kilikya'ya gönderdiğini öne süren, Güney Anadolu'daki işgal güçlerinde çarpışmış olan Fransız Generali P.J. André, Mustafa Kemal Paşa'nın etkin siyaseti sonucunda, yeni Başbakan De Briand'ın bu tasarıdan vazgeçtiğini yazmaktadır (114). Jevakhoff da Büyük Britanyalıların, Kürtlere bağımsız bir devlet önererek, aşırı ilgi gösterdiklerini vurgulamaktadır. (115).

Öte yandan İngilizlerin Doğu Anadolu'da bir Kürt devleti kurulması için gösterdikleri çabalar sonucunda Anadolu'da ayaklanmaların sayısı artmıştı.

1920 yılının ortasında Anadolu'nun görüntüsü şöyleydi: Osmanlı Hükümeti'ne ve yabancı işgal güçlerine karşı koyan TBMM, Anadolu'nun pek çok yerinde gerici-dinci grupların, Padişah'ın oluştur-

114. Général P.J. ANDRE. Le Réveil des nationalismes. Paris, 1958. s. 174.
115. Alexandre JEVAKHOFF. a.g.e., s. 127.

duğu hilâfet orduları yanı sıra, Ermeni ve Rumların silahlı saldırılarına karşı mücadeleye girişmişti. Oysa TBMM'nin Doğu Anadolu'da Rus ve Ermenilerin ilerlemesini durduracak olan 15. Kolordu dışında düzenli bir ordusu yoktu. Atatürkçü İhtilâlin TBMM olarak siyasi bir güç haline gelmesiyle birlikte karşılaştığı güçlükler birdenbire çoğalmıştı.

Sevr Anlaşması

İşgal devletleri, Anadolu'nun bu en karışık ve can alıcı döneminde Osmanlı hükümetine 10 Ağustos 1920'de Sevr Anlaşması'nı imzalatarak, Osmanlı İmparatorluğu'nu hukuken ortadan kaldırmışlardı. Bu anlaşmanın öngördüğü koşullar şunlardı:

a) Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu'nun iç kısmıyla İstanbul çevresinden oluşacaktı.

b) Ege bölgesi ve Doğu Trakya Yunanlılara bırakılmıştı.

c) Irak, Arabistan, Suriye'yi İngiliz ve Fransızlar paylaşacaklardı.

d) Güney Anadolu ile Güneydoğu Anadolu İtalyan ve Fransızlarca paylaşılacaktı.

e) Boğazların egemenliği işgal güçlerine geçmişti.

f) Osmanlı devletinin askeri gücü tamamen sınırlandırılmış, kapitülasyonlar en geniş biçimiyle uygulanmış ve azınlıkların hakları imtiyazlı hale getirilmişti (116).

Osmanlı hükümetinin imzaladığı Sevr anlaşmasını, TBMM tanımamıştı. Bu anlaşma, Atatürkçülerle Osmanlı hükümetinin arasını tamamen açmış, TBMM giderek Osmanlı hükümetinin dini baskısından uzaklaşmıştı.

Yabancı işgal güçleri, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nu tamamen yıkmayı, öte yandan Anadolu'da İhtilâl hareketini bastırmayı amaçlamışlardı.

---

116. Général P.J. ANDRE, a.g.e., s. 174.

Sevr Anlaşması'nın içerdiği maddelerle desteklenen Ermeniler, Doğu Anadolu'da Türklere karşı toplu saldırılara geçmişlerdi. SSCB'nin bir üyesi olan Ermenistan'ın örgütlediği askeri güçler karşısında Atatürkçülerin Doğu Anadolu'daki kalesi, Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Türk kuvvetleriydi. Kâzım Karabekir Paşa'nın kazandığı ilk zaferin en önemli yanı, Ermenistan'ın ulusal Türk hükümetini tanıması ve Ermenistan hükümetinin Sevr Anlaşması'nı tanımadığını bildirmesiydi. Dolayısıyla zaten varolan Ermeni devleti sınırlarını genişletmesinin söz konusu olmadığını, 3 Aralık 1920'de Gümrü'de imzalanan anlaşmayla kabul etmiş oluyordu.

Benoist-Méchin, Rusların Atatürkçülere silah sağlayarak, bağımsızlıklarını kazanmalarına yardımcı olmak istediklerini, dolayısıyla İtilâf devletlerince Osmanlı ve Rus toprakları üzerinde kurulmuş bulunan Ermenistan Cumhuriyeti'nin yalnız Ankara için değil, Moskova için de tehlike oluşturduğunu öne sürmektedir. Ermenistan'ın Batum ve Bakü'yü de almak istediğini, ayrıca Sovyet İhtilaline karşı olan kuvvetleri barındırması nedeniyle de Ruslar için önemli bir tehlike yarattığını vurguladıktan sonra, Rusların "Büyük Ermenistan" tasarısına karşı çıkmak zorunda kaldıklarını vurgulamaktadır (117). Nitekim Komintern'in 1920'de yapılan 2. Kongresi'nde Lenin, burjuva kökenli ulusal kurtuluş savaşlarını desteklemenin gereğini yinelerken, Bakü'de 1 Eylül 1920 tarihinde Doğu Halkları Kongresi'nde İngiliz emperyalizmine karşı mücadele çağrısında bulunmuştu (118). Doğu Cephesi'nde barışın sağlanmasıyla birlikte Atatürkçüler askeri güçleri Batı'ya kaydırmışlardı. Profesör Taner Timur Doğu Cephesi'nde güvenliğin sağlanmış olmasının, Bağımsızlık Savaşı'nın başarısında temel unsuru oluşturduğunu belirtmektedir (119).

117. BENOIST-MECHIN, Le loup et Le Léopard. Mustapha Kémal ou La Mort d'un Empire, Paris, 1954, s. 248.
118. Prof. Jacques THOBIE, Ali et les 40 voleurs, İmpérialismes et Moyen-Orient de 1914 à nos jours, a.g.e., s. 54.
119. Taner TİMUR, a.g.e., s. 72.

Atatürkçülerin bu başarısını, 1 Mart 1921'de Afganistan'ın ulusal Türk ihtilâlini desteklediğini belirten bir Türk-Afgan dostluk anlaşmasını imzalamasıyla, yeni bir diplomatik başarı izlemişti. Atatürkçüler Gürcü Bolşeviklerle de 16 Mart 1921'de bir Türk-Rus anlaşması imzalamışlardı. Bu bağlamda Moskova kapitülasyonların kaldırılmış olmasını kabul etmiştir. Profesör Jacques Thobie anlaşmanın önemini şöyle açıklamaktadır: "Sovyet hükümeti Kafkasya bölgesinden ve Karadeniz kıyılarından yabancı güçlerin atılmasını sağlamak, ayrıca Orta-Doğu'da emparyalizme karşı mücadele eden güçlü bir devlet rolünü oynadıklarını vurgulamak amacıyla, Yunanlıları silahlandırarak savaşa süren Büyük Britanya'ya karşı Türkiye'yi bu anlaşmayla maddi ve manevi yönden desteklemiş oluyordu" (120).

Atatürkçüler, Doğu'da güvenliği sağlayarak Anadolu'da köktendincilerin oluşturdukları iç ayaklanmaları bastırmaya yönelmişlerdi. TBMM, genellikle her ihtilâlde zorunlu olarak yer alan, İstiklâl Mahkemeleri düzenini getirmişti. Ulusal mücadeleye karşı başkaldırmaları, yerinde ve anında verilen kesin kararlarla cezalandıran İstiklâl Mahkemeleri, kısa sürede etkisini göstermişti. Nitekim Atatürkçülerin çeşitli zorluklarla hazırlamakta oldukları ulusal askerî birliklerin başarısı sonunda, iç ayaklanmalar bastırılmıştı.

Bu aşamada Atatürkçülerin tüm uğraşıları ulusal bir ordu kurma amacına yönelmişti. 6 Ocak 1921'de, Ege'deki Yunan işgal güçlerine karşı İsmet Paşa komutasındaki Türk ordusunun, I. İnönü zaferini kazanması ise Atatürkçülerin işgal güçlerine karşı düzenli orduyla kazandıkları ilk zafer olmuştu (121).

31 Mart 1921'de İsmet Paşa komutasındaki Türk ordusunun, Yunan ordusuna karşı II. İnönü zaferini kazanmasını Mustafa Kemal Paşa şöyle değerlendirmektedir: "Siz orada yalnız düşmanı değil, ulusun kötü alınyazısını da yendiniz" (122).

---

120. Prof. Jacques THOBIE, a.g.e., s. 58.
121. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emrinde çalışmış olan İsmet İnönü, Ankara'ya geldiği 9 Nisan 1920 tarihinden itibaren, Mustafa Kemal Paşa'nın en güvendiği kişi olmuştur.
122. Willy SPERCO, Mustafa Kemal Atatürk, Créateur de la Turquie Moderne, 1882-1938, Paris, 1958, s. 66-67.

Atatürkçü hareketin başarısının bir nedeni de Atatürkçü kadronun oluşturduğu etkin görev bölümü ve işbirliğidir. Mustafa Kemal Paşa'nın Karabekir Paşa'yı sürekli olarak Erzurum'da tutmasını eleştirenler, onun en yakın arkadaşlarını Ankara'dan uzak tutmaya çalıştığını, böylelikle siyasi iktidarı tek başına yönetmek istediğini öne sürmüşlerdi. Ancak şu gerçeği belirtmek gerekir ki, Atatürkçü kadronun güçlü kişisi Kâzım Karabekir Paşa'nın askeri yeteneği dışında siyasi görüşleri Mustafa Kemal Paşa ile uyuşmuyordu. Kâzım Karabekir Paşa'nın Ankara'da bulunması, siyasi gelişmelerin yönünü etkileyebilirdi. Oysa Doğu Anadolu'daki askeri başarısı, ulusal güçlerin mücadelesini Batı'ya doğru yönlendirmesini sağlamaktaydı.

Mustafa Kemal Paşa bütün gücünü, Türk ulusunun Kurtuluş Savaşı hazırlıkları için yoğunlaştırırken, Atatürkçü önder kadro subaylarını çok iyi değerlendirmiş, askeri yeteneklerinin üstünlüğüne inandıklarını savaş alanlarında görevlendirmişti. Nitekim İsmet Paşa'nın Batı Anadolu'daki askeri başarısı onu haklı çıkarmıştı. Öte yandan öngördüğü Kurtuluş Savaşı planlarına itiraz edebilecek kişileri Ankara'dan uzaklaştırması, TBMM kararlarının zamanında ve gerektiği gibi çıkmasına yardımcı olacaktı. Meclis'te çok kısa bir süre içinde oluşan karşıt gruplar, Atatürkçü hareketin bazı önemli kişileri etrafında birleşerek, hareketin birliğini sarsmışlardı. Kâzım Karabekir Paşa'nın o sırada Meclis'te olması karşıt grupların onun çevresinde toplanmalarına yol açabilecekti. Oysa Anadolu'nun yabancı güçlerce işgal edildiği, azınlıkların başkaldırdığı ve Sevr Anlaşması'yla Anadolu'nun hukuken yabancılara verildiği bir dönemde, altı yüzyıl boyunca monarşi ve yarı-teokratik bir düzenle yönetilmiş bir imparatorluktan, demokratik ilkelerin egemen olduğu Meclis düzenine hemen geçilemeyeceği birkaç gün içinde anlaşılmıştı.

Mustafa Kemal Paşa Meclis'in güçlenmesi için öncelikle kendisinin güçlü kalması gerektiğini çabuk kavramış ve bu amaçla Meclis'te karşıt grupların kurulmasına yol açacak önemli kişileri Ankara'dan uzaklaştırmıştı. Çünkü TBMM'nin kuruluş amacı yabancı işgal kuvvetlerinin Anadolu'dan çıkarılması için ulusal iradeyi kesinlikle tem-

sil etmekti. Demokratik tartışmalara ne zaman ne de uygun ortam vardı.

Şunu da önemle belirtmek gerekir ki; TBMM'de, Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzyıllar boyu ulus kavramından uzak olarak yaşamış çeşitli etnik grupların üyeleri vardı. Çerkes, Kürt, Lâz asıllı Meclis üyelerinin Mustafa Kemal Paşa'ya sürekli güçlükler çıkardığını ve özellikle dini liderlerin oluşturduğu hocalar grubunun her şeyi dini açıdan yorumlamayı sürdürdüklerini vurgulamak gerekir. Atatürkçü hareketin özünü kavramak açısından bu unsurları bilmek son derece önemlidir.

Hocalar grubunun Anadolu sınırları içinde doğmayanların Meclis üyeliğine seçilememesi gibi (123). Selânik'te doğan Mustafa Kemal Paşa'yı hedef alan önerileriyle başlayan çeşitli engellemeleri, son derece ustalıkla atlatan ve olağanüstü bir siyasi yetenekle hareket eden Mustafa Kemal Paşa'nın, çeşitli görevlerle Ankara dışına gönderdiği kişiler konusunu bu açıdan yorumlamak gerekir. Onun kafasındaki Kurtuluş Savaşı'nı TBMM örgütleyeceğine göre bu savaşın kazanılması için Meclis'in tam bir birlik ve dayanışma içinde olması zorunluydu.

II. İnönü zaferiyle birlikte düzenli bir orduya ve TBMM'ye olan güven artmıştı. Ancak Yunanlıların kısa süre sonra Anadolu içinde ilerlemeleri, Sakarya bölgesine kadar gelmeleri ve Türk ordusunun Sakarya'nın gerisine çekilmesi, 1921 Temmuz sonunda Anadolu'da ve TBMM'de büyük bir karamsarlık yaratmıştı. Eskişehir'e kadar gelen Yunan ordusu Meclis'teki karşıt grupları ayağa kaldırmaya yetmişti. Siyasi mücadelelerin değişmez ilkesi doğrultusunda, Meclis'teki bazı gruplar, bu felâketin suçlusu olarak Mustafa Kemal'i göstermişti. Çünkü Türk ordusunun Eskişehir ve Sakarya'ya çekilmesinin tüm sorumluluğunu o yüklenmişti. TBMM ise henüz yeterli güce ulaşmamış olan Türk ordusunu kesin bir yenilgiden kurtarmak amacıyla geri çekilme emri veren Mustafa Kemal Paşa'ya tüm yetkilerini devrederek, 5 Ağus-

123. İsmet İNÖNÜ, Hatıralarım, 2. cilt, İstanbul, 1992, s. 99.

tos 1921'de onu Kurtuluş Savaşı'nı yönetmek üzere Başkomutanlığa atamıştı.

Türk ulusunun kaderini artık tek başına elinde tutan Başkomutan Meclis'te şöyle konuşmuştu: "Ulusumuzu esir etmek isteyen düşmanları mutlaka yeneceğimize olan güven ve itimadım bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada, tam güvenimi hepinize karşı, bütün ulusa karşı ve bütün dünyaya karşı bildiriyorum" (124).

Kurtuluş Savaşı

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın hesaplarında kaybetmek yoktu. Bu kez savaşta, Türk ulusunun tüm gücünü, kadın, erkek, çocuk herkesi görevlendirme gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda hiç görülmemiş, toptan bir savaş taktiği kullanmak zorundaydı. Mustafa Kemal Paşa elindeki askeri, yasal ve yürütme yetkilerini Meclis adına kullanarak sağladığı olanaklarla tüm ulusu harekete geçirmişti. Sırtlarında cephelere mermi taşıyan analar, cephane ve erzak dolu kağnı arabasını iten çocuklar, silaha sarılan kadınlar, Türk ulusunda, bu yaşam ve varoluş mücadelesinin eşsiz bir heyecanını yaratmıştı. Başkomutan, Türk halkının dirilişini, heyecanını öylesine yönlendirmişti ki, bu süreç sonunda ulus bilincinin pekişmesi kaçınılmazdı. Bu ulusal seferberlik yabancı güçlerle mücadele sırasında tam bir ulusal birlik yaratırken, Atatürkçü hareketin çok önemli olan ulusçuluk ilkesi de gerçekleşmekteydi.

23 Ağustos 1921'de başlayan Sakarya Savaşı, 22 gün ve gece süren uzun bir meydan savaşını oluştururken, Başkomutan "Hattı savunma yoktur, sathı savunma vardır. O satıh bütün vatandır" (125) diyerek, ulus kavramından sonra vatan kavramını da yerinde ve zamanında işlemişti. Sakarya zaferinden sonra Mareşalliğe yükselen ve gazi unvanını alan Mustafa Kemal Paşa artık tam bir halk kahramanı olmuştu. İki yıl önce rütbesini atarak ulusal mücadeleye sade bir vatan-

124. R.F. KOEHLER VERLAG, a.g.e., s. 489.
125. A.g.e., s. 488.

daş olarak katılan Mareşal Mustafa Kemal'e, halk yalnızca "Gazi" diye seslenmiş, ona olan sevgisini, yakınlığını böyle göstermişti.

Sakarya zaferiyle Türk ulusunun kaderini değiştiren, askeri ve siyasi bütün güçleri elinde tutan Gazi Mustafa Kemal, bu kez dikkatini dış siyasete yöneltmişti.

Atatürkçüler için, 13 Ekim 1921'de Sovyet Ermenistanı, Azerbaycan ve Gürcistan Cumhuriyetleri ile imzalanan Kars Dostluk Anlaşması'ndan sonra, işgal kuvvetlerine karşı kazanılan askeri zaferlerin yanı sıra, Fransa'nın da 20 Ekim 1921'de TBMM ile Ankara Sözleşmesi'ni imzalaması büyük bir başarı olmuştu. Ankara'da Fransız temsilci Franklin Bouillon'un sürdürdüğü görüşmeler sonunda Fransa böylelikle, TBMM'yi Batı'da dolaylı olarak tanıyan ilk ülke olmuştu.

Pierre Loti ile Claude Farère gibi aydınların canlandırdığı Fransız kamuoyu, Gazi Mustafa Kemal tarafından yönetilen bağımsızlık savaşını desteklerken, Fransız hükümetine de bu yönde baskı yapıyorlardı. Profesör Jacques Thobie, Fransız hükümetinin bu dönemde geçirmekte olduğu ekonomik sıkıntıları şöyle açıklamaktadır: "Fransa'nın aynı zamanda Türklere ve Suriyelilere yönelik bir mücadeleyi sürdürebilecek ne parası ne de askeri olanakları vardı. Bu nedenle Fransa, Mustafa Kemal'le anlaşma yoluna giderek Türkiye'deki önemli çıkarlarını korumayı tercih etmişti" (126).

Fransız Hükümeti, eski Bakan Franklin Bouillon'u devrimci ulusçularla görüşmelerde bulunmak üzere Anadolu'ya göndermişti. Ankara'da 20 Ekim 1921'de yapılan anlaşma, Fransız işgal kuvvetlerinin Türk topraklarından geri çekilmesini öngörürken, Fransa, Anadolu hükümetinin askeri, ekonomik ve siyasi bütünlüğünü ve Atatürkçülerin bağımsızlığını tanımış oluyordu.

Atatürkçülerin gerçekleştirdikleri bu anlaşmalar, TBMM'nin gücünü ve Yunanlılara yönelik mücadelenin başarı olasılığını artırmıştır. Ruslar ve Fransızlarla ilişkilerini olumlu bir yönde geliştiren Ata-

126. Prof. Jacques THOBIE. a.g.e., s. 58.

türkçüler, artık tüm dikkatlerini işgalci Yunan ordusu üzerinde toplamışlardı.

Yunanistan ise Atatürkçülerin üst üste kazandıkları askeri başarıların endişesiyle, İtilâf devletlerinden, özellikle de Büyük Britanya'dan askeri yardım istemişti. İtilâf devletleri, Türkiye ve Yunanistan hükümetlerinin ateşkes anlaşması yapmaları için önerilerde bulunmuşlardı. Ancak Atatürkçüler, İtilâf devletlerinin bu kez başka bir yöntemle Türkiye'yi yeniden parçalamak istediklerini düşündüklerinden, ateşkes anlaşmasını, anlaşma imzalanır imzalanmaz, tüm işgalci güçlerin Anadolu'dan çekilmesi koşuluyla kabul edebileceklerini bildirmişlerdi. Batılı ülkeler Türk önerisini reddederken, Atatürkçüler Yunan işgal kuvvetlerine yönelik büyük bir saldırıya hazırlanmaktaydılar.

26 Ağustos 1922 günü, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yönetiminde başlayan büyük saldırı, Başkomutanlık Meydan Savaşı'yla sonuçlanmış ve Türk ordusu, Misak-ı Milli'de çizilen sınırlara ulaşarak işgal güçlerini Anadolu'dan çıkarmıştı. Böylelikle Atatürkçü hareketin 1919'dan başlayarak yönlendirdiği Kurtuluş mücadelesi başarıyla sona ermişti.

Cumhuriyet'in İlân Edilmesi

Mudanya'da başlayan barış görüşmelerinden sonra Atatürkçüler, Anadolu'da 3 yıldır süren iki başlı yönetim sorununa son vermek üzere, 1 Kasım 1922'de TBMM'nin çıkardığı bir yasayla Osmanlı İmparatorluğu saltanatına son vermişlerdi. Ancak Sultanlık ve Halifelik iki ayrı kurum olarak kabul edildiğinden Sultanlığın kaldırılması, Halifeliğin kaldırılmasını gerektirmiyordu.

Osmanlı monarşi düzeninin yıkılmasında önemli rol oynayan Gazi Mustafa Kemal, 1927 yılında verdiği büyük söylevde gerekli gücün nasıl kullanıldığını şöyle açıklamaktaydı: "Efendiler, egemenliği hiç kimse hiç kimseye, bilim gereğidir diye, görüşmeyle, tartışmayla veremez. Egemenlik, güçle, erkle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla

Türk ulusunun egemenliğine el koymuşlardı. Bu yolsuzluklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk ulusu bu saldırganları, artık yeter diyerek ve bunlara karşı ayaklanarak egemenliğini kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldubittidir. Söz konusu olan, ulusa egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız sorunu değildir. Sorun gerçekleşmiş bir olayı yasa ile saptamaktan başka bir şey değildir. Bu, ne olursa olsun yapılacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes sorunu doğal bulursa, sanırım ki uygun olur. Yoksa yine gerçek, yöntemine göre saptanacaktır; ama, belki birtakım kafalar kesilecektir" (127). Böylelikle Gazi Mustafa Kemal, Sultan'a hâlâ çok sadık kalan milletvekillerini, sultanlığın kaldırılması yönünde ikna etmek için, hiçbir güç gösterisinden çekinmemişti.

Son Osmanlı Padişahı Vahdettin, 17 Kasım 1922 günü İngilizlerin korumasına sığınarak bir İngiliz gemisiyle kaçmıştı. Bu durumda TBMM son Halife'yi seçimle saptamıştı. TBMM Türk ulusunu temsil eden tek yasal kuruluş olarak kalmış ve Lozan'da başlayan görüşmelere, Dışişleri Bakanı olarak atanan İsmet Paşa başkanlığındaki bir heyetle resmen katılmıştı.

Atatürkçüler, ulusal sınırları Lozan Anlaşması ile kabul ettirmiş, vatan ve ulus mücadelelerini başarılı bir biçimde sonuçlandırmışlardı. Benoist-Méchin bu anlaşmayı şöyle tanımlamaktaydı: "Lozan Konferansı, Türkiye için büyük bir zaferi temsil etmektedir. İsmet Paşa, uluslararası alanda Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, 4 yıl boyunca savaşmalarının haklı nedenlerini bu belge ile doğrulamış oldu" (128). Lord Kinross ise, "Lozan Anlaşması, Birinci Dünya Savaşı'nda yenik düşen Avrupa devletlerinden birinin, galip devletlere kendi koşullarını zorla kabul ettirerek imzaladığı tek anlaşmadır" demekteydi (129).

Aylarca süren ve sık sık kesilen görüşmeler sonucunda, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan bu anlaşmanın önemli maddeleri uya-

127. R.F. KOEHLER VERLAG. a.g.e., s. 540-541.
128. Benoist-Méchin, Le Loup et le Léopard. Mustafa Kemal ou la Mort d'un Empire, Paris, 1960, s. 307.
129. Lord KINROSS, Atatürk, İstanbul, 1966, s. 571.

rınca, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan kapitülasyonlar kaldırılmış ve Osmanlı borçlarının ödenmesi için ayrı bir yöntem öngörülmüştü.

Türkiye tarafından verilen ödünlerden biri, önemli petrol yataklarına sahip olan Musul bölgesinin dolaylı yoldan Büyük Britanya'ya bırakılmış olmasıydı. İkinci ödün de Boğazların ve Doğu Trakya'nın askerden arındırılmasının kabul edilmesiydi. Üçüncü ödün ise varolan gümrük düzeninin 1929 yılından önce değiştirilmemesi yükümlülüğüne girilmesiydi.

Atatürkçülerden, Musul bölgesinin ileride Kürt etkinliklerinin odak noktası haline geleceğini önceden kestirmelerini ve Kürtlerin yoğun propagandasının Türkiye'nin ulusal siyasetini ciddi olarak tehdit edebileceğini öngörmelerini beklemek haksızlık olurdu (130).

Buna karşılık olarak, İngiliz kuvvetlerinin Lozan Anlaşması gereğince, İstanbul'u terketmeleri, Atatürkçülerin önemli siyasi ve diplomatik başarısını oluşturmuştu.

Sonuçta Atatürkçülerin kurduğu Meclis Hükümeti, ulusal birliği yaratmış, vatan topraklarını işgalci yabancı güçlerden tamamen kurtarmış, Osmanlı İmparatorluğu yönetimine son vermişti.

Lozan Sonrası

Yeni devletin siyasi yönetim biçiminin ne olacağı konusunda, Atatürkçü liderler arasında tam bir görüş ayrılığı vardı. Yarı-teokratik düzenden ayrılmayı doğru bulmayanlar çoğunluktaydı. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın diktatör olmasından endişe duyulmaktaydı.

Anadolu'nun kurtuluşundan sonra TBMM'de yeniden gruplaşmalar, uzun tartışmalar başlamıştı. Ancak Türk devletinin yönetim biçimi henüz belirlenememişti. Bunun yanı sıra Atatürkçülerin ileri gelenlerinden Rauf Bey, padişahlık yanlısı düşüncelerini saklamıyordu. Nitekim Atatürkçü kadronun doğuşundan beri Rauf Bey ile Gazi Mustafa Kemal'in bazı konulardaki görüşlerinde ortak bir nokta sağlana-

130. Norbert de BISCHOFF, La Turquie dans le Monde, Paris, 1936, s. 128.

mamıştı. İki Atatürkçünün niteliklerinde önemli ayrılıklar vardı (131). Nitekim Rauf Bey, TBMM'de Gazi Mustafa Kemal'e karşı oluşan gruplarla ilişki kurmaya ve demokratik bir ortam yaratmaya yönelmişti. Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat ve Refet Paşa gibi Atatürkçülerin ulusal mücadele sırasında oynadıkları rolü vurgulayan Rauf Bey, Gazi Mustafa Kemal'in açıkça tek adam olarak kalmasını ve bir diktatörlüğe yönelmesini önlemek istiyordu. Rauf Bey cumhuriyeti engelleyemeyeceğini anlayınca, bu kez tüm yetkilerin Gazi Mustafa Kemal'de toplanmasına karşı mücadele vermeye başlamıştı. Kâzım Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşalar, Rauf Bey'den yana çıkarak (132) Atatürkçü harekette ilk önemli görüş ayrılığını oluşturmuşlardı.

Gazi Mustafa Kemal, Atatürkçülerin arasında "Cumhuriyet" yönetimini ve toplumu tümüyle çağdaşlaştırmayı öngören tek kişiydi. Osmanlı İmparatorluğu yönetiminden sonra yarı-teokratik monarşiden Cumhuriyet düzenine geçmek, altı yüzyıl süren gelenekleri bir anda değiştirmek, Atatürkçüler için büyük bir ihtilâldi. TBMM'nin, Gazi Mustafa Kemal'i Cumhurbaşkanlığı'na seçmemesi olasılığını varsaydığımızda, başlatılan devrimlerin sürdürülemeyeceği ve geriye dönüleceği apaçık ortadaydı. Ancak Atatürkçüler, liderlerin baskısıyla cumhuriyeti ilân etmeden önce Meclis'in yeni bir seçime gitmesine engel olmuşlardı. Böylelikle ortaya çıkacak yeni siyasi oluşumun öngörülen devrimlere karşı herhangi bir tehlike taşımasını önlemişlerdi. Türk halkı ve ordusu tarafından tam bir desteğe sahip olan Mustafa Kemal Paşa, gerek Meclis'te, gerekse Atatürkçüler arasında çıkan tüm anlaşmazlıklara çözüm getirirken, askeri ve siyasi yeteneklerine arabuluculuk ve diplomatik niteliklerini de ekleyerek başarıya ulaşmasını bilmişti.

29 Ekim 1923'de Cumhuriyet ilan edildiği zaman, TBMM üyelerinin oybirliği ile Cumhurbaşkanı seçtiği Mustafa Kemal Paşa, 1919 yılından başlayarak Atatürkçü kurucu kadrodaki arkadaşlarını, her türlü deneyimden sonra daha iyi tanıma fırsatı bulmuş, kendisine İkinci

131. Lord KINROSS, Atatürk. İstanbul, 1966, s. 446.
132. Capitaine H.C. ARMSTRONG, Mustafa Kemal. Paris, 1933, s. 191.

Adam olarak, İnönü savaşlarının kahramanı ve Lozan barış anlaşmasındaki başarılı diplomasi uygulayıcısı İsmet Paşa'yı seçmişti.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte, Atatürkçü hareketi oluşturan subayların çok önemli görevlere getirilmeleri, hatta bakan olarak atanmaları beklenmişti. Ancak yaşamı boyunca askerlerin siyasete karışmaması görüşünü savunan Gazi Mustafa Kemal, ilk Cumhuriyet Hükümeti'nden başlayan bu ilkenin uygulanmasında titizlik göstermişti. Türk demokrasi tarihinin dönüm noktasını oluşturacak olan ve gerçekleşen iki askeri darbeye karşın geçerliliğini koruyan bu ilkenin önemi üzerinde ileride ayrıca duracağız. Sonuçta kurulan 12 kişilik hükümette sadece İsmet Paşa, Fevzi Paşa ve Kâzım Paşa görev almıştı (133).

Atatürkçü hareket, Anadolu'da yarattığı ulusal heyecanla, ulusal birliği örgütledikten sonra tüm ulusun katıldığı topyekûn bağımsızlık savaşını başarıya ulaştırmış ve sonunda altı yüzyıllık monarşi yönetimini yıkarak, tüm güçlüklere karşın cumhuriyeti gerçekleştirmişti. Ancak 1923 yılında nüfusu 12 milyon olan Türkiye Cumhuriyeti'nde sosyal, siyasal, iktisadi sorunlar yeni devrimlere gebeydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllar boyu izlemekte geciktiği iktisadi ve teknolojik gelişmeler, Türkiye ve Batı ülkeleri arasında büyük ayrımlar yaratmıştı. Atatürkçüler Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurarak siyasi bir devrimi gerçekleştirmişlerdi. Ancak Türk devleti, bu tarihten başlayarak siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel alanlarda tam bir devrim, yoğun bir aydınlanma sürecine girmişti. Atatürkçülük, köklü bir aydınlanma hareketini gerçekleştirmek için sürekli devrimi öngören bir düşünce biçimi oluşturmuştu.

---

133. Hükümetin oluşumu şöyleydi: Başbakan İsmet Paşa, Şer'iye Vekili: Mustafa Fevzi Efendi, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili: Müşir Fevzi Paşa, Dahiliye Vekili: Recep Bey, Maliye Vekili: Hasan Bey, Müdafaa-i Millıye Vekili: Hasan Bey, Adliye Vekili: Seyit Bey, Maarif Vekili: Safa Bey, Nafia Vekili: Muhtar Bey, Sıhhiye Vekili: Refik Saydam Bey, İmar İskân Vekili: Mustafa Necati Bey. Bkn. (Şevket Süreyya AYDEMİR, Tek Adam, a.g.e., 3. cilt, s. 162) 1960 Askeri darbesinden sonra 26 Ekim 1961'de kurulan ilk koalisyon hükümetinde sadece bir paşa bulunuyordu. (Şevket Süreyya AYDEMİR, İkinci Adam, a.g.e., 3. cilt, s. 543)

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRKÇÜ İLKELERİN İNCELENMESİ

Atatürkçüler yeni bir ulus, yeni bir devletle birlikte, yeni bir vatan yaratmışlardı. Ancak çoğunluğu subaylardan oluşan devrimci Atatürkçü kadronun, yeni Türk devletinin çağdaşlaşması amacıyla gerekli olan siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeleri sağlaması için yeterli birikimi olmadığından, subayların yerlerini aydınlara bırakmaları gerekiyordu.

Atatürkçü Paşalar ordudaki komutanlık görevi ile milletvekilliği görevini bir arada yürütüyorlardı. 1924 yılında Kâzım Karabekir Paşa ile Fuat Paşa, Ordu komutanlıklarından istifa edince, Gazi Mustafa Kemal bunu fırsat bilerek, Paşaların ya ordudan ya da milletvekilliğinden ayrılmalarını istedi (1). Gazi Mustafa Kemal'in, ordu ve siyaseti birbirinden tamamen ayırma düşüncesi, ilke haline gelmiş ve Türk devletinin ilk hükümetinde olduğu gibi, TBMM'de aynen uygulanmıştı.

İlk Atatürkçü Paşalar, ordudan ayrılırken, 1924 Mart ayında "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" adıyla Gazi Mustafa Kemal'e karşıt olan siyasi bir grup oluşturdular. Gazi Mustafa Kemal'in 1924 Mart ayında Halifeliği ortadan kaldırması ve son Halife'nin ülkeyi terk etmesi üzerine, gerici ve tutucu çevrenin temsilciliğini yapan bazı milletvekilleri de bu partiye geçmişlerdi.

Bu aşamada şu gerçeği önemle vurgulamalıyız: 1924 yılında yeni Türk Cumhuriyeti'nde Atatürkçü devrimler karşısında en büyük en-

1. Prof. Ahmet MUMCU, Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İstanbul, s. 39.

geli eski Osmanlı yönetimine dönüş özlemleri içinde olan gerici, tutucu, köktendinci gruplar oluşturmaktaydı.

Müslümanların Halifesi Abdülhamid bir konuşmasında fanatiklere ilişkin görüşlerini şöyle açıklamıştı: "Kuran, hiçbir yerde kaderciliği öğretmez. Sadece son yüzyıllarda tembelliğe ve saçmalığa dayalı bir görüşe, zamanımızda kadercilik adı verildi. Sizin zayıflığınızı ve uyuşukluğunuzu örtmek için 'İnşallah!' demenizden daha özürlü ne olabilir? Hz. Muhammed, Tanrı'ya inanmanızı isterken, saçma bir kaderciliğe inanmanızı istememektedir. Tanrı'nın yetenekleri yücedir, ama herkesin günlük işleriyle uğraşmaz, herkes kendi işini kendi görmelidir" (2). Gerici ve tutucu gruplar, dini tamamen istismar ederek, çağdaşlaşmanın her an karşısında olmuşlar ve bazen dolaylı yollarla bu karşıt görüşlerini günümüze kadar sürdürerek, Atatürkçülüğün Türk devletinde kökleşerek yayılmasını önlemeye çalışmışlardır. Atatürkçülüğün gelişmesini doğuşundan itibaren durdurmak, çağdaşlaşmayı engellemek isteyen bu gerici ve tutucu grupların ilginç siyasetini, son bölümlerde ayrıntılarıyla inceleyeceğiz.

Atatürkçülük Osmanlı İmparatorluğu'nda "Ümmet" denilen toplumu aydınlatmayı, dini kurallar ve kaderciliğin yerine akılcı, mantık ve bilime dayalı rasyonalizm ve pozitivizme yönelmeyi amaçlamaktaydı. Nitekim Atatürkçülüğün mücadele ettiği İslam fanatizmini Jean Mélia şöyle tanımlıyordu: "İslamiyet bu ülkede çok uzun bir süre özgün niteliklerini koruyarak yaşadı. İslamiyete inananlar akıl almaz bir durgunluğa ve bunun sonucunda bir çöküşe sürükleniyorlardı. Tevekkül, diğer Müslüman ülkelerde olduğu gibi Türkiye'yi de kaderciliğe sürüklüyordu. Ancak bu kadercilik Hz. Muhammed'in sözlerinin bilgisizce ve körü körüne yorumlanmasından kaynaklanıyordu, aslında Kuran'da yeri yoktu" (3). Aydınlanma hareketine, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat (1839) ve İslahat (1856) fermanlarıyla ilk kez hız kazandırılmaktaydı. Temel gelir kaynağını yeni fetihler ve işgal edi-

2. Jean MELIA, Mustafa Kemal ou La Rénovation de la Turquie, Paris, 1929, s. 154.
3. Jean MELIA, a.g.e., s. 155.

len bölgelerden alınan vergiler oluşturan Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesiyle birlikte, eyaletlerden elde edilen gelirlerde büyük bir azalma oldu. Osmanlı yöneticileri, bu azalmanın nedenini ordunun kaybettiği savaşlara bağladığından, reform anlayışını özellikle ordu içinde reformları gerçekleştirmek olarak kavramışlardı.

Nitekim I. Abdülhamit, hükümdarlığı sırasında (1777-1789), Batılı ülkelerden askeri uzmanlar getirtmiş ve orduda yenilikler başlatmıştı. III. Selim (1789-1807) ise, yeni bir askeri düzen kurmuştu. II. Mahmut da (1808-1839) asırlarca varolan Yeniçeri birliklerini kaldırarak, orduda köklü bir değişiklik yaratmıştı.

1839 yılında ise Osmanlı tarihinde ilk kez, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat Fermanı adıyla bir çeşit insan hakları bildirisi hazırlamıştı. Bu reformlar ilk kez, askeri alan dışında toplumsal amaçlar içeriyordu. Bu fermanda kişilerin mal, can, ırz ve konut güvenliği Sultan'ın garantisi altına alınıyordu. Tanzimat Fermanı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu içinde reform hareketlerini yoğunlaştırmak isteyen aydınlar, yurtdışına kaçmak zorunda kaldılar, fakat etkinliklerini başta Fransa olmak üzere, yabancı ülkelerde sürdürdüler. Batılı ülkeler bu aydınlara "Genç Osmanlılar" adını vermişti. Genç Osmanlıların öncülüğünü Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınlar yapıyordu.

1876'da başlayan I. Meşrutiyet döneminde, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtulması için yönetimin merkezileştirilmesi, toplumun Batılılaştırılması, devlet düzeninin modernleştirilmesi din ve devlet işlerinin ayrılması gibi kavramlar ele alınıyordu. Ancak 1877 Rus Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra Parlamento kapatılmıştı.

Tanzimat yenilikleri ne yazık ki hedeflerine ulaşamamıştı. Gazi Mustafa Kemal hareket ilkelerini geliştirmek için, bu yeniliklerden esinlenerek, daha çağdaş kavramlarla ortaya çıkıyordu. Nitekim 1789 Fransız İhtilâli'nin diğer Avrupa ülkelerine yayılması nedenlerini de ilgiyle izlemişti.

Kurtuluş Savaşı sırasında Atatürkçüler, Fransız İhtilâli'nin bağımsızlık, ulusal irade, vatanperverlik gibi fikirlerini benimsemişlerdi. Ancak Anadolu'nun işgal edildiği dönemde, Ermeni ve Yunan azın-

lıkların başkaldırmasının yanı sıra Osmanlı hükümetinin hazırlattığı Hilâfet ordusu ile de savaşma zorunluluğu ortaya çıkmaktaydı. Bu ise verilen mücadeleyi çok güç bir duruma sokmaktaydı.

Tanzimat reformu ve Fransız İhtilâlinden etkilenen Atatürkçüler, görüşlerini şöyle hazırlamışlardı:

1) Atatürkçüler, Kurtuluş Savaşı sırasında halkın tümünü seferber ederek, Hanedan düzeni yerine, Atatürkçü halkçılığın temelini atmışlardı.

2) Atatürkçüler, Halifeliği kaldırarak, siyasi düzende din ve devlet işlerinin ayrılmasını fiilen başlatmış, şeriat düzeni yerine laikliğin yerleşmesi için gerekli ortamı yaratmışlardı.

3) Atatürkçüler, belli toprağı ve sınırları olan "vatan" kavramının gereğini ortaya koyarak, "Ümmetçi" görüşe karşı Türk ulusu bilincini, ulusçulukla sağlamışlardı.

4) Yeni bir devlet kuruluşu sırasında halkın ulusun temsil ettiği yeni bir "Devletçilik" anlayışını getirerek, yarı-feodal ekonomiye dayalı bir toplumu, ulusal ekonomi düzenine geçirmişlerdi.

5) Aydınlanma arzusu, devrimde süreklilik ilkesi gerektiriyordu. Böylelikle Atatürkçüler, yarı-teokratik düzene son vererek, Atatürkçü devrimcilik ilkesini getirmişlerdi.

6) Sonuç olarak Cumhuriyetçilik fikri de Cumhuriyet ilânıyla gerçekleştirilmişti.

Atatürkçü düşünceyi yapılaştıran bu ilkeleri; halkçılık, laiklik, ulusçuluk, devletçilik, cumhuriyetçilik ve devrimciliği ayrıntıları ile inceleyeceğiz.

A) HALKÇILIK

Atatürkçülüğü diğer düşünce birimlerinden ayıran en önemli nitelik olan Halkçılık, toplumun işçi-köylü ve seçkin kesimlerin arasındaki farklılığı gidermek için tüm halkı eğitmeye, yetiştirmeye ve uzlaştırmaya yönelik bir ilkedir. Atatürkçülük Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma tüm unvanları ve ayrıcalıkları kaldırarak, eşitlik ilkesine dayalı bir toplum yaratmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda halk, seçkin ve olağan sınıf olarak ikiye ayrılıyordu. İmparatorluğun yönetimi seçkin sınıf tarafından yapılıyor, olağan sınıf (işçi, köylü ve askerler...) devletin hiçbir önemli işine karıştırılmıyordu. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda toplum yapısı tam bir mozaik gönünümündeydi (4). Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler, başka bir deyişle dünyanın üç büyük dini bir aradaydı, 18 ayrı etnik grup, kendilerine "Osmanlı" adını vererek birlikte yaşıyorlardı.

Atatürkçülük halk sevgisinin insanlık sevgisini yarattığını ve gerçek insanlık sevgisi bilincinin ancak halk sevgisiyle oluştuğunu ortaya koymuştur (5). Atatürkçülük, ulusçuluk ve vatanperverlik kavramlarını getirerek bağımsız, özgür bir halk ortamını kısa süre içinde gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.

Atatürkçülük, Anadolu'da Kurtuluş Savaşı sırasında tüm halkı hiçbir ayrıcalık ve ayrım gözetmeksizin seferber ederek, demokratik bir anlayışla herkesi eşit bir zemine oturtarak, halkçılık ilkesini ortaya koymuştur. Kadın-erkek eşitliğini yine Kurtuluş Savaşı sırasında oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet işleriyle hiçbir ilişkisi olmayan kadınlar, Kurtuluş Savaşı'nda fiilen rol oynadılar. Orta-Asya'da ata binen, cirit atan Türk kadını, Osmanlı İmparatorluğu döneminde İslam dininin kadın haklarını getirdiği kısıtlamalar nedeniyle yitirdiği eşitlik hakların yeniden kazanıyordu.

Öte yandan halkçılık ilkesi, toplumsal eşitliği temel almış ve zaten var olan hakçılık duygusuyla pekişmiştir. Halkçılık düşüncesinde güttükleri eşitlik ilkesiyle Atatürkçüler halka büyük bir inanç ve sevgiyle yanaşmışlar, halkla bütünleşmişlerdir. Atatürkçülerle halk arasında, sevgi ve güvene dayanan bu ilişkiler sayesinde Kurtuluş Savaşı kazanılmıştır.

Nitekim Gazi Mustafa Kemal Paşa söylevinde, halkla ilişkisini şöyle anlatmaktadır: "Efendiler! Saltanatın ilgası, hilâfet makamının salâhiyetsiz kalışı üzerine halk ile yakından temasa geçmek, ahval-i

4. Eczacıbaşı Vakfı, Atatürk, İstanbul, 1983, s. 43.
5. Prof. Suat SINANOĞLU, in Atatürk, Commission nationale turque pour l'UNESCO, Ankara, 1963, s. 277.

ruhiye ve temayülat-ı-fikriyeyi bir daha tetkik etmek mühimdi..işte bu maksatlarla, garbi Anadolu'da bir seyahat icra etmek üzere 10 Kanünisani 1923 tarihinde Ankara'dan hareket ettim (...) Anadolu'da sorulan bütün sorulara konferanslarımda cevap verdim" (6).

Gazi Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'nde halkın sınıflara bölünmeden, ayrımsız bir toplum olduğunu ise şöyle açıklamaktadır:

"Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden ayrılır ve sınıflar halinde değil, bilâkis, mevcudiyetleri ve mesailerinin neticesi yekdiğerine lâzım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakika dinleyicilerim çiftçidir, sanatkârdır, tüccardır ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarrızı olabilir?" (7)

Atatürkçü Türkiye, burjuva, kapitalist ve proletarya sınıf ayrımına gitmeksizin, komünizmin amaçladığı "sınıfsız toplum düzenini" ulusal bir ekonomik modelle kurmaya çalışmaktaydı (8). Atatürkçüler, geliri tamamen tarım ekonomisine dayanan Türk halkının çoğunluğunu oluşturan köylülerin gelişmesini amaçlamaktaydılar. Köylüye toprak vermek, sosyal sınıfları birbirine bağdaştırmak gibi ülkücü atılımlar içindeydiler. Bu idealist girişimler, Atatürkçülerin halk egemenliğini, toplumsal bir gerçeğe dayandırmak iradelerini ortaya koymaktadır.

1923 yılında çoğunluğu çiftçi ve köylü olan Türk halkının egemenliğini sağlayabilmesi için, "Toprak Kanunu" gibi temel bir reform bile TBMM'de gerçekleştirilememiştir. Başta Kürtler olmak üzere, milletvekillerinin bir bölümü büyük toprak sahiplerinden oluşuyordu. Bu nedenle çiftçiler, temel ekonomik unsurlardan yoksun kaldıkları için egemenliklerine sahip çıkamıyorlardı.

1926 yılında toprakta özel mülkiyet sistemi getirildiğinde, bir yandan köylü topraksız kalırken, öte yandan Atatürkçülüğün ortadan kaldırmaya çalıştığı sınıf ayrımı aksine açılmaya başlamıştı.

---

6. Prof. Metin HEPER, "Atatürk'te Devlet Düşüncesi", in Atatürk, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 226.
7. Prof. Bülent DAVER, "Atatürk ve Sosyo-politik Sistem Görüşü", in Atatürk, Eczacıbaşı, a.g.e., s. 263
8. Prof. Bülent DAVER, a.g.e., s. 264.

Gazi Mustafa Kemal Paşa "halka yaklaşmak ve halkla kaynaşmak daha çok aydınlara düşen bir görevdir" diyerek, aydınların halk içinde çeşitli ülküler ortaya koyarak halkı yönlendirmelerini istemekteydi. Gazi, aynı zamanda "Bir ulus için mutluluk olan şey, diğer ulus için yıkım olabilir. Aynı neden ve koşul birini mutlu ederken bir diğerini mutsuz edebilir. Onun için bir ulusun gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü ilim, buluş ve gelişmesinden yararlanalım, ancak unutmayalım ki asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz" (9) derken, halka değer verip, her türlü gelişmeyi halka maletmeyi amaçlamaktaydı. Aydın sınıfın halktan kopmamasını, halkın gelişmesine ve kültürüne katkıda bulunmasını öngörmekteydi.

Nitekim Atatürkçüler, Halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte, halkın eğitilmesinde dini eğitime dayalı ve yalnızca Arapça, Farsça eğitim veren medreseleri kapatarak, ulusal ve halkçı bir eğitim sistemine yönelmişlerdir.

Selçuklular zamanında geliştirilen bir çeşit İslam Üniversitesi olan "medreselerde" eğitim dili, yalnızca Arapça ve Farsça idi. Ulusal eğitim sistemiyle, halk çocukları, ilk kez devletin açtığı okullarda eşit eğitime ve kendi dillerine sahip olacaklardı.

Atatürkçü hükümet 1926'da çıkardığı bir yasayla eğitim sistemini çağdaş bir düzeye getirmiştir. Ancak Osmanlı eğitiminin en etkili yanı olan Arap alfabesinin kullanılması, Türk kültürü ve Türk dili için çok sakıncalıydı. Üstelik Arapça, bazı Türkçe sesleri içermiyordu. Arap alfabesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap kültür ve felsefesinin yerleşmesine, Türk kültürünün ise sadece halk arasında yaşamasına neden olmuştu. Atatürkçüler, 1 Ekim 1928'de "Türk Harfleri yasasını" çıkararak "kültür devrimini" pekiştirmişlerdi.

Türk halkı, Atatürkçü aydınlar tarafından başlatılan Türk diline ve Türk kültürüne yönelme hareketi olan "Lâtin alfabesi" seferberliğine inanılmaz bir hızla, 6 ay gibi kısa bir sürede uyum sağlamıştır (10).

---

9. Adnan BİNYAZAR, Atatürk Yolunda Kırk Yıl, İstanbul, 1973, s. 272.
10. Prof. Ahmet MUMCU, Türk Devrimi'nin Temelleri ve Gelişimi, İstanbul, 1979, s. 155.

Yazı devrimi tamamen aydın kesim tarafından ortaya atılan bir hareket olsa da, yalnızca bu kesimle kısıtlı kalmamış, Arap harfleriyle Türkçe sözcüklerin tam karşılığını yazamayan ve kendi kültürünü geliştirmek isteyen halk için de büyük bir fırsat olmuştur. Nitekim Türk halkı bu devrime sahip çıkmış ve bunu gerçek bir halk devrimine dönüştürmüştür.

Georges Duhamel, "İdeoloji Devrimi" adlı yazısında bu olayı şöyle açıklamaktadır: "Bu devrim, İngiltere, Fransa ve Rusya'daki ihtilâlcilerin yaptıkları devrimler ile kesinlikle kıyaslanamaz. Bu ülkelerin hiçbiri dile veya yazıya dokunmayı aklından bile geçirmemiştir. Ne Cromwell ve Robespierre, ne Lenin ne de selefleri, yönettikleri halkların bilimsel felsefesini, kültür yöntemini ve tüm kaderini değiştirmeye kalkışmıştır" (11).

Nitekim Atatürkçüler, Türk dilini özleştirme yoluna giderek, Arapça ve Farsçanın etkisinde kalmış Türk dili olarak tanımladığımız, yapma bir dil olan "Osmanlıca"ya karşı çıkmışlardır. "Türk Dili ve Tetkik Cemiyeti" ve "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" kurularak Türk dili ve tarihi üzerine eğilinmişti. Kökeni Orta Asya'ya dayanan Türk tarihi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde adeta bir kesintiye uğramıştı. Osmanlı tarihçileri Türklerin Orta Asya'da kurdukları devletleri görmezliğe gelmişlerdi (12).

Atatürkçüler, Türk tarihinin incelenmesine büyük katkı sağlamışlarsa da, Türk eğitim sistemi içinde Orta Asya'da varlıklarını bugün de sürdürmekte olan Türk kökenli Sovyet Cumhuriyetleri; Özbekistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan'a ilişkin yeterli tarihi bilgi verilmemiştir. Türk halkı, Sovyetler Birliği'ndeki Türk kökenli Cumhuriyetler ile bağlarının ayrıntıları üzerinde ancak Gorbaçev'in izlediği Glasnost ve Perestroika siyasetleri sonucunda, bu cumhuriyetlerin bağımsızlık istemeleri üzerine bilgi sahibi olabilmiştir.

---

11. Georges DUHAMEL, La Turquie Nouvelle, Puissance d'Occident, Paris, 1954, s. 35.
12. Prof. Ahmet MUMCU, a.g.e., s. 157.

Atatürkçüler, Arap dili ve İslam kültürünün etkilerini azaltarak, ulusal bir Türk kültürüne yönelirken, ilk kez Kuran'ı Türkçeleştirmişler ve ezanın Türkçe okunmasını gerçekleştirmişlerdir. Türk kültürünü ve Türk dilini, Arap uygarlığının bir uzantısıymış gibi görülmekten kurtarmak istemişlerdir (13).

Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlı dilini kullanarak İslamiyeti temsil ederken, Müslüman uygarlığına ve kültürüne yalnızca Arap kültürü açısından eğilmişti. Etienne Copeaux, Atatürkçülerde Arap kavramının değişme nedenlerini sıraladıktan ve Mekke Şerifi'nin 1916'da Büyük Britanya tarafına geçişiyle, Arapların Osmanlılara ihanetinin etkisini belirttikten sonra şunları yazmaktadır: "Atatürkçülerin İslam tarihini silmek, ulusal tarihlerini Türkleştirmek ve Türk-İslam sentezi aracılığı ile yeni bir kültürel ideoloji yaratmak istemelerinin gerçek nedeni kendi iradelerinde saklıdır" (14).

Yeni alfabe çok önemli siyasi anlamlar içermekteydi. Atatürkçüler böylelikle, din adamlarının siyaset üzerindeki etkisini azaltmayı amaçlamışlardı. Alfabenin Türkçeleştirilmesi, yeni Türk devletinde siyasetle dinin birbirinden ayrılmasını sağlamıştı. Atatürkçüler, İslam-Arap uygarlığının etkisinden arındırılmış yeni bir Türk kimliğini ortaya koyarken, halkın kültür alanında egemenliğine kavuşmasını hedef almışlardı. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türk kültürüne ilişkin herhangi köklü bir yenilikle karşılaşmayan Türk halkı, gerçek bir halkçı hareket içinde bulunuyordu. Böylelikle Atatürkçüler, büyük bir halk sevgisiyle, halkla beraber, halk için olmak arzusuyla 23 Eylül 1923'de TBMM'de "Halk Partisi"ni kurmuşlardır. Halkçı ilkeler çerçevesinde kurulan Halk Partisi'nin kökeni, Gazi Mustafa Kemal'in 1908'de katıldığı "İttihat ve Terakki Cemiyeti"ne dayanmaktaydı.

Atatürkçüler, 1921 yılında TBMM'de ilk anayasayı hazırlarken düzenledikleri tasarıda, halkçılığı şu maddelerle tanımlamışlardır:

---

13. Dr. Ali A. MAZRUI. Osmanlı İmparatorluğu ve Atatürk Mirası Açısından Afrika. in Eczacıbaşı, a.g.e., s. 584.

14. Etienne COPEAUX. "L'image des Arabes et de l'Islam dans les Manuels d'Histoires turcs depuis 1931", in Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien, Paris, 1991, s. 195-198.

"Madde 2- TBMM hükümeti, yaşam ve geleceğini kurtarmayı yegâne maksadı ve gaye bildiği halkı, emperyalizmin ve kapitalizmin tahakküm ve zulmünden kurtararak yönetim ve egemenliğinin gerçek sahibi kılmak amacına ulaşacağı inancındadır".

"Madde 6- Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur, yönetim biçimi halkın geleceğini, yine halkın fiilen yönetmesi temeline dayanır".

"Madde 8- Türkiye halk hükümeti, TBMM tarafından idare olunur" (15).

Gazi Mustafa Kemal ise 1 Aralık 1921 tarihinde, TBMM'de şöyle seslenmektedir: "Bizim hükümetimiz, demokratik bir hükümet değildir. Sosyalist bir hükümet de değildir. Ve gerçekten kitaplarda bulunan hükümetlerin bilimsel niteliği bakımından, hiçbirine benzemeyen bir hükümettir. Toplumbilim açısından bizim hükümetimizi anlatmak gerekirse halk hükümeti deriz" (16).

Atatürkçülüğün halkçılık anlayışı, yukarıdaki verilerden anlaşılacağı gibi çok açık ve kesin ifadelere dayanmaktaydı. Nitekim Anadolu İhtilâli doğrudan tam bir halk hareketiydi. Atatürkçüler, Anadolu'nun her yerinde, işgal güçlerine karşı koyan halk hareketine yön verip örgütlemişler ve halk hükümetini amaçlamışlardı. Ancak daha ilerideki yıllarda Halkçılık bu niteliklerini yitirecek ve yön değiştirecekti. 1924'de, "Cumhuriyet Halk Partisi-CHP" adını alan Halk Partisi'nin 4. Kongresi'nde halkçılık şöyle tanımlanmıştır: "Bizim için halkçılık, kişilerin yasa karşısında mutlak bir eşitliği kabul etmeleri ve herhangi bir sınıf, toplum, aile veya kişiye ayrıcalık tanımamalarıdır. Biz Türkiye Cumhuriyeti halkını değişik sınıflardan oluşan bir bütün olarak değil, fakat Türk halkının toplumsal yaşamında ve kişinin iş bölümündeki gereksinimlere göre çeşitli mesleklerden oluşan bir topluluk olarak görmekteyiz"(17).

CHP'nin tüzük maddelerinde halkçılığın amaçları şöyle sıralanmıştı:

---

15. Şevket Süreyya AYDEMİR. a.g.e.. 3. cilt. s. 462.
16. N. Sami ÖZERDİM. Atatürkçülüğün El Kitabı. Ankara. 1981. s. 129.
17. Suna KİLİ. Kemalizm. İstanbul. 1969. s. 78.

a) Ulusal egemenliğin halk tarafından ve halk için uygulanmasına öncülük etmek.

b) Türkiye'yi uygar bir devlet haline getirmek.

c) Türkiye'de kanun gücünü bütün kuvvetlerin üstünde yetkili kılmaya çalışmak. (18)

Sonuç olarak halkçılık ilkesi başlangıçta çok idealist bir biçimde ortaya çıkmış ve özellikle sınıf mücadelesini önlemek gibi amaçları güderken, giderek aşırı iyimser kalmıştı. Çünkü Anadolu'da toprak reformuna tüm gücüyle karşı koyan, şeyhlik, ağalık gibi Osmanlı sisteminden kalan ayrıcalıklı bir kesim, iktisadi, dini ve siyasi baskı yaparak sınıf mücadelesini Halkçılık ilkesine karşın sürdürüyordu. Atatürkçüler, toprak reformuna açıkça karşı koyan bu ayrıcalıklı sınıfı etkisiz bir duruma getirmeyi başaramamışlardı.

CHP Genel Sekreteri, 1934 yılında Parti Kongresi'nde Atatürkçü halkçılığı şöyle tanımlıyordu: "Türkiye'de sınıf yoktur. Sınıf kavgası yoktur. Ayrıcalık yoktur. Bölgecilik, derebeylik, ağalık, aile, toplum ayrıcalığı fikirleri yoktur" (19). Türkiye'nin toplumsal gerçekleri, Parti'nin bu açıklamasınaters düşüyordu. Çünkü halkçılık ilkesi başlangıçtaki aşırı iyimser ve idealist görüşlerden, gerçeklerden, giderek uzaklaşmıştı.

Atatürkçü halkçılığı eleştiren Sabahattin Selek, "Anadolu İhtilâli bir halk hareketi değildir. Anadolu İhtilâli askeri-sivil bir karma kadronun, bir aydın ekibin yarattığı ve yürüttüğü bir harekettir" demektedir (20). Bu görüş ne ölçüde inandırıcı olabilir? Anadolu halkı, Atatürkçülerin örgütlenmeleri ve ihtilâl ilkeleri ile amaçlarını açıklamalarından önce, işgal güçlerine karşı başkaldırarak mücadeleye başlamıştır. Atatürkçüler ise Anadolu'nun her köşesinde halkın vermekte olduğu bu mücadeleleri düzenli bir biçimde örgütlemişlerdir. Nitekim Anadolu İhtilâli'nin yönetici kadrosu, askeri-sivil nitelikli Atatürkçüler olmasaydı da, Anadolu halkı, ihtilâli dağınık gerilla savaşlarıyla,

18. Şevket Süreyya AYDEMİR. Tek Adam, 3. cilt. s. 453.
19. A.g.e. s. 464.
20. Sabahattin SELEK. Anadolu İhtilali, İstanbul, 1968. s. 702.

çok uzun bir süre gerekse de ulusal zafere kadar sürdürecek ve büyük bir olasılıkla amacına ulaşacaktı.

Halkla beraber kısa bir sürede verilen Ulusal Kurtuluş savaşının başarısını, yalnızca Atatürkçülere veya "Tek Adam" olarak Gazi Mustafa Kemal'e bağlamak yanıltıcıdır. Anadolu İhtilâli tamamen Türk halkının eseridir. Çünkü Atatürkçüler, tüm Kurtuluş mücadelesi boyunca halka dayanmışlar, halk iradesi, halk egemenliği, halk hükümeti kavramlarıyla, Türk halkının neredeyse tümünü seferberlik içinde harekete geçirmişlerdir. Bu sırada Türkiye'nin nüfusu 1919'da 9 ile 10 milyon arasındaydı. Nobert de Bischoff nüfusun 10 milyon olduğunu belirtirken, Sabahattin Selek 9.291.346 olarak değerlendirmekte, Jean Mélia ise, 28 Ekim 1927'deki nüfus sayımında, nüfusun 13.660.279 olarak bildirildiğini yazmaktadır (21).

Selek'in "Atatürk rejimi gerçek anlamıyla halkçı olamamış ve halkçılık bir özenti, bir fantezi olarak kalmıştır" (22) görüşü ise, Anadolu ihtilâli'nin Türk halkı tarafından yapıldığı gerçeğini değiştirmemektedir.

B) LAİKLİK

Laiklik, Atatürkçülüğün çağdaşlaşma yolundaki en önemli ilkesidir. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılma ilkesinin Avrupa'da gerçekleşmesi, Rönesans hareketi ve dini reformlarla başlamıştır. Ancak laiklik tam olarak 1789 Fransız ihtilâliyle devlet yönetimine yerleşmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda İslamiyet, tüm toplumsal yaşantıya egemendi. Sosyal, kültürel, siyasi, hukuki tüm kuralların kökeninde dini kurallar vardı. Sultanın son söz sahibi olduğu İmparatorluk ilk bakışta yarı-teokratik bir devletti. Jean-Paul Roux, "Türkiye" adlı eserinde İslamiyetin Türklerle kazandığı hoşgörüyü vurgulamaktadır:

---

21. Norbert de BISCHOFF, a.g.e., s. 544, Jean MELIA, a.g.e., s. 151, Sabahattin SELEK, a.g.e., s. 60.
22. Sabahattin SELEK, a.g.e., s. 709.

"Zaten İslamiyet Türklerle hoşgörü niteliğini kazanmıştır. Dini yobazlık Orta Asya geleneklerinde yer almamıştır. Bazı yobazlık hareketleri son yıllarda ortaya çıkmıştır, kaldı ki bu çağdışı hareket bile bazı özgür nitelikler taşımaktadır. Diğer tüm inançlara hoşgörü ile bakan Türklerin İslamiyet anlayışının en ilginç örneğini, Balkanlar'da bulabiliriz: Balkanlar'da beş yüzyıl boyunca kötü niyetli ve zorba olarak gösterilmeye çalışılan Türk egemenliği sonucunda, bu halklar zorla Türkleştirilmediği gibi Müslüman da olmamışlardır (...) Osmanlı İmparatorluğu güçlü kaldığı, Osmanlı ordusu zaferler kazandığı ve ekonomik durum iyi olduğu sürece, çeşitli halklar içiçe yaşamaya devam etmişlerdir. Her şeye karşın bu dönemde, Balkanlar'da ve Orta Doğu'da, barış ortamı egemen olmuştu. Hanedanlığın zayıflamasıyla birlikte, çeşitli toplulukların oluşturduğu bu Konfederasyon dağılmıştı. Balkanlar ve Orta-Doğu'da yeniden oluşan anlaşmazlıklar ve toplumsal kin ve nefret duyguları, evrensel barışı tehlikeye sokarken, büyük devletler de bu bölgedeki çıkarları doğrultusunda müdahale etmekten geri kalmamışlardı" (23).

Jean Paul Roux, hoşgörülü ve esnek bir İslamiyet anlayışına sahip olan Osmanlı toplumunun çeşitli etnik gruplardan oluştuğunu belirtirken, Osmanlı devletinin bu gruplara ve çeşitli dinlere yönelik hoşgörüsünü özellikle vurgulamaktadır.

Halife unvanını taşıyan Osmanlı Sultanları, yarı-teokratik düzen olarak nitelediğimiz ve devletin tüm ağırlığını koyduğu bu devlet anlayışı içinde, teoride imparatorluk dışındaki Müslümanları da temsil etme görevini üstlenmişler, fakat gerektiğinde dini kurallara karşı çıkan davranışlarda bulunmuşlardır. Gazi Mustafa Kemal söylevinde Halifenin diğer Müslüman ülkelere etkisini şöyle anlatmaktadır: "Onların ileri sürdükleri gerekçelere ve kavramlara göre halife denilen devlet başkanı Çin, Hint, Yemen, Asir, Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan kısacası dünyanın her yerindeki Müslümanların ve Müslüman ülkelerinin işlerinde etkili olacaktı.

---

23. Jean-Paul ROUX, La Turquie. Paris, 1953, s. 62.

Bu kuruntunun hiçbir zaman gerçekleşmemiş olduğunu bilirsiniz. Müslüman toplulukların birbirinden büsbütün başka amaçlarla ayrıldıkları, Emevilerin Endülüs'te, Alevilerin Magrip'te, Fâtimlerin Mısır'da, Abbasilerin Bağdat'ta birer Halifelik yani kişisel egemenlik kurdukları; dahası, Endülüs'te her bin kişilik topluluğun "bir halife ile minberi" bulunduğu, Hoca Şükrü imzasını taşıyan kitapçıklarda yazılıdır.

Bu tarihsel gerçeği bilmezlikten gelerek, hemen hepsi yabancı devletlerin uyruğu olan ya da bağımsız olan Müslüman uluslara ve devletlere halife adıyla bir devlet başkanı atamak akıl ve gerçekle bağdaşabilir mi?" (24)

Osmanlı İmparatorluğu, fethettiği topraklarda yaşayan halklara bütün dini özgürlükleri tanımıştır. Sultan II. Selim'in, Kıbrıs'ın fethi üzerine çıkardığı, 7 Mayıs 1572 günlü ferman hoşgörülü davranışın çok anlamlı bir örneğini oluşturur: "Yerli halka adaletle, şevkatle muamele ediniz. Az zamanda kalkınarak, refah ve saadete ermeleri için mahkemelerde, vergi alınmasında, her türlü devlet işinde koruyunuz. Onlar bize koruyucu Tanrı'nın bir emanetidir. Devlet şanına onları korumak ve himaye etmek yaraşır. Herbiri, ırzından, canından, malından emin olarak gönül rahatlığı içinde yaşasın, iş ve güçlerine sahip olup kazançlarına baksınlar. Benim adaletim bunu icap ettirir. Bu emrimin yerine getirilmesi için her biriniz uyanık ve dikkatli olunuz. Aksini duyarsam hiçbir surette mazeret kabul etmeyeceğimi bilerek gaflet göstermeyiniz" (25).

Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Tanzimat ve İslahat fermanlarının yanı sıra, Genç Türkler hareketi de her şeye karşın dini yeniliklere yönelememişti.

Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında Atatürkçüler dini kurallara dokunmamışlar, ancak halkın iradesi, egemenliği, ulus, vatan kavramlarıyla öncelikle dinin siyasi gücünü ortadan kaldırmaya yönelmişler-

---

24. R.F. KOEHLER, a.g.e., s. 553.
25. Türkiye Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Menter ŞAHİNLER, Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Siyaseti, Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği yayınları, İstanbul, 1979, s. 103.

dir. Bu nedenle Sultanlıktan sonra Halifelik düzenini de kaldırmışlardır. Jean Mélia, Atatürkçülerin çabalarını İsmet Paşa'nın sözleriyle şöyle anlatmaktadır: "Halifeliği hükümetin üstünde bir kurum olarak nasıl algılayabilirdik? Hiçbir bağımsız devlet böyle bir korumacılığı kabul edemez. Birçok Müslüman devleti Halifeliğe bağlayan bağ nedir? Bugüne kadar Müslüman devletlerin bize gösterdiği sempati, Türk halkının göstermiş olduğu başarıların bir sonucudur (26).

Atatürkçüler, "Halifelik düzenini" TBMM'de çıkardıkları bir yasayla değiştirmişler, asırlar boyunca yarı-teokratik bir devlette yerleşmiş olan bu köklü kavramı, halkın kafasından çıkararak, pozitivist bilimi yerleştirmişlerdir. Bu arada Halifelik yandaşları, Atatürkçüleri öncelikle "din düşmanı" olmakla suçlamışlardır.

Bununla beraber Atatürkçüler, Kurtuluş Savaşı'na "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" ilkesiyle girerek, dinin siyasi gücünü fiilen Sultan-Halife'den alıp halka mal etmişlerdir. Nitekim TBMM'nin 1921 Anayasası'nda devlet dininin İslam olduğuna ilişkin bir kayıt yoktu. Bu madde daha sonra 1923'de konuldu, 1924 Anayasası'nda yer aldı ve 1928'de yapılan bir değişiklikle kaldırıldı(27). Gazi Mustafa Kemal Paşa bu konudaki görüşlerini şöyle açıklıyordu: "Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî dini yoktur. Devlet yönetiminde bütün yasalar, kurallar ilmin çağdaş uygarlığa sağladığı esas ve şekillere, dünya ihtiyaçlarına göre yapılır ve uygulanır. Din görüşü vicdani olduğundan, Cumhuriyet din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı ulusumuzun çağdaş gelişmesinde başlıca başarı nedeni olarak görür"(28).

3 Mart 1924 günlü yasa gereğince Halifeliğin kaldırılmasıyla, dinin doğrudan devlet düzenine karışması resmen sona ermişti. Profesör Paul Dumont bu olguyu şöyle tanımlamaktadır: "Bir yılı aşkın bir süre Halifeliğin de kaldırılmasıyla mantıklı bir yol izlenmiş, Türkiye

26. Jean MELIA, Mustafa Kemal, La Rénovation de la Turquie, Paris, 1929, s. 45.
27. Prof. Dr. Hamza ER●OĞLU, Atatürkçülük, Ankara, 1981, s. 145.
28. Akil AKSAN, Atatürk Diyor ki, Ankara, 1986, s. 56.

geçmişiyle ilişkisini tümüyle kesmiş, Batı demokrasilerini örnek alarak ilerici bir devlet yaratmıştır" (29).

Atatürkçüler, ulus egemenliğini gerçekleştirmek için "laiklik" ilkesini kesinlikle vurgulamak zorundalardı. Aksi durumda İmparatorluk içinde kökleşmiş din ve devlet bütünlüğünü ayırmak olası değildi. Laiklik ilkesi karşısında tutucu, gerici bir kesimin takındığı bağnaz tavır, genç Türkiye'de günümüze kadar süren çok önemli toplumsal ve siyasal sorunları beraberinde getirmiştir.

Avrupa'da burjuva sınıfının oluşması ve feodal sınıfa karşı gelmesiyle birlikte ortaya çıkan laiklik, Osmanlı İmparatorluğu'nda Genç Türklerin tüm çabalarına karşın gerçekleşememişti. Çünkü İmparatorlukta "Asya tipi Merkezi Feodal yapı", Batı'daki gibi kentsoylu sınıfın gelişmesine izin vermemiştir (30). Nitekim kentsoyluluğun Batı'daki tarihsel görevini İmparatorluk yapısı içinde bürokrasi, özellikle de askeri kesim yüklenmiştir (31). Nitekim Profesör Mümtaz Soysal, bu olguyu şöyle tanımlamaktadır: "Laiklikle uğraşanlar merkezdeki bürokratların bir kısmıydı. Üstelik bunların ciddi bir toplumsal dayanakları, sınıfsal destekleri yoktu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün yenileşme eylemleri gibi, ideolojik plândaki laiklik gelişmeleri de bir aydınlar olayı olarak kaldı" (32).

Genç Türklerin 1789 Fransız Devrimi ilkelerinden esinlenerek, İmparatorluk içinde laiklik konusunda gerçekleştirmek istedikleri eylemler, belli bir sınıfa ve halka dayanmadığı için sonuç vermemiştir.

Öte yandan Atatürkçüler, yine belli bir sınıfa dayanmadan, lâiklik ilkesini halkın çoğunluğuna karşın, halk egemenliğini gerçekleştirmek ve devletin ileride demokratikleşmesine yol açmak için uygulamışlardır. İmparatorluk içinde Enver Paşa'nın liderliğindeki Genç Türkler ise mücadelelerinin sonunda iktidarı da ellerine geçirmişler, ancak çökmekte olan bir İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'na so-

29. Paul DUMONT, Mustafa Kemal, Paris, 1982, s. 56.
30. Batı'da kullanılan feodalizm deyiminin, Asya yaşam türünün gerçeklerine uymadığını belirtmeliyiz.
31. Prof. Emre KONGAR, Atatürk Üzerine, İstanbul, 1983, s. 166.
32. Prof. Mümtaz SOYSAL, 100 Soruda Anayasa'nın Anlamı, İstanbul, 1974, s. 26-27.

karak herşeyi kaybetmişlerdir. Genç Türkler laiklik konusuna eğilme fırsatı bile bulamamışlardı. Oysa Atatürkçüler, Anadolu'daki halk ihtilâli ile iktidarı ele geçirmişler ve laiklik ilkesini gerçekleştirmek için ellerine geçen tarihi fırsatı değerlendirmişlerdir. Laiklik ilkesi, Atatürkçü aydınların yasayla ve halkın çoğunluğuna karşın uyguladıkları bir çağdaşlaşma hareketidir.

Halk egemenliği için gerçekleştirilen laikliğin siyasi yönü çok önemlidir, çünkü laikliğin uygulanmadığı bir durumda Atatürkçülerin her an iktidarı kaybetmeleri söz konusu olabilirdi. Öte yandan Atatürkçü harekette çok güçlü olan bazı kişiler, hareketin her an dengesini bozabilirlerdi. Nitekim Atatürkçü kadronun önemli kişilerinden Halide Edip Adıvar, Gazi Mustafa Kemal'e Kurtuluş Savaşı'ndan sonra artık bir köşeye çekilmesini önermişti (33). Adıvar'ın demokratik bir düzeni sağlamak için yaptığı bu öneri dışında, Rauf Bey, Refet Bey gibi Atatürkçüler de, yarattıkları halk iktidarının yeniden teokratik bir güce devredilmesinden yanaydılar.

Gazi Mustafa Kemal, 1923 yılında verdiği bir demeçte, dinin siyasi bir amaç olarak kullanıldığını şöyle vurgulamaktadır: "Asırlar boyunca olduğu gibi, bugün de halkın cehaletinden ve taassubundan istifade ederek binbir türlü siyasi ve kişisel amaçlı çıkar sağlamak için dini bir alet ve araç olarak kullananların içerde ve dışardaki mevcudiyetleri bizi bu konuda söz söylemeye maalesef mecbur ediyor, insanlıkta din hakkındaki uzmanlık ve bilgi, her türlü hurafelerden arındırılarak gerçek ilim ve bilim ışıklarıyla aydınlanıncaya kadar din oyunu aktörlerine her yerde rastlanacaktır" (34).

Laiklik ilkesinin içerdiği siyasi güç yanında getirdiği inanç ve düşünce özgürlüğü, Türk devletinin kuruluşuyla birlikte daima istismar edilen bir konu olmuştur. Tutucu ve gerici kesim, laiklikle ortadan kaldırılan medreseleri, tekkeleri, Arapça ezanı, inanç ve düşünce özgür-

33. Ünlü yazarlarımızdan Halide Edip Adıvar, İstanbul'da Sultanahmet meydanında yaptığı ulusçu konuşması ile halkı İngiliz işgaline karşı gelmeye çağırmış ve sonra Kurtuluş Savaşı'na onbaşı rütbesiyle katılmıştı.
34. Akil AKSAN, a.g.e., s. 54.

lüğüne karşı bir hareket olarak yorumlamış ve din özgürlüğünü de dinsizlik olarak tanımlamıştır.

Genç Türkiye'deki feodal yapı, Atatürkçülerin tüm yasa ve ilkelerine karşın, gerici ve tutucu kesimin öncülüğündeki dini etkiden kendini kurtaramamıştır. Nitekim "Toprak Kanunu"nun ortaya çıkmasıyla Atatürkçülere karşı tutum alan feodal sınıfın yanında yavaş da olsa zamanla gelişen sermaye sınıfı, Batı'daki gibi laiklik için değil, aksine laikliğe karşı tavır almıştır. Atatürkçülerin Toprak Yasası ve laiklik konusunda getirdikleri yeniliklere tüm güçleriyle karşı çıkan kesim, büyük topraklara sahip Kürt şeyhleri olmuştur. Nitekim 1925 yılında Allah adına Şeyh Sait'in başlattığı, Kürtleri ayaklanmaya davet eden isyan, İslamcı savaşçılarla beraber, Halifeliği yeniden kurma amacını taşıyordu. Bu isyan ve daha sonra 1929'da çıkan yeni bir isyan hızla bastırılmıştı (35).

Atatürkçüler, kendi aralarında bile sürekli anlaşmazlık içinde olmalarına karşın laiklik ilkesini, ödün vermeksizin uygulamaya koymuşlardır. Öte yandan toprak yasasıyla feodal düzeni değiştirmeye yönelmekle beraber kendi aralarında var olan görüş ayrılıkları nedeniyle, bu konuda başarı sağlayamamışlardır.

Tutucu ve gerici kesimin, bazı milletvekilleriyle birlikte Gazi Mustafa Kemal'e karşı İzmir'de 16 Haziran 1926'da suikast düzenlemesi ise onun kişiliğinin ötesinde doğrudan laikliği hedef alan bir saldırıydı.

1930 yılında Atatürkçüler "Serbest Cumhuriyet Fırkası" adıyla bir muhalefet partisi oluşturarak, demokrasi yolunu açmak istemişlerdi. Bunu fırsat bilen ülkedeki tutucu ve gerici kesimle laiklik düşmanları, bu partinin etrafında toplanmışlardır. Batı Anadolu'da büyük karışıklıklar ve toplumsal sorunlar yaratan bu partinin kapatılmasına karşın, Menemen'de "şeriat isteriz" sloganlarıyla halk ayaklandırılarak, bir asteğmen katledilmiş, olay tüm ülkede öfkeyle karşılanmıştır. Sonuç olarak 1930 yılında, Türkiye'de halkın tutucu ve gerici kesimi he-

35. Lord KINROSS. "Atatürk", İstanbul, 1972, s. 664-665.

nüz laikliği benimsemediği gibi, eski rejime ve Halifeliğe dönüş için eyleme girişecek kadar güçlü bir durumdaydı.

Bu olaylar karşısında varlığını tek parti olarak sürdüren CHP, programında laikliğe ilişkin yeni bir tanım getirmişti: "Parti, bütün yasaların, nizamların ve usullerin yapılmasında ve tatbikinde, en son ilmi ve teknik esasları ile asrın ihtiyaçlarına uygulmasını prensip olarak kabul etmiştir. Din, bir vicdan işi olduğundan, parti dünya ve devlet işlerini politikadan ayrı tutmayı, milletimizin çağdaş medeniyet yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar (...) Milli ve içtimai hayatta ferdin dinsiz, şu veya bu inanç sistemine mensup oluşu, milli ve içtimai vazifesi bakımından ne bir kusur, ne bir fazilet sayılamaz. Türkiye'de dinin dünya işlerinden ayrı tutulduğu, laikliğin ilan olduğu andan itibaren, hiç kimse, hiçbir ibadete zorlanamaz, hiç kimse vicdanının ilhamı ile kabul ettiği ibadetten men olunamaz" (36).

Laiklik ilkesiyle birlikte toplumsal yaşamda çok önemli değişiklikler olmuştur. Nitekim Gazi Mustafa Kemal 1930 yılındaki bir demecinde şunu belirtmektedir: "Tekke ve zaviyelerle, türbelerin seddi ve bütün tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük, türbedarlık ve buna benzer birtakım unvanların yasaklanması ve ortadan kaldırılması da Takriri Sükûn Kanunu döneminde yapılmıştır. Bu konudaki yürütme ve uygulamanın, toplumumuzun hurafeperest, ilkel bir ulus olmadığını göstermek açısından ne kadar gerekli olduğu takdir edilmelidir" (37).

Atatürkçüler, Arap alfabesinin kaldırılması, eğitimin pozitif bilimden kaynaklanması, birden çok kadınla evliliğin yasaklanması, dini simge durumuna getirilen fes yerine, çağdaşlaşma örneği şapka kanununun çıkarılması, kadına eşit haklar tanınması gibi birbiri ardına sıralanan toplumsal değişimleri gerçekleştirmişlerdir. Atatürkçü devrimler bölümünde bu konulara ayrıntıları ile değineceğiz.

---

36. Şevket Süreyya AYDEMİR, Tek Adam, a.g.e., 3. cilt, s. 453.
37. Akil AKSAN, a.g.e., s. 80

C) ULUSÇULUK

Osmanlı İmparatorluğu içinde, 18 ayrı etnik grupla birlikte başlıca büyük dinler ve diller yaşamakta, ulusçuluk yerine tamamen dini boyutlara dayanan "Ümmetçilik" kavramı yer almaktaydı. İmparatorluğun aydın kesimi, Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi yeni akımların peşinde, çökmekte olan imparatorluğu kurtarma çabalarına girişmişti. Genç Türkler ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşunu Batılılaşmakta görerek, bu amaçla Türkçülük akımını başlatmışlardı. Bu konuda Ziya Gökalp "Türkçülüğün Esasları" adlı eseriyle büyük yankılar uyandırmıştır (38). Türkçülük fikri, ilk kez halkçılık ve ulusçuluk kavramlarını ortaya koyarken, ulusal sınırların ötesinde, özellikle Orta Asya'da SSCB'de yaşayan Türkleri de içeren, "Turancılık" diye adlandırılan bir birleşme düşünü de oluşturmuştur.

Ziya Gökalp'in, Türk kültürü ve uygarlığı düşüncesinden kaynaklanan Türkçülük akımı, zamanla hem İslamcılıktan, hem Turancılıktan uzaklaşarak, "ulus" kavramını oluşturmuştur. Nitekim Gökalp, "sınıflar yoktur, meslekler vardır, bu meslekler de birbiriyle çatışmaz, birbirini bütünleyerek, çelişkiden arınmış, uzlaşmaya dayanan toplumsal ahengi oluşturur" diyerek (39), tam bir dayanışma içinde olan bütünleştirici ulus kavramını ortaya koymuştur.

Osmanlı İmparatorluğu içindeki "Osmanlıcılık" akımı, azınlıkların daha çok hak elde etme çabalarını durduramamıştı. Aksine Balkanlar'daki azınlıkların ulusçuluk akımı, Genç Türklerin "Osmanlıcılık" akımından daha etkiliydi. Nitekim bir örnek vermek gerekirse, 1908 yılında İstanbul Meclisi'nde 147 Türk, 60 Arap, 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 10 Sırp ve 4 Yahudi milletvekilinin bulunması, ulusal uyum açısından, ne denli farklılık olduğunu göstermektedir (40).

Genç Türkler, Ziya Gökalp'in Türkçülük fikirlerinden ve Batı'daki ulusçuluk kavramlarından esinlenerek "Türk Ulusu" oluşturmaya

38. Baskın ORAN, Atatürk Milliyetçiliği, Ankara, 1988, s. 56.
39. A.g.e., s. 56.
40. Paul DUMONT ve François GEORGEON, "La Mort d'un Empire" in Robert MANTRAN, Histoire de l'Empire Ottoman, Paris, 1990, s. 596.

yönelmişlerdi. Paul Dumont ve François Georgeon bu gelişmeyi şöyle tanımlamaktadır: "Gerçekte Osmanlıcılık görüşü uzun zamandan beri canlandırılmaya çalışılıyordu.

Nitekim Genç Türklerin 1908 yılının son aylarında sağladıkları ilk başarılar üzerine, İmparatorlukta kardeşçe bir arada yaşayan halkların savunuculuğunu yapanların, bu fikirden vazgeçerek, Türk ulusu fikrine coşkuyla sarıldıkları görülmektedir. Balkan Savaşları ardından, bu ulusçuluk akımı giderek güçlenirken, ulusçu dernekler ve vatansever ulusçular büyük bir beğeniyle karşılanacaktı" (41).

Bu sırada Yusuf Akçura başta olmak üzere bazı Osmanlı aydınları, İmparatorluğun kapitülasyonlar aracılığıyla çok uzun zamandan beri Batı ülkelerince sömürüldüğünü öne sürerek, ekonomik açıdan bir uluslaştırma hareketinin gereğini vurgulamaktaydılar. Ancak İmparatorluğun Balkan Savaşları'na girmesiyle birlikte, İslamcılık akımı yeniden ağırlık kazanmıştır. Osmanlı Ordusu tarih boyunca sürekli olarak Hıristiyan ülkelerle savaştığından, İslamcılık duyguları gerek orduda gerekse halkta hep canlı tutulmuş ve bu coşkuyla askeri zaferlerin kazanılmasına çalışılmıştır. Öte yandan Enver Paşa ve Talat Paşa'nın kişisel kararlarıyla Birinci Dünya Savaşı'na katılan İmparatorlukta bu kez birdenbire "Turancılık" akımı ön plana çıkmıştır. Enver Paşa, savaşı Almanların kazanacağını düşünerek Kafkasya'ya hatta Orta Asya'daki Türklere ulaşabileceğini hesaplıyordu (Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan).

1915 yılında başlayan Çanakkale Savaşı'nda İngiliz ve Fransız kuvvetlerine karşı kazanılan zafer ve daha önce Namık Kemal gibi şairlerin eserlerinde işlenen "vatan" kavramı, en azından Genç Türklerde "ulusçuluk" düşüncesini uyandırmıştır. Bu arada 1918'de Osmanlı ordusunun Bakü'ye girmesi, İttihat ve Terakki Partisi'nin çok kısa süren "Turancılık" düşlerini alevlendirmiştir.

1919'da Anadolu'nun işgal edilmesi üzerine Anadolu halkı birden şu gerçeklerle karşı karşıya kalmıştır:

---

41. Paul DUMONT ve François GEORGEON, a.g.e., s. 612.

a) Tarihte ilk kez Anadolu toprakları yabancı güçlerce işgal ediliyordu.

b) Farklı dinlere sahip azınlıklar da Anadolu topraklarından pay istiyor ve Anadolu halkına hiçbir yaşam hakkı tanımıyorlardı.

c) İttihat ve Terakki Partisi egemenliğinde, "Turancılık" düşlerinden yeni uyanmış Osmanlı Hükümeti'nin halkı kurtarmak için hiçbir planı yoktu.

d) İstanbul'da Genç Türkler vatan, ulus kavramlarını tartışıyorlardı. Ancak Anadolu halkı, henüz vatan ve ulus kavramlarının bilincinde değildi.

e) Anadolu halkının, 1911 yılından beri sürekli savaş halindeydi. İslamcılığın etkisinde olmakla beraber, ne Osmanlıcılık ne de Turancılığın bilincindeydi.

f) Anadolu haklının işgal güçlerine ve azınlıkların saldırılarına karşı giriştiği mücadele artık, bir "ölüm-kalım" kavgasıydı. Çünkü Anadolu'daki halkın geri çekileceği başka bir toprağı kalmamıştı.

Yukarıda belirtilen gerçekleri gören Atatürkçüler, Osmanlı tarihi boyunca, İlk kez İstanbul'dan Anadolu'ya geçerek, halka giden, halkı yönlendiren aydınlar olmuşlardır. Atatürkçüler, (Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Fuat Paşa) Amasya Bildirisi ile 22 Haziran 1919'da, "vatan" ve "ulus" kavramını kullanarak, ulusal bir temsilcilik kurmaktan, vatanı kurtarmaktan söz etmişlerdi. Atatürkçüler "ulusçuluk" ilkesini, "ihtilâl bildirisi" olarak nitelenen Amasya bildirisi ile Anadolu halkına duyurmuşlardır. Atatürkçüler, Erzurum ve Sıvas Kongreleri'nde, örgütlenen halkın temsilcileriyle bütünleşmeyi, daha sonra Anadolu'da işgalcilere karşı direnmekte olan çeşitli grupları birleştirmeyi amaçlamışlardı. Atatürkçüler Anadolu halkına "vatan", "ulus", "ulus iradesi", "ulus egemenliği" kavramlarını işleyerek "ulusçuluğu" düşünce yönüyle oluşturmaya çalışmışlardır.

Ulusçuluk fikrinin oluşmasında Türk halkının kendi dini duyguları ve başka dine sahip orduların işgaline uğraması elbette ki önemli bir rol oynamıştır. Atatürkçüler, halkın uluşçuluk duygusunu, Erzurum ve Sıvas kongrelerinde ve çeşitli toplantılarda öncelikle aydınlar arasında uyandırmaya çalışmışlardır. Ancak ulusçuluk fikrinin halkta tam

uyanışı, bağımsızlık amacına ulaşmak için Yunan ordusuna karşı yapılan mücadele sürecinde gerçekleşmiştir. Atatürkçüler, "Ya bağımsızlık, ya ölüm" sloganıyla halkı örgütlerken ulusal bir ordu kurmuş ve Kurtuluş Savaşı'na tam bir ulusal anlam vermişlerdir. Böylelikle ulusal egemenlik, ulusal bağımsızlık kavramlarıyla yeni bir Türk ulusu yaratılmıştır.

Atatürkçüler ulusçuluk tanımını şöyle yapmaktadırlar: "Türk ulusçuluğu, ilerleme ve gelişme yolunda ve uluslararası ilişkilerde, bütün çağdaş uluslara koşut ve onlarla uyum içinde yürümekle birlikte, Türk toplumunun özel yapısını ve başlıbaşına bağımsız niteliğini saklı tutmaktadır" (42).

Sonuç olarak İslamcılık, Osmanlıcılık ve Turancılık akımlarından çok farklı olan ulusçuluğu ortaya koyan Atatürkçüler adına Gazi Mustafa Kemal şöyle diyordu: "Biz muktedir olmadıkları halde, her şeyi yapacaklarını öne süren ve gerçek olmayan amaçlar peşinde koşan sahtekârlar değiliz. Biz bunca düşman kazanmak pahasına da olsa Pan İslamcılığı izlemedik. Nitekim bu akımı daha başlarken boğmayı düşündük. Panturancılık için de aynı şeyleri yaptık. Bütün mesele nerede yer alacağımızı bilmektir" (43).

CHP, programında Türk ulusçuluğunu, Türkiye sınırları içinde yaşayan Türklerin geleceğine fiilen bağlı, sınırdışındaki Türklere kardeşlik sevgisi duyan, ulusal nitelik taşımayan akımlara karşı olan, insanlık ailesini benimseyen Türkiye sınırları içinde Türkçe konuşan ve Türk kültürü ile yetişenleri birleştiren bir ilke olarak tanımlamaktaydı (44).

D) DEVLETÇİLİK

Atatürkçüler, devletçilik ilkesini, özellikle ekonomik kalkınma olmak üzere toplumsal ve kültürel alanlarda devletin etkinlik göstermesi, müdahale etmesi, yön vermesi biçiminde yorumlamışlardır.

---

42. M. Sami ÖZERDİM, Atatürkçü'nün El Kitabı, Ankara, 1981, s. 121.
43. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1952, s. 195-196.
44. Şevket Süreyya AYDEMİR, Tek Adam, a.g.e., 3. cilt, s. 444.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında ekonomik güç, tarıma ve fethedilen topraklardan elde edilen vergilere dayanıyordu. Türkiye devleti sadece tarıma dayalı güçsüz bir ekonomiyle başbaşa kalmıştı. Devletin iktisadi alanda kalkınması için Atatürkçülerin, ekonomiye müdahale etmelerinden başka bir seçenekleri kalmamıştı. 1923 yılında, Türkiye'de sanayi olmadığı gibi, şeker, kumaş gibi temel maddeler de ithal edilerek sağlanıyordu. Demiryolları, limanlar, büyük kentlerdeki elektrik, gaz, su ile ilgili kuruluşlar yabancı şirketlerce işletiliyordu (45).

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra güçsüz kalan bir ülkede, Atatürkçülerle birlikte savaşmış olan küçük çapta tüccarlar ve toprak ağaları ise yeterli sermayeye sahip değillerdi. Bu grupların kendi kendilerine bir sermaye yaratması da mümkün değildi. Atatürkçülerin bu gruplarla bütünleşerek ekonomik bir düzen kurmaları söz konusu olamazdı. Atatürkçülerin devletçilik anlayışında, devletin özel girişimleri yönlendirmesi, desteklemesi de yer alıyordu. Ancak Halkçılık ilkesi bölümünde değindiğimiz gibi Atatürkçüler ayrı ve ayrıcalıklı bir sınıf yaratmaktan daima çekinmişlerdir. Devletçilik anlayışında ise ayrıcalıklı bir sınıf yaratmaksızın toplu kalkınma görüşü ağır basmıştır. 1923 yılında sosyalist ve kapitalist fikirlerin dışında kalmak isteyen Atatürkçüler, ülkenin gerçeklerini dikkate alarak karma bir ekonomik düzen seçmişlerdir.

Atatürkçüler, 1923 yılında İzmir'de bir iktisat kongresi düzenleyerek, ülkenin ekonomik geleceğini saptamak üzere toplanmışlardır. Devletin İktisat Bakanı bu kongrede devletçiliği şöyle tanımlamaktadır: "Yeni Türkiye'nin ekonomik modeli, var olan ekonomik rejimlerin hiçbiri ile aynı değildir. Bizim kuracağımız ekonomi siyaseti, Türk ekonomi tarihi, gereksinimleri ve düşüncesi ile oluşan özgün bir siyasettir. Biz dünyadaki fikir akımlarının hiçbirine dahil değiliz, ne -Bı-

45. Prof. Jacques THOBIE, "L'Agonie de l'Homme Malade et l'Ambiguité des Médecins Occidentales" in La revue du Monde Musulman et de la Méditerranée, no.: 50. La Turquie, La Croisée des Chemins, Marseille, 1989, s. 24.

rakın yapsınlar, bırakın geçsinler- görüşü, ne de sosyalist, komünist görüş veya devletçilik ile korumacılıktan yanayız. Biz aksine -Türkiye'nin Yeni Ekonomi Modeli- adını verdiğimiz yeni bir ekonomik düşünce sistemi yaratıyoruz, özel girişimler ve devlet, iktisadi işleri geliştirmek için işbirliği içinde olmalıdır. Büyük kredi sistemi ile sanayi devrimini devlet yönetmelidir. Özetlersek, bazı alanlar devlete, diğerleri ise özel girişimcilere bırakılmalıdır" (46).

Atatürkçüleri devletçiliğe yönlendiren diğer bir neden de, emperyalist ülkelerin Mondros Anlaşması'ndaki sömürücü ekonomi hükümlerine, dolayısıyla yabancı sermayeye karşı duyulmuş olan tepkidir. Atatürkçüler kapitalizmi bir sömürü düzeni olarak değerlendirmişler ve uzun bir dönem, yabancı sermaye tarafından sömürülmekten korktukları için yabancı şirketleri ulusallaştırmaya önem vermişler, sonuçta ekonomide bağımsızlığı bir amaç haline getirmişlerdir. Gazi Mustafa Kemal bunun gereğini şöyle vurgulamaktadır: "Siyasi ve askeri zaferler, ne kadar büyük olursa olsunlar ekonomik zaferlerle taçlandırılmadıkça kazanılacak başarılar yaşayamaz, az zamanda söner. Bu kuvvetli ve parlak zaferimizi taçlandıracak olan bayındırlık yolunda sonuç alabilmek için ekonomik egemenliğimizin sağlanması ve güçlendirilmesi gereklidir" (47).

Devletçilik ilkesi CHP'nin programına 1931 yılında konulmuştur. 1934 yılında ise Birinci Beş Yıllık Sanayi planı ile devlet, girişimci olarak ekonomiye iktisadi devlet kuruluşları ile müdahale etmeye başlamıştır. Nitekim 1934-1938 yıllarında uygulanan sanayi planı başarılı bir sonuç vermiş, dış ticaret açığı olmadan, enflâsyonsuz, dengeli, istikrarlı bir kalkınma gerçekleştirilmiştir (48).

Sonuç olarak ilk kez sanayileşmenin temeli atılmıştır. Profesör Gökberk bu geçişi şöyle tanımlamaktadır: "İlkel bir tarım uygarlığından, bilime ve rasyonel üretime dayanan bir sanayi uygarlığına geç-

46. Prof. Emre KONGAR, Atatürk Üzerine, İstanbul, 1983, s. 112-113.
47. Feroz AHMAD, Economie Politique du Kémalisme", in Ali KAZANCIGİL ve Ergun ÖZBUDUN, yön. Atatürk, Paris, 1984, s. 146.
48. Prof. Hamza EROĞLU, Atatürkçülük, a.g.e., s. 195.

mek" (49). Profesör Bülent Daver, Atatürkçülerin ekonomi siyasetlerini 1930'a kadar halk ekonomisi, ulusal ekonomi, 1930'dan sonrasını ise "devletçilik uygulaması" olarak ayırmaktadır (50). Atatürkçülerin Kurtuluş Savaşı'nda halk ekonomisi olarak başlattıkları iktisadi görüşlerini 1925'ten sonra ulus ekonomisine dönüştürdükleri, 1934'de plânlı kalkınma ile devletçiliği uyguladıkları bir gerçektir. Fakat Atatürkçülerin devletçilik görüşlerinin, komşu ülke SSCB'de uygulanan sosyalist düzen ve proletarya sınıfının egemenliği ile bir ilgisi yoktu. Türkiye'de ayrıcalıklı bir sınıf yaratılmaksızın yeni bir model oluşturulmak istenmişti. Bunun için de ulusal ekonominin yaratılması, bağımsızlık bağlamında yabancı şirketlerin ulusallaştırılması, daha somut bir deyimle, çeşitli etnik gruplar tarafından yürütülen yönetimin Türkleştirilmesi hedef alınmıştır.

François Georgeon azınlıkların sahip olduğu sermayeyi şöyle belirtmektedir: "Osmanlılarda 1913-1915 döneminde ortaya konulan sayılar, azınlıkların ekonomik etkinliklerde oynadıkları rolü açıkça belirtmektedir. Bu verilere göre sanayileşme kapitalinin %50'si Rumlara, %20'si Ermenilere, %5'i Yahudilere ve %10'u diğer yabancılara aitti. İmparatorluğun sonlarına doğru yapılan bir incelemede ise Türklerin, İstanbul'da ticaretle uğraşan, dışalım, dışsatım yapan, toptancı ve perakendeci topluluğun ancak %5'i ile yaklaşık %10'unu oluşturdukları ortaya çıkmıştı (51).

Bu durumda Türkiye'de yerleşik yabancı şirketlerin ulusallaştırılması, iktisadi olduğu kadar siyasi bir zorunluluk oluşturmaktaydı. Bu yabancı şirketlerin denetimi ise 1931 yılından sonra devletçilik bağlamında alınan önlemlerle etkin bir biçimde gerçekleşebilmişti. Devletçe ortaya konulan sanayileşme hareketi, fabrikaların kurulması ve haberleşme araçlarındaki gelişmelerle sağlanabilmişti. Bunun yanı sı-

49. Macit GÖKBERK, "Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk" in Eczacıbaşı, Atatürk, a.g.e., s. 300.
50. Prof. Bülent DAVER, "Atatürk ve Sosyo-Politik Sistem Görüşü", in Eczacıbaşı, Atatürk, a.g.e., s. 255.
51. François GEORGEON, La Montée du Nationalisme Turc dans l'Etat Ottoman, 1908-1914 in REMM, Paris, 1989.

ra, 1925'te tütün tekeli yönetiminin, 1928'de Anadolu'daki demiryolları işletmelerinin ele geçirilmiş olduğunu belirtebiliriz. Ayrıca 1933-1940 yılları arasında 9 Fransız şirketi satın alınmış ve 1936'da Osmanlı borçları ile ilgili sorun kalmamıştı (52).

1940 yılında Türkiye'de sadece ikinci derecede önem taşıyan ve kent hizmetleri ile uğraşan yabancı şirketler kalmıştı. Osmanlı Bankası bile, sahip olduğu sanayileşme ortaklık paylarını tekrar satışa çıkarırken eski itibarını yitirmekteydi (53). Ancak Türkler, devletleştirme siyasetlerini yine de tamamlayamamışlardı. Türkiye, ödemeler dengesini eşit tutmaya çalışmakta, fakat finansman olanağının eksikliğinden çok, transferler konusundaki güçlükler nedeniyle dış borçlarını ödeyememekteydi.

Atatürkçüler, Türk halkının hiçbir sınıf ayrımı ve çatışması içinde olmadığını belirtirken, bunu bir ideal olarak görmüşlerdir. Nitekim 1923-1930 döneminde sanayileşmede bir hamle olmayınca, sanayileşmenin devlet gücüyle gerçekleşebileceğine karar vermişlerdir. Atatürkçüler, çiftçilerin üretimlerinden alınan "aşar" vergisi gibi devlete önemli bir gelir sağlayan vergiden, çiftçilerin lehine vazgeçmişlerdir. 1925 yılında alınan bu kararla tarım alanında toprak sahiplerinin tarım işçilerini sömürmesi, bu verginin toprak sahipleri yerine devlet tarafından toplanmasıyla bir derece önlenmiş ve üretim artırılmıştır.

Öte yandan Atatürkçüler, ulusal ticareti yaratmak için fabrikaların kurulması, yeraltı madenlerinin işletilmesi ve Anadolu tüccarlarının desteklenmesi gibi önlemler almışlardır. Feroz Ahmad "Atatürkçü iktisadın ilk amacı, yeni iktisadi yapılanmayı sağlamak, böylece toplumsal temele dayalı, ulusal bir ekonomi yaratmaktı" (54) diyerek, bu

52. Prof. Jacques THOBIE. "Un contexte de crise: les relations économico-financières entre la Turquie et la France de 1929 à 1944" in R. MALTOX et H. LOWRY, yön. Proceding of the Third Congress of the Social and Economic History of Turkey. İstanbul, Paris, Waşington, 1990; aynı konu şu eserde yinelenmiştir: in Prof. Jacques THOBIE. Ed. İsis. İstanbul, 1993, s. 496.
53. Prof. Jacques THOBIE, a.g.e., s. 502-505. Prof. Jacques THOBIE, "Les choix financiers de l'Ottoman" in Méditerranée Orientale de 1856 à 1939", in Banques et Investissements en Méditerranée à l'époque contemporaine, Marsilya, 1985, aynı konu şu eserde incelenmiştir: Prof. Jacques THOBIE. La France et l'Est..., a.g.e., s. 585-587.
54. Feroz AHMAD, L'économie Politique du Kémalisme"in Ali KAZANCIGİL ve Ergun ÖZBUDUN, yön, Atatürk, Paris, 1984, s.146.

liberal iktisat siyasetinin 1929'da kapitalist dünyanın uğradığı ekonomik buhrana kadar sürdüğünü, devlet müdahaleciliğinin daha sonra başlatıldığını belirtmektedir. Atatürkçülerin, 1923-1930 yılları arasında izledikleri müdahaleciliğin asgari düzeyde olduğu bir gerçektir, ancak tam bir liberal ekonomiden söz etmek de zordur. Devlet denetimi altında izlenen liberal ekonomi siyaseti, amaçlanan sanayii yaratamayınca, sanayileşmede gereken ve arzu edilen altyapı düzeyine ulaşılamamıştı. Bu aşamada Türkiye'nin Lozan Antlaşması görüşmelerinde, 1929 yılından önce gümrük tarifeleriyle ilgili bir değişiklik yapmamayı kabul ettiğini hatırlatmalıyız. Türkiye, yabancı güçlerin çıkarları üzerine kurulu ağır bir miras altında, ticari ilişkilerinde uzun süre istediği gibi hareket edememişti (55).

Türkiye, 1929 dünya ekonomi buhranının etkisiyle, devlet müdahalesinin yoğunlaştırılmasına karar vermiştir. 1930'dan 1933 yılına kadar özel sermaye esas alınmakla birlikte, devlet desteği ve korumacılığı artırılmıştır. 1934-1939 döneminde planlı kalkınma ile tam bir devletçilik ve korumacılık uygulanmıştır. Ancak bu devletçiliğin, sosyalizme dayalı kollektivizm ve komünizm gibi özel girişime haktanımayan sistemlerle ilgisi olmadığı daha 1930 yılında ortaya konmuştu. Nitekim bu devletçilik türü "ılımlı devletçilik" olarak tanımlanmıştır.

Atatürkçü devletçilik Sovyet devletçiliğinden farklıydı, proletarya diktatörlüğü ideolojisiyle ilgisi yoktu; ayrıca devlet kavramı, üretimin örgütlenmesi sonucunda mükemmel bir devlet yaratmak amacını da taşımıyordu. Atatürkçü ve Sovyet rejimlerinin ana çizgileri apayrıydı. Sovyetler Birliği'nde bankalar, ulaşım araçları ve sanayi, 1918 ve 1920'lerden itibaren devlet denetimine alınmıştı. 1921-1929 yılları arasında Avrupa'da izlenen yeni liberal ekonomi siyasetin başarısızlığı üzerine Sovyetler Birliği, sanayileşmeyi finanse etmek amacıyla toprağın "ortak kullanılması" yöntemini uygulamıştı (56). Türkiye'de ise 1920'lerde izlenen ekonomi siyasetinde dışalımların ikame edilmesi ve borçlanma siyaseti sonucunda sanayileşmedeki temel görev

55. Prof. Jacques THOBIE, Ali et les 40 Voleurs, a.g.e., s. 59.
56. François SEVROT, Le Système Economique de l'URSS, PUF, Paris, 1989.

özel sermayeye bırakılmıştı. CHP'yi devletçiliğe yönelmeye sürükleyen nedenler, bu dönemin başarısızlığı ve 1929 dünya iktisat buhranıydı. Kaldı ki Türkiye'de devletçilik, ileride liberal ekonomiye açılacak bir dönem, bir araç olarak uygulanmıştır. Devletçilik, özel girişimciyi ortadan kaldırmadığı gibi, devletçiliğin varlığı da sürekli tartışılan bir konu olmuştur. Devletçilikte izlenen bu ılımlı eğilim, 1950'den başlayarak özel kesimin ve kentsoyluların gelişip yayılmasını sağlamıştır. Oysa Sovyet sistemi bu konuda çok katı ve sadece siyasi bir buyuru olarak kalmış, sonuç olarak sistemde yenilikler yapılmasına girişildiğinde, sistem çökmüştür.

Atatürkçüler, devletçilik anlayışını yalnızca korumacılık ve müdahalecilik olarak değil, modernleşme, çağdaşlaşma ve demokratik bir düzen sağlama ve sosyal adaleti oluşturma amaçları doğrultusunda algılamışlardır. Nitekim 1936 yılındaki bir demecinde Gazi Mustafa Kemal, devletçiliği şöyle tanımlamaktadır: "Bireylerin özel girişimciliğini ve kişisel etkinliklerini esas tutmak; fakat büyük bir ulusun ve geniş bir ülkenin bütün ihtiyaçlarını ve çok şeyler yapılmadığını göz önünde tutarak ülke ekonomisini eline almak. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında yüzyıllardan beri bireysel ve özel girişimlerle yapılmış olan şeyleri öncelikle yapmak istedi; ve görüldüğü gibi kısa bir sürede de başarılı oldu. Bizim izlediğimiz bu yol görüldüğü gibi liberalizmden başka bir sistemdir"(57).

Profesör Emre Kongar, Atatürkçülerin bir sınıf yaratmadan uygulamak istedikleri iktisadi sistemi, kapitalizme yönelik bir karma ekonomi olarak tanımlamakta, sonuç olarak bu iktisadi düzenin Türkiye'de kapitalizmi geliştirdiğini ve yaratılan burjuva sınıfını güçlendirdiğini belirtmektedir (58).

Atatürkçülerin ılımlı devletçilik ilkesi altında, yeni bir iktisadi düzenle kalkınma çabaları sürerken, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan bazı dış borçları ödemekte olduğu gerçeğini dikkate alırsak, bu ilkenin başarılı olduğu sonucuna varabiliriz. Nitekim Atatürkçülerin

57. Akil AKSAN, a.g.e., s. 76.
58. Prof. Emre KONGAR, a.g.e., s. 116.

giderek devletçilik ilkesini güçlendirdiklerini gözlemekteyiz. Ancak devletçilik ilkesi hiçbir zaman özel girişimcilerin karşısında olmamıştır. Atatürkçüler, ayrı bir sınıf yaratmamak düşüncelerine karşın, özellikle burjuvazi sınıfını güçlendirecek özel girişimcileri desteklemek siyasetini izlemişlerdir. Sonuç olarak Türk bürokrasisi ve burjuvazisi, rejimin iki temel unsuru durumuna gelmiş ve 1950'den sonra ekonominin liberalleşmesinde önemli rol oynamışlardır.

Atatürkçülerin temel sorunu finansman yokluğu idi, kaldı ki devletin 1923'te bütçesi sadece 2 Milyon Sterling'den oluşmaktaydı (59). Atatürkçüler, Osmanlılardan kalan borçların ödenmesini denetleyen "Borçlar Komisyonu" ile 1928 ve özellikle1933 yılında yaptıkları anlaşma bağlamında, tüm borçları, %7,5'luk bir faizle senede bağlamışlardı (60). Atatürkçüler, 1929-1930'da Türk Lirası değerinin düşmesiyle birlikte artan döviz sıkıntısı ve kaynak kıtlığı nedeniyle, dış borçların ödenmesinde oldukça çetin görüşmeler sonucunda borçların mal karşılığında ödenmesi yoluna gitmek zorunda kalmışlardı.

Sanayileşme için yabancı sermayeye başvurma gereği belirli olmakla beraber, Atatürkçüler bu konuda çekimser davranmışlar, kamu giderleri dengesini sağlama kaygısıyla, uluslararası borçlanma yolunu çözüm olarak görmeyi reddetmişlerdi (61). Üstelik daha önce Osmanlı borçları konusunda destek veren Fransa gibi büyük finansman gücüne sahip ülkelerin sermayeleri, 1918'den sonra azalmıştı. Bu durumda Türk Lirası'nın 1929-1930 yıllarında değerinin düşmesi ve ödemeler dengesinin açık vermesi üzerine hükümet, 1930'da transferlerin sıkı bir biçimde denetlenmesi yoluna gitmiş ve bu önlemleri 23 Kasım 1937 tarihli bir kararname ile daha da pekiştirmişti. Türkiye, bu yıllarda geçirilmekte olan iktisadi kriz nedeniyle yalnızca 1930'da, New York'daki National City Bank ve Sovyet hükümetinden ticari borç al-

59. Général P.J. ANDRE, a.g.e., s. 174.
60. Prof. Jacques THOBIE, "Une dynamique de transition: les relations économiques franco-turques dans les années 1920" in La Turquie à la France à l'époque d'Atatürk, Paris, 1981, repris in Prof. Jacques THOBIE, un contexte de crise... a.g.e., s. 486-493.
61. Prof. Jacques THOBIE, "Une dynamique de transition, a.g.e., s. 461-462.

mıştı (62). Türk hükümeti daha çok mal mübadelesi yoluna başvurarak, bu konuda Almanya (1933, 1939), Sovyetler Birliği (1934) ve Büyük Britanya (1936, 1938) ile anlaşmalar imzalamıştı. Bunların en önemlilerini, Fransa ve Büyük Britanya ile 19 Ekim 1939'da imzalanarak, 8 Ocak 1940'da uygulanan anlaşmalar oluşturmuştur. Türkiye askeri ittifaka katılma karşılığında iktisadi çıkarlar elde etmişti. Nitekim 1940 Nisan ayında Fransa'dan 14 ton altın ve 533 milyon Frank karşılığındaki savaş araç ve gereçlerini elde etmişti (63). Bununla birlikte Türklerin, Kurtuluş Savaşı sırasında eski düşmanları olan ülkelerden, çok titiz bir seçim yöntemiyle, ancak uzun bir zaman sonra borç aldığını belirtmeliyiz. Borçlandığı ülkeleri siyasi kıstaslara göre seçen Türkiye, 1939 Ocak ayında Almanya'dan, on yıl süreli, 150 milyon Mark borç almıştı.

Atatürkçüler, ekonomi kuralları gereği devletleştirme siyasetini izlemek zorundalardı. Nitekim hiçbir Türkün bir şirket alacak kadar sermayesi yoktu. Devlet sermaye sıkıntısı nedeniyle müdahalelerini giderek arttırmaktaydı. Atatürkçüler büyük yatırımları gerçekleştirerek, ülke ekonomisini yönetirken bütün güçlüklerle birlikte, özel girişimcilerin oynayacağı rolün önemini kavramışlardı (64).

Sonuçta Atatürkçü karma ekonomi düzeninde eşit bir devlet bütçesinin oluşturulmasına özen gösterilmiş ve enflasyonun yükselmesini önlemek için gerekli önlemler sıkı bir biçimde uygulanmıştır. Dış ticaret açığının da eşit olmasına çalışılmıştır. Emperyalizme ve yabancı sermayeye karşı izlenen siyasete karşın, yabancı sermaye kullanımına ancak gerektiğinde, devletin varlığına ve bağımsızlığına zarar vermemesi koşuluyla başvurulmuştur.

---

62. A.g.e. s. 494-495.
63. Falih Rıfkı ATAY, Çankaya, a.g.e., s. 450-453
64. Prof. İsmet GİRİTLİ. Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümünde Kemalist Devrim İdeolojisi. İstanbul. 1980. s. 450-453.

E) CUMHURİYETÇİLİK

Halkın kendini yönetmesi ve demokrasi düzeninin siyasi söylemi olan Cumhuriyet, TBMM tarafından 29 Ekim 1923'de ilân edilmiştir.

Türklerin tarihine baktığımızda, Orta Asya'daki devlet kuruluşlarından bu yana, sürekli olarak tek kişinin siyasi gücü elinde tuttuğunu görürüz. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda hanedan düzeni egemendir. 1517 yılında Halifelik makamının Osmanlı sultanlarına geçmesiyle Sultan, imparatorluğun siyasi ve manevi sahibi haline gelmiştir. Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu bir şahıs ve şahıslar devletiydi" deyimini kullanmaktadır (65). İmparatorlukta egemenlik kayıtsız şartsız Sultan'ın olmuştur. Toplum Sultan'ın emrinde olan kişiler olarak tanımlanıyordu.

1839 Tanzimat ve 1856 Islâhat fermanlarıyla halka getirilmek istenen güvenceler, hep Sultan'ın tek yanlı olarak verdiği, daha doğrusu bahşettiği ve istediği an geri alabileceği güvencelerdir. Genç Türklerin kurduğu, Birinci ve İkinci Meşrutiyet, halk egemenliğini siyasal düzende temsil etmekten çok uzaktır. Halk, kendi kendini yönetmenin doğal sonucu olan ve temsilcilerden oluşan bir siyasal düzeni, ilk kez Atatürkçülerden duymuştur. Atatürkçüler Halkçılık ilkesinde belirtildiği gibi, Kurtuluş Savaşı yıllarından başlayarak halk hükümeti, halk meclisi, halk egemenliği kavramlarıyla gerçek bir Cumhuriyete doğru yönelmişlerdir.

TBMM'nin oluşumuna baktığımızda ise halkın her kesiminin temsil edilmiş olduğunu görmekteyiz; subaylar, din adamları, aydınlar, tüccarlar, çiftçiler, toprak ağaları gibi (66).

Atatürkçü ilkeleri incelerken, yapılan tüm devrimlerin belli bir zümrenin çıkarlarına göre ele alındığını, bütün toplumun çıkarlarının gözetildiğini ve sonuçta halkın temsilcilerinin TBMM'deki oylarıyla Cumhuriyete gidildiğini saptamaktayız. Ancak Gazi Mustafa Kemal'in

65. Feroz AHMAD, a.g.e., s. 151.
66. Prof. Ahmet MUMCU, a.g.e., s. 54-55.

büyük söylevinde belirttiği gibi, Cumhuriyete karşı olan geniş bir kesimin yanında Atatürkçü kadronun ilk kurucularında bile, Cumhuriyete karşı bir korku, bir çekinme vardı (67). Bazı Paşalar, yüzyıllarca hanedana ait olan egemenliğin sorumluluğunu, bir anda halk egemenliği olarak üstlenmekten çekinmişlerdir.

Kanımızca bunun en önemli nedeni, Sultan'ın aynı zamanda dini yetkileri temsil eden "Halife" niteliğini taşımasıdır. Nitekim 1920'de Türk halkının bazı temsilcileri, hem siyasi, hem dini başkan olarak, çok önemli iki gücü elinde tutan Sultan-Halife'den egemenliği almakla İslam dinine karşı gelmeyi eş anlamda değerlendirmişlerdir. Bu nedenledir ki bazı milletvekilleri, Atatürkçülerin halk egemenliğini halka zorla kabul ettirdiklerini ve halkın istememesine karşın Cumhuriyeti zorla ilân ettiklerini öne sürmüşlerdir.

Halk Egemenliği

Türk halkının kendi egemenliğine çok kısa bir sürede sahip çıkmak için gerekli siyasi eğitim ve tarihi deneyimden yoksun olduğu bir gerçekti. Bu durumda Atatürkçülerin halkın egemenliği çağrısında bulunmalarını, olağan bir reformcu hareket olarak değil, gerçek bir devrim hareketi olarak değerlendirmeliyiz. Bu bağlamda Cumhuriyetin kurulması, halk egemenliği kavramının siyasi yapılanmasını yansıtmıştır. Bununla baraber halkın demokrasi ve Cumhuriyetçilik konularındaki deneyimsizliği, Türkiye'nin daha önce yaşadığı ve günümüzde yaşamakta olduğu birçok siyasi karışıklık ile sorunun kaynağını oluşturmuştur. 1960 yılından itibaren ortaya çıkan askeri hükümet darbeleri gibi. Türk halkı, 1923 yılında kurumsal olarak başlayan halk egemenliği sürecini, başka bir deyişle köklü değişikliğin sorumluluğunu, gerekli hazırlığı yapamadan üstlenmişti.

Atatürkçüler, halkın kendi egemenliğini kullanabilmesi için gerekli olan Cumhuriyetçi düzeni, herşeye karşın cesaretle kurmuşlardı.

---

67. R.F. KOEHLER, a.g.e., s. 607-613.

Halk, egemenliğini ne ölçüde kullanabilirdi? Cumhuriyetçilik ilkesi içinde bu soruyu da yanıtlamaya çalışacağız.

Halk egemenliği önündeki en büyük engel Halifelik düzeniydi. Siyasi ve dini yetkileri aynı anda kendinde toplayan Halife, halkın tüm egemenlik haklarını da temsil etmekteydi. Ancak Sultanlığın kaldırılması, Cumhuriyetin kurulması ve 3 Mart 1924'te Halifeliğe son verilmesi üzerine, egemenlik hakkının, gerçek sahibi olan halka maledilmesi artık kaçınılmazdı. Bu nedenle İmparatorluk hanedanı üyeleri ülkeden atılmışlardı.

Halifeliğin kaldırılması olayı, Müslüman ve özellikle Arap dünyasının Atatürkçülere karşı tutumunu tamamen değiştirmiş ve laiklik ilkesi de tepkiyle karşılanmıştı. Müslüman dünyasının bu tarihlerde bulunduğu koşullar ve gelişme ortamı, Atatürkçülerin yarattıkları bu büyük devrimi algılamalarına uygun değildi. Bu konuyu ikinci kısımda, ayrıntılarıyla irdeleyeceğiz.

Egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait olduğu ilkesi, 1921 Anayasası'ndan sonra 1924 Anayasası'nda da yer alırken Türkiye'de hanedan yönetimine son verilmiş oluyordu. Bazı Atatürkçüler, bu siyasi yenilikler üzerine, Gazi Mustafa Kemal'in iktidarı tamamen ele geçirmesinden ve diktatör olmasından kuşkulanıyorlardı. Cumhuriyet'in ilânıyla birlikte, ilk Atatürkçü kadroda görüş ayrılıkları su üstüne çıkmıştı. Bu görüş ayrılıkları, Halifeliğin kaldırılması üzerine giderek ciddi boyutlara ulaşmıştı. Bunun sonucunda 17 Kasım 1924'de, Atatürkçü önder kadronun etkin kurucuları; Ali Fuat Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Rauf Bey ve Adnan Bey (Adıvar) resmi muhalefet örgütü olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı oluşturmuşlardı. Ancak eski İttihat ve Terakkiciler, tutucular, gericiler ve Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren Atatürkçü harekete karşı olanlar da bu fırsatı kaçırmamışlar ve muhalefette görev almak amacıyla yeni kurulan muhalefet partisini hemen desteklemekten geri kalmamışlardır.

Belirtilmesi gereken en önemli konu, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, Cumhuriyetin kurulması aşamasında gerek halktan gerekse Atatürkçü kadrodan açıkça destek almamasına karşın, göstermiş ol-

duğu kesin kararlılıktır. Afetinan'a Cumhuriyet düzeninin, demokrasi düzeni olduğunu söyleyen Gazi Mustafa Kemal'in (68), uygulamasında en büyük güçlüğü çektiği ilke yine Cumhuriyetçilik olmuştur. Gerçekten Cumhuriyet fikri Atatürkçüler arasında çok ciddi ideolojik ayrılıklara yol açmıştır. Rauf Orbay ve Kâzım Karabekir Paşa, Gazi Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı seçilerek, Türkiye'yi bir diktatör olarak yöneteceğinden duydukları kaygıyla Cumhuriyet görüşüne karşı çıkıyorlardı. Rauf Orbay ise Halifelik düzeninin Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir denetim oluşturacağına inanıyordu. İşgal güçlerine karşı verilen bağımsızlık mücadelesinde, dört yıl boyunca tam bir uyum ve dayanışma içinde hareket eden Atatürkçüler, Cumhuriyetin ilân edileceği haberi üzerine liderlerinden çok farklı siyasi görüşler ortaya koyarak, Atatürkçü hareketin içinde ciddi sorun yaratmışlardı.

Bu gelişmeleri hukuki açıdan incelediğimizde, yarı-teokratik siyasi bir düzenden demokratik bir düzene geçilmiş olması, devletin yönetim biçiminde ne denli büyük bir devrimin gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Yarı-teokratik Osmanlı İmparatorluğu'ndan, Cumhuriyet düzenine geçilecekti. Demokrasi için gerekli olan özgürlük, eşitlik ve hukuk devletinin sağladığı siyasi güvence, Cumhuriyet yönetimiyle gerçekleşecekti. Atatürkçüler siyasi devlet düzeninin değişeceğini, 7 Haziran 1921 tarihinde dolaylı olarak bildirmişlerdi.

Ulusal egemenlik kavramıyla, ulusun kendi kaderini saptayacağını söyleyerek Cumhuriyetin ilk işaretini veren Atatürkçüler, 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'ni kurarken, yargı, yasama ve yürütme yetkilerini bu mecliste toplamışlardı.

Meclis Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, Meclis'e ait olan bu üç erkin de başındaydı. Dolayısıyla hukuken, TBMM tek adam düzeni içindeydi (69). Atatürkçü Paşalar, Cumhuriyet düzenine geçilmesi sırasında Gazi Mustafa Kemal'in elinde toplanan gücü, demokrasi kurallarına uygun olarak kullanacağı konusunda ciddi kuşkulara kapılmışlardı. Fakat Meclis hükümeti düzeninden devlet düzenine geçmek

68. AFETİNAN, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Ankara, 1968, s. 260.
69. Ord. Prof. Hıfzı Veldet VELİDEDEOĞLU, 50. Yıl Konuşmaları, T.D.K.Y., Ankara, 1974.

zorunluydu. Bir ihtilâl meclisi olarak çalışan TBMM'nin, 20 Ocak 1921 tarihinde kabul ettiği ilk anayasanın birinci maddesi, "Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur, hükümet şekli halkın kaderini, doğrudan doğruya yönetmesi temeline dayanır" demektedir. Atatürkçüler 29 Ekim 1923 günü, "Türkiye devletinin hükümet biçimi Cumhuriyettir" ifadesini anayasaya ekleyerek 624 yıllık yarı-teokratik bir hanedanlık yönetiminden sonra Cumhuriyet düzenini ilân etmişlerdir. 29 Ekim 1923 tarihinden itibaren İmparatorluk taraftarları, bu kez Halifelik düzenine sarılmaya başlamışlardı. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı seçilmesi ise Atatürkçü kadronun ileri gelenleri arasında var olan fikir ayrılığını yeniden su üstüne çıkarmıştı.

Refet Bey gibi bazı Atatürkçülerin, Halife ile ilişkilerini geliştirmeleri Atatürkçüler arasında gruplaşmaya yol açmıştı. Devrimci kadronun Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan sonra en etkin kişisi olan ve ılımlı hareketleri ile tanınan İsmet Paşa, Halife hakkında şu demeci veriyordu: "Tarihin herhangi bir döneminde, bir Halife eğer içinden bu ülkenin geleceğine karışmak arzusunu geçirirse, o kafayı mutlaka koparacağız" (70). Rauf Bey ise bu görüşün tam aksine Halifelik düzeninin kaldırılmasına karşı gelerek, Halifeye olan içten bağlılığını açıklamaktaydı (71).

Atatürkçüler, 3 Mart 1924 tarihli bir yasayla hilâfetin ortadan kaldırılmasını sağlamışlar, fakat ulusal mücadele sırasında gösterdikleri birlik ve daynışma duygularını da zayıflatmışlardı.

Atatürkçüler ulusal egemenliğe dayanarak, başlangıçta mantıklı olarak, demokrasiyi oluşturmak amacıyla hareket etmişler, ancak demokratik düzeni kuramamışlardır. Kaldı ki 1923 yılının karmaşık ortamı içinde, Anadolu'da tam bir demokratik düzenin gerçekleşmesini beklemek olanaksızdı. Ayrıca yine önemle belirtmek gerekir ki, eleştiriler, genellikle Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bir diktatör olacağı kuşkusu üzerinde toplanmaktaydı. Atatatürkçü kadronun güçlü subayı

70. Prof. Bernard LEWIS. The Emergence of Modern Turkey. Londra. 1965. s. 259.
71. Alexandre JEVAKHOFF. Kemal Atatürk. les Chemins de l'Occident, Paris. 1989. s. 281.

Kâzım Karabekir Paşa, "Ben Cumhuriyetten yanayım, fakat kişisel yönetime karşıyım" (72) derken, Atatürk'ün diktatör olmasından kuşkulanıyordu. Cumhuriyetin ilanından hemen önce, Ali Fuat Paşa, Meclis İkinci Başkanlığı'ndan istifa ederek orduya dönüyor ve Rauf Bey'le birlikte Meşrutiyetçi görüşleri savunuyordu. Refet Bey, Doktor Adnan Bey, Kâzım Karabekir Paşa, Atatürk'e karşı bir tutum içindeydiler. 24 Ekim 1923 günü, Fethi Bey, Atatürk'ün isteği ile başbakanlıktan istifa etmiş, hükümet buhranı doğmuştu. Bu aşamada Gazi Mustafa Kemal, bilinçli olarak yarattığı hükümet buhranıyla, bir yandan Cumhuriyeti ilân ederken, diğer yandan Başbakan olan İsmet Paşa'nın dışında, en etkin Atatürkçüleri devlet yönetiminden uzaklaştırmıştı (73).

Türkiye Cumhuriyeti'nde "Terakkiperver Cumhuriyetçi Fırka"dan sonra "Cumhuriyetçi Serbest Fırka" adıyla yeni bir parti denemesi olduysa da, CHP 1950 yıllarına kadar devlet yönetimine egemen tek parti konumunu korumuştur. Tek parti yönetimini demokratik saymamız şu nedenlerle mümkün değildir:

a) Parti Genel Başkanı değişmemekteydi.

b) Valiler aynı zamanda partinin il başkanlarıydı.

c) Parti Genel Başkanı'nca önceden hazırlanan milletvekili aday listesi seçmenlerin oyuna sunulmaktaydı.

d) Anayasaya yasal aykırılığı denetleyen Anayasa Mahkemesi yoktu.

e) Basın özgürlüğü kısıtlı ve denetim altındaydı (74).

Bu konuda, Profesör Duverger'nin, Türkiye Cumhuriyeti'ni temelde demokrasiyi amaçlayan "Cumhuriyetçi bir diktatörlük" biçiminde değerlendirmesini, daha gerçekçi bir yaklaşım olarak görüyoruz (75). Profesör Enver Ziya Karal gibi tarihçiler ise, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın demokratik demeçlerine yer vererek, Atatürkçü Cumhu-

---

72. Lord KINROSS, Atatürk, İstanbul, 1972, s. 583.
73. Alexandre JEVAKOFF, a.g.e., s. 325
74. Prof. Bülent DAVER, "Atatürk ve Sosyol-Politik Sistemi Görüşü" in Atatürk, Dr. Nejat EC-ZACIBAŞI, a.g.e., s. 253.
75. Prof. Bülent DAVER, a.g.e., s. 253. Prof. Maurice DUVERGER, "Le Kémalisme, Le pays d'Atatürk", 27 Mayıs 1961 günlü Le Monde gazetesinin eki.

riyetin demokratik yönünü vurgulamaktadırlar. Nitekim Gazi Mustafa Kemal Paşa ile 1930'da karşılaşan Nélia Pavlova, şöyle demektedir: "Özgürlük tutkunu bir demokrat olan ve her tür diktatör düşünceye karşı olan Gazi'ye yakıştırılmak istenen -Diktatör- sıfatını kabul etmiyoruz. Mustafa Kemal vatanı ve halkının çıkarı için kurduğu özgür bir Cumhuriyetçi düzeni yönetmektedir" (76). Norbert de Bischoff ise bu olayı daha gerçekçi bir yaklaşımla tanımlamaktadır: "Avrupa'da uygulanan parlamenter demokrasiler, Türkiye'de yalnızca yüzeysel olarak uygulanmaktadır. Elbette TBMM, yürütme, yargı ve yasal güçleri elinde tutuyordu. Ancak gerçeğe baktığımızda, yaratılmak istenen demokratik görüntünün tamamen değiştiğini farkediyoruz. Devlet Başkanı Mustafa Kemal, aynı zamanda Millet Meclisi'nde halkın tek temsilcisi olan CHP'nin tam yetkili başkanıdır (...) Devlet Başkanı olarak seçilmiş olan CHP Başkanını düşürebilecek yasal bir makam bulunmamaktadır. Çünkü onu düşürebilecek tek makam olan Büyük Millet Meclisi, aslında CHP'nin parlamentodaki temsil heyetinden başka bir şey değildir (77).

Sonuç olarak siyasi düzenin demokratik olduğu yönündeki yorumları, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın güçlü kişiliği yanı sıra, gösterdiği demokratik davranışlara bağlayabiliriz. Bu demokratik davranışların, sanki devletin siyasi düzenini yansıtıyormuş gibi algılanmasını ise yanıltıcı bulmaktayız. Atatürkçü Cumhuriyetin siyasi yapısını hukuken irdelediğimiz zaman, devletin tüm siyasi gücünün Cumhurbaşkanı'nda toplandığını, fakat bu makamın taraf sız kalmadığı gibi, tek iktidar partisinin de Genel Başkanlığını yürüttüğünü ve bunun yanı sıra TBMM'nin tüm milletvekili adaylarını Mustafa Kemal Paşa'nın saptadığını gözlemekteyiz (78). Fransa Büyükelçisi'nin 30 Kasım 1948 günlü raporunda bu konudaki yorumu şöyledir: "Atatürk'ün ortaya çıkışından 1946 yılına kadar süren dönemde hükümet gerçekten Tek Adam yönetimine sahipti. Devlet Başkanı, tek parti konumunu koru-

76. Nélia PAVLOVA. Au Pays du Ghazi. Editions de la Revue Mondiale, Paris, 1930, s. 223.
77. Norbert de BISCHOFF. a.g.e., s. 232-233.
78. Prof. Enver Ziya KARAL. Atatürkçü Düşünceler. Ankara, 1956, s. 16-25-26.

yan ve resmi parti olan CHP'ye dayanarak ülkeyi yönetmişti. Devlet Başkanı, aynı zamanda CHP'nin Başkanı olarak, kendi kararlarına tamamen sadık kalacak olan milletvekillerini saptamakta, sonra onları hiçbir rekabet söz konusu olmaksızın resmi yollardan seçtirmekteydi" (79). Türkiye'nin demokrasi dönemine geçtiği sırada yapılan bu yorum, doğrudan hükümet biçimine yöneliktir ve siyasi yöntemi diktatörlük olarak tanımlamaktadır. Ancak bu değerlendirmenin, Atatürkçülüğün ilkelerine ve hedeflerine yönelik olmadığını da önemle vurgulamalıyız.

Nitekim Atatürkçülerin demokrasiyi amaçladıkları halde, bu amaçlarına hemen ulaşamamış olmalarının nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

a) Türkler Orta Asya'dan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar hep Başbuğ, Hakan, Sultan, Padişah adları ile çağrılan, yetkili tek adam tarafından yönetilmişlerdir. Yüzyıllarca süren siyasi bir gelenek ve eğitimin sonucunda, birkaç yıl içinde gerçek bir demokrasiye geçmek olası değildi. Kaldı ki demokratikleşme süreci ve gerçekleşmesiyle ilgili olarak Atatürkçüler arasında da birçok görüş ayrılığı ortaya çıkmıştı.

b) Atatürkçüler Anadolu'da halk yönetimini kurarken Osmanlı İmparatorluğu içinde Anadolu İhtilâli diye adlandıracağımız gerçek bir ihtilâl yapmışlardır. Ancak bu ihtilâli yaparken bile, İstanbul'da padişahı yabancı işgalden kurtaracaklarını söylemek zorundaydılar. Çünkü ihtilâle katılan Anadolu halkı, serbest bir seçim yapılsaydı yine Meşrutiyeti seçecekti. Atatürkçüler için tam demokratik olmayan bir Cumhuriyet, hanedan yönetiminden kuşkusuz daha iyiydi.

c) İslamiyette dini lider olan Peygamberin aynı zamanda siyasi lider olması, Türklerin bin yılı aşkın bir süre içinde İslamiyetin dünyaya yayılmasında en etkin rolü oynamış olmaları ve Halifeye geleneksel olarak bağlı kalmaları, çok önemli bir unsurdu. Bazı Atatürkçüler, muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurarak,

79. Fransa Dışişleri Bakanlığı (DİB) Arşivleri, Avrupa-Türkiye, Büyükelçi Gaston MAUGRAS'dan Bakan George BIDAULT'ya gönderilen 30 Kasım 1948 günlü rapor, s. 54.

demokrasiye geçmeyi denedikleri zaman, Türk halkının çoğunlukla bu partiye yönelmesi, lider olan Halifeye duydukları özlemin bir işaretiydi. Bu nedenle Atatürkçülerin getirdiği laiklik ilkesi başlı başına bir devrimdi. Yalnız Türkiye'yi değil, dünyadaki bütün İslam ülkelerini sarsan bir devrimdi. Şu gerçeği önemle belirtmeliyiz; Atatürkçüler eğer demokrasiye hemen geçmiş olsalardı laiklik ilkesi de, demokratik bir biçimde hemen sona ermiş olacaktı. Kaldı ki son bölümde ele alacağımız gibi, Atatürkçülerin laiklik ilkesi için verdikleri mücadele, günümüz Türkiyesi'nde daha da önem kazanmıştır.

d) Atatürkçüler, Osmanlı toplumunu Batı toplumunun modern ilkeleriyle yenileyerek, halkın çoğunluğuna karşın halk için devrimler yapmışlardı. Türk halkının, Atatürkçü devrimci ilkeleri demokratik bir siyasi düzende kabul ederek, yüzyıllarca süren dini alışkanlıklarını, dilini, yazısını birkaç yılda değiştirmesi mümkün değildi. Profesör Bülent Daver, o günün koşullarına göre tamamen demokratik değişimler yapılsaydı, Atatürkçü devrimlere karşı olanların, seçimleri kazanacaklarını ve saltanat ve hilafeti kaldırdıkları için başta Gazi Mustafa Kemal olmak üzere, Atatürkçülerden hesap sorarak, büyük bir olasılıkla onları cezalandıracaklarını belirtmektedir (80).

Sonuç olarak Kürtlerin, 1925'de Şeyh Sait isyanı ile başkaldırmalarından sonra, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya 1926'da İzmir'de suikast düzenlenmesi, Menemen'de şeriatçıların devrime inanmış olan Asteğmen Kubilây'ı katletmeleri, demokrasiye geçişin zorluğunu vurgulayan olaylardır (81). Atatürkçülere göre Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi düzeni içinde devlet yönetim biçimi demektir. Cumhuriyet yılları sürecinde demokrasinin gerekleri giderek vurgulanacaktır.

Atatürk bir Fransız gazetecisine şöyle demektedir: "Fransızların bizim ülkemizde toplumsal ve demokratikleşme evrimini gerçekleştirdiğimizi anlamalarını isterim" (82). De Bischoff ise Atatürkçülerin

80. Prof. Bülent DAVER, a.g.e., s. 254.
81. AFETİNAN, Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün yazıları, İstanbul, 1968, s. 260.
82. Jean MELIA, a.g.e. s. 238

siyasi düzenini, Doğu toplum düşüncesine dayalı,ilkel bir demokrasi olarak değerlendirmektedir (83).

F) DEVRİMCİLİK

Atatürkçülerin devrimcilik ilkesini öncelikle; Ulusçuluk, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik, Cumhuriyetçilik ilkeleri temel alınarak yapılan devrimlerin gerçekleştirilmesi, sonra da bu devrimlerin çağdaş yaşamın gereklerine ve değişimlerine göre sürekli olarak yenilenmesi biçiminde tanımlayabiliriz.

Atatürkçüler, devrimciliği var olan kurumları zorla değiştirmek, eskilerini yıkmak, çağdaş uygarlığın gelişmesi ve gerekleri doğrultusunda yeni kurumlar oluşturmak biçiminde tanımlamaktadırlar. Fransız İhtilâli ile Atatürkçü devrimcilik arasındaki temel ayrım, Atatürkçü devrimcilikte "ihtilâl" olgusunun gerçekleştirilmesinden sonra da toplumsal, siyasi ve iktisadi etkilerinin sürekli bir hareket içinde yenilenmesidir. Bu durumda Atatürkçü devrimcilik, "reform" kavramından daha güçlü ve ihtilâlden daha farklı bir anlam taşımaktadır. Fransızcada tam karşıtı bulunmayan Atatürkçü devrimcilik kavramını, "ihtilâl sonrası sürekli yenilenme, aydınlanma hareketi" olarak tanımlayabiliriz. Atatürkçü devrimlerde geriye dönüş ve eski siyasi düzene özenme yoktur, çağdaş uygarlık düzeyine erişmek için sürekli bir yenilenme, ilerleme ve aydınlanma hareketi söz konusudur.

Norbert de Bischoff, Atatürkçü devrimlerin pragmatik nitelikte olduğunu, teorik ve ideolojik hazırlığın olmadığını belirtmektedir (84).

Atatürkçü devrimleri, 1789 Fransız ve 1917 Rus ihtilâllerinden ayıran önemli bir nitelik ise, Atatürkçü devrimlerin fikri yönden hazırlığı, oluşturulması ve uygulanmasını aynı kişilerin sağlamış olmalarıdır (85).

Atatürkçüler, Auguste Comte'un "Pozitivizm" görüşlerinden et-

83. Norbert de BİSCHOFF, A.g.e., s. 240.
84. Norbert de BISCHOFF, a.g.e., s. 167.
85. Prof. Hamza EROĞLU, a.g.e., s. 27.

kilenerek bilim ve aklı temel almışlardır. Nitekim Pozitivist düşünce, Osmanlı aydınlarını Genç Türklerden bu yana etkilemiş ve Atatürkçü devrimlerin temelini oluşturmuştur (86). Atatürkçü devrimlerin temelleri İttihat ve Terakki dönemine dayanmaktadır (87). Nitekim sınıfsız toplum görüşü, dayanışmacılık anlayışı, yine pozitivist bir görüşün etkisinden kaynaklanmaktadır (88). Atatürkçüler Osmanlı İmparoturluğu'nun yarı teokratik düzeni ve İslam geleneğine karşı bilimin üstünlüğünü, sınıf çatışmasına karşı ise, uyum içinde yaşama düşüncesini benimsemişlerdir.

Atatürkçülerin Anadolu İhtilâli sonucunda Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuş olmaları Türk tarihinde siyasi alanda gerçekleştirilen en önemli devrimdi. Bu siyasi devrimi, hukuk, eğitim, ekonomi ve toplumsal alandaki devrimler izleyecekti.

Hukukta Devrim ve Kadın Hakları

Atatürkçüler, hukuk alanında gerçekleştirdikleri devrimlerde çok başarılı olmuşlardır. 1926'da Türkiye'de İsviçre Medeni Kanunu yanı sıra İtalya'dan örnek alınan Türk Ceza Kanunu da çok kısa bir süre içinde uygulanmıştır. Atatürkçüler kadınlara siyasi ve toplumsal haklar tanımışlardı. 1930'da çıkarılan bir yasayla, kadınlara yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı verilirken, 1934'de bir başka yasayla aynı haklar genel seçimler için tanınmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın hakları konusunda kaydedilen gelişmeler, 1917 Rus İhtilâli'nden sonra hızlanmıştır. 1917'de Kazan kentinde Müslüman Sovyet Cumhuriyetleri Kadınları Kongresi'nde, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, çok eşle evliliğin kaldırılması istenilmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan kadınlara oy hakkı tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur (89).

Atatürkçülerin kadınlarla ilgili bu gelişmelerden uzak kalması

86. Prof. Taner TİMUR. Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946). Ankara. 1971. s. 129.
87. Prof. Bernard LEWIS. The Emergence of Modern Turkey. Londra. 1968. s. 238.
88. Prof. Suna KİLİ. Kemalizm. İstanbul. 1969. s. 92-94.
89. Jean MELIA. a.g.e.. s. 97.

beklenemezdi. Atatürkçüler öncelikle kadınların yüzlerini açmakla başladılar. Çarşaf kaldırılmıştı. İslamiyetten önce yüzü daima açık gezen Türk kadını yüzyıllar sonra yüzünü yeniden Atatürkçülerin kararıyla dünyaya açıyordu. Jean Mélia yaptığı ilginç yorumda, Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında rahibe olan kızlara yüzlerini örtme zorunluluğu getirildiğini, ayrıca kocaları ölen dul kadınların, Catherine de Médicis döneminde matem simgesi olarak yüzlerini örttüklerini belirttikten sonra, İslam öncesi ve İslamiyetin ilk zamanlarında kadınların yüzlerini örtmediklerini vurgulamaktadır.

Jean Mélia, Kuran'da 24. Sûrenin 31. ayetini inceledikten sonra, Müslüman hukukçu ve yorumcuların, bazı sözcüklerin anlamlarını değiştirdiklerini öne sürerek, şu örneği vermektedir: "Hz. Ali'nin kızı Şukeyna üstün bilgisi ve dürüstlüğü ile tanınmıştı. Evinde zamanın şair ve bilginlerini kabul ederdi. O dönemde Bağdat'ta, Kordu ve Toled'de kadınların erkeklerden daha iyi eğitim gördükleri ve yüzü açık olarak erkekleri eğittikleri, hatta ahlâk dersi bile verdikleri gözlemlenmektedir (...) Sonuç olarak Türk kadını, Türk ulusunun sahip olduğu hızlı gelişme geleneğinin bir simgesi olarak, örtünmekten kurtuldu" (90).

Türk kadını Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ilk kez 1923 yılında dans etmekte, sahneye çıkmaktaydı. Tramvay ve vapurlarda kadın ve erkekleri ayıran örtü ise 1924 yılında çıkarılan bir hükümet kararnamesiyle kaldırılarak, eşlere birlikte seyahat etme hakkı tanınmaktaydı. 1927'de Türk kadınları, Türk Kadınlar Birliği'nin yıllık kongresi sırasında erkeklerle aynı haklara mutlaka erişeceklerini bildiriyorlardı (91).

Eğitim ve Kültürde Atatürkçü Devrimler

Eğitimde ise dini eğitim düzenine son verilerek, medreseler kapatıldı. 19. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlılar içinde bazı aydınlar Arap harflerinin kaldırılması için önerilerde bulunmuşlardı (92). An-

90. Jeen MELIA, a.g.e., s. 105-107.
91. Jean MELIA, a.g.e., s. 108-109.

cak dini kurallara göre eğitim gören ve Arap harflerinin kutsal sayıldığı bir toplumda, bu köklü değişikliğe gitmek olanaksızdı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsça'nın etkisiyle oluşturulan karmaşık bir "Osmanlı" dili konuşulmaktaydı. İstanbul ile Osmanlı Büyükelçilikleri arasındaki resmi yazışmalar ise Fransızca olarak yapılmaktaydı. Türkçe, sadece Anadolu'da halkın konuştuğu bir dildi. Kaldı ki halk İstanbul'daki resmi makamların kullandığı dili anlamakta güçlük çekiyordu. Atatürkçüler, 1 Ekim 1928'de Latin alfabesini getirerek, 600 yıllık Arap alfabesini kullanan Türk toplumunda köklü bir devrim yaratmışlardır.

Ümmet anlayışıyla yönetilen Osmanlı İmparatorluğu'nda yalnızca Osmanlı tarihi incelenmiş, Türklerin Orta Asya'dan kaynaklanan tarihlerine değinilmemişti. Atatürkçüler 1931'de Türk Tarih Kurumu'nu kurarak Türk tarihi üzerine bilimsel araştırmalara öncelik vermişlerdir.

Osmanlı devlet yönetiminde kullanılan Osmanlıca dili ve medreselerde kullanılan Arapça yerine, Türkçenin resmi dil olması kabul edilmişti. Türkçe konuşan Anadolu halkı ile Osmanlıcayı kullanan Türk aydınları arasındaki iletişim güçlüğü de böylelikle kaldırılmıştı. Atatürkçülerin 1932'de Türk Dil Kurumu'nu kurmaları, Türk ulusunun aydınlanma sürecine girmesinde önemli rol oynamıştır. Türk devleti, Türk dil devrimi ile kendi kültürel kimliğine kavuşmuştu. Kültür alanında, Güzel Sanatlar Akademisi, Devlet Konservatuarları kurulmuş, İslam dininin getirdiği yasaklar nedeniyle pek gelişmeyen resim, sinema, tiyatro alanında ise çeşitli atılımlar gerçekleşmişti. Toplumsal yenilikler alanında, kıyafet devrimi yapılmış, 1925'te Şapka Kanunu çıkarılmıştı (93). 1934 yılında soyadı kanunu çıkarıldığı zaman, TBMM tarafından Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Atatürk soyadı verilmişti (94).

Atatürkçü ilkelerin hedefi, aydınlanma ve çağdaş uygarlık düze-

92. Prof. Ahmet MUMCU, Türk Devrimlerinin Temelleri ve Gelişimi, İstanbul, 1979, s. 154-157.
93. 1925 tarihli 671 sayılı kanun (TBMM).
94. 1934 tarihli 2525 sayılı kanun (TBMM).

yine erişmekti. Atatürkçüler İslam kültürünün etkisini köklü bir biçimde değiştiriyorlardı. İslam takvimi, boyutlar ve ağırlık ölçüleri birimleri, cuma gününün tatil olması gibi tüm İslami kurallar değişiyor ve Batı uygarlığının değerleri yerleşiyordu. Atatürkçüler yarı-teokratik bir imparatorluğu, modern bir devlete dönüştürmüşlerdir. Türk halkını eski geleneklere ve saplantılara karşı çıkmaya, kendini yeniden yaratmaya yönelten bu gücün ve heyecanın adı Atatürkçülüktü.

Atatürkçü Devrimlere Karşı Gelenler

İlk bakışta, Türkiye'de İslam kültürü ve uygarlığının yerine Batı uygarlığı ve kültürünün yerleşmesine karşı Türk ulusunda örgütlenmiş geniş bir tepki görülmemişti. Özellikle hukuk ve eğitim alanında getirilen reformlar, birkaç yıl içinde büyük bir başarıyla gerçekleştirilmişti.

İslamiyetten önce çok değişik bir uygarlığa sahip olan Türk ulusu, birçok devlet ve imparatorluk kurmuş olmanın sağladığı deneyimle, köklü bir devlet görüşünün, siyasi ilke ve geleneklerin özelliklerini taşımaktaydı (95). Türk ulusu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 18 ayrı etnik grupla birlikte ümmet düzeni içinden, bir ulus olarak doğarken, Atatürkçülerin önderliğinde Cumhuriyet döneminde büyük bir hızla gerçekleşen devrimlere uyum sağlamıştır. Bu uyumun kaynağını, Türk ulusunun sahip olduğu tarihi, toplumsal, iktisadi ve siyasi niteliklerde aramak gerekir.

Kuşkusuz Atatürkçü devrimlere karşı çıkanlar olmuştur. İslamiyetin kurallarından uzaklaşılmasından tedirgin olanlar ise, Anadolu'da yaklaşık 900 yılı aşkın bir süre Türklerle yaşayan, genellikle Güney Doğu Anadolu'da yerleşik bulunan Kürtlerdir. Kürtler, Irak ve İran'da yaşayan diğer Kürtlerle de yakın ilişkiler içindeydiler.

Atatürkçülerin hiçbir zaman tanımadıkları, ancak son Osmanlı Hükümeti'nce 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Anlaşması,

95. Prof. Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'nin Gelişmeleri. Eski Türkler. İslam Devleti. Osmanlı Devletinin Kuruluşu. İstanbul, 1970 s. 3.

Doğu Anadolu'da yeni bir Kürdistan Devleti kurulmasını örgütlüyordu (96). Bu dönemde, Ege Bölgesi Yunan ordusunun, İstanbul İngilizlerin işgali altındaydı. İngilizler, yüzyıllarca sürdürdükleri "Böl ve yönet" siyasetlerinin doğrultusunda davranarak, Kürtleri, Atatürkçülerin karşısına çıkarmaya karar vermişlerdir. Bu bağlamda İngilizler koruyuculuklarını üstlendikleri Kürtlere, siyasi ve bölücü amaçlara yönelik olan "Kürdistan Teali Cemiyeti'ni" kurdurmuşlardır (97).

Atatürkçüler, Kurtuluş Savaşı güçlükleri içinde, ne İngilizlerin Kürtlere ilişkin siyasetiyle, ne de zaten tanımadıkları Sevr Anlaşması'nın maddeleriyle uğraşabilmişlerdir.

Atatürkçüler, askeri başarılar sonucunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması üzerine Kürtleri, Atatürk'ün "Ne Mutlu Türküm Diyene" felsefesi içinde değerlendirmişler ve yüzyıllarca süren bir gelenek içinde Türk olarak saymışlardır.

Sultan Abdülhamid, 1891 yılında Doğu Anadolu'da Ermenilerin başkaldırmasına karşı Kürtlerden oluşan Hamidiye Kuvvetleri'ni kullanmıştı. Bu bağlamda Doğu Anadolu'daki Ermenilerin başkaldırmalarını bastıran Kürt şeyhlerinden biri, Müslüman halk tarafından bir kahraman olarak karşılanmıştı (98).

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ile İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya 1916'da yaptıkları Sykes-Picot gizli anlaşması uyarınca, Doğu Anadolu'yu Rusya'ya bırakmışlardı. Ancak 1917'de Rusya'da ihtilâlin ortaya çıkması ile yeni komünist rejim, Osmanlı İmparatorluğu'nda kendisine önerilen topraklardan vazgeçmişti. Bu durumda İngilizler ve Amerikalılar, siyasi tasarı üretmekten çekinmemişler, Doğu Anadolu'da Ermenistan ve Kürdistan devletlerinin kurulmasını öngörmüşlerdir (99).

Nitekim Paul Dumont ve François Georgeon'a göre Müttefikler, 1917'de herkese ümit vermekten kaçınmamışlardır. Yunanlılara Trak-

---

96. Paul DUMONT ve François GEORGEON, "La Mort d'un Empire"in Robert MANTRAN, a.g.e., s. 644-645.
97. Prof. Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul, s. 535.
98. François GEORGEON, "Le Dernier Sursaut (1878-1909)", in Robert MANTRAN, a.g.e., s. 563-564.
99. Prof. Ahmet MUMCU, a.g.e., s. 25.

ya ile Ege bölgelerini içeren büyük Yunanistan'ı yaratma, Yahudilere 2 Kasım 1917 tarihli Balfour bildirisiyle Filistin'de ulusal bir yer sağlama, Araplara ise Avrupalıların etkin korumacılığı altında bağımsızlık tanıma sözü verilmişti (100).

1923 yılında Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Türk ve Rum azınlıkların karşılıklı olarak değiştirilmeleri dışında, azınlıklara hiçbir ayrıcalık tanınmamış, Sevr Anlaşması silinmiş, bütün azınlıklar Türk uyruklu sayılarak Kürdistan'dan söz edilmemiştir. Ancak Kürtlerin daha sonra isyan etmelerinin temel nedenini, İngiltere'nin Musul sorunu sırasında, Türkiye ile arasının açılması sonucunda, Kürtlere sağladığı destekte aramak gerekir. Nitekim Lozan görüşmeleri sürecinde 23 Ocak 1923 tarihinde, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Türk hükümetinin Güney-Doğu sınırlarını ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeyi yeterince denetleyemediğini öne sürerek, Büyük Britanya'nın Kürtlerin bağımsızlığını desteklemesinden aldığı güçle, Kürtlere yerel bir özyönetim sağlanmasını istemişti (101). Atatürkçüler, Şeyh Sait isyanını başlangıçta önce önemsememiş, geniş çapta bir isyana dönüşebileceğini öngörememişlerdi. Ancak isyanın Güney-Doğu Anadolu bölgesinde hızla yayılması üzerine bu bölgede sıkıyönetim ilan etmişlerdi. Alınan önlemler yetersiz kalınca Türk ordusunda kısmi seferberlik ilan edilerek, Kürtlerle çatışmaya hazırlanılmıştı.

Atatürkçüler Türk devrimlerine karşı genellikle başkaldırı olarak yorumlanan Şeyh Sait hareketini, yalnızca gericilerin, köktendincilerin çıkardığı bir isyan olarak değerlendirmişlerdir. Oysa Kürt Teali Cemiyeti, bağımsız bir devlet kurmayı öngörüyordu. Bu kez Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile dağıtılan bu dernek yerine kurulan "Kürt İstiklâl Komitesi", İngilizlerin desteği ile bağımsızlık amacı doğrultusunda çalışmalarını sürdürmekteydi (102).

Lord Curzon, Lozan Konferansı'ndaki konuşmasında Türk hükü-

100. Paul DUMONT ve François GEORGEON. "La Mort d'un Empire". in Robert MANTRAN. a.g.e.. s. 627.
101. Prof. Seha L. MERAY. Lozan Barış Konferansı. İstanbul. 1993. 1. cilt. s. 359-360.
102. Prof. Hamza EROĞLU. a.g.e.. s. 197.

metinin Güney-Doğu Anadolu'da hiçbir zaman etkili olmadığını, nitekim Kürtlerin İstanbul'un emirlerini dinlemediklerini, bu bağlamda Kurtuluş Savaşı sırasında Türklere yardım etmedikleri görüşünü savunmaktaydı. Kürtlerin bağımsızlık ve otonomi konusunda Büyük Britanya'dan yardım istemeleri üzerine Lord Curzon, Kürtlerin özyönetim isteklerine İngilizlerin destek vereceklerini bildirmişti (103).

Kürtlerin gerçek amaçları, Atatürkçü devrimlere karşı çıkmaktan çok, bağımsız bir devlet kurmak olarak görünmekteydi. Atatürkçüler ılımlı bir karaktere sahip olan Fethi Bey'in yerine Kürtleri sertlikle bastırmayı tasarlayan İnönü'yü Başbakanlığa getirerek, bir yandan devrimlere karşı çıkanları cezalandıran "Takrir-i sükûn" yasası, bir yandan da Diyarbakır'da kurdukları İstiklâl Mahkemesi ile olayları bastırmışlardır. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin, kuruluşunun 70. yılında, aynı bölgede terörist Kürt örgütlere karşı sıkıyönetim ilan etmesi ve askeri mahkemeler kurması, tarihi bir rastlantı olarak sayılabilir mi?

Atatürkçülerin, Anadolu İhtilâlinden sonra bütün ülkede uyguladıkları devrimleri, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları Güney-Doğu Anadolu bölgesinde gerçekleştirememelerinin nedenlerini araştırırken, tamamen Atatürkçüleri suçlamak haksızlık olur. Çünkü Kürtlerin dokuz yüzyıldır yaşamakta oldukları aşiret düzeni içinde devrimleri, örneğin İsviçre Medeni Hukuk düzenini, uygulamaları beklenemezdi. Anadolu'da Türk toplumunun birkaç yılda benimsediği hukuki, sosyal, toplumsal devrimleri Kürtler, geleneksel yaşam biçimleri ve köktendinci görüşleri nedeniyle benimseyememişlerdi. Kürtler dokuz yüzyıldır sürdürdükleri aşiret yaşamından sonra, Atatürkçü devrimlerle getirilen köklü değişikliklere, kesinlikle karşı çıkmaktalardı. Üstelik bazı yabancı güçler, Kürtleri, isyan etmeleri için teşvik ediyorlardı.

Bütün bunların ötesinde, kentler ve kırsal kesim arasında zaten büyük bir kültür farkı bulunuyordu. Louis Bazin bu durumu şöyle tanımlamaktadır: "Osmanlı İmparatorluğu'nda kentlerde modernleşme

103. Prof. Seha L. MERAY, a.g.e., s. 359-360.

akımıyla birlikte her anlamıyla kültürel bir gelişme hüküm sürüyordu. Yönetici sınıflar giderek çağdaşlaşmaktaydı. Ancak kırsal kesim ve halk yığınlarının yoğunlaştığı semtlerde, tutucu İslam kültüründen etkilenen gelenekçi kültür düzeni değişmemişti. Bununla beraber Mustafa Kemal Atatürk ve yandaşları, laik ve modern bir Türkiye yaratmak için Batı'ya yönelmekte tamamen kararlılardı" (104).

Atatürkçülerin uluslararası önem taşıyan ve Müslüman ülkelerin çağdaşlaşması için en güzel örneği oluşturan "Laiklik" ilkesi, diğer Müslüman ülkelerce izlenememiştir. Ancak Atatürkçülerin yarattığı "Devrimcilik" ilkesi öncelikle bağımsızlık savaşı veren ülkelere örnek olmuştur. Bunun yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin çağdaş uygarlık düzeyine en hızlı ve etkin biçimde ulaşabilme yolunu göstermesi nedeniyle de, evrensel bir değer kazanmıştır. Devrimcilik ilkesinin en önemli niteliği, bir ulusun tüm kurumlarının kökünden değiştirilmesi sırasında yaratılan heyecan olmuştur. Atatürkçülerin yarattığı bu ulusal heyecana bütün Türk ulusu katılmıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun ümmet toplumu düzeni içinde ulusal kimliklerini ve kendi kültürlerini istedikleri gibi koruyan Kürtlerin, Türkiye Cumhuriyeti ile yaratılan bir vatan ve bir ulusa dayalı üniter devlet kavramını ve Atatürkçü devrim heyecanını paylaşmadıkları gözlenmektedir.

Benoist-Méchin Kürtlerin durumunu şöyle tanımlamaktadır: "Türkiye, Kürtlerin Türk asıllı halklardan biri olduğunu öne sürerek, yeni devletin sınırları içinde kalmaları gerektiğini savunmuştur. Türkiye Musul bölgesinden vazgeçince Kürtler üç ayrı bölüme ayrıldılar. Birinci bölüm Irak'ta, diğeri İran'da, sonuncusu Türkiye'de kaldı." Benoist-Méchin ayrıca, Kürtlerin yüzyıllarca ataerkil bir yaşam içinde dini geleneklere fanatizm ölçüsünde bağlı kalmaları nedeniyle, 1921 ilâ 1926 yılları arasında getirilmek istenilen laik atılımlara sürekli olarak karşı çıktıklarını vurgulamaktadır (105). Kürt sorununu ise Benoist-Méchin şöyle açıklamaktadır: "Atatürkçü rejim, devletin bütünlüğüne

104. Louis BAZIN, "La vie intellectuelle et culturelle dans l'Empire Ottoman", in Robert MANTRAN, yön. a.g.e., s. 274.
105. Benoist-MECHIN, a.g.e., s. 338.

ve ilkelerinin tüm ülkede uygulanmasına dayandığı halde, sayıları bir milyon kadar olan Kürtler, bu kurala meydan okurcasına başkaldırmaktalardı. Bu başkaldırmalar, Türkiye'yi daha sonra diplomatik sorunlara, hatta sınır ülkeleri ile silahlı çatışmaların eşiğine kadar sürükleyebilirdi. Oysa bu dönemde Türkiye'nin gücü sınırlıydı. Olayları -büyük bir devletin adını vermek gerekirse- İngiltere körüklemiş ve Kürt isyanını Atatürkçü düzenin yerleşmesini önlemek için teşvik etmiştir. İngiltere, Anadolu'nun bir yöresinde oluşan bu yarayı, isyancılara silah ve malzeme sağlayarak deşmiştir" (106).

Şeyh Sait isyanı, Güney-Doğu Anadolu'da 1925'te patlak verdiği zaman "Cumhuriyet yıkılsın", "Yaşasın Sultan-Halife" sloganları atılmıştı (107). Bu sloganlar, Atatürkçü devrimlere karşı ortaya atılan ciddi tehlikenin belirtileriydi. Türk hükümeti, kendi ekonomik gelişmesine ayırmış olduğu milyonlarca Türk lirasını, Kürt isyancılarını bastırmak için kullanmak zorunda kalmıştı (108). Nitekim Atatürkçü düzen, ancak Kürt isyanları tehlikesinden kurtulunca, Türk ulusuna devrimler doğrultusunda insan hakları ve özgürlük alanında uygun ortamı sağlamak üzere, gerekli yasal uygulamalara yönelebilmişti.

Devrimcilik ilkesinin Türk ulusuna kazandırdığı çok önemli bir unsur da "insan hak ve özgürlüklerinin" yasalarla sağlanmış olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839 Gülhane Fermanı'yla tek yanlı olarak verilmek istenilen hak ve özgürlüklerin güvencesi yine Sultan'a bağlıydı. Oysa Türkiye Cumhuriyeti'nde İsviçre medeni yasası örnek alınarak, Avrupa'nın en çağdaş kuralları çerçevesinde insan hak ve özgürlükleri sağlanmaya çalışılıyordu. Atatürkçüler çağdaşlaşma sürecinde laiklik ve çağdaş hukuk sistemini getirerek, insan hak ve özgürlüklerini sağlamaya çalışırlarken, demokrasinin temel unsurlarını da oluşturmaya başlamışlardı.

Devrimcilik heyecanı içinde bütün bir ulusun yeni Latin alfabesini öğrenmek için seferber olmasını, Fransız etnolog Pittard şöyle

106. Benoist-MECHIN, a.g.e., s. 338-339.
107. Benoist-MECHIN, a.g.e., s. 339.
108. Marguerite BOURGAIN, La Turquie d'Atatürk, Paris, 1934, s. 245.

açıklamaktadır: "Bir halkın, zorunlu görülen bir davaya tüm gücüyle sarılması." Atatürk ise, bu seferberliği kararlı sözlerle açıklamaktadır: "Bu davanın başarı kazanması için ben ve arkadaşlarım gerekirse hayatımızı feda edeceğiz" (109). Bu sözler Atatürkçülerin devrimler konusundaki azim ve kararlılıkları yanı sıra, Türk alfabesine verdikleri önemi de belirtmektedir. Türk alfabesinde latin harflerinin kullanılması girişimi ise, ilk kez 1863 yılında Azerbaycan'da gerçekleşmişti.

Atatürkçüler yeni Türk alfabesiyle bir yandan Osmanlı ve Arap dilini terkederlerken, diğer yandan şeriatın etkisini de kaldırmayı amaçlıyorlardı. Yeni bir ulus yaratmak için Türk dilinin en etkin bir biçimde yazılıp okunması ve Avrupa ölçülerine uyum sağlaması gerekiyordu. Atatürkçüler öylesine kararlılardı ki, hükümet, altı aydan fazla tutuklu olanlara yeni alfabeyi okuyup yazmayı öğretmeyen hapishane müdürlerini bile cezalandırma kararı almıştı (110).

Georges Duhamel'e göre, Atatürkçülerin Arapça, Farsça, Osmanlıca dillerini terkederek Türk dilini ve Türk alfabesini yaratmaları, ne İngiltere, ne Fransa ne de Rus devrimleriyle karşılaştırılabilirdi: "Bu ülkelerden hiçbiri dile veya yazıya dokunmaya kalkışmamıştır. Ne Cromwell, ne Robespierre ne de Lenin ve ondan sonra gelen liderler, yönettikleri halkın bilimsel felsefesini, entellektüel yöntemlerini ve sonuç olarak tüm kaderini değiştirmeyi denemişlerdir" (111).

Profesör Hamza Eroğlu ile Benoist-Méchin gibi yazar ve tarihçilerin çoğunun, Atatürk devrimlerini incelerken Türk halkının ve Atatürkçülerin oynadıkları rolü yeterince vurgulamadıkları, buna karşın devrimleri sadece Atatürk'ün eseri olarak değerlendirdiklerini gözlemekteyiz. Nitekim Benoist-Méchin Atatürk'ün rolünü şöyle tanımlamaktadır: "Atatürk, ülkenin sadece ekonomik yapısını değil, bir Türk için en özel, en kişisel olan adını, alışkanlıklarını, yaşam biçimini, söylemini, düşüncesini içeren toplumsal değerlerini tepeden tırnağa de-

109. Alexandre JEVAKHOFF, a.g.e., s. 393.
110. Alexandre JEVAKHOFF, a.g.e., s. 393.
111. Georges DUHAMEL, La Turquie Nouvelle, Paris, 1954, s. 25.

ğiştirecekti" (112).

Atatürkçü devrimler önceden hazırlanmış, planlı bir programı içermiyordu. Atatürk her önemli konuda olduğu gibi, önce devrim emrini veriyor, böylelikle Atatürkçüler devrimin koşullarını hazırlıyorlardı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir doktrin, ideoloji programı yoktu (113). CHP, ancak 20 Mayıs 1931'de İkinci Büyük Kongresi'nde, Atatürkçü ilkeleri altı ok simgesinde bir araya getirerek bir parti programı oluşturmuştu. Atatürkçüler, devrimlerin tümü ortaya konulduktan sonra ve ancak uygulama sırasında Atatürkçü bir ideoloji yaratma amacı gütmüşlerdir. Bunun en büyük nedeni Atatürkçülerin 1919 yılından itibaren çok hızlı bir değişim süreci içinde olmaları ve ideolojiyi oluşturacak bir hazırlık dönemi yaşamamalarıdır. Tarihçi Toynbee bu değişim sürecini şöyle tanımlamaktadır: "Atatürk bir ülkede o güne kadar sistemli ve bilinçli olarak gerçekleştirilemeyen devrimci programı, çok kısa bir süre içinde uygulamıştır... Bir an için Batı dünyasında 17. yüzyılın sonlarında başlayan, Rönesans, Reform, Bilimsel ve Kültürel ihtilâlle birlikte, Fransız ihtilâlini ve sanayi devrimini bir insan ömrünün süresi içine sığdırabildiğimizi düşün" (114).

Georges Duhamel ise Atatürkçü devrimi şöyle özetlemektedir: "Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden yeni bir ulus dirildi" (115). 1930 yılında Atatürk Gabriel Hanotaux'ya şu demeci veriyordu: "Türkler atalarının yüzyıllar boyunca kaybettiklerini, birkaç yılda yakalamaya azimlilerdir (116).

Atatürkçü Devrimler Üzerine Yorumlar

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra gerçekleştirilen Atatürkçü devrimler, haklı bir biçimde siyasi ve toplumsal bir ihtilâlin ilkeleri olarak değerlendirilmişlerdir. Bununla beraber Atatürkçüler,

112. Benoist-MECHIN, a.g.e., s. 33. Prof. Hamza EROĞLU, a.g.e., s. 235.
113. Benoist-MECHIN, a.g.e., s. 33. Prof. Hamza EROĞLU, a.g.e., s. 235.
114. Arnold J. TOYNBEE, Le Monde et l'Occident, Bruges, 1957, s. 36-37.
115. Georges DUHAMEL, La Turquie Nouvelle, Puissance d'Occident, Paris, 1954, s. 8.
116. Gabriel HANOTAUX, En Asie Mineure, La Turquie du Ghazi, Paris, 1930, s. 13.

altyapı devrimlerine yönelmeye öncelik vermemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, idari ve siyasi yapısı içinde kalan Atatürkçülerin temel amacı özgürlük ve bağımsızlık ilkelerini gerçekleştirmekti. Ekonomik düzen değişikliğini içeren köklü devrimlerin tartışması henüz yapılmamıştı. Sıvas Kongresi'nde 54 temsilcinin yedisi subay, 24'ü memur, 17'si çiftçi ve tüccar, altısı din adamıydı (117). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda Atatürkçü kadroda değişen yalnızca yukarıda verilen sayılar olmuş, sonuçta subaylar ve bürokratların çoğunluğu sağlaması ilkesi korunmuştu.

Atatürkçüler, çok önemli değişiklikler yaratarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ulusal bir devlete, yarı-teokratik devlet düzeninden parlamenter bir cumhuriyete, Ortaçağ ekonomisinden modern kapitalist düzene geçmişlerdi (118). Bunların sonucu olarak ümmet devletinden Türk ulusu ortaya çıkmış ve ilk kez sınırları belirli bir vatan kavramı yaratılmıştı. 1920 yılları ortamı içinde bu köklü değişikliklerin her biri, reform değil, ihtilâldir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda işgalci güçlere karşı bağımsızlık savaşı veren Türk halkıdır. 624 yıllık yarı-teokratik düzene son verip halk egemenliğini kuran da Türk halkıdır. Anadolu İhtilâli olarak adlandırılan bu oluşumu, Atatürkçü devrimler izlemiştir. Atatürkçüler, her ihtilâlde olduğu gibi, halkın temsilcileri olarak toplumsal, idari, ekonomik, siyasi ve kültürel konularda devrimlerini sürdürmüşlerdir. Ancak bu devrimler halkın ekonomik yaşantısını temelden değiştiren nitelikler taşımamaktadır. Bu nedenle Şeyh Sait isyanı dışında, Türk halkından devrimlere karşı örgütlü, geniş çapta bir tepki gelmemiştir. Sabahattin Selek, "Fakat toplumun üst yapısındaki değişme, alttaki değişmeyle uygunluk halinde değildir. Osmanlı Devleti ölmüştü ama Osmanlılık henüz ayakta duruyordu" demektedir (119). Kuşkusuz Atatürkçü devrimlerin çok kısa bir süre içinde toplumun tüm yapısını değiştirmeleri beklenemez-

117. Prof. Ahmet MUMCU, a.g.e., s. 40-41.
118. Sabahattin SELEK, Anadolu İhtilâli, İstanbul, 1968, s. 700.
119. Sabahattin SELEK, a.g.e., s. 700.

di. Nitekim Atatürkçü devrimler için halk oylamasına gidilseydi, halkın laiklik kavramını, Lâtin alfabesi ve İsviçre medeni yasasını kabul etmesi olası değildi. Matbaa bile Osmanlı İmparatorluğu'na, ancak 250 yıl sonra girebilmiştir (120).

Atatürkçülerin devrimleri, halk için halkın çoğunluğuna karşı gerçekleştirdikleri tartışılmaz bir gerçektir. Anadolu'nun her yerinde görev alabilen İstiklâl Mahkemeleri bir yanda, Takriri Sükun gibi yasalar diğer yanda olmak üzere, her türlü güç kullanılarak, devrimlerin halkın çoğunluğuna zorla benimsetilmesi yoluna gidilmiştir. Atatürkçüler, devrimlerin gerçekleşmesi amacıyla her türlü aracı kullanmaktan çekinmemişlerdir. Kaldı ki bu tür devrimlerin halkın çoğunluğuna zorla ve kısa sürede benimsetilmesinin başka bir yöntemi de yoktur. Oysa Cafer Tayyar, bu görüşe karşı çıkmakta, "Türk uygarlığının zorlama yöntemiyle gerçekleştiğini düşünmek hatadır" demektedir. Ancak bu iyi niyetli yorum olayların akışını değiştirmemiştir.

İstiklâl Mahkemeleri yetkisini TBMM'den alıyor, yargı kararı hızla, aynı anda uygulanıyordu. Takriri Sükûn Kanunu ise İstiklâl Mahkemeleri ile birlikte halkın düzene karşı gelme olanağını kısıtlıyordu. Bu iki zorlayıcı unsurun devrimlerin gerçekleşmesini sağlamış olması yanı sıra, Atatürkçü yöntemin Tek Adam düzenini pekiştirdiği doğrudur. Bununla beraber Atatürkçü devrimlerin, böylesine tepeden inme bir biçimde uygulanabilmesi ve 1920'lerin Türkiyesi'nde daha demokratik bir yöntemle veya halkoyu ile gerçekleşmesi olasılığı yoktu. Türkiye'de, demokrasiye geçiş dönemiyle birlikte Atatürkçü devrimlerin nasıl yozlaştırılmaya başlandığını ikinci kısımda inceleyeceğiz. Devrimlerin en ilginç özelliği uygulanma zamanının ve yerinin Atatürk tarafından seçilmesi, devrimlerle ilgili bilgi ve kültürün ise halka daha sonra aktarılmasıydı. Halkın, karşı gelme veya devrimleri uygulamama seçeneği yoktu, devlet, tüm kuruluşlarıyla devrimci yöntemlerle harekete geçerek halkın geleceği için halkı inandırmaya hazırdı.

Bu bağlamda İstiklâl Mahkemesi heyetinin, 1925 yılında İzmir'de

120. Dr. Bahriye ÜÇOK. Atatürk'ün İzinde Bir Arpa Boyu, Ankara, 1985. s. 107.

Atatürk'e karşı yapılan suikast girişiminden sonra Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, Refet Paşa gibi Atatürkçü hareketin en önemli önderlerini suçlaması ve sonradan affetmesi, Türk devrimine yönelik karşı hareketlerin nasıl cezalandırılabileceğini gösterme açısından ilginçtir.

Atatürk, bu koşullar içinde Tek Adam durumuna gelmekteydi. Atatürkçü önderler aralarında devrimlerden yana olanlar ve olmayanlar biçiminde ikiye bölünmüşlerdi. Osmanlı aydınları olan bazı İttihat ve Terakki üyeleri, devrim düşmanlarıyla işbirliği yapmakla suçlanmaktalardı. Atatürk'e yapılan suikast girişiminde olduğu gibi Atatürkçüler, karşıt görüşte olanların safdışı edilmesi için önlerine çıkan fırsatları kullanmaktan çekinmemişlerdir.

Devrimcilik ilkesi, Atatürkçülerin Batı toplumunu örnek alarak Türkiye'de giriştikleri çağdaşlaşma ve aydınlanma hareketidir. Bu aydınlanma hareketinin başlangıcı ise, 1839 Tanzimat Fermanı ile 1856 İslâhat Fermanı'na kadar uzanmaktadır. Nitekim öncelikle Genç Osmanlılar (1870-1908), sonra Genç Türkler, Atatürkçü devrimlerin öncüleri olmuşlardır. Genç Osmanlılara kadar uzanmakta olan devrimlerin kökeni, Genç Türklerle birlikte giderek somutlaşmıştır. Atatürkçüler uzun ve çetin tartışmalar sonucunda devrimleri uygulayabilecek etkin bir kadro kurmuşlardır. Örneğin Atatürk devrimlerindeki laiklik ve devrimci görüşler konusunda ABD temsilcisi, daha 1922 yılında İstanbul'da görüştüğü yüksek memurlar ile aydınlar arasında laiklik fikrinin mevcut olduğunu raporunda kaydetmektedir (121) Özbudun ve Kazancıgil de bu olguyu Batı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında tarihi bir sürecin sonucu olarak değerlendirmektedirler: "Şeriatla laiklik kuralı arasında ve laik eğitimle dini eğitim arasındaki zıtlığın sürmekte olduğunu her ne kadar dikkate alsak da, modern ve laik eğilimlere yönelik gelişmelerin Atatürkçü reformlar başlamadan önce, var olduğu açıktı. Atatürkçülük, başlamış olan bu eğilimin yoğunlaşması ve kökleşmesinden başka bir şey değildir. Bu devrimler, sadece ya-

121. Orhan DURU, Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, Milliyet Gazetesi, 16 Ekim 1977.

bancı ülkelerden örnek alınmış bir model olarak değil, Batı dünyası ile Osmanlı İmparatorluğu arasında karşılıklı gelişen tarihi ve uzun bir sürecin sonucu olarak gerçekleşmişlerdir" (122).

Profesör Eroğlu ise, Atatürk devrimlerini Genç Türkler hareketinden tamamen ayırarak, Atatürkçülere ve özellikle Atatürk'e mal etmektedir. Atatürkçü devrimleri de, Osmanlılar ve Genç Türklerin reform hareketlerinin devamı olarak kabul etmemektedir. Atatürk'ün "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reform hareketlerinin Atatürkçü devrimlerle ilgisi yoktur" sözlerini de kanıt olarak göstermektedir (123). Kazancıgil'in görüşleri ise daha yansız görünmektedir: "Gerçekte Mustafa Kemal ve arkadaşları Batı'nın bu fikirlerini doğrudan kendilerine mal etmemişlerdir. Bu görüşleri ulusçu ve yenilikçi Osmanlıların nesliler boyunca biriken kültür mirasından elde etmişlerdir" (124).

Kazancıgil konuyu daha somut verilerle işlemektedir: "Genç Türklerin ideologları, birden fazla kadınla evliliğin yasaklanması, fes yerine Avrupa tipi bir başlığın kullanılması, kadın haklarının getirilmesi, öğretim ve hukukta tam bir laikliğin sağlanmasını arzulamışlardı. Mustafa Kemal bu dilekleri gerçekleştirmiştir. Genç Türklerin en etkin kişilerinden Ziya Gökalp, devletle dinin ayrılmasını öngörmüştü. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve öncesinde, İttihat ve Terakki hükümeti, hukukta laikleşme hareketini başlatmış, kadınlara bazı haklar tanımış ve toprakla ilgili hukuku değiştirmek istemiştir (125). Öncelikle Atatürk'ün, Atatürkçü önderlerinden İnönü, Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Karabekir, Rauf Orbay ve Fethi Okyar'ın tamamen Osmanlı toplumu içinde askeri okullarda yetiştiklerini ve diğer Genç Türklerle, belli bir dönemde olsa da, işbirliği içide bulunduklarını, böylelikle Genç Türklerin son temsilcileri olduklarını dikkate almalıyız. Nitekim Genç Türklerin, Osmanlıların aydın sınıfı ile birlikte laiklik, ulusçuluk, halk-

122. Ergun ÖZBUDUN ve Ali KAZANCIGİL, Atatürk, Fondateur de la Turquie Moderne, UNESCO, Paris, 1984, s. 9.
123. Prof. Hamza EROĞLU, a.g.e., s. 235.
124. Ali KAZANCIGİL, "L'Etat Ottoman Turc et le Kémalisme", in Ali KAZANCIGİL ve Ergun ÖZBUDUN, a.g.e., s. 49.
125. Ali KAZANCIGİL, a.g.e., s. 50.

çılık, Cumhuriyet kavramlarını giderek daha uygun bir ortamda tartıştıkları gözlenmektedir. Atatürkçüler sonradan bütün bu devrimci fikirlerin gerçekleşmesinde temel görevi üstlenmişlerdir. Devrimleri Türk toplumuna uyum sağlayacak yönde ulusal bir biçime dönüştürmüşler ve halka kabul ettirmeyi başarmışlardır (126).

Bununla beraber Atatürkçülerin, devrimleri halkoyuna gitmeksizin zorla gerçekleştirdikleri, var olan kuruluşları zorla değiştirdikleri de bir gerçektir (127).

126. Tekin ALP, Kémalisme, Paris, 1954, s. 3.
127. AFETİNAN, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Ankara, 1959, s. 250.

İKİNCİ KISIM

ATATÜRKÇÜLÜĞÜN GELİŞİMİ VE ETKİSİ

BİRİNCİ BÖLÜM

ATATÜRKÇÜLÜĞÜN GELİŞİMİ

Atatürkçü Siyaset

Atatürkçüler, sağladıkları askeri başarılardan sonra, Atatürkçü ilkeleri uygulayacak siyasi bir kuruluş olan Halk Partisi'ni, 7 Aralık 1922'de kurmuşlar ve ertesi yıl partiye, Cumhuriyet Halk Partisi adını koymuşlardır.

Bu parti laikleşmenin yerleşmesi ve ülkenin yenilenmesi sürecinde başlıca rolü oynamıştır. Bu amaçla Atatürkçüler Din İşleri Bakanlığı'nı, dini vakıfları ve dini mahkemeleri kaldırmışlardır. Bu bağlamda İsviçre medeni yasasından esinlenerek kabul edilen Türk medeni yasası uygulamaya geçirilmiştir. Böylelikle Türk toplumu diğer çağdaş Avrupa toplumları örneğini izlemiş oluyordu. Sonuçta TBMM, 5 Nisan 1928 tarihinde, 1924 Anayasası maddeleri üzerinde yaptığı değişikliklerle din işlerini devlet işlerinden tamamen ayırmıştı.

Laikliğe koşut olarak eğitim, ekonomi ve kültür alanlarında köklü yenilikler gerçekleştirilmişti. Dini eğitimin kaldırılması, Latin alfabesi uygulanarak yeni Türk alfabesinin oluşturulması ve sanayi ve tarım alanlarında bağımsız bir ekonomik siyasetin güdülmesi, Anadolu'da yüzyıllar boyunca görülmemiş bir ortam yaratmıştı. Bütün bu yenilikler toplumsal yaşamı, ilerleme duygusunu alevlendirmiş ve topyekûn bir değişiklik isteği ülkeyi sarmıştı.

Genellikle subaylarla bürokratlardan oluşan Atatürkçüler, Osmanlı İmparatorluğu zamanında tasarı olarak kalan reformları gerçekleştirmişlerdi. Bu bağlamda CHP sadece siyasi düzendeki yenilikler-

le yetinmemiş, 1932'de kurulan "Halkevleri" örneğinde olduğu gibi, eğitim ve kültür alanlarındaki reformlara da yönelmiştir.

Atatürkçü siyaset dönemini, 1923'den 1938'e kadar Atatürk'le birlikte olan dönem ve 1938'den 1950'ye kadar da Atatürk sonrası dönem olarak ele alacağız.

Lozan Antlaşması

Atatürkçü Türkiye'nin gerçekleştirdiği en önemli antlaşma olan Lozan Antlaşması, ülkenin geleceği açısından temel unsurları oluşturmaktaydı. Türkiye ve Müttefik ülkeler arasında 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması, Türkiye'ye tam bir bağımsızlık sağlamıştı. Bu antlaşma uyarınca bütün yabancı işgal güçleri, 2 Ekim 1923 tarihinden önce, Türk topraklarından tamamen çekilmek zorundalardı (1).

Lozan Antlaşması'yla Türkiye, Osmanlılardan kalan borçları çözüme bağlıyor ve kapitülasyonlardan kurtuluyordu. Bununla beraber Türkiye iki konuda ödün vermek zorunda kalmıştı. Birinci ödün, Musul'un dolaylı yoldan Büyük Britanya'ya bağlanmasıydı. İkinci ödün ise Türkiye'nin Boğazların ve Batı Trakya sınırlarının silahsızlandırılmasını kabul etmiş olmasıydı. Bu aşamada İngiltere'nin söz konusu ödünleri koparmak amacıyla, Lozan görüşmeleri sırasında başrolü oynadığını belirtmeliyiz (2).

Lozan Konferansı görüşmelerinin, 20 Kasım 1922'de başlayarak belirli sürelerle kesintiye uğraması, Atatürkçülerin TBMM'de sürekli eleştirilmelerine yol açıyordu. Ülkede belirsiz bir siyasi ortam yaratılmıştı. Devletin başkanı yoktu. Sadece Meclis ve Meclis'in hükümeti vardı. Atatürkçüler Lozan Konferansı'nın bir an önce bitmesini, ardından Cumhuriyet yönetimini ilan etmeyi bekliyorlardı. Başbakan Rauf Orbay ile Dışişleri Bakanı İnönü arasındaki Lozan görüşmelerine ilişkin anlaşmazlık, giderek ciddileşiyordu. Atatürkçü Paşalar arasında

1. BENOIST-MECHIN, a.g.e., s. 307.
2. Norbert De BISCHOFF, a.g.e., s. 224.

devletin yönetim biçimine ilişkin birbirine aykırı görüşler, Atatürkçü önderlerin gruplaşmalarına yol açıyordu. Bu durumda Atatürkçüler, Musul sorununda İngilizlere daha fazla karşı koyamayarak, konunun İngiltere ile karşılıklı olarak çözümlenmesini kabul etmek zorunda kaldılar. Kâzım Karabekir Musul sorununun Lozan'da çözülmemiş olmasını bir hata olarak değerlendirmektedir (3). Bununla beraber Musul sorunu dışında kalan konularda, Türkiye tam bir başarı sağlamıştı. Büyük Britanyalılar, petrol bölgesinde elde edecekleri çıkarları düşünerek, çok erken davranmak suretiyle Musul sorunu üzerinde ısrarla durmuşlar ve tüm becerilerini ortaya koymuşlardır.

Sonuçta 1923 yılının Türkiyesi için Lozan Antlaşması, Türkiye'nin Batı ülkelerince hukuken kabul edilmesinin en önemli yazılı belgesini oluşturmaktadır. 25 Temmuz 1923 tarihli Le Figaro gazetesi şunları yazmaktadır: "Lozan Antlaşması dünya tarihinde çok önemli bir olayı ortaya çıkarmaktadır. Türkiye bu antlaşma ile Batılı bir güç sayılmaktadır. Oysa savaşın asıl amacı Türkleri Avrupa'dan tamamen kovalamaktı. Şimdi ise tam aksine Türkiye sonuç olarak Avrupalılaşmış oldu."

Atatürk, Lozan Antlaşması görüşmelerine giden Türk heyetine başkan olarak kendi görüşlerini aynen uygulayabilecek, onu dinleyecek ve kişisel çıkar sağlama yoluna gitmeyeceğine inandığı İnönü'yü seçmişti (4). Batılı ülkeler 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'nı aşağıdaki zorunlu nedenlerle kabul etmişlerdir (5):

a) Osmanlı İmparatorluğu içinde birlikte yaşayan 18 ayrı etnik grup arasında Türklerin, bir ulus halinde birleşerek topyekûn bağımsızlık savaşı verebilecekleri düşünülmemişti. Nitekim bu savaşın kazanılabileceği ve sonuçta yeni bir devletin kurulabileceği de akla gelmemişti.

Tamamen dağılan Osmanlı ordusunun, ulusal bir lider tarafından kısa süre içinde yeniden düzenleneceği ve savaşlarda başarılı olacağı hesaplanamamıştı.

---

3. Uğur MUMCU. Gazi Paşa'ya Suikast. İstanbul, 1994, s. 142.
4. Falih Rıfkı ATAY. a.g.e., s. 338.
5. Bakın, Prof. Seha MERAY. Lozan Barış Konferansı. İstanbul, 1993.

b) Atatürkçüler Lozan'a, Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırları içinde kalan, 1919 yılında çizdikleri mantıklı bir harita ile gitmişler, Osmanlıların, Balkanlar'da ve Doğu'da kaybettikleri toprakları geri istememişlerdi.

c) *Atatürkçüler Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmuşlardı.* Batılı ülkeler Türkiye'nin Bolşeviklerin etkisi altına girmesinden kaygı duyuyorlardı. SSCB'nin önce Boğazlar'a, sonra da Akdeniz'e inmesi kaygısı, Rusya Çarlığı zamanından günümüze değin Batılı ülkelerin zihnini kurcalayan stratejik bir sorun olmuştu.

d) Batılı ülkelerin kamuoyları, bağımsızlık savaşı mücadelesi veren Atatürkçüleri ve özellikle halkının varoluşu için savaşan Atatürk'ü sempati ile izliyorlardı. Bu beğeni ve destek, hükümetlerin izlediği siyasetle çelişmekteydi.

Atatürkçüler Yunan ordusunu Anadolu'dan tamamen çıkararak bir askeri zafer kazanmışlardır. İngiltere ve Fransa'nın bu kez, yeniden sonu belli olmayan savaşlara karar vermeleri, gerek kamuoyu açısından gerekse bu ülkelerdeki iç siyaset sorunları açısından çok zordu. Üstelik her iki ülkenin de kendi ekonomik ve toplumsal sorunları giderek artmıştı.

e) Osmanlı İmparatorluğu'nun 1878 yılındaki Ayastefanos Antlaşması'ndan itibaren parçalanması süreci sırasında, Kıbrıs gibi stratejik bölgeleri ele geçirmekte tarihi ve özgün bir deneyimi olan İngiltere'nin, Lozan Konferansı'nda başlıca hedefi Musul'u ele geçirmekti (6). Anadolu topraklarının işgal edilmesinde de başrolü oynayan İngiliz emperyalizmi, bu kez bütün gücünü Musul'un ele geçirilmesi üzerine yoğunlaştırmıştı. Nitekim Lozan Konferansı'nda, Musul'a ilişkin dolaylı olarak ödünü koparan İngiltere, antlaşmanın diğer maddeleri üzerinde aynı şekilde ısrar etmemişti.

---

6. Osmanlı İmparatorluğu 1878'de Büyük Britanya'ya, sağladığı destek karşısında Kıbrıs'ın yönetimini devretmişti. Bakın: Paul DUMONT, "Les périodes des Tanzimats (1839-1878) in Robert MANTRAN, a.g.e., s. 521

Musul Sorunu

Büyük Britanya, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması konusunda, Avrupa'nın en etkin ülkesi olmuştur. Büyük Britanya, Almanya ile Musul'daki petrol bölgelerinin paylaşılması konusunda, gecikmeden daha 1914 yılında bir anlaşma imzalamıştı (7). Bu anlaşmayı, katılım paylarının yüzde 75'ini İngilizler, yüzde 25'ini ise Almanların satın almış olduğu Türk Petrol Şirketi yürütecekti (8). Daha sonra Fransa ile Büyük Britanya arasında, 17 Mayıs 1916'da imzalanan Sykes Picot anlaşmasına göre, Musul bölgesinin Fransa'ya verilmesi gerekmekteydi. Ancak İngilizler bu konuda tamamen kendilerine özgü üstün becerilere sahiptiler. Nitekim Başbakan Llyod George, 1918'de Londra'da yapılan görüşmeler sırasında Fransız Başbakanı Clemenceau'yu ikna ederek Musul'u almayı başarmıştı (9). Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla ortaya çıkan tarihi fırsatları kaçırmamak için her türlü çabayı gösteren İngilizler, Fransa ile Musul konusunda anlaşır anlaşmaz, büyük bir beceriyle Osmanlı İmparatorluğu ile Üçlü İtilâf ülkeleri adına, 1918'de Mondros ateşkes anlaşmasını gerçekleştirmişlerdi. Büyük Britanya bir kez daha kendi çıkarları söz konusu olunca Fransa ve İtalya'yı safdışı bırakmıştı (10). İngilizler, Mondros anlaşması uyarınca Musul'u işgal etmekte gecikmemişlerdi. Atatürkçüler ise Anadolu'yu kurtardıktan sonra, eski toprakları Musul'u geri istiyorlardı. Bu istek üzerine İngilizler, Musul'u işgallerine hukuki destek sağlamak amacıyla, Lozan görüşmeleri sırasında tüm diplomatik yeteneklerini ortaya koymuşlardı. İnönü, Büyük Britanya'nın görüşmelerde müttefiklerce ortaya sürülen tüm istekleri desteklediğini ve olağanüstü güçlü olduğunu belirtiyordu (11).

---

7. Prof. Jacques THOBIE. La France Impériale (1880-1914). Paris. Editions Mégrolis. 1982. s. 48.
8. Jean MELIA. a.g.e., s. 54.
9. Jean MELIA. a.g.e., s. 48
10 Mete Tuncay, "Siyasi Tarih (1908-1923). Türkiye Tarihi. in Çağdaş Türkiye 1908-1988.a.g.e., s. 149.
11. İsmet İNÖNÜ. a.g.e., 2. cilt. s. 72.

Lozan Antlaşması'nın 3'üncü maddesi gereğince, Türkiye ve Irak arasındaki sınır, Türk-İngiliz görüşmeleri sayesinde dokuz aylık bir süre içinde yapılacaktı. İki hükümet arasında bir anlaşma sağlanamaması halinde ise sorun Milletler Cemiyeti Kurulu'na götürülecekti (12).

Türk-İngiliz görüşmeleri 19 Mayıs 1924'de İstanbul'da başlamış, ancak hiç bir sonuç alınamamıştı. İngilizlerce planlanan bu sonuçsuzluk, Türk iç politikasında büyük bir gerilim yaratmıştı. Atatürkçüler Musul bölgesini yeniden ele geçirmeyi hesaplıyorlardı. 1924 Eylül ayında İngilizler Hakkâri'de ve ülkenin Güney-Doğu bölgesinde başlayan başkaldırıları teşvik etmişlerdi. Bu başkaldırıları, aynı bölgede, Atatürkçülere karşı Kürtler tarafından gerçekleştirilen büyük bir isyan izlemiştir. Jean Mélia'ya göre bu başkaldırılar ve özellikle Şeyh Sait İsyanı, Musul sorunuyla bağlantılıydı. Nitekim İngiliz hayranı Kürt kökenli bazı Türk subayların bu eylemlere katıldıkları saptanmıştı (13). Arnold J. Toynbee, İngilizlerin Musul bölgesini işgal eder etmez, Atatürkçülerin karşısında Kürtleri çıkardığını vurgulamaktadır (14). 1920'de Sevr anlaşmasının hükümleri arasına bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması hükmünü koydurtan Büyük Britanya'nın, çöken Osmanlı İmparatorluğu'nun petrol içeren bölgelerini denetim altında tutmak amacı, tüm açıklığı ile ortaya çıkıyordu. Arap yarımadasındaki Arapların Bab-ı Âli'ye başkaldırmasına destek veren İngilizler, petrol bulunmayan Doğu Trakya bölgesini hiçbir sorun çıkarmaksızın terkederken, Musul'a tüm güçleriyle asılmışlardı.

Lozan görüşmelerinin 1922 kasım ayında başlamasından önce, Fransız hükümeti tarafından Paris'e davet edilen İsmet İnönü, Fransız Başbakanı Poincaré'ye Musul konusunda ne düşündüğünü sorduğunda şu cevabı almıştı: "Musul sorunu tamamen İngilizleri ilgilendirdiği için, siz bu konuyu İngilizlerle görüşmelisiniz" (15).

12. Jean MELIA, a.g.e., s. 52.
13. Jean MELIA, a.g.e., s. 52.
14. A.J. TOYNBEE, Türkiye, İstanbul, 1971, s. 296-297.
15. İsmet İNÖNÜ, a.g.e., 2. cilt, s. 52.

Büyük Britanya, 1911-1913 yılları arasında Balkan savaşları, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı ve 1919-1922 döneminde ise bağımsızlık savaşı için çarpışmış olan Türk ordusunun, Musul için, ne kadar süreceği belirsiz olan yeni bir savaş tehlikesini göze alamayacağını çok iyi hesaplamıştı. Sonuç olarak Büyük Britanya, 1926'da zaten kendi koruyuculuğu altında olan Irak devletine Musul'u ilhak ettirmeyi başarmıştı.

Milletler Cemiyeti Kurulu'nun, örgütün inceleme komisyonuna hazırlattığı bir raporda ise, Musul'un Türkiye'ye verilmesi kararı alınmıştı (16). Ancak Türkiye'nin Güney Doğu bölgesinde yaşayan Hıristiyan azınlıkların Türk tehdidi altında bulunduklarını öne süren başka bir rapor üzerine kurul, Kararını Büyük Britanya lehine değiştirmişti. Böylelikle Milletler Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan İngiltere'yi, bu savaşta yenik düşen Müslüman bir ülkeye tercih etmişti (17).

Atatürkçü Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin, Şeyh Sait isyanına karşı uyguladığı askeri eylemlerin, bütçeye olan maliyeti çok yüksekti. Büyük Britanya'ya karşı açılacak olası yeni bir savaş ise, mali güçlükler içinde bulunan Atatürkçüleri daha da büyük mali sorunlar içine sürükleyecekti. Atatürk askeri bir harekâtla Musul'un alınmasının gerçekleşeceğini öngörebiliyor, ama arkasından çıkacak savaşların ne kadar sürebileceğini kestiremiyordu (18). Karabekir anılarında, Atatürk ve İnönü'nün kendisine Musul'a müdahale edecek bir orduya komuta etmesini önerdiklerini, ancak bu tür bir işgalin Büyük Britanya'ya karşı dolaylı olarak açılan bir savaş sayılabileceğini, ayrıca Türkleri saldırgan bir halk olarak göstereceğini belirttiğini yazmaktadır (19).

Atatürk devrimlerinin etkin ve hızlı bir biçimde uygulamaya başladığını bu dönemde, Büyük Britanya'ya karşı açılacak bir savaş, Atatürkçülerin çağdaşlaşma sürecini durdurabilirdi. Büyük Britanya'nın Musul konusundaki tutumuna karşılık diğer Avrupa ülkeleri ve özellile Fransa, Türkiye'ye hiçbir destek sağlamamıştı. Sonuç olarak Türk,

16. A.J. TOYNBEE, a.g.e., s. 301
17. A.g.e., s. 304.
18. Ali Fuat CEBESOY, Siyasi Hatıralar, İstanbul, 1957, s. 255.
19. Uğur MUMCU, a.g.e., s. 137.

İngiliz ve Irak hükümetleri arasında 5 Haziran 1926'da Ankara'da imzalanan sınır ve iyi komşuluk ilişkileri anlaşması ile Musul bölgesinin İngiliz koruyuculuğunda bulunan Irak'a ilhakı öngörülmüştü. Bunun karşılığında Türkiye'ye 25 yıllık bir süre boyunca Musul'daki petrolden elde edilen kârın %10'u verilecekti. Ancak daha sonra gerçekleştirilen bir anlaşma ile Türkiye 500.000 sterling karşılığında bu payından vazgeçmiştir (20).

Bu süre içinde Fransa ile Türkiye arasındaki başlıca sorunları, Türkiye-Suriye sınırının belirlenmesi ve Osmanlı borçlarının ödenmesi oluşturuyordu. Musul sorununda Fransa'nın takındığı İngiliz yanlısı siyaset nedeniyle, Türk-Suriye sınırının belirlenmesi görüşmeleri, ancak 30 Mayıs 1926 tarihinde sonuçlandırılabilmişti.

Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Musul sorunundaki resmi Türk görüşünü şöyle açıklamaktadır: "Orta Doğu'da barışı, Irak'ın bağımsızlığını ve mutluluğunu sağlamak ve İngiltere ile ilişkilerimizi normal hale sokmak için fedakârlık yapmaya razı olduk" (21).

A.J. Toynbee'ye göre, İngilizler Türk ordusunun Musul'u ele geçirdikten sonra Bağdat ve Basra'ya doğru yöneleceğini tahmin etmişlerdi. Oysa Türkiye'nin Musul siyaseti, ülkenin içindeki barışı sağlamaya yönelik istikrarlı bir temele dayanmıştır (22). İngilizler bu tür hesaplar peşinde koşarken, petrol içeren bir bölgeye tüm güçleriyle yerleşmiş olmalarını haklı çıkaracak nedenler arıyorlardı. Ancak Türk ordusunun böylesine bir serüvene sürüklenemeyeceğini en iyi bilmesi gerekenler yine İngilizlerdi.

Tek Adam Siyaseti

Başbakan Rauf Orbay, 29 Temmuz 1923 günü, yanına Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) İkinci Başkanı Ali Fuat Cebesoy'u alarak, Atatürk'e Lozan Antlaşması'nın imzalandığını bildirmişti.

---

20. Prof. Oral SANDER, Siyasi Tarih I. Dünya Savaşı'nın sonundan 1980'e kadar. Ankara. 1989, s. 70.
21. Jean MELIA, a.g.e., s. 57.
22. A.J. TOYNBEE, a.g.e., s. 296-297.

Başbakan bu görüşmede, Atatürk'ün aynı anda hem Halk Partisi Başkanı, hem de Meclis Başkanı olmasını ve sürekli bir biçimde hükümetin işlerine karışmasını eleştirerek, bu gerekçelerle hükümetin istifasını sunmuştu. Başbakana göre Atatürk, ülkenin yönetiminde tarafsız kalmalıydı (23).

Başbakan, Atatürk'ü açık bir dille eleştirirken, Lozan Antlaşması'nın Atatürkçü Paşalar, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele'nin çabaları sayesinde imzalanmış olduğunu da hatırlatmıştı. Ancak Başbakan, Atatürkçü Paşaları sayarken İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak'ı bilinçli olarak bunların dışında tutmuş ve Atatürkçü grubun içinde önemli ilk resmi ayrımı yaratmıştı (24).

Ali Fuat Cebesoy ise, 7 Ağustos 1923 günü, Meclis'teki Başkanlık görevinden ayrılarak, ordudaki komutanlık görevine döneceğini Atatürk'e bildirmişti. Diğer Paşalar da siyasi görevlerini terk ederek ordudaki görevlerine dönüyorlardı. Bunlara karşılık olarak, Mustafa Kemal, TBMM Başkanlığı, Başbakanlık ve Genelkurmay Başkanlığı görevlerinin, önder kadroda yer alan, devrimci Paşalar tarafından yürütülmesi gerektiği yanıtını veriyordu (25). İkinci Ordu Müfettişi olarak görevlendirilen Ali Fuat Cebesoy anılarında, Atatürk'ün Rauf Orbay'ı TBMM İkinci Başkanı yapmayı arzuladığını, ancak Rauf Bey'in Atatürk'ün siyasi işlere çok sık karışması gerekçesiyle bu görevi reddettiğini bildirmektedir (26).

Atatürk, Halk Partisi'nin Başkanlığı'na yeniden seçilirken, bütün gelişmelere karşın Ali Fuat Cebesoy'un TBMM'ye İkinci Başkan olarak seçilmesini sağlamış, Kâzım Karabekir'in orduda kalmayı tercih ettiğini bildirmesi üzerine ise Fethi Bey'i Başbakan olarak atamıştı. Ayrıca 3 Ağustos 1923 günü, TBMM açılış dönemi töreninde verdiği söylevde, ulusal egemenlik ve demokrasi ilkelerinin önemini vurgulamıştı (27).

---

23. Ali Fuat CEBESOY, a.g.e., 2 cilt, s. 9.
24. A.g.e., 2. cilt, s. 8.
25. A.g.e., 2. cilt, s. 10.
26. A.g.e., 2. cilt, s. 29.
27. A.g.e., 2. cilt, s. 4.

İnönü'ye muhalefetiyle bilinen Rauf Orbay, gerçekte tüm yetkileri elinde tutan Atatürk'ü hedef alan eleştirileriyle dikkat çekiyordu. Üstelik İnönü'nün hükümette görev almasına karşı olduğunu Atatürk'e bildirmişti (28). Ali Fuat Cebesoy'a göre Rauf Orbay'ın görüşlerinin Cumhuriyet'e karşı olarak algılanması yanlıştı. Çünkü o, ulusal egemenlik temeline dayanan bir Cumhuriyeti savunuyordu (29).

Rauf Orbay, TBMM'nin 22 Kasım 1923 günlü toplantısında, İnönü'ye karşı fevkalâde kırıcı ve kışkırtıcı eleştirilerde bulunmuştu. İnönü, Atatürkçülerin kendi aralarında karşı görüşlere sahip olmalarının kabul edilemeyeceği görüşünü savunmuş, Rauf Orbay ise kişilere fikirlerin zorla kabul ettirilemeyeceği yanıtını vermişti.

Atatürkçü Paşalar arasındaki bu ilk ciddi ayrımla ilgili olarak Atatürk'ün getirdiği yorum, Ali Fuat Cebesoy'un görüşlerinden tamamen farklıydı. Atatürk bir komplo ile karşı karşıya kaldığını, Rauf Orbay'ın Başbakanlık'tan çekilmesinden sonra Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele'nin kendisine karşı bir eylem planı hazırladıklarını ve bir darbe hareketini gerçekleştirmek için orduya egemen olmaya çalıştıklarını düşünüyordu (30).

Atatürk'ün, Paşaların olası bir askeri müdahalesine ilişkin bu kuşkusuna, somut verilerle hak vermek çok zordur. Bununla beraber Atatürk'ün İsmet İnönü'yü desteklediği, eski arkadaşları olan Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Kâzım Karabekir'i ülkede bölücülük yapmakla suçladığı bir gerçektir (31).

Hükümetin kendilerine karşı güven duymadığına inanan Cebesoy, Karabekir ve Orbay ise tüm güçlerini bir araya getirerek hükümetin bir tek kişi veya bir tek grubun eline düşmesini önlemekte kararlıydılar. Nitekim bu ilke doğrultusunda, Karabekir ve Cebesoy tamamen siyasetle uğraşabilmek amacıyla, 26 ve 30 Ekim 1924 tarihinde art arda ordudan istifa etmişlerdi (32). Böylelikle önemli iki paşanın ordu-

28. A.g.e., 2. cilt, s. 36
29. A.g.e., 2. cilt, s. 4
30. K. F. KOEHLER VERLAG, a.g.e., s. 644.
31. A.g.e., s. 644.
32. Ali Fuat CEBESOY, a.g.e., 2. cilt, s. 97.

dan ayrılmış olmasıyla, Atatürk'ün askeri müdahale varsayımının yanlış olduğu ortaya çıkmıştı.

Bu aşamada, Atatürk'ün onayı olmaksızın hükümetin Paşalar aleyhine herhangi bir karar alamayacağı gerçeğini hatırlatmakta yarar görüyoruz. Bununla beraber muhalif Atatürkçü Paşaların, doğrudan doğruya Atatürk'ün kişiliğini veya yetkisini hedef almadıklarını, ancak İsmet İnönü hükümetine karşı tutum aldıklarını belirtmeliyiz.

Nitekim hükümete muhalif olan Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay ve Adnan Adıvar'ın, Cumhuriyetin ilanından hemen bir yıl sonra, ilk muhalefet kuruluşu olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmalarıyla Atatürkçü Paşalar arasındaki anlaşmazlık ciddi boyutlara ulaşmıştı. Muhalefet Partisi ister istemez Atatürk rejimine karşı tutum alan herkese açıktı. Bu aşamada Atatürk devrimlerine karşı olanlarla, demokratik bir düzenin kurulmasını isteyen Atatürkçü paşalar arasındaki ayrımı iyi yapmak gerekir. Bu dönemde Atatürk, gericilerin çok güçlü olan muhalefetine karşı, devrimleri gerçekleştirmek için tüm yetkilileri eline almak gerektiği düşüncesindeydi. Bu nedenle muhalefet eden paşaları ikna etmeye yönelmekten çok, otoriter bir siyaset izleyerek onları siyaset dışına itmeyi tercih etmişti. Paşaların çok erken bir muhalefet oluşturmaları da bu gerçeği yansıtmaktaydı.

Devrimlerin ancak hızlı bir biçimde gerçekleşebileceği inancını taşıyan Atatürk, kendisinden demokratik kurallara uymasını isteyen karşı görüşlü bu paşaların, devrimlerin gerçekleşmesini geciktirmekten başka bir işe yaramadıkları görüşündeydi. Öte yandan Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Rauf Orbay ise, kendi çaplarında yeterli üne sahip ve halkça çok sevilen kişiler olarak, Atatürk'ün olağanüstü güçlü kılınmasına karşı, dürüst bir biçimde mücadele ediyorlardı. Bu demokratik muhalefet grubunun, hükümet yanlısı milletvekilleri tarafından, karşı devrim hareketi olarak değerlendirilmesi haksızlıktı (33).

Karşıt görüşteki Paşalar, herhangi bir gizli örgüt kurmaya yönel-

33. Tarık Zafer TUNAYA. Siyasi Partiler, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul: 1952, s. 607.

meksizin, açık ve demokratik bir biçimde hareket etmeyi tercih ederken, özellikle Rauf Orbay'ın Sultan ve Halife lehinde sarfettiği sözler Atatürk'ü rahatsız etmişti. Bununla beraber Rauf Orbay, Halifeliğin ortadan kaldırıldığı günün bayram ilan edilmesini önerecek kadar da ileri gitmişti (34).

Cumhuriyetin birinci yıldönümü kutlamaları sırasında, Türkiye'deki demokrasi yanlıları, İstanbul basınından da güç alarak, TBMM'de bir karşıt partinin kurulması hazırlıkları içine girmişlerdi.

Ali Fuat Cebesoy anılarında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın iktidarı ele geçirmek istemediğini, aksine iyi örgütlenmiş bir karşıt parti oluşturma amacı taşıdığını, nitekim 80 milletvekilini toplayabilecekleri halde, kurucuların 30 milletvekili sayısını aşmamaya özen gösterdiklerini vurgulamaktaydı (35).

Muhalefet partisinin izlediği ana konular, halk egemenliği, özgürlük, insan hakları ve demokrasiydi. Parti programının en can alıcı noktası, uygulanmaya başlanan ve uygulanması öngörülen Atatürk devrimlerinin halkoyuna sunularak kabul edilmesi koşulunu getiren hükümdü (36).

Parti programının bir diğer hükmü ise, Cumhurbaşkanı'nın seçilir seçilmez, partiyle ilişkisini kesmesini, böylece tarafsız kalmasını öngörmekteydi. Sonuç olarak söz konusu program, milletvekillerinin gerçekten halk tarafından seçilmesini sağlayan çoğulcu bir seçim düzeni içermekteydi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1925 yılından itibaren bir yandan demokratik ilkeleri ortaya koyarken, diğer yandan laiklik ilkesi başta olmak üzere, tüm Atatürk devrimlerinin varlığını, halkın onayına sunarak tehlikeye atıyordu. Halk çoğunluğuna dayanan bu demokratik ilkeler, Atatürk devrimlerinin gerçekleşmesi olgusuna açık bir biçimde ters düşmekteydi.

Nitekim 1926'da ortaya çıkan olaylar, Türk halkının siyasi olgunluğunun, karşıt bir partinin demokratik ilkelerini kavrayacak düzeyde olmadığı gerçeğini göstermekteydi.

---

34. K. F. KOEHLER VERLAG, a.g.e., s. 537-538.
35. Ali Fuat CEBESOY, a.g.e., 2. cilt, s. 111.
36. A.g.e. 2. cilt, s. 114.

İnönü, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşundan bir hafta sonra, 24 Kasım 1924 tarihinde, ülkede oluşan muhalif grupları bastırmak üzere sıkıyönetim uygulanmasını önermişti. Bunun yanı sıra İnönü'nün Başbakanlık'tan istifa etmesi dikkat çekiciydi. Ancak Cemil Koçak, istifa etmiş olmasına karşın İnönü'nün, Atatürk'ün verdiği vekâletle Cumhuriyet Halk Partisi'nin Başkanlığı'nı üstlenmeye devam ettiğini vurgulayarak, Atatürk'ün Fethi Okyar hükümetini geçici olarak kurmuş olduğunu öne sürmektedir (37).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, ulusal egemenliğin temeli olan özgürlük ve demokrasi ilkelerini gerçekleştirmek amacını ortaya koyduğu bir sırada, ılımlılığı ile bilinen Fethi Okyar'ın Başbakanlık görevine getirilmiş olması dikkat çekiciydi (38). Nitekim iç siyasette oluşan bu değişiklik, ülkenin demokratikleşmesi yolunda Atatürkçü Paşaların Cumhurbaşkanı'nı ne kadar etkilemiş olduklarının bir göstergesidir. Üstelik karşıt partinin görüşlerini paylaşan Fethi Okyar'ın geçici de olsa İnönü'nün yerine atanmış olması, Türkiye'de demokratikleşme sürecinin başlatılmış olduğu görüntüsünü de getirmişti. Ne var ki birden patlak veren ve bölgede hızla yayılan Şeyh Sait isyanı, Atatürkçülerin demokratikleşme planlarını altüst etmiş, bu isyanın bastırılmasında ortaya çıkan büyük güçlükler ise demokratikleşme sürecini tamamen engellemişti. Atatürk'ün isyana karşı gösterdiği ilk tepki, ülkedeki ulusal güvenliği tehdit ettiğine inandığı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması için, yetkililere gerekli emri vermek üzere Başbakan Fethi Bey'i görevlendirmek olmuştu (39).

Atatürkçüler Arasındaki Ayrımcılık

Atatürkçüler arasında, 1925 yılında başgösteren farklı görüşler sonucunda oluşan ayrımcılık, iki grubu ortaya çıkarmıştı:

a) Demokrasiden önce ülkenin bütünlüğünü ve devrimlerin ger-

37. Cemil KOÇAK "Siyasi Tarih, 1923-1950" Türkiye Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 95.
38. Tarık Zafer TUNAYA, a.g.e., s. 167.
39. K.F. KOEHLER VERLAG, a.g.e., s. 673.

çekleştirilmesini etkin bir düzen içinde sağlamak isteyen grup. Bu grupta Atatürk, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Kâzım Özalp, Recep Peker, Şükrü Kaya, Mahmut Esat Bozkurt ve Falih Rıfkı Atay bulunmaktaydı (40).

b) Devrimlerin daha ileri bir aşamada gerçekleşmesini öngören, öncelikle demokrasiyi kurma amacını taşıyan grup. Başlıca üyeleri, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Refet Bele, Adnan Adıvar, Fethi Okyar oluşturuyordu. Bu grup, İstanbul basını ve aydınların desteğine sahipti.

Bu iki grup arasında ilk önce tarafsız kalmak isteyen Atatürk, Anadolu'nun Güney-Doğu yöresinde başgösteren isyanın yarattığı kaçınılmaz koşullar üzerine, İsmet İnönü'yü yeniden Başbakanlığa getirmişti. Ancak bu atama karşıt grubun sert tepkisine yol açmıştı.

Atatürkçü Paşalar arasındaki ayrımcılığı incelerken, görüş ayrılığının temelde, Atatürk devrimleri üzerinde herhangi bir anlaşmazlıktan değil, doğrudan doğruya hükümetin yönetim biçiminden kaynaklandığını önemle vurgulamak gerekir. Dolayısıyla yönetim biçimi ya demokrasi ya da Tek Adam düzeni olacaktı. Bu arada İttihat ve Terakki'nin İsmail Canbulat ve Şükrü Bey gibi devrimlere karşı olan birkaç eski üyesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılmıştı. Parti sorumlularının, bazı milletvekillerinin kendilerine katılmalarına engel olmaları gerçekten zordu. Nitekim Falih Rıfkı Atay, Türkiye'de ne zaman bir muhalefet belirse, bazı fanatik dincilerin, parti kurucularının engellemelerine karşın bu harekete zorla da olsa katıldıklarını vurgulamakta, fakat Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucularının demokratik düşüncelerinden kuşku duyulamayacağını belirtmekteydi (41). Gerçekten de parti sorumlularına yüklenecek tek hata, kendilerine katılan Atatürkçülük muhalifi birkaç milletvekili yüzünden, 1925 isyanında işbirlikçi damgasıyla suçlanabileceklerini öngörememiş olmalarıydı. Üstelik Parti'nin ilk kırsal şubesi, isyanın çıktığı Urfa'da ku-

40. Yazar olan Falih Rıfkı ATAY, daha sonra Bağımsızlık Savaşı ve Atatürk Devrimleri üzerinde çok önemli eserler yazmıştır.
41. Falih Rıfkı ATAY, a.g.e., s. 395-402.

rulmuştu (42). Türkiye'de 1991 yılında, Kürt terör örgütü (PKK) ile bağlantısı bulunan bazı milletvekillerinin, Sosyaldemokrat Halkçı Parti'ye katılmaları sonucunda aynı hatânın tekrarlanmış olması, Türk siyasi yaşamında çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır (43). Ali Fuat Cebesoy anılarında, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin, Cumhuriyet Halk Partişi'nin bazı üyelerinin Şeyh Sait isyanına doğrudan karışmış oldukları halde, hiçbir zaman suçlanmadığını öne sürmekteydi (44). Aslında İstiklâl Mahkemesi'nin Ankara'daki yargıçları öylesine yanlıydılar ki, bir muhalefet partisinin kurulmuş olmasını bile ulusal ihanet olarak değerlendirmekteydiler (45). Bu özgün yargı biçimi, tamamen Cumhuriyet Halk Partisi'nin milletvekillerinden seçilmiş olan yargıçların eseriydi.

İstiklâl Mahkemesi'nde suçlananların, gerçekte yasal olarak TBMM'ye başvurma hakları vardı. Ancak bu hakkın uygulanabilmesi olasılığı çok zayıftı. "Belirli bir amacı güdüyoruz. Bu amaca ulaşmak için yasaları ihlâl edebiliriz" diyen yargıç Lütfü Müfit, mahkemenin iç siyasette bir hesaplaşma aracı haline dönüştürüldüğünün ilk işaretini veriyordu (46). Bu bağlamda Atatürkçü hükümet, Ankara ve Diyarbakır İstiklâl Mahkemeleri'nin, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'ni ülkedeki dinci fanatik hareketi teşvik etmekle suçlayan raporlarına dayanarak, bu partinin etkinliklerini durdurma kararı almıştı. Söz konusu kararı parti kurucularına duyuran ve Başbakan Fethi Okyar'ın yerine geçen İsmet İnönü, partinin çalışmalarına son veren hükümet kararını imzalamıştı. Ali Fuat Cebesoy, daha sonra anılarında, partinin suçlanan yüzlerce üyesi arasında Diyarbakır'da bir kişinin, Ankara'da ise

42. Prof. Ahmet MUMCU, a.g.e., s. 130.
43. Kürt kökenliler 7 Haziran 1990 günü, Halkın Emek Partisi'ni (HEP) kurdular. 12 Ekim 1991 genel seçimleri sırasında, HEP'in adayları, Sosyaldemokrat Halkçı Parti'den seçime girdiler. Milletvekili seçilenler HEP'e geri döndüler. Kapatılmak kuşkusuyla HEP, 7 Mayıs 1993 günü Demokrasi Partisi'ni kurarak adını değiştirdi. Ancak Kürt kökenli milletvekilleri, 1994 Mart ayında devletin güvenliğini ihlâl etmek, bölücülük ve PKK hareketi ile bağlantılarından dolayı yargılandılar. (Bakın: 5 Mart 1994 günlü Le Figaro). Anayasa Mahkemesi, DEP'i aynı suçlamalar nedeniyle 16 Haziran 1989 günü kapattı. Sonuç olarak bu bölge siyası partilerin hep odak noktası olarak kalmıştır.
44. Ali Fuat CEBESOY, a.g.e., 2. cilt, s. 130.
45. A. Turan ALKAN, İstiklâl Mahkemeleri, İstanbul, 1933, s. 61.
46. A. Turan ALKAN, a.g.e., s. 91 ve 104.

sadece iki kişinin, İstiklâl Mahkemeleri'nce suçlu bulunduğunu belirtmekteydi (47).

Sonuç olarak öncelikle devrimleri gerçekleştirmeyi amaçlayan Atatürkçü grup, bu yönde gerekli otoriter düzeni sağlamak amacıyla demokratik düzeni savunan grupları safdışı etmekte tereddüt etmemişti. Musul sorunu, ülkeyi zaten tükenmekte olan bir ekonominin kaldıramayacağı biçimde pahalıya mal olabilecek bir savaşın eşiğine getirirken, 1925 yılında, Şeyh Sait isyanının bastırılması devletin mali bütçesinin üçte birini alıp götürmüştü. Bütün bunların ötesinde, iki yıllık hükümetin henüz denetim altına alamadığı gerici ve İslamcı akımlar da Atatürkçü düzeni tehdit etmekteydi. Bu unsurları dikkate alan Atatürkçüler, demokrasi yolunda ilerledikleri takdirde kendi varlıklarının da tehlikeye atılacağını kavramışlardı. Demokrasi yanlısı Atatürkçü grupta yer alanların Şeyh Sait isyanına karıştıklarına ilişkin söylentiler, hükümetin gerek Meclis'ten gerekse ordudan gelen tüm muhalefeti ortadan kaldırma yolundaki kararlılığını pekiştirmişti.

Devrimcilikten yana olan Atatürkçüler, devrimlerin demokratik bir süreç içinde kesinlikle gerçekleşmeyeceğine inanarak, her türlü muhalefeti ortadan kaldırmak için İstiklâl Mahkemeleri ve Takrir-i Sükûn Kanunu'na başvurmuşlardı. Öylesine bir kısıtlama uygulanmıştı ki, gazeteci Hüseyin Cahit, bu olayları günlük yazılarına ara vererek kınamış olduğu gerekçesiyle tutuklanmıştı (48).

Atatürkçülerin bir bütün olduğu görüntüsü, devrimler için gerekli koşulları yaratmak amacıyla kurulan İstiklâl Mahkemeleri'yle tehlikeye girmişti.

İnönü hükümeti, bir yandan başkaldıran Kürtlere karşı izlediği sert siyasetini sürdürürken, diğer yandan muhalefet partisini ve muhalif basını ortadan kaldırmaktaydı. Bir yıl sonra, 17 Haziran 1926 günü Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyesi Şükrü Bey'in Atatürk'e karşı bir suikast girişiminde işbirliği yapmakla suçlanması, muhalefet partisinin tüm kurucularını kuşku altında bırakmıştı. Avrupa'da bulunan Ra-

47. Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., 2. cilt, s. 162.
48. A.g.e., 2. cilt, s. 165.

uf Orbay'ın dışında, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşa için de bir tutuklama kararı çıkarılmıştı. Ali Fuat Cebesoy bir ay boyunca tutuklu kalmalarını anılarında şöyle anlatmaktadır: "Geçmişteki dürüst hizmetlerimiz, şahsiyetimiz, milletvekili dokunulmazlığımız, Paşa sıfatıyla onurlandırılmış askeri mesleğimiz, her şey unutulmuştu. Artık hiçbir şeye inanmaz olmuştuk. Ümitsizlik içinde kalmıştık" (49).

Atatürk, 1927'de verdiği büyük nutkunda, Kurtuluş Savaşı'ndaki eski silah arkadaşlarını, hiçbir cevap hakkı tanımaksızın eleştirmişti (50). Muhalif Paşaların gerek hükümetten, gerekse Meclis'ten atılmış olmalarını haklı gösterecek hiçbir somut kanıt ortaya koyamamış olmakla beraber, onların kesinlikle safdışı edilmelerinden yanaydı. Ünlü Atatürkçü yazar Falih Rıfkı Atay da İstiklâl Mahkemeleri'ni, "Siyasi düzeni sağlayan" mahkemeler olarak değerlendirmekteydi. Atay, İstiklâl Mahkemeleri aracılığı ile adaletin uygulanmasını mı yoksa siyasetçilerin safdışı edilmesini mi amaçladığını doğrudan Atatürk'e sormuştu (51). Özellikle resmi telgraf ve belgelere ayrı bir önem veren Atatürk'ün, büyük söylevinde, silah arkadaşları aleyhinde, somut kanıt oluşturabilecek bir suçlama belgesine yer vermesi gerekirdi. Kaldı ki muhalif paşaların suçlanmasında, somut kanıt oluşturacak herhangi bir tarafsız belgeye günümüze kadar rastlanamamıştır (52).

Atatürk'ün 15 Ekim 1927'de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olağanüstü ikinci kurultayında verdiği tarihi söylevi, TBMM adına yapılan resmi bir bildiri değil, ancak partinin siyasi bir belgesi olarak değerlendirmek gerekir (53). Bu durumda Atatürk'ün eleştirileri, partinin kurucusu ve iktidarın yöneticisi sıfatıyla muhalefet partisinin kurucularına yönelik iç siyaset ve demokrasi gereği yapılmış eleştiriler olarak sayılabilirdi. Buna karşılık muhalif paşalar cevap haklarını kullanamamışlardı (54).

---

49. A.g.e., 2. cilt, s. 165.
50. Prof. Emre KONGAR, Atatürk Üzerine, İstanbul, 1983, s. 56.
51. Falih Rıfkı ATAY, a.g.e., s. 403-404.
52. Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., 3. cilt, s. 222.
53. Prof. Emre KONGAR, a.g.e., s. 56.
54. Kâzım KARABEKİR "İstiklâl Harbi'nin Esasları" adıyla hazırlamış olduğu anılarını 1933'te İstanbul'da yayımlamıştır. Ancak bu kitap hükümet tarafından toplatılmıştır. Bakın: Uğur MUMCU, Kâzım KARABEKİR anlatıyor, İstanbul, 1993.

Ayrıca milletvekili dokunulmazlığına sahip olan bu şahısların, dokunulmazlıklarına karşın tutuklandıklarını vurgulamalıyız. Bu olaylardan sonra, 24 Haziran 1927'de CHP grubu, milletvekili aday listesini hazırlamak yetkisini partinin genel başkanına bırakmıştı. Parti yönetmeliğinde yapılan diğer bir değişiklik ise, 15 Ekim 1927 günü Atatürk'ün yaşam boyu CHP'nin Genel Başkanı olarak ilan edilmesi ve Başkan ve Genel Sekreter seçme yetkilerinin kendisine verilmiş olmasıydı (55).

Bu yıllardaki muhalefet partisini karşı devrimci bir kuruluş olarak değil, demokratik bir hareket olarak nitelemek yerinde olacaktır. Bu bağlamda partinin amacı, devrimleri demokratik bir süreç içinde gerçekleştirmekti. Ancak 1920'li yıllarda bu demokratik süreç, Atatürkçü devrimleri engelleyecek nitelikteydi. Atatürk, demokrasi ve devrim arasındaki bu olağanüstü çelişkiyi kabul ederken, Atatürkçü gruplar arasında kendisine muhalif olabilecek her türlü rakibi safdışı bırakarak etkin ve hızlı bir biçimde iktidarın tüm gücünü eline geçirmeyi amaçlamaktaydı. Benoist-Méchin'e göre Atatürk, iktidarın tüm gücüne sahipti ve "yasal bir diktatör" olmaya hazırlanıyordu. Gerçekten de "İktidarın tüm sivil ve askeri yetkileri" Atatürk'ün elinde toplanmıştı. O aynı zamanda ordunun en üst düzeydeki komutanıydı. Ülkenin tek siyasi kuruluşu durumunda olan CHP'nin de başkanıydı. Devlet Başkanı ve aynı zamanda hükümetin başkanı olarak istediği bakanı atama veya geri çekme yetkisi ondaydı. "Kendisinden başka hiç kimseye hesap verme zorunluluğu yoktu" (56).

İzmir'de Suikast Girişimi

Rauf Orbay'a göre, iktidar yetkilerinin tümünün bir kişide toplanması, demokrasinin gerçekleşmesi yolunda önemli bir engeldi (57). Atatürk ise eski silah arkadaşlarının oluşturduğu muhalefeti, kendisi-

55. Cemil KOÇAK. Siyasal Tarih. a.g.e.. s. 102-109
56. BENOIST-MECHİN. a.g.e.. s. 320.
57. Lord KINROSS. Atatürk. İstanbul. 1972. s. 569.

ni ortadan kaldırmayı amaçlayan bir hareket olarak yorumluyordu. Nitekim bu yaklaşım doğrultusunda muhalif paşalar, 1925 Kürt isyanında ve İzmir'de suikast girişiminde tutuklananlarla işbirliğinde bulunmakla suçlanmışlardı.

Yapılan bir ihbar sonucu, 16 Haziran 1926'da İzmir'de bir suikast girişimi ortaya çıkarılmıştı. Atatürk'ün kişiliğine yönelik bu girişimden sonra tutuklananlar arasında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bazı üyeleri de bulunuyordu. Atatürk ve İnönü arasında karşılıklı olarak çekilen telgraf metinleri incelendiğinde anlaşılacağı gibi, Atatürk'ün bu suikast olayını kullanarak, muhalefet partisi milletvekillerini suçlamak ve muhalif yöneticiler ile milletvekillerini tutuklamak amacı gütmüş olduğu ortaya çıkmaktadır (58).

Atatürk'ün, çocukluk arkadaşı Ali Fuat Cebesoy'a "Paşaları senin için affettim' demiş olmasından, muhalefet partisinde yer alan Atatürkçü Paşaların serbest bırakıldıkları anlaşılmaktadır (59). Atatürk'ün bu ifadesi, artık gerek gördüğü zaman kendisine muhalif olan herkesi safdışı bırakabilecek güçte olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra İstiklâl Mahkemeleri üzerindeki etkisi birçok durumda ortaya çıkmıştır. İstiklâl Mahkemesi üyelerinin Çeşme'de 11 Temmuz 1926 günü suikast girişimi hakkında yaptıkları değerlendirme toplantısına Atatürk, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak'la beraber katılmış (60) ve mahkemece alınacak kararları onaylamak üzere, mahkeme süresince İzmir'de kalmıştır (61).

Atatürk'ün silah arkadaşlarının uygulamak istediği demokratik fikirleri büyük söylevinde savunmasını gözardı etmemekle birlikte, demokrasi konusundaki değerlendirmemizi, İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulması gibi demokratik olmayan somut olgulara dayanarak yapmamız daha gerçekçi olacaktır.

---

58. Uğur Mumcu, Gazi Paşa'ya Suikast, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 19-21, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, İstanbul, Belge no.: 1056, A-V-2, D-79-5, F-35-10,11.
59. Şevket Süreyya AYDEMİR, a.g.e. 3 .cilt, s. 285 ve Ali Fuat CEBESOY, a.g.e., 2. cilt, s. 222-223, Uğur MUMCU, a.g.e., s. 76.
60. Ali Fuat CEBESOY, a.g.e., s. 222.
61. A. Turhan ALKAN, a.g.e., s. 87-88.

İstiklâl Mahkemeleri

TBMM'nin kabul ettiği özel bir yasa, İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulmasını öngörüyordu. Yasanın ikinci maddesi gereğince her mahkeme, milletvekilleri arasından seçilen bir başkan, iki yargıç ve bir savcıdan oluşmaktaydı. Yasanın 6. maddesi, itiraz halinde davanın TBMM'ye götürülmesini öngörmekteydi (62). Şahit dinlenmesi veya avukat getirilmesi yasaklanmıştı (63), TBMM'de olduğu gibi, tamamen milletvekillerinden oluşan mahkeme üyelerinin Atatürk'ün emirleri doğrultusunda hareket etmeleri doğaldı. Milletvekili yargıçların, Kâzım Karabekir'in tutuklanmasına müdahale eden Başbakan İnönü'nün de tutuklanması için Ankara Emniyet Müdürlüğü'ne emir verecek kadar ileri gitmeleri ve bunun üzerine Atatürk'ün, İnönü'yü İzmir'e çağırarak mahkemeden özür diletmesi ilginç gelişmelerdi (64). İnönü'nün İzmir'e varışıyla birlikte milletvekili-yargıçlar, serbest bırakılan Kâzım Karabekir'in tekrar tutuklanması için kendisini ikna etmişlerdi (65).

TBMM'nin yetkili kıldığı İstiklâl Mahkemeleri'nin kararları, ülkede Atatürk'ün mutlak iktidarının ve tam hâkimiyetinin bir göstergesi olmuştu. Bu aşamada paşaların tutuklanması ve kararlara karşı koymak isteyen Başbakan'ın bile tutuklanmasına kalkışılması bardağı taşıran son damla olmuş (66), Türk ordusunda gergin bir ortam yaratmıştı. Subayların memnuniyetsizliği halka da yayılınca, Atatürk Paşaları affetmek zorunda kalmıştı. Nitekim Fahrettin Paşa, Atatürk'e endişelerini aktarırken, paşaları affetmesiyle Türk ulusunun ona olan bağlılığının daha da artacağını bildirmişti (67). Bununla birlikte İstiklâl Mahkemeleri üyeleri somut kanıt aramaksızın, tamamen kişisel kanılarına dayanarak karar aldıkları için, eski Osmanlı Maliye Nazırı Cavit Bey'i

62. A. Turhan ALKAN, a.g.e., s. 125.
63. Şevket Süreyya AYDEMİR, a.g.e., 3. cilt, s. 283. Uğur MUMCU, a.g.e., s. 54.
64. A. Turhan ALKAN, A.G.E., S. 87-88.
65. Şevket Süreyya AYDEMİR, a.g.e., 3. cilt, s. 280. Uğur MUMCU, a.g.e., s. 32.
66. Fatih Rıfkı ATAY, a.g.e., s. 404.
67. Uğur MUMCU, a.g.e., s. 105.

ölümle cezalandırmaları olayında olduğu gibi, önemli bir hata işlemişlerdi (68). Aslında 1926 Haziran ayında yapılan İstiklâl Mahkemesi duruşmasında yargıçların iktidar partisi milletvekillerini temsil ettikleri, tutukluların ise bir yıl önce kapatılan muhalefet partisi milletvekillerinden oluştukları gerçeğini dikkate almalıyız. Mahkemede izlenilen yöntem, ceza hukukunun uygulanmasından çok tek partiden ayrılarak muhalefet partisini kuranları doğrudan cezalandırmaktı. Duruşmanın siyasi niteliği apaçıktı: Kâzım Karabekir Paşa, Türkiye'de mutlaka demokrasinin kurulması gereğinden söz edince, milletvekili-yargıç, "bu memleketin partilere tahammülü yoktur" yanıtını vermişti (69).

İstiklâl Mahkemeleri 7 Mart 1927'de kaldırılmıştı. Uğur Mumcu araştırmalarında, İzmir suikast girişimi nedeniyle İzmir'de 17 kişiye ölüm cezası verilirken, Fransa'da İhtilâl Mahkemesi'nin 1793 ile 1794 yıllarında yalnızca Paris'te 2774 kişiyi ölüme mahkûm ettiğini belirtmektedir. Uğur Mumcu, Türkiye'de bazı yobaz çevrelerin ileri sürdüğü İstiklâl Mahkemeleri'nin sözde katliamlarının ne denli abartmalı olduğunu kanıtlamaktadır (70). A. Turhan Alkan da İstiklâl Mahkemeleri'nin öncelikle, Kurtuluş Savaşı sırasındaki asker kaçaklarını engellemek amacıyla kurulduklarını, ancak daha sonra Atatürkçü rejim ve devrimlere karşı gelenleri safdışı etmek, hatta kıyafet devriminin uygulanmasını sağlamak amacıyla kullanıldıklarını vurgulamaktadır (71). İstiklâl Mahkemeleri böylelikle, hem zorlayıcı hem de ikna edici yöntemleri uyguluyorlardı.

Paul Dumont ise, Atatürk ve arkadaşlarının, siyasi alanda önlerine çıkan tüm engelleri ortadan kaldırdıklarını, bu konuda hiçbir ödün vermediklerini belirterek, Atatürk'ün tüm yetkilerle donatılmış bir diktatör olduğunu, Türkiye'yi, kendine özgü bir yöntemle, hükümeti ve TBMM'yi alacakları kararlar konusunda öğütler vererek yönettiğini vurgulamaktadır (72).

---

68. A.g.e., s. 82 ve 107. Philippe de ZARA, a.g.e., s. 132-133.
69. Uğur MUMCU, a.g.e., s. 60
70. Uğur MUMCU, 11 Kasım 1992 günlü Cumhuriyet Gazetesi.
71. A. Turhan ALKAN, a.g.e., s. 79.
72. Paul DUMONT, Mustafa Kemal, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993, s. 124-125.

Muhalif Paşaların Uzaklaştırılması

Hükümet, hiçbir hukuki dayanağı olmayan bir yazıyla, Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Karabekir ve Refet Bele'ye emekliye sevkedildiklerini bildirmişti (73). Ayrıca Atatürk, bir akşam yemeği sırasında, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na Tiran'a büyükelçi olarak atanmış olduğunu bildirirken, aydın kitle içindeki muhaliflere karşı da bazı diplomatik uzaklaştırma yöntemleri uyguluyordu (74). Aslında Atatürk, kendi çağındaki hiçbir diktatöre benzemiyordu. Nitekim Nélia Pavlova, "Mussolini bir terör partisi adına egemenlik kurduğu için diktatördür. Mustafa Kemal, vatanı ve halkı yararına özgür bir cumhuriyetçi düzen yaratan bir yöneticidir. Mussolini, terör partisi adına kendi isteği ile sınırsız ve ebedi bir diktatör olmuştur. Mustafa Kemal ise halkın temsilcilerince dört yıl için seçilen bir cumhurbaşkanıdır" demekteydi (75).

Bu aşamada Cumhuriyetin kurucuları arasında oluşan ikilem, Atatürkçü devrim çizgisi ile demokratik sürecin çatışmasından kaynaklanmaktaydı. Atatürk, devrimlerinin demokratik yöntemle uygulanamayacağına, ancak ihtilâlci bir yöntemle gerçekleşeceğine inandığı için demokratik yöntemi savunan Cebesoy, Karabekir, Orbay ve Bele'yi siyasetten uzaklaştırmak gerektiğini düşünüyordu. Muhalif paşaların halk ve ordu üzerinde etkili olmaları, Atatürk'ün bu düşüncesini perçinlemişti. Üstelik Rauf Bey'in Halifeliğin korunması yolundaki demeçleri ile muhalefet partisinin devrimlerin sürdürülmesi konusunda halkoyuna başvurulması önerisi, Atatürk'ün kuşkularını giderek artırırken, bu kişileri siyasetten ivedilikle uzaklaştırmanın zorunluluğunu da ortaya koyuyordu. Paşaların uzaklaştırılması üç aşamada gerçekleştirilmişti. Paşalar önce siyasi ve askeri görevleri arasında bir seçim yapmak zorunda bırakılmışlardı; siyasi görevlerini tercih ederek Cumhuriyet Terakkiperver Partisi'ni kurdukları ikinci aşa-

73. Şevket Süreyya AYDEMİR, a.g.e., 3. cilt, s. 285.
74. Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, Zoraki Diplomat, İstanbul, 1955, s. 9
75. Nélia PAVLOVA, a.g.e., s. 223

mada ise hükümet, bu partiyi kapatarak etkinliğine son vermişti. Son aşamada Atatürk, İzmir İstiklâl Mahkemesi kararları ile paşaları siyaset sahnesinden kesin olarak uzaklaştırma fırsatını bulmuştu. Ancak Atatürk'ün halkın ve ordunun tepki göstermesinden duyduğu endişe, zaten kanıtlanmış hiçbir suçu bulunmayan paşaları cezalandırmasına engel olmuştu.

Türkiye'de 1923 ile 1930 yılları arasında devrimlerin, hiçbir demokratik rejimle bağdaşması mümkün olmayan koşullar içinde çok hızlı ve zorunlu olarak gerçekleştirilmesi, Atatürk'ün, muhalifleri uzaklaştırma siyasetini haklı çıkarmıştı. Herhangi bir muhalefeti kabul etmeyen Atatürkçü düzen, bu bağlamda Tek Adam rejimi olarak tanımlanabilir. Ancak Atatürk ve arkadaşlarının Türk tarihinin en büyük devrimlerini, demokratik olmayan bu düzen içinde gerçekleştirmiş olduklarını önemle vurgulamalıyız.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 26 Haziran 1926'da resmen kapatılmış ve daha sonra 1927 yılında yapılan TBMM genel seçimleri sırasında muhalif paşalar, yeniden milletvekili seçilememişlerdi. Atatürk'ün çocukluk arkadaşı ünlü Atatürkçü Ali Fuat Cebesoy, 1927'de Atatürkçü düzenin diktatörlükten başka birşey olmadığını yinelemekteydi (76). Şevket Süreyya Aydemir ise Atatürk'ün bir diktatör değil, tüm yetkilere sahip olmakla beraber, Meclis'in yasalarına saygı gösteren bir lider olduğunu öne sürmekteydi (77). Atatürk'ün yasalara saygılı olduğu ne kadar doğruysa, onun onayı alınmadan hiçbir yasanın çıkamayacağı da o kadar doğrudur.

Siyasi ve askeri görevlerini aynı anda koruyan Atatürk, İnönü ve Özalp, 1 Temmuz 1927 günü emekliliklerini isteyerek, askeri görevlerine son vermişlerdi.

Muhaliflerini safdışı eden Atatürkçüler, 1927 yılında kendilerini tamamen Türk alfabesinin öğretilmesi, Türk tarihi ve Türk dili araştırmaları gibi konulara adamışlardı. 1929'da ortaya çıkan dünya eko-

76. Şevket Süreyya AYDEMİR, a.g.e., 3. cilt, s. 315.
77. A.g.e. 3. cilt, s. 518.

nomik krizi ile birlikte Atatürkçüler, halkın hoşnut olmadığı otoriter düzen yerine, bu kez yeni bir siyasi düzen arayışına girmişlerdi. Üstelik Atatürkçü hükümetin aldığı zorunlu önlemlerin 1929'da pekiştirilmesi üzerine halkın tepkilerini yumuşatmak için yeni bir çözüm bulunmalıydı. Bu bağlamda Paris Büyükelçisi Fethi Okyar'ın özgür ekonomik görüşleri Atatürk'ün ilgisini çekmişti.

Serbest Cumhuriyet Fırkası

Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Fethi Okyar, merkeze çağrılarak, 12 Ağustos 1930'da yeni bir muhalefet partisi kurmakla görevlendirilmişti. Yeni siyasi bir düzen arayışı içinde olan Atatürkçüler, demokrasi deneyimini yinelemeye kararlıydılar. Ancak şunu belirtmek gerekir ki 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Atatürk'ün onayı alınmaksızın gerçek bir muhalefet süreci içinde kurulurken, yeni muhalefet partisi, Fransız ve İngiliz parlamenter düzeniyle ilgili olarak Fethi Bey'den almış olduğu bilgilerinden etkilenen Atatürk'ün isteği üzerine oluşturulmuştu. Demokrasinin de devrimler gibi yukarıdan verilen bir emirle uygulanabileceği inancında olan Atatürk, yeni partide yer alacak milletvekillerini, paşaların 1925'te oluşturdukları grubun tam aksine, özenli bir biçimde kendisi seçmişti. Bu konuda önemle belirtilmesi gereken başka bir gerçek ise, dünya ekonomik krizinin etkileri altında kalan ve otoriter bir düzenin verdiği bıkkınlık içinde bulunan Türk halkının da aynı anda yeni siyasi bir düzen arayışına yönelmiş olmasıydı.

Nitekim yeni partinin başkanı Fethi Okyar, partisinin şubesini açmak üzere İzmir'e gittiğinde, halk kahramanı ve kurtarıcısı olarak karşılanmıştı (78). Halkın Atatürkçü rejime ve özellikle devrimlere karşı tepkisi öylesine sert olmuştu ki, Fethi Bey bir düş kırıklığı içinde 18 Aralık 1930 günü partisini dağıtmaya karar vermişti. Türkiye'de demokratik sürecin başlaması için zamanın erken olduğu bir kez daha

78. A.g.e. 3. cilt. s. 681.

ortaya çıkmıştı. Üstelik 23 Aralık 1930 günü bağnaz bir dinci grup, Menemen'de Asteğmen Kubilây'a saldırmış ve başını kesmişti. Bu olay, çağdaşlaşmanın tüm kavram ve değerlerine bağlı kalan ve çağdaş değerlerin kazanılmasına önem veren Atatürkçülerin temel siyasetleri üzerinde çok etkin ve önemli sonuçları getirmiştir.

Yeni bir muhalefet partisinin kurulması için yapılan siyasi denemenin başarısızlıkla sonuçlanması, Türk halkının gerekli siyasi olgunluk düzeyine erişmediğini göstermişti. Atatürkçüler de, kendi açılarından, demokrasinin hükümet emriyle gerçekleşemeyeceğinin bilincine varmışlardı.

Türk-Sovyet Rejimleri Karşılaştırması

Demokratikleşme yolundaki başarısızlık ve Tek Adam siyasetinin yarattığı sorunlar bağlamında, Atatürkçülüğü Marksist-Leninist rejimle karşılaştırırsak, birtakım benzerlikleri hemen farkedebiliriz. Her şeyden önce Türk ve Sovyet rejimleri, Birinci Dünya Savaşı sonucunda ortaya çıkan mücadele rejimleri olmuşlardır. Tek parti düzeninin gelişmesi, güçlü bir örgütlenme ve bürokrasi, bu mücadele rejiminin belirgin unsurlarıdır. Daha sonra Stalin'in 1924'de Trotski'yi, 1925'de Kamenev ve Zinoniev'i komünist partisinden uzaklaştırması ve 1927'de "sokağa inme" çağrısında bulunan Trotski'yi bu kez tamamen safdışı etmesi, 1926 yılında Atatürkçülerin muhaliflerini uzaklaştırmalarıyla çakışmaktadır (79).

Stalin'in 1936-1937 yıllarında yürüttüğü büyük davaları ele aldığımızda, gerçek parti mahkemeleri olarak kullanılan İstiklâl Mahkemeleri konusunda Atatürkçülerin bu konuda daha erken davranmış olduklarını gözlemekteyiz. Basına uygulanan sansürle, ağır bir bürokrasiye dayalı otoriter düzen, diktatörlüğün doğal gerekleri olarak algılanabilir. Bununla beraber Atatürkçü ve Sovyet rejimleri arasında birçok konuda aşağıdaki temel farklılıkların bulunduğu da yadsınamaz.

79. Martin MALIA, Comprendre la Révolution Russe, Seuil, Paris, s. 185-188.

a) Atatürkçü grubun içinde yer alan muhalefete gösterilen sert tepkiye karşın Atatürkçülüğün gerçek amacı demokratikleşmekti. Leninizm ise "iktidarı ele geçirmekle tamamlanacak olan vazgeçilmez dönem" olarak tanımladığı ihtilâli gerçekleştirmek için demokrasiyi tamamen gözardı etmekteydi (80). Sovyet rejimi, parti ile bütünleşen proletarya diktatörlüğü felsefesi içinde gerçekleşirken, Atatürkçülüğün kurumsallaşması, uygulamaya dayalı bir siyaset sonucunda daha ilerideki bir dönemde oluşmuştur. Mustafa Kemal, "Leninist teknikle yürütülen tek parti" uygulamasını, Leninizmin varmak istediği amaçtan çok farklı bir amaca ulaşmak için bir araç olarak kullanmıştır (81).

b) Atatürkçü ve Sovyet rejimlerinde, tek parti içinde farklı hedeflerin güdülmesi sonucu, farklı uygulamalar oluşmuştur. Lenin, parti içinde hiçbir kurala saygı göstermemiş ve 1921'de partide farklı eğilimleri yasaklamıştır. Bu zoraki tek görüş egemenliği sonraki yıllarda Trotski, Kamenev, Zinoniev ve Bukharin'i safdışı eden Stalin tarafından da zorla uygulanmıştır (82). CHP içinde ise tam aksine, demokrasinin hazırlık dönemini çeşitli akımların varlığı oluşturmuştur (83). Türk yöneticileri, doğan bunalımlar sonucu tüm hedeflerinin başarısızlığa uğraması endişesiyle, 1924'te kurulan muhalefeti 1926'da safdışı etmişlerdi. Buna karşılık Atatürk, 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunu bizzat başlatmıştır. Bu deneyim de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Demokratikleşme süreci 1946 yılına kadar askıya alınmışsa da, aynı süreç içinde CHP'nin içinde doğan başka bir akımla Demokrat Parti kurulmuş ve 1950 yılında demokrasi dönemi gerçekleşmiştir.

c) Tek parti yöneticilerinin farklı kuşaklara dayanması. Sovyetler Birliği'nde burjuva kökenli ve "idealist ihtilâlci" olan Bolşeviklerle teknisyen ve eski kadrolar, totaliter sürecin etkisiyle ortadan kaldırılmış ve yerine halkın oluşturduğu "aparaçikler" getirilmiştir. Bu değişik-

80. Marc FERRO, Des Soviets au Communisme Bureaucratique, Julliard, Collection Archives, Paris, 1980, s. 231.
81. Prof. Maurice DUVERGER, De la dictature, René Juillard, Paris, 1961, s. 124.
82. Marc FERRO, a.g.e., s. 232-235.
83. Prof. Maurice DUVERGER, a.g.e., s. 129-130.

likle rejim giderek kaba ve "bayağı" bir niteliğe bürünmüştür (84). Atatürkçü Türkiye'de ise, "eski kuşak" ve "yeni kuşak" arasında bir devir teslim olmuştur. Bu bağlamda yeni Türk yöneticiler sınıfı, üstün yeteneği ve eğitim düzeyi ile oldukça göze çarpmıştır (85).

d) Atatürkçü düzen, kurucusunun kişiliği etrafında yoğunlaşmış, muhaliflere karşı sert bir tutum izleyen özgün bir Tek Adam rejimiydi. Ancak üstün nitelikler taşıyan Atatürk, kendisinin yüceltilmesine bizzat karşı çıkmış ve gerçek bir otokrasi kurmamıştır. Onun hükümet içindeki ağırlığı, kendisini destekleyenlerin bir kısmını, hatta İnönü'yü bile rahatsız etmiş ve bu kişiler, Atatürk'le mutabık olmadıklarını açıklamışlardır. Atatürk hiçbir zaman Stalin gibi "büyük bir Şaman" olmamıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'de muhalefetin uzaklaştırılması gerçekçi bir nedene dayanmıştı. Oysa Stalin uydurma komplolara karşı koymak amacıyla, "terorizmi ve halkın tepkisini önlemek" bahanesiyle muhalefeti yok etme siyaseti uygulamıştır. Bu siyaset 1936 yılından sonra Sovyet rejiminin korunmasına yönelik bir ideolojiye ve haklı bir dava haline dönüştürülmüştür (86).

Yeni Bir Siyasi Düzen Arayışı

Atatürk'ün, arkadaşlarıyla büyük bir hız ve inançla sürdürdüğü devrimlerin, 1930 yılında bir duraklama dönemine girdiği gözlenmektedir. Bu duraklamadan kaygı duyan Atatürk, 1931 yılında Anadolu'da bir yurt içi gezisine çıkmış, sonunda kendilerini tamamen devrimlere adayan Atatürkçülerin giderek halktan uzaklaştıkları gerçeğini görmüştü. Bu durumda yeni bir siyasi düzenin gereği ortaya çıkmaktaydı. Bu amaçla Atatürkçüler Halkçılık, Ulusçuluk, Laiklik, Devletçilik, Cumhuriyetçilik ve Devrimcilikten oluşan altı ilkeyi 1931 yılından itibaren bir ideoloji olarak kullanmayı kararlaştırmışlar, halkın devrimleri da-

84. Marc FERRO, a.g.e., s. 236-238. Moshe LEWIN, la formation du système soviétique; Gallimard, Paris 1987 s. 330-340.
85. Prof. Jacques THOBIE, De Constantinople à Ankara, Relations Internationales no. 31, 1982, s. 263-282, aynı bölüm: La France et l'Est- méditerranéen depuis 1850. Analecta İsisiana, V., Editions İsis, İstanbul, 1993, s. 600-601
86. Moshe LEWIN, a.g.e., s. 65-67 ve 442-443.

ha iyi ve etkin bir biçimde benimseyip, onlara sahip çıkmasını öngörmüşlerdi. Çünkü şu gerçek açıkça belliydi: Atatürkçü devrimlerine karşıtutum alarak gizlice etkinlik gösterenlerin, sonunda birleşerek yeniden ortaya çıkmaları tehlikesi vardı (87).

Atatürk, denediği demokratik girişimin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, liberal ekonomi düşüncesini de bir yana bırakmış, İnönü hükümetinin giderek yoğunlaşan devletçilik siyasetini, her ne kadar uygulamak istedikleriyle bağdaşmasa da serbest bırakmıştı. Demokrasi girişiminin başarısızlığı ve kendisinin diktatörlükle suçlanması, Atatürk'ü oldukça sarsmıştı. Atatürk ilgisini tarihi araştırmalar gibi değişik alanlara yöneltirken, hükümete olan müdahalelerini de azaltmıştı (88). Atatürk devrimlerinde bir duraklama dönemi yaratan bu büyük düş kırıklığının nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

a) Atatürkçüler, devrimleri halk için halkın yararına gerçekleştirmekteydiler. Oysa muhalefet partisi lideri İzmir'e gittiğinde kurtarıcı bir kahraman gibi karşılanmış, halk iktidar partisine karşı büyük bir tepki göstermişti. Atatürkçüler halktan böylesine büyük tepki gelebileceğini ummamışlardı.

b) Halkın daha önceki otoriter rejim sırasında gösterdiği suskunluğun süreceği sanılmıştı. Atatürkçüler, halkın Atatürk usulü demokrasi kavramını benimsemeyeceğini hesaplamamış, halkın karşı geleceğini düşünmemişlerdi.

c) Dini fanatiklerin Menemen'de yarattıkları olay laikliğin varlığını ciddi olarak tehlikeye atmaktaydı. Bu olay üzerine Atatürkçüler, ilk kez halkın, hızla uygulanan devrimlere uyum sağlayamadığını farketmişlerdir. Devrimlerin uygulanma hızı, halkın devrimlere uyum sağlama yeteneğini aşmaktaydı.

d) Atatürkçüler ilk kez bilinçli olarak bir muhalefet partisi oluşturmak istemişler, ancak, bu girişimleri tam bir başarısızlıkla sonuç-

87. Nitekim daha ilerideki bölümlerde Atatürkçüler tarafından güç kullanılarak sindirilen fanatik dini bir grubun 1950 yılında Türkiye'de demokrasinin kurulmasıyla birlikte kendini göstereceğini inceleyeceğiz. Ülkedeki köktendinciler ve Müslüman ülkeler tarafından desteklenecek olan bu fanatik güçler, Atatürkçülere karşı siyasi bir partide birleşecekler ve Türkiye'de Atatürkçü laiklik ve demokrasinin varlığını tehlikeye düşüreceklerdir.

88. Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., 3. cilt, s. 521.

lanmıştı. Nitekim Benoist-Méchin konuyu "Bilinçli ve zeki olarak hazırlanan muhalefetin başarısızlığı" olarak tanımlamıştır. Bu durumu bir daha kesinlikle ortaya çıkmamak üzere tarihe gömülen bir geçmişin kötü yanlarının, açılan "Pandora" kutusu gibi ortalığa saçılmasına benzetmektedir. Gerçekten de bir süre sonra Güney'de Suriye sınırında başkaldıran Ermeniler, oluşturdukları silahlı çeteler halinde birçok köyü yakarken, Doğu'da İran sınırında Kürtler başkaldırmakta ve halkı katletmekteydiler (89).

Bu bağlamda Atatürkçülerin Şeyh Sait isyanını yalnızca fanatik dinci bir grubun başkaldırması olarak değerlendirmeleri siyasi bir hatadır. Bu hatadan kaynaklanan sonuçların yankılarını günümüz Türkiyesi'nde ve başta Fransa olmak üzere Avrupa'da görmek olasıdır.

f) Atatürkçüler, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan ve yüzyıllarca süren etnik ve dini gruplarla ilgili sorunları birkaç yılda çözümlediklerini sanmışlar, ancak bir anda yeniden ortaya çıkan bu sorunlar karşısında, demokratik bir düzene geçişin erken olduğunu görmüşlerdi. Tarihi olayların gelişmesi, Atatürkçülerin "Halkın çoğunluğuna karşın, halk için" uyguladıkları otoriter yöntemi terketmelerine izin vermemekteydi.

Oysa Atatürk, 1930 şubat ayında Emil Ludwig'e verdiği demeçte söylediği gibi, demokratik düzene geçişe hazırlanmıştı: "Egemenlik ulusundur, seçilmiş bulunan milletvekillerinindir. Yönetime sizin sandığınız kadar karışmıyorum. Ben bugün Başkanlıktan; hatta Başkomutanlıktan çekilmeye hazırım" (90). Gerçekten de Atatürk, dış politika dışındaki hükümet işlerinden giderek uzaklaşmaktaydı. Şevket Süreyya Aydemir, onun 1925 ve 1927 yıllarında geçirmiş olduğu enfarktüslerden sonra sarsıldığını, 1936 yılından itibaren ise yorgun ve hasta olduğunu vurgulamaktadır (91).

Atatürkçüler, 1930 yılından itibaren yukarıda belirttiğimiz nedenlerle demokrasinin yerleşmesi konusundaki girişimlerini dondur-

89. BENOIST-MECHIN, a.g.e., s. 410-411.
90. Şevket Süreyya AYDEMİR, a.g.e., 3. cilt, s. 452.
91. A.g.e., s. 560-561.

muşlardı. Atatürk 1932'deki bir demecinde şöyle diyordu: "Halk siyasetle uğraşmasın, kendisini ticarete, tarıma, sanayileşmeye versin. Benim bu ülkeyi 10 yıl veya 15 yıl daha yönetmem gerekir. Ancak daha sonra halkın kendi kendini yönetmeye muktedir olup olmayacağını göreceğiz" (92). Atatürk bu demecinden altı yıl sonra vefat etmiş, 14 yıl sonra ise halk, 1946'da bir muhalefet partisi ile ilk kez serbest genel seçimlere katılmıştı.

25 Ekim 1937'de Başbakan İsmet İnönü, Atatürk'ün isteği üzerine görevini Celal Bayar'a devretmişti. Alexandre Jevakhoff, İnönü'yü kıskanan İstiklâl Mahkemesi eski Başkanı Kılıç Ali, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in, 1937 yılında hastalığı giderek ciddileşen Atatürk'ü etkileyerek, başbakanın düşüşünü hazırladıklarını öne sürmektedir (93). Bu arada Celal Bayar, İnönü ile sonu gelmeyecek bir mücadeleye girmişti. Bununla beraber İnönü, Atatürk'ün ısrarla bazı hükümet işlerine doğrudan müdahale etmesine karşı çıkmış, bu nedenle aralarında zaten bir görüş ayrılığı doğmuştu. Üstelik Atatürk, sağlık durumunun zayıflığı nedeniyle doğrudan hükümete verdiği emirler ve müdahalelerde, çevresinde bulunanların etkisi altında kalmaktaydı. Hükümet Başkanı İnönü ise, Atatürk'ün çevresinde etkili olanların varlığından iyice bezmişti.

Atatürk 1930 yılından itibaren uygulamayı düşündüğü liberal ekonomi yanlısı görüşe yakın olan Celal Bayar'ı hükümet başkanı yaparak, İnönü hükümetinin izlediği devletçilik siyasetinin gelişmesini bir ölçüde önlemek istemişti (94). Recep Peker ile Şükrü Kaya ise Rauf Orbay'ın başbakan olduğu dönemde, Meclis'te İnönü'yü destekleyerek, Rauf Orbay ve Fethi Okyar'a sert eleştiriler yöneltmişler ve Atatürkçü paşaların arasını daha o dönemde açmışlardı. Bu sivil Atatürkçülerin, hükümet başkanı olarak kalan son paşayı da devirmek, yerine ilk kez sivil birini, Celal Bayar'ı getirmeyi öngördükleri öne sürülebilir. 1926'da Başbakan İsmet İnönü'yü tutuklama kararı çıkaracak ka-

92. BENOIST-MECHIN, a.g.e., s. 414.
93. Alexandre JEVAKHOFF, a.g.e., s. 447.
94. Cemil KOÇAK, "Türkiye Tarihi", in Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980, İstanbul, 1992, s. 117.

dar ileri giden Kılıç Ali ise, İnönü'yü iktidardan düşürmeyi sabırsızlıkla beklemişti.

Ancak Atatürk'ün 1938'de ölümünden sonra, İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiş, bunun üzerine Şükrü Kaya ile Recep Peker, hükümet dışında bırakılmışlardı. 1939 genel seçimleri sırasında ise, Şükrü Kaya ile Kılıç Ali'nin milletvekili listesinde yer almadıkları görülmekteydi (95).

Atatürkçü Dış Politika

Atatürkçü Türkiye'nin dış politikadaki ana hedefi, Batı ülkeleriyle iyi ilişkiler içinde olmak ve çağdaşlaşma süreci doğrultusunda Batı ülkeleriyle uyum sağlamak olmuştur. Türk dış siyasetinin en önemli niteliği ise bağımsızlık ilkesinin titizlikle uygulanmış olmasıdır.

Türkiye, barışçı amaçları doğrultusunda, Batı'daki komşusu Yunanistan'la Kurtuluş Savaşı'ndan kalan bütün olumsuz etkileri silerek, ilişkilerini en olumlu biçimde geliştirmeye yönelmiştir. Aynı zamanda diğer Balkan ülkeleriyle de birlik ve beraberlik ortamı yaratmayı amaçlamıştır. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı sonunda, komşu ülke olan Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu işgal etmesinden kaynaklanan güvensizlik duygusu içinde, öncelikle komşu ülke olan Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu işgal etmesinden kaynaklanan güvensizlik duygusu içinde, öncelikle komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya çalışmış ve aynı zamanda "yurtta barış, dünyada barış" ilkesini ortaya koymuştur. Böylelikle bir yandan emperyalist ülkelerin yayılmacı siyasetini önlemek, öte yandan kendisinin yayılmacı bir siyaset gütmediğini vurgulamak istemiştir. Atatürk, Türkiye'nin dış politika hedeflerini şöyle açıklamaktadır: "Türk'ün yeni gittiği yol, varmak istediği nokta, kültür hayatında yükselmek, insanlık yolunda ilerlemek ve elinden geldiğince barış ve insanlığa hizmet etmektir. Bütün bu kutsal hedeflere yürürken, asıl amacımız yurdumuzda barış ve sükûn, dünyada barış ve

95. Şevket Süreyya AYDEMİR, İkinci Adam, 2. cilt, İstanbul, 1968, s. 46.

sükûndur. Bu temel üzerinde isterim ki Türkiye, bütün beşeriyeti yüksek ve tertemiz düşünceli bir toplum haline gelmekle kendisi gibi olan yüksek uluslarla beraber çalışsın. Bu yolda yürümek isteyen Türkiye, çok eski uygarlık tarihinde oynamış olduğu büyük rolü tekrar etmekten başka bir şey yapmıyor" (96).

Kurtuluş Savaşı'nda var olmak veya yok olmak arasında mücadele eden asker kökenli Atatürkçülerin, savaştan birkaç yıl sonra Anadolu'yu işgal etmiş olan devletlere karşı bu kez, dostluk duyguları içinde, barışçı bir dış siyaset uygulamaları çok ilginç bir gelişmedir. Türkiye, tüm ilgisini ülkede gerçekleştirilen Atatürkçü devrimlere yönlendirmiş olduğundan, dış politikada ortak güvenlik ve barış ilkesini izlemiş ve olağanüstü temkinli bir tutum içinde kalmıştır. Nitekim Musul sorununda Büyük Britanya ile yaşanan gergin ortama karşın Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin kararına uymuştur. Bu aşamada Atatürkçüler Batılı güçlü bir ülkeyle yeniden savaşa girmenin, uygulamakta oldukları devrimleri engelleyeceğini ve sonu belli olmayan yeni bir savaşın getireceği zararları düşünmüşlerdi.

Bununla birlikte, Milletler Cemiyeti'nin Musul sorununda İngiltere lehinde karar almış olması, Atatürkçüleri Batı ülkeleri dışında yeni müttefik aramaya yöneltmiştir. Türkiye'nin kuzey komşusu Rusya'nın yeni bir siyasi düzenle Sovyetler Birliği olarak Atatürkçülere Kurtuluş Savaşı'ndan bu yana ilgi göstermesinin sonucunda iki ülke arasında 1925 yılında Paris'te bir tarafsızlık ve saldırmazlık paktı imzalanmıştır. Sovyetler Birliği, kurulan bu iyi ilişkiler çerçevesinde, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nin çalışmalarına katılması yönünde çaba sarfetmiştir. Fakat Türkiye, Rusya ile yüzyıllarca süren anlaşmazlık ve savaşlardan çıkardığı dersle, askeri yönden tehlikeli olan bu komşu ülkeden gelebilecek bir saldırıya karşı ordusunu güçlendirme yoluna gitmiştir.

Yunanistan'ın, Kurtuluş Savaşı sırasında Batı Anadolu'yu işgal etmesiyle, Batılı ülkelerin Yunanlılara sağlamış olduğu desteği açık-

96. Kültür Bakanlığı, Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Ankara, 1981, 2. cilt, s. 277-278.

ça gören Atatürkçüler, öncelikle Yunanistan'la olan sorunları çözmeye çalışmışlar. Nitekim Lozan Antlaşması sırasında görüşülen, Türkiye'deki Rumlarla Yunanistan'daki Türklerin karşılıklı değişimi sorunu, 1926'da iki ülke arasında yapılan bir anlaşmayla çözülmüştür.

Patrikhane sorununa gelince; 1453'te İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmet, İstanbul Patrikhanesi'nin etkinliklerini sürdürmesine izin vermesinin yanı sıra, Patrikhane'ye bazı ayrıcalıklar da tanımıştı. Bu ayrıcalıklardan yararlanan Patrikhane, bir yandan da siyasi etkinliklere girişmişti. Bu nedenle Lozan Antlaşması sırasında Patrikhane'nin İstanbul'daki varlığı artık siyasetle uğraşmaması koşuluyla kabul edilmişti (97). Patrikhane konusunda Türkiye ve Yunanistan arasındaki gerginlik, 1930 yılında imzalanan dostluk anlaşması çerçevesinde giderilmiştir.

Atatürkçülerin gözünde İtalya, daima sakınılması gereken işgalci ülkelerden biri olmuştur. İtalya'nın Anadolu'ya saldırması olasılığı düşüncesiyle Türkiye, 1928'de bu ülkeyle bir tarafsızlık, uzlaşma ve hakemlik anlaşması imzalamıştır. Bunun yanı sıra Atatürkçüler, Balkan ülkeleriyle işbirliği içinde, İtalya'nın yayılmasını engellemek amacıyla bir Balkan İttifakı'na doğru yönelmişlerdir.

Atatürkçüler 9 Şubat 1934 tarihinde Atina'da, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya arasında Balkan Paktı'nı imzalamışlar, bu pakta girmeyi arzu etmeyen Bulgaristan'la 1933'te Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Anlaşması'nı gerçekleştirmişlerdi. Böylelikle Türkiye, Balkanlar'da uzun bir barış dönemini sağlamayı öngörmekteydi. Türkiye'nin dış politikada izlediği ulusçuluk hareketi, kendi ulusal sorunlarıyla sınırlı olup, komşu ülkelerin egemenlik haklarına titizlikle saygılıydı. Kaldı ki o dönemde komşu ülkelerdeki Türk azınlıklar baskı altında yaşamaktalardı. Norbert de Bischoff bu baskı siyaseti konusunu şöyle yorumlamaktadır: "Ankara'nın komşu ülkelerde uygulanan baskı siyasetini ulusal bir dert olarak saymadığını bile söyleyebiliriz. Çünkü bu baskı siyaseti sonucunda Türkiye'ye yönelik göçler, Türk

97. Şevket Süreyya AYDEMİR, a.g.e., 3. cilt, s. 342.

ırkının nüfusunu ve Türk devletinin gücünü artırmaktaydı" (98). Türklerin nüfusu oldukça hızlı biçimde artmaktaydı. Türkiye'nin 1927 nüfus sayımında 13.5 milyon olan nüfusu, 1934'te 16 milyona ulaşıyordu.

Türkiye Doğu'da yalnızca Ruslarla değil, İran ve Afganistan'la da iyi komşuluk ilişkileri içerisindeydi. Benoist-Méchin, Türkiye'nin İran ve Afganistan'a bölgesel bir uzlaşma örneği ile yakınlaşmasının, ileride Turan ülkeleri konfederasyonuna yol açabileceğini önc sürerek, bu savını kanıtlamak için Atatürk'ün Sovyetler Birliği hakkındaki görüşlerini hatırlatmaktadır: "Dünya bir gün, Asya'nın derinliklerinde hâlâ uykuda kalan ve farkedilmeyen bu imparatorluğun uyandığını ve harekete geçtiğini şaşkınlık içinde izleyecektir" (99). Benoist-Méchin'e göre Atatürk, Sovyetler Birliği'nde var olan Azerbaycan, Türkistan gibi Türk kökenli Cumhuriyetlerin bir gün Türkiye'nin Arap ve Hıristiyan ülkelerinden ayrıldığı gibi, hiçbir yakınlıkları bulunmayan Rus, Hint ve Çinli komşularından koparak bağımsız olacaklarına inanmaktaydı. Türkiye işte o zaman yeterince gelişmiş bir düzeye ulaşarak, bu bağımsızlık hareketinde yol gösterici ve etkin bir rol oynamalıydı (100). Gerçekten de Türkiye, Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra Türk kökenli bağımsız devletlere yönelik bir yol gösterici görevi üstlenmiştir.

1933 yılındaki Türk-Sovyet ilişkileri Boğazlar konusunda ortak bir görüşün oluşturulmasını sağlamıştı. Boğazların Lozan Antlaşması'ndan sonra silahsızlandırılması Türkiye'yi tedirgin ederken, Boğazlardan geçişin yeniden düzenlenmesi için Lozan Antlaşması'nda taraf olan ülkelere çağrıda bulunmuş ve 20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö'de yapılan bir sözleşmeyle Boğazlar üzerindeki tam egemenlik hakkını elde etmişti (101). Norbert de Bischoff Türk-Rus ilişkilerini şöy-

98. Norbert de BISCHOFF, a.g.e., s. 229.
99. BENOIST-MECHIN, a.g.e., s. 403.
100. A.g.e., s. 403-404.
101. Prof. Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR, "1919-1938 yılları arasında Türk Dış Politikası". in Türk Dış Politikası 1919-1965, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1969, s. 134-136. Lord KINROSS, a.g.e., s.724. Alexandre JEVAKHOFF, a.g.e., s. 439.

le yorumlamaktadır: "İki ülke arasında mantıklı nedenlere ve sağlam bir temele dayanan, süreklilik taşıyan sıkı bir dostluk sağlanmıştı. Bu iyi ilişkiler ancak Rusların, İstanbul ve Boğazlar üzerinde Ortodoks ve Slavların egemenliğini hedefleyen, dini amaca yönelik Pan-Slav emperyalizmi siyasetine yeniden dönüşüyle bozulabilirdi" (102): Türkiye, İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etme girişimi ve Doğu Akdeniz'de üstünlük sağlamak ihtirası karşısında İran ve Irak'la bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşma 8 Temmuz 1937'de Afganistan'ın da katılmasıyla Sadabad Paktı olarak güçlenmişti.

1936 yılında Fransa, Suriye'nin bağımsızlığına yönelik süreci başlatmaya karar verdiği zaman, Türkiye, Hatay sorununun ivedilikle çözümlenmesi gereğini düşünmüştü. Hatay sancağı, 27 Kasım 1919 tarihinde işgal güçlerince oluşturulmuş yapay bir yönetim biçimiydi. 1924 yılı sayımına göre halkın yüzde 37'sini Türkler, yüzde 28'ini Aleviler, yüzde 21'ini Şiiler ve yüzde 11'ini Araplar oluştururken, Alevilerin de haklarını koruyan Sünni Türkler, en önemli azınlığı temsil etmekteydi (103). Atatürkçülerin Fransa ile yaptıkları 20 Ekim 1921 tarihli Ankara anlaşması, Hatay bölgesine özel bir statü tanımıştı. Ancak Suriye'nin ileride bir devlet olarak kurulması Hatay'ın varlığını tehdit edecekti (104). Fransa, Hatay sorununda uzlaşmacı bir tutum izlemişti. Alexandre Jevakhoff, Fransa'nın tutumunu, Mustafa Kemal Atatürk'e yapılan bir veda jesti olarak yorumlamaktadır (105). Ancak bu uzlaşıcı tutum daha çok siyasi zorunluluklardan kaynaklanmaktaydı. Atatürkçüler ise daha ileride Türkiye'ye bağlanabilecek olan bağımsız bir Hatay'ı öngörmekteydiler. Türkiye 1934'ten itibaren Hatay'daki Atatürkçülük yanlılarını doğrudan desteklemiş ve 1936 Temmuzu'nda Boğazlar sorununu çözümler çözümlemez Hatay sorununa

102. Norbert de BISCHOFF, a.g.e., s. 439.
103. Stéphane YERASIMOS, Le Sandjak d'Alexandrette: formation et intégration d'un territoire, in Revue de l'Occident Musulman et la Méditerranée, 1988, s. 204-209.
104. Şevket Süreyya AYDEMİR- Tek Adam, 2. cilt, a.g.e.., s. 432. Prof. Jacques THOBIE, "Le Nouveau cours des Relations franco-turques et l'Affaire du Sandjak d'Alexandrette, 1921-1939, in Annales du Levant, no. 1, s. 98-130, ayrıca bakın: Prof. J. THOBIE, La France et l'Est... a.g.e., s. 613-637.
105. Alexandre JEVAKHOFF, a.g.e., s. 451.

eğilmişti. Türk Basını 2 Kasım 1936'da Atatürk'ün özel emriyle oluşturulan ve 30 Kasım 1936'daki Suriye seçimlerini boykot ettiren "Hatay Egemenlik Komitesi'nin" etkinliğini desteklemekteydi (106). Fransızlar bir yandan Orta-Doğu'daki çıkarlarını korumak, öte yandan Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olmak arzusu arasında kalmışlardı. Bu durumda Hatay sorununu Milletler Cemiyeti'ne bırakmayı tercih etmişlerdi. Milletler Cemiyeti 29 Mayıs 1937 tarihli anlaşmayla, Hatay hükümetine içeride bir otonomi tanımış, 4 Temmuz 1938'de ise bölgede Türk-Fransız askerlerinin bulundurulmasını öngörmüştü. Sonuçta Hatay Meclisi, seçimlerden sonra, 13 Ağustos 1938'de Cumhuriyet ilan etmişti.

Olayların gelişmesi, Atatürk veya İnönü'ye verilecek bir ödünün çok ötesinde, zorlu görüşmelerle geçmişti. Dışişleri Bakanı Saracoğlu ile Genel Sekreter Menemencioğlu işbirliği içinde etkin ve başarılı bir siyaset izlerken, Fransızlar kendi aralarında bölünmüşlerdi. Fransa'nın Orta-Doğu Yüksek Komiseri Gabriel Puaux temelde uzlaşmaz bir siyaset izlerken, Ankara'daki Fransız Büyükelçisi René Massigli, Dışişleri Bakanlığı'nın eski siyasi işler müdürü olarak, en gerçekçi çözüm olan, Hatay'ın Fransa'nın çıkarlarının korunması koşuluyla ayrılması savını desteklemekteydi (107). Fransa'da ise her türlü ödün verilmesine karşı çıkan sert eleştiriler yoğunlaşmaktaydı; Louis Marin'in Cumhuriyetçi Federasyonu, Şarkiyatçı Jean ve Jerênce Tharaud ile Akdeniz Komitesi Başkanı Senatör Gustave Gautherot'un yanı sıra (108) Fransa-Suriye Dairesi Komite Başkan Yardımcısı Paul du Véou da ateş püsküren yergilerini değişik anlatımlarla ortaya koyuyordu. "Atatürkçü diktatörlüğün Tanrısız düzeni; Komünist doktrinler; Masonluk; Türk ırkçılığı; Ermeni azınlığı koruma gereği vb." (109). Ancak bütün bu eleştiriler, gerçekler karşısında sonuçsuz kaldı. Bir yan-

106. Stéphane YERASIMOS, a.g.e., s. 206-207.
107. René MASSIGLI, La Turquie devant la guerre. Mission à Ankara. 1939-1940. Paris, 1964. Prof. Jacques THOBIE, "Le Nouveau cours...", a.g.e., s. 629-631
108. Prof. Jacques THOBIE, a.g.e., s. 629.
109. Paul du VEOU, Le désastre d'Alexandrette, 1934-1938. Baudinière, Paris, 1938, s. 9, 13-14, 47-49, 58, 125-139. Paul du VEOU, Chrétiens en péril au Mossadagh! (Hatay'da yapılan anket), Paris, Baudinière, 1939, s. 19, 163-179.

dan Massigli'nin belirttiği gibi Fransızların gücü Hatay'da giderek azalmaktaydı. Bununla birlikte Fransa ve Büyük Britanya Akdeniz'de güveni sağlamak için Türkiye'nin işbirliğine gereksinim duyuyorlardı. Bu bağlamda Almanya'nın, Türkiye ile 1939 Ocak ayında gerçekleştirdiği mal mübadelesi anlaşmasıyla giderek artan çıkarlarını farkeden Fransızlar, Türkiye'ye önemli bir iktisadi ve mali yardımın yapılmasına ses çıkarmamışlardır (110). Nitekim Fransa'nın Hatay'da kendi çıkarlarına ve varlığına son veren anlaşma bildirisini, 23 Haziran 1939 tarihinde imzalaması, Hatay'ın dışında Türkiye'ye verebileceği başka bir ödünü olmadığını göstermekteydi.

Atatürkçülerin izledikleri başarılı siyaset sonucunda, SSCB ve Almanya ile ilişkiler gelişmiş, önemli mali çıkarlar elde edilmiş, 23 Haziran 1939'da ise Hatay, Fransa'dan tamamen ayrılmıştı. Atatürkçüler, 19 Ekim 1939'da Avrupa'daki ihtilafa karışmak istemedikleri için uygulamada hiçbir etkisi olmayan bir Fransız-İngiliz ittifakı imzalamışlardı (111).

Atatürk'ün, 10 Kasım 1938'de ölümü yurtdışında önemli yorumlara yol açmıştı. Türkiye gösterdiği gelişmeyi Atatürk'süz sürdürebilir miydi? Atatürkçü devrimlerin geleceği ne olacaktı? Atatürkçü önderler arasındaki anlaşmazlıklar ülkede iç sorunlar yaratacak mıydı? Türkiye, Atatürk'ün tartışılmaz gücüyle oluşturulan dış politikayı sürdürebilecek miydi? Sonuçta Atatürk gibi üstün ve etkin bir liderden sonra, Türkiye ulusal birliğini ve başta laiklik ilkesi olmak üzere bağımsızlığını koruyabilecek miydi?

Atatürk yaşamının son günlerinde kendi kendine aynı soruları sormuştu. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın gelişini öngörmüştü: "Çok yakında bir dünya savaşı çıkacak. Hitler ve Mussolini gibi bazı serüvenciler, dünyayı kana ve ateşe boğacaklar. Kuvvetler dengesi değişecektir. İşte bu savaş sırasında Türkiye hiçbir hata yapmamalıdır" (112)

110. Prof. Jacques THOBIE, "Le Nouveau cours...", a.g.e., s. 631-634.
111. Prof. Jacques THOBIE, a.g.e., s. 104-105. Jean-Baptiste DUROSELLE, a.g.e., s. 436-439. bakın: Isaac LIPSCHITS, La Politique de la France au Levant, 1939-1941, Paris, 1962, René MASSIGLI, La Turquie devant la guerre, 1. cilt, Paris, 1964, 236. Ali Fuat CEBESOY, a.g.e., 2. cilt, s. 252-253.
112. Ali Fuat CEBESOY, a.g.e. 2. cilt, s. 252-253.

Türkiye'nin 1938 yılındaki dış politikası, hepsi birbirinden ayrı bir güç olan komşularıyla, çeşitli sözleşme ve anlaşmalar gerçekleştirmiş ve ülkenin çevresinde bir barış kuşağı yaratmıştı. Böylelikle Osmanlıların son döneminde imparatorluğa karşı isyan ve savaş halinde olan Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Sovyetler Birliği, İran ve Irak şimdi artık Türkiye'nin dostları olmuşlardı.

Böylelikle Atatürkçüler diğer yabancı ülkelerin güvenini kazanmışlardı. Musul olayında ve Şeyh Sait isyanı sırasında Türkiye'ye çok büyük güçlükler çıkaran Büyük Britanya bile sonunda Atatürkçülerin bağımsız ve bağlantısız dış siyasetini kabul etmişti. Atatürk için düzenlenen cenaze törenine katılan Büyük Britanya Kralı'nın temsilcisi Sir William Birdwood, süslü üniforması ve beyaz tüyler dikilmiş üçgen şapkası yanı sıra, elinde Mareşal asasını tutarken, peşinden gelen 150 İngiliz askeri ile birlikte, kendisini 1915 Çanakkale Savaşı'nda yenilgiye uğratan kahramana saygı duruşunda bulunmaya gelmişti (113).

Bu anlamlı katılım, İngilizlerin, Atatürkçülerin Musul sorunundan itibaren herhangi bir çatışmaya yer vermeksizin izledikleri gerçekçi siyasete duydukları saygının bir simgesi sayılabilir.

Atatürk'ten Sonra İzlenen Siyaset

Atatürk'ün ölümünden sonra yerini alacak olan liderin, Atatürkçü Paşalar arasından seçilmesi kaçınılmazdı. Bu bağlamda Başbakan Celal Bayar, Genelkurmay Başkanı görevini kesintisiz olarak korumuş olan Mareşal Fevzi Çakmak'ı cumhurbaşkanlığına önermişti. Bu adaylığı Kılıç Ali, Recep Peker ve Şükrü Kaya gibi Atatürkçüler de desteklemişlerdi.

Bununla beraber Fevzi Çakmak, orduyu terketmek istemediğini bildirmişti (114). TBMM sonuç olarak, 11 Kasım 1938 tarihinde oybirliği ile en etkin tek aday durumundaki eski Başbakan İsmet İnönü'yü, ikinci Cumhurbaşkanı seçmişti.

---

113. Alexandre JEVAKHOFF, a.g.e., s. 459-460.
114. Şevket Süreyya AYDEMİR, İkinci Adam, a.g.e., s. 23.

TBMM, 26 Aralık 1938'de Atatürk'e "Ebedi Şef" unvanını verirken, 29 Mayıs 1939'da da İsmet İnönü'yü "Milli Şef" ve yaşamının sonuna değin CHP'nin Başkanı ilan etmişti. Böylelikle Atatürkçüler, demokrasi yanlılarına karşı birlik içinde kalmak istediklerini ortaya koymuşlardı. Atatürkçülerin 1938'deki durumları üzerinde ayrıntılı bir inceleme yapıldığında, gerçekleştirmiş oldukları tüm devrimlere karşın, toplumda azınlıkta kaldıkları ve siyasi iktidarı sürekli olarak ellerinde tutmalarının demokratik kurallarla bağdaşmamış olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Atatürk'ün ölümü, Atatürkçülüğün geleceği üzerine kaygılar yaratmıştı. Bu izlenim, ülkede gerçekleştirilen tüm ilerici atılımları Atatürk'ün güçlü kişiliğine bağlamak, onu Tek Adam olarak göstermekten kaynaklanıyordu. Böylelikle diğer Atatürkçü önderler ve altı yüzyıllık alışkanlıklarına karşın Atatürkçü devrimlere uyum sağlamak isteyen halkın çoğunluğu gözardı ediliyordu. İşin en kötüsü ise yüzyıllarca tek bir hükümdara alışmış olan halkın, diğer Atatürkçü önderlerin, özellikle genç Atatürkçülerin yeteneklerinden kuşku duymalarıydı. Bu kuşku Atatürk'ün ölümünden sonra duyulan siyasi karamsarlığı artırmaktaydı.

Daha önceki bölümde vurguladığımız gibi, Atatürk 1930 yılından itibaren iç politikanın büyük bir bölümünü Başbakan İnönü'ye bırakmış, önemli kararların alınması söz konusu olduğunda da, dış politika alanında müdahalelerini sürdürmüştü. Atatürk, Falih Rıfkı Atay'ın da belirttiği gibi, 1936'da başlayan hastalığı nedeniyle, eleştirilere karşı takındığı hoşgörüyü kaybetmeye başlamıştı (115). Nitekim Atatürk kendisini, hükümetin içişlerine karışmak ve siyasi sorumlularla yarı resmi toplantılar yapmayı tercih etmekle eleştiren İnönü'ye karşı artık hoşgörüsünü kaybetmişti. Bu nedenle 1937'de Atatürk'ün Başbakanlığa, İnönü'yü uzaklaştırıp Celal Bayar'ı getirmiş olması, mantıktan çok duygularına kapılarak aldığı bir karardan kaynaklanmıştı.

Sonuçta Atatürkçü devrimlerin geleceği, artık yalnızca Atatürk'ün kişiliğine değil, Atatürkçü fikirleri bir dogma haline getiren genç Ata-

115. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1984, s. 484.

türkçülerin varlığına bağlı kalmaktaydı. Genç Atatürkçüler özellikle memur, subay ve aydınlardan oluşuyorlardı. Genç Atatürkçüler inançlı ve kararlı olarak Atatürkçülüğü resmi bir ideoloji haline getirmişlerdi. Bu ideoloji, Türk ulusunun çağdaşlaşma sürecini izlemesinin temel koşulu sayılmıştı. Atatürkçü Türkiye, 15 yıl içinde ülkede istikrar sağlamış, dışarıda ise saygınlık kazanmıştı. Genç Atatürkçü yöneticilerin, Anadolu'nun birliğini koruyarak, devrimlerin gerçekleştirilmesini sürdürmekten başka seçenekleri kalmamıştı. Cumhurbaşkanı seçilen İnönü, diplomatik bir davranışla, Atatürkçüler arasında ayrım yaratmamak amacıyla Celal Bayar'ı başbakanlık görevinde tutmuştu. Bununla beraber İnönü'nün devletçi siyasetine karşı, liberal bir siyaset gütmek isteyen Celal Bayar, 25 Ekim 1939'da istifasını vermiş, yerine Atatürk'ün eski arkadaşlarından Refik Saydam getirilmişti.

İnönü, Celal Bayar'ın istifasına karşın, Atatürkçülerin birliğini sağlamakta başarılı olmuştu. Bu amaçla muhalefet yanlısı Atatürkçü paşalardan, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Fethi Okyar'ı, 1939'dan itibaren milletvekili olarak TBMM'ye sokmuştu. Sürgün edilen gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın da milletvekili olmuştu. Muhalif Atatürkçülerin, Atatürk sonrası dönemde Atatürk'e karşı hiçbir eleştiride bulunmamaları ilgi çekici bir durumdur. Bu Atatürkçü önderlerin hükümetle işbirliği içinde, Türkiye'nin ilerlemesi ve birliğini sağlamak amacıyla çalışmaları, onların 1926 yılında İstiklâl Mahkemeleri'nce suçlanmalarının ne kadar yersiz olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

Demokrasiye Doğru

İkinci Dünya Savaşı sonlarında yapılan San Fransisko Konferansı'nda (25 Nisan 1945) Türk Heyeti, siyasi yaşama çok partili bir dönemi getireceğini bildirmişti (116). TBMM'de Celal Bayar'ın yönettiği küçük bir muhalefet grubu oluşmuştu. İstanbul'da Vatan ve Tan

116. Cemil KOÇAK, "Türkiye Tarihi (1923-1950)" in Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye, İstanbul, 1992, s. 85-154.

gazeteleri, demokrasi yanlısı yayımlar yapıyorlardı. Ancak halktan demokrasiye yönelik hiçbir önemli baskının gelmediğini belirtmeliyiz. Yeni bir muhalefet partisinin kurulması aşamasında, İnönü, Atatürk'ün 1930'da kurdurduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı örnek alarak tarihi bir görev üstlenmek istemişti. Üstelik kurulacak yeni muhalefet partisinin üyeleri İnönü'ye karşı olanlardı. Örneğin muhalefet partisinin dört kurucusu (Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü) ile birlikte Emin Sazak, Hikmet Bayur ve Recep Peker hükümet güven oylaması sırasında ilk kez "hayır" oyu kullanmışlardı. Sonuçta bu muhalefet hareketini 1930'da Atatürk'ün yarattığı muhalefetle tam olarak karşılaştıramayız. 1925'te otoriter rejime karşı gelmek için Paşalar tarafından kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile yeni kurulan muhalefet hareketi arasında ise tam bir benzerlik bulunmaktadır. Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan yayımladıkları ortak bir bildiride, Türkiye'nin dünyada serbest seçimlere dayalı demokratik yola doğru kaydedilen gelişmelere daha fazla kayıtsız kalamayacağını vurgulamışlardı (117).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Batılı demokrasilerin oluşturdukları siyasi örnek Atatürkçüleri etkilemişti. Sonunda Türkiye'de oluşan demokratik atılım, halktan çok, TBMM, hükümet ve özellikle Cumhurbaşkanı'ndan kaynaklanmaktaydı. Batılıların etkisi ise otoriter rejime yönelik doğrudan diplomatik etkiydi. Yüzyıllarca düşman komşu ülke sayılan Sovyetler Birliği'nin, 1945'te Doğu Anadolu ile Boğazlar üzerindeki toprak isteklerini içeren bir nota göndermesinden duyulan kaygı ise ayrı bir unsur oluşturmuştu.

Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurmuşlardı. Muhalefet partisi, ekonomide özel kesimi savunuyor, temel hak ve özgürlükler üzerinde duruyor ve halkın doğrudan oy vermesine dayalı serbest seçimleri öneriyordu. Bu arada CHP içinde de, İnönü'nün Milli Şef olarak yaşam boyu Başkan olması kararı gibi, çeşitli maddeler değiştirilmiş, başkanın dört yılda bir seçilmesi kuralı getirilmişti. Siyasi parti ve dernek-

117. Cemil KOÇAK, a.g.e., s. 137.

lerin kurulmasını yasaklayan yasa kaldırılmış, serbest ve doğrudan yapılan seçim düzeni kabul edilmişti. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, daha önce 1926 ve 1930'da kurulan siyasi partilerin yaratmış oldukları sorunlara karşın, geçmiş olaylardan ders alarak, yeni muhalefet partisinin kuruluşunda ısrarlı davrandığını belirtmek gerekir. Üstelik İnönü demokrasiye geçişle birlikte, Cumhurbaşkanlığı'ndan ayrılacağını ve Atatürkçü partinin muhalefete düşeceğini önceden hesaplayarak hareket etmekteydi.

21 Temmuz 1946'da yapılan seçimler, 395 milletvekili çıkaran CHP'nin zaferi ile sonuçlanmıştı. Demokrat Parti sadece 66 milletvekili elde etmiş, ayrıca dört bağımsız milletvekili seçilmişti (118). Türk siyasi tarihinde ilk kez Cumhurbaşkanlığı'na ikinci bir aday gösterilmişti. Demokrat Parti'nin cumhurbaşkanı adayı Mareşal Fevzi Çakmak'tı. Demokrat Parti temelde sivil Atatürkçülerden oluştuğu ve CHP'nin askeri kadrosunu hedef aldığı halde, Cumhurbaşkanlığı'na eski bir subayı aday göstermişti. Sonuçta Cumhurbaşkanı seçilen İnönü, Kâzım Karabekir'i TBMM Başkanlığı'na seçtirerek onurlandırmıştı.

İnönü, demokrasiye aşamalı olarak geçmek istiyordu. Ancak ülkede bu alanda yeterli deneyimin bulunmaması ve Demokratların kışkırtıcı davranışlarda bulunmaları üzerine partide çok sert çatışmalar başlamıştı. Menderes 10 Ocak 1947 tarihinde TBMM'deki konuşmasında CHP'yi şöyle eleştirmekteydi: "Devletin partisi, devlet kılıcını kullanmış, hükümet arabasına binmiş, cansız ve idealsiz bir kadrodan ibaret kalmıştır" (119).

Oysa 1930'da, CHP'nin Aydın temsilcisi olan Menderes, 1947'de iktidarın sert tepkisini çekmemek için daha ihtiyatlı olmalıydı (120). Nitekim İnönü, 12 Temmuz 1947 tarihli bildirisinde her iki partiyi ılımlı bir tavır takınmaya davet ederken, demokratikleşme sürecinde uy-

118. Demokrat Parti, siyasi iktidarı seçimlere hile karıştırmakla suçlamıştı. Bakın: Orhan Cemal FERSOY, Adnan Menderes, İstanbul, 1971, s. 163. Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Jean LESCUYER, seçimlerin tamamen serbest bir şekilde yapıldığını söylemenin pek doğru olamayacağını vurgulamaktadır: Fransa Dışişleri Arşivleri, Avrupa (1944-1960), Türkiye, Seri 36, 19 Mayıs 1950 tarihli rapor, s. 154.
119. Şükrü ESİRCİ, Menderes Diyor ki, İstanbul, 1967, s. 37.
120. Orhan Cemal FERSOY, Adnan Menderes, İstanbul, 1971, s. 55.

gun bir ortam yaratmaya çalışmıştı. Başbakan Recep Peker ise CHP'nin bu gidişle iktidarı kaybedeceğini gördüğünden, muhalefete karşı daha sert tavır alınmasından ve ödün verilmemesinden yanaydı. Ancak İnönü de bu gerçeği görmekle birlikte, muhalefetin yaşaması yönünden kesinlikle kararlı kalmış ve bu nedenle Başbakan'ın istifasını kabul etmekten çekinmemiştir. İnönü, CHP'nin ılımlı milletvekillerinden güç alarak, muhalefete karşı hoşgörülü kalınması için gerekli olan tüm yetkisini ortaya koymuştu. CHP'nin içinde İnönü'nün bu ılımlı siyasetini uygun bulmayan ve sertlik yanlısı olanlar ise dışlanmışlardı. Bu nedenle Recep Peker, İnönü'ye karşı gelemeyeceğini anlayınca CHP'nin 17 Kasım 1947'de yapılan kongresinde siyasi yaşamdan ayrılmıştı.

Bu arada CHP'nin tarihi ve sanat değeri olan türbelerin yeniden açılmasına izin veren bir yasa tasarısını TBMM'de onaylaması üzerine, Nurcular, CHP'yi desteklemeye başlamışlardı. Fransa Büyükelçisi Jean Lescuyer bu olayı şöyle yorumlamaktadır: "Yöneticiler, yeni nesillerde tarih bilincini uyandırmak amacıyla, Atatürkçü önder kadronun gerçekleştirdiği devrimci ruhu çiğnemekteydi" (121).

İnönü'nün Önemli Etkisi

1930 yılında kurulan Cumhuriyetçi Serbest Fırka'ya karşı sert bir tavır takınan İnönü'nün, bu kez sürdürdüğü ılımlı tutumu, demokrasiye geçişte önemli bir etken oluşturmuştur. Demokrasiye geçiş döneminde İnönü'nün rolü, muhalefette yer alan tüm milletvekillerinin etkisinden daha güçlü olmuştur. Gerçekten de Demokratların, TBMM'de kabul edilmesini istedikleri demokratik haklar, bu konuda ılımlı davranan ve gerekli ödünleri veren CHP sayesinde onaylanmıştır. Bu aşamada partiler arasındaki mücadele arka plana itilmiştir.

Demokrasiye geçiş mücadelesinde önemle belirtilmesi gereken bir konu ise, tüm mücadelenin Atatürkçü milletvekilleri tarafından ta-

121. DİB Arşivleri, Türkiye, Seri 36, Büyükelçi LESCUYER'den Bakan SCHUMAN'a gönderilen 8 Mart 1950 tarihli rapor, s. 2.

mamen TBMM içinde verilmiş olmasıdır. Atatürkçüler, devrimci süreç doğrultusunda demokrasiyi çağdaşlaşmanın temel koşulu olarak görenler ve Atatürkçülüğün varlığını koruması için otoriter bir rejimin sürdürülmesi gereğine inananlar olarak, ikiye ayrılmışlardı. Sonuçta demokrasiye geçiş dönemi hemen hemen halka başvurmaksızın ve halkın katılımı olmaksızın başlatılmıştı.

Demokrat Parti'den ayrılan ve hükümete karşı daha sert bir tavır alınmasını isteyen bir grup milletvekili 20 Temmuz 1948 tarihinde, Millet Partisi'ni kurmuştu. Bu partiye geçen Fevzi Çakmak, paşalar arasında ortaya çıkan siyasi tartışmaların kaynağını oluşturmuştu (122). Bu bağlamda Fevzi Çakmak, kişisel düşmanlıklarının birikimi içinde doğrudan İnönü iktidarını hedef alan sert eleştirilerde bulunmuştu: "Vatanımız bir uçuruma sürüklenmektedir; halk egemenliği hep boş bir sözcük olarak kalmıştır. Devleti ele geçiren bir grup, ülkeyi istediği gibi yönetmektedir (...) Biz hükümeti ulusun efendisi değil, hizmetkârı yapacağız" (123). Muhalefetin İnönü'ye yönelik saldırıları giderek yoğunlaşmış ve yayılmıştı. Muhalefet gazetelerinde İnönü, Atatürk'ün itibarına göz dikmek ve orduyu kişisel siyasetine alet etmekle suçlanmaktaydı (124). Siyasetçilerin ve basının giderek artan baskısı sonucunda, İnönü demokratikleşme sürecini hızlandırmıştı.

Muhalefet partileri ise demokratikleşme sürecinin kesilmemesi için her türlü araca başvurarak hükümeti etkilemeye çalışıyorlardı. Demokrat Parti milletvekili Hasan Polatkan, 9 Aralık 1948'da hükümetin Kürtlere yönelik siyasetini eleştirmekten çekinmiyordu. Bu sırada SSCB, Azerbaycan radyosu aracılığı ile Kürtleri Türklere, İran ve Iraklılara karşı kışkırtmaktaydı (125).

Bu sırada ise Hasan Saka hükümeti istifa etmiş, eski Cenevre Yüksek Okul mezunu ve İlahiyat Fakültesi profesörü Şemsettin Gü-

122. Cemil KOÇAK, a.g.e., s. 152.
123. DİB Arşivleri, Avrupa, Türkiye, 35. seri, Büyükelçi Gaston MAUGRAS'dan Bakan G. BIDAULT'ya gönderilen 27 Temmuz 1948 günlü rapor, s. 14-15.
124. A.g.e., 35. seri, 8 eylül 1948 günlü rapor, s. 21.
125. A.g.e., 35. seri, Büyükelçi LESCUYER'den, Bakan R. SCHUMAN'a gönderilen, 26 Aralık 1948 tarihli rapor, s. 85-86.

naltay, ülkede eski döneme özlem duyan İslamcı kitlelere uygun bir aday olarak, Başbakanlığa getirilmişti. Fransa Büyükelçisi Lescuyer bu atama konusunu şöyle yorumlamaktadır: "Başbakan Şemsettin Günaltay, sahip olduğu kusursuz yetenekleriyle bu göreve uygun görünmekle birlikte, göstermelik olarak seçilmişti. Bununla beraber uygulamada gerçek Başbakanlık görevini, Başbakan Yardımcısı Nihat Erim yürütmekteydi" (126). CHP, 1950 genel seçimlerinin hemen öncesinde, halk yığınlarının dini duygularından yararlanmak yolunu seçerken, Demokrat Parti'nin bu alanda daha büyük ödünler verdiğinin bilincindeydi. İnönü, uyguladığı bütün gücüne ve sahip olduğu yetkiye karşın, iç siyasette demokratik yenilikleri sürdürmek zorundaydı. Üstelik dış siyasetle Türkiye'nin kabul etmeye başladığı Amerikan yardımı, demokratik yeniliklerin gelişmesini gerektiren başka bir unsuru oluşturmaktaydı. Ancak iktidarı kaybedeceği olasılığının giderek arttığını farkeden İnönü, Atatürkçü ilkelerin yozlaştırılmasına yol açabilecek yöntemleri de uygulamaktan geri kalmamıştı. Bu konuda verilen en önemli ödün laiklik ilkesi üzerinde olmuştur. Başka bir açıdan bakıldığında, İnönü'nün Atatürkçü ilkeler konusunda verdiği ödünler, halk egemenliği kuralına uygun görünmekteydi.

Demokrasinin Gerçekleşmesi

Türkiye gerçek demokrasi aşamasına, çoğunluk sistemine dayalı serbest genel seçimlerin 14 Mayıs 1950'de gerçekleşmesiyle ulaşmıştır. CHP 27 yıllık tartışmasız egemenliğinden sonra oyların %39.9'unu alarak, yalnızca 69 milletvekili çıkarırken, Demokrat Parti ezici bir zafer kazanarak 408 milletvekili elde etmişti (127). CHP'nin aldığı oy sayısı her ne kadar gözardı edilemeyecek bir sayı ise de, seçim yasasındaki çoğunluk sistemi nedeniyle milletvekili sayısı oldukça azalmıştı. Uzun bir süre, halk için halkın çoğunluğuna karşı bir yönetimi uy-

126. A.g.e. 37. seri, s. 107.
127. Mükerrem SAROL, Bilinmeyen Menderes, I. cilt, İstanbul, 1983, s. 111 (CHP, 3.175.614 oy, Demokrat Parti ise 4.241.393 oy almıştır).

gulayan CHP'ye, halkın yüzde 60.1'i karşı çıkmış ve CHP azınlık partisi durumuna gelmişti. Terakkiperver Cumhuriyet Partisi 1925'de, Atatürkçü devrimcilerin uygulanıp uygulanmayacağı konusunda bir halkoylaması yapılmasını öngördüğünde, CHP, halk için gerçekleşen devrimlerin onaylanmasına karşı çıkmıştı. Demokrat Parti ise 1950'de halk egemenliği iradesini demokratik bir yolla ortaya koymuştu.

İnönü'nün izlediği ılımlı siyaseti iki nedene dayandırabiliriz. Bir yandan Atatürkçüler, 1922'den 1930'a kadar gerçekleştirdikleri devrimlerden sonra, 1930'da kurdukları Cumhuriyetçi Serbest Fırka olayında olduğu gibi, bu kez Batılı ülkelerin etkisi altında kalarak göreceli bir demokratikleşme yoluna girmişlerdi. Öte yandan İnönü, Lozan Konferansı'ndan itibaren demokrasiye geçişe yönelik olumlu görüşler edinmişti. Ancak İnönü bu görüşlerini ortaya koymak için 1945'ten sonra oluşan uygun ortamın gelişmesini bekleme zekâsını göstermişti. Bu sırada Fransa Büyükelçisi Jean Lescuyer, Bakan Robert Schuman'a gönderdiği 17 Kasım 1950 tarihli raporunda, demokratikleşme lehinde geçerli başka unsurları ortaya koymaktadır. "İkinci Dünya Savaşı biter bitmez parlamentoda yoğun bir muhalefet başlamıştı. Hükümet bu konuda pek fazla çaba göstermiyordu. Sonuçta Cumhurbaşkanı, geleceğe yönelik kaygılarıyla rejimde değişiklik yapma gereksinimi duymuş, yeni siyasi partilerin kurulması, 1946 seçimlerinde yeni bir yöntem uygulanması, ileride Senato'nun kurulması gibi değişikliklere gitmişti. Bu unsurlara ayrıca dışarıdan Türk hükümetine karşı doğrudan yapılan bir baskıyı da eklemeliyiz. Totaliter bir rejim uygulayarak Amerikan yardımı istenemezdi. Türkiye başta ABD kamouyu olmak üzere dünyaya demokrasi yolunda dev adımlarla ilerlediğini göstermek zorundaydı" (128).

Demokrasiye geçiş döneminde, halkın tepkisi söz konusu olmamış ve şiddete başvurulmamıştı. Bununla beraber Atatürkçü devrimlere asla dokunulmaması için İnönü'nün koyduğu koşula ilişkin sorunların çıkma olasılığı fazlaydı. Çünkü halkın kendi iradesini doğrudan

128. DİB. Avrupa 1944-1960. Türkiye 56-60-36. seri. Büyükelçi LESCUYER 'den Bakan SCHUMAN'a gönderilen 17 Kasım 1950 günlü rapor. s. 153-154.

kullanması gerçeği karşısında devrimlerin dokunulmazlığına getirilen yasaklar da sınırlanmış olacaktı.

Demokrat Parti, Celâl Bayar'ı Cumhurbaşkanlığı'na, Adnan Menderes'i de Başbakanlığa getirmişti. Aslında Demokrat Parti, Atatürk devrimciliğini korumakta kararlı milletvekillerinden oluşmaktaydı. Ancak Demokrat Parti'yi iktidara getiren halk kesimlerinin amacı pek belirli değildi. Üstelik halk demokrasiye geçmek için büyük bir mücadele vermemişti.

Bu sırada daha önce demokrasi yanlısı Atatürkçülerin arasında yer alan Menderes, kaygı verici bir siyaset uygulamaya başlamıştı. Menderes 6 Haziran 1950'de ani bir kararla Genelkurmay Başkanı ve ordu komutanlarını değiştirirken, Türk devletinin paşalar tarafından kurulmuş olduğu gerçeğini, böylelikle ordunun taşıdığı önemi tamamen unutmuştu. Menderes'in ikinci hatası, iktidara geçtikten bir ay sonra, 6 Haziran 1950'de, ezanın Arapça okunması yasağını TBMM'de kaldırmış olmasıydı. Sonuçta Başbakan, laikliğin temel kuralına doğrudan indirdiği bu darbeyle halkın dini duygularını sömüren küçük bir kentsoylu olarak siyasi yaşamının ilk demagoji örneğini vermişti.

Bu nedenle demokrasiye geçişten bir ay sonra Atatürk devrimlerinin çoğunluğunu kendi eseri olarak görmekte olan Türk ordusu, Başbakan'ın bu devrimleri korumaktaki kararlılığı konusunda ciddi kuşkulara kapılmıştı. Ordu, demokrasinin başlamasıyla birlikte, Atatürkçü devrimlerin ve özellikle laikliğin tehlikeye düşeceğini kavramıştı.

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRKÇÜLÜĞÜN MÜSLÜMAN DÜNYASI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Tarihçiler, Atatürk devrimlerini ve Anadolu İhtilâli'nin etkilerini genelde Türkiye'nin boyutları içinde kalarak incelemişler, bu nedenle de Atatürk devrimlerinin Müslüman dünyası için bir örnek oluşturduğu gerçeği üzerinde gereğince durmamışlardır.

İslam dünyasının en güçlü devleti Türkiye'de, tutuculukla şeriatın hüküm sürdüğü bir dönemde, Atatürkçüler bütün Müslümanların gözü önünde dine dayalı bir rejimden laik bir rejime geçişin tek örneğini gerçekleştirmişlerdir. Atatürkçülüğün İslam dünyası üzerinde doğrudan yarattığı etkinin sınırlı kalmış olduğunu düşünmekle beraber, Atatürkçülüğün günümüzde her zamankinden daha çok uluslararası bir boyut kazandığı görüşündeyiz. Giderek güçlenen İslamcı akımın, yalnız Türkiye'yi ve İslam dünyasını değil, Avrupa'yı da yakından ilgilendirdiği bir dönemde, uluslararası siyasi düşünce akımı olarak Atatürkçülük, tüm ağırlığı ile yeniden gündeme gelmiştir. Bu nedenle Atatürkçülük ve İslam dünyası arasındaki ilişkiler hakkında gerçekçi bir incelemenin eksikliğini ve konuya ilişkin çalışmaların çok az ve geç yapılmış olduğu gerçeğini dikkate alarak (1) konu üzerinde önemle duracağız.

Atatürkçülüğün İslam dünyası üzerindeki etkilerini incelerken, Türklerle Müslüman dünyası arasındaki tarihi ilişkileri yeniden gözden geçirmemiz ve konunun duyarlılığı ile karmaşık yönünü vurgula-

---

1. Prof. Suat İLHAN, "Atatürk'ün Evrenselliği", in Atatürkçü Düşünce, Atatürkçü Düşünce Merkezi, Ankara, 1992, s. 1227.

mamız gerekir. Çünkü Atatürkçülüğün İslam dünyasındaki etkileri, Müslümanların Atatürk'ün kişiliğine, Anadolu'daki İhtilâle ve Atatürkçü devrimlere yönelik farklı bakış açılarına göre değişmektedir. Bu etkilenme, İslam ülkelerinde siyasi konuma ve söz konusu etkilerin zamanlamasına göre de değişiklik göstermektedir.

Tarihi ilişkiler konusuna değindiğimizde, öncelikle Müslümanların Türklere bakış açılarını tanımlamamız gerekir. Bernard Lewis'e göre "Müslüman Türkler, İslamiyetin siyasi ve askeri liderleridir" (2). Türklerin Müslüman yönleri ile askeri ve siyasi lider niteliklerinin birbirini tamamlaması, özellikle Sultanlık ve Halifeliğin Osmanlı İmparatorluğu'nda, yarı-teokratik bir devlet sistemi içinde bütünleşmesini kolaylaştırmıştır.

Türkler ve Hoşgörü

Türkler 9 ve 10. yüzyıllarda Müslüman dünyasıyla tanışmışlar ve 11. yüzyılda çoğunlukla İslamiyeti kabul etmişlerdir. Müslümanlığın yayılma sürecinde Türklerle hızlanan bu yeni atılım, Selçuklular ve Osmanlı İmparatorluğu zamanında gerçekleşmiştir. Ancak Türklerin uyguladığı kutsal savaş "Cihat" kavramını, İslamiyetin ilk günlerinde Arapların uyguladıkları "Cihat"la karıştırmamak gerekir. Çünkü Türkler, "Cihat" kavramına hoşgörü ile yaklaşmışlardır.

İslamiyet, hoşgörünün gelenek haline geldiği Türk kültürüyle zenginleşmişti. Türklerin hoşgörüsü konusunda, sadece Uygur Devleti içinde 8. ve 9. yüzyıllarda Maniheizm, Budizm ve Nasturilik gibi dinlerin bir arada yaşadığını hatırlatmak yeterli olacaktır (3). Tamamen Orta Asya halklarının belirgin özelliği olan hoşgörü, Moğollar zamanında en üst düzeye ulaşmış ve Sünni İslamiyetin giderek yayılmasına karşın özelliğinden bir şey kaybetmemiştir. Pierre Béhar, Türklerin dine bakış açısını çok uygun bir dille tanımlamaktadır: "İslamiyet, Türkler için yabancı kökenli bir dindir, sonradan kabul edilmiştir. İs-

2. Prof. Bernard LEWIS, Comment l'Islam a découvert l'Europe, Paris, 1984, s. 19.
3. Robert MANTRAN, Histoire de l'Empire Ottoman, Paris, 1989, s. 696.

lamiyet, Türk dünyasının kültürel kimliğini tanımlamamaktadır" (4). Türklerin dini hoşgörülerinin bir nedeni de, zaman zaman beliren çatışma ve gerginliklere karşın, çokuluslu bir İmparatorluk kurmuş olmalarıdır. Müslüman dünyasında, 11 ve 13. yüzyıllardan itibaren gerilemeye başlayan Zimme (5) düzeninden sonra hoşgörünün yeniden canlanması gerçeği nereden kaynaklanıyordu? (6) Hıristiyanların oluşturdukları karşıt eylem ve tehditlerin, Sünnî İslamcılığı giderek daha katı bir tutuma sürüklediği bir dönemde, İmparatorluğun geçirmiş olduğu güçlüklerde gözönüne alındığında, bu hoşgörünün her şeye karşın korunmuş olmasını nasıl açıklayabiliriz?

Bizce bu hoşgörünün asıl nedenini, İmparatorluğa refah ve güç kazandırma amacında aramak gerekir. Osmanlılar, Arap fetihçilerinin yaptığı gibi, azınlıklara yönelik kaynaşma siyasetini uygulamaya devam etmişlerdi. Hatta daha ileri giderek, güçlerinin doruk noktasında olduğu 16. yüzyılda Yahudiler başta olmak üzere, İmparatorlukta yaşayan tüm azınlıklara hükümet yönetiminde yer vermişlerdir (7). Hıristiyan ve Yahudi azınlıkların, özellikle dönmelerin, İmparatorluğun gelişmesinde önemli payları olmuştur. Bernard Lewis, Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etkinliğini ayrıntılarıyla incelemiştir (8).

Osmanlı hoşgörüsü, bu dönemlerde girişimci ve yararlı azınlıklara yer vermeyecek kadar sabit fikirli olan modern Avrupa ülkelerinin, tek dine sahip olma görüşünde ısrar etmeleri olgusuna tamamen ters düşmektedir. Bununla beraber Osmanlılar, daha ilerideki dönemlerde Avrupa devlet yönetimi modelini temel alarak, çağdaşlaşma sürecinin yolunu açmaya çalışmışlardır. Nitekim bu yeni aydınlanma süreci, II. Osman'ın (1618-1622) başlattığı ulema sınıfının gücünün sınırlandırılması ve ordu yönetiminde Türkleşme gibi yeniliklerle orta-

---

4. Pierre BEHAR, Une Géopolitique pour l'Europe, Paris, 1993, s. 146-147.
5. Zimme: Müslüman olmayan toplulukların, Müslüman devletler tarafından korunmaları karşılığında onlara vergi ve kısıtlamalar şeklinde somut ödünler vererek, İslamiyetin üstünlüğünü kabul ettiklerini belirten bir antlaşma. Prof. Bernard LEWIS, Juifs en Terre d'Islam, Paris, 1986, s. 37.
6. Prof. Bernard LEWIS, Juifs, a.g.e., s. 73-76.
7. Prof. Bernard LEWIS, Comment l'Islam a découvert l'Europe, a.g.e., s. 101.
8. Prof. Bernard LEWIS, Juifs, a.g.e., s. 52-171.

ya çıkmıştır (9). Osmanlı reformcusu II. Osman her şeyden önce Anadolu insanına başvurmak ve askeri alanda Batılı öğretmen ve teknisyenlerden yararlanmak istemiştir (10). Ancak Batı dünyasına doğru atılan en önemli adımı, Tanzimat dönemindeki (1839-1879) reformlar yansıtmaktadır (11). Bu değişimin Türkler üzerindeki etkisi sadece siyasi, iktisadi ve askeri değil, ideolojik bir anlam da taşımaktadır. Türkler, "dini unsurları içermeyen bir ideolojiye dayanan toplumsal ve kültürel değişim olgusu" ile ilk kez Fransız devrimi sayesinde tanışmışlardır. Laiklik, Türklere "gelenek ve yaşam biçimlerini tehlikeye atmaksızın, Batı'nın bilgi ve ilerlemesinin sırlarını öğreten büyülü bir değer" olarak sunulmuştur (12).

Türk ulusçuluğunun ortaya atılmasıyla birlikte, Batı'lı kavramların etkileri daha belirgin hale gelmiştir. Genç Türkler ve Atatürkçüler Batı egemenliğini reddederken, İslami deyimleri kullanmaktan kaçınmışlar, tam tersine daha etkin olduğuna inandıkları Batı deyimlerini kullanmışlardır. Bu bağlamda 20. yüzyılda İslamiyet adına bağımsızlık mücadelesine atılan Müslüman dünyası içinde siyasi akımlarla, halk egemenliği adına hareket eden Atatürkçülük arasında çok belirgin bir farkın bulunduğu göze çarpmaktadır.

Türklerin, diğer Müslüman ülkelerle olan siyasi ilişkileri, Halifeliğin Osmanlılara geçmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır (13). Halifelik, Malezya'ya kadar tanınmış olan dini bir kurumdur (14). Osmanlı tebasından olsun veya olmasın Müslümanların çoğunluğu, Halife-Sultanı 16. yüzyıldan itibaren İslamiyetin başı ve kutsal toprakların koruyucusu olarak saymıştır (15). Bunun yanı sıra Osmanlıların, İslam dünyasında en güçlü siyasi devleti temsil etmeleri, dini prestijlerini de pekiştirmiştir. Sultan V. Mehmet'in 1914 kasım ayında "Cihat" çağrı-

9. Robert MANTRAN- a.g.e., s. 232-233.
10. A.g.e., s. 271-281.
11. A.g.e., s. 439-522.
12. Prof. Bernard LEWIS. Comment l'Islam a découvert l'Europe, a.g.e., s. 44.
13. Halifelik ve tarihi için bk. Arnold J. TOYNBEE, "The Islamic World since the Peace Settlement", Survay of International Affairs, 1925, Londra-Oxford, 1927, 1. cilt. s. 25-32.
14. Cahiers du GETC, No.: 3, 1987, Kémalisme et Monde musulman, s. 53.
15. Robert MANTRAN, a.g.e., s. 163-164.

sında bulunması ve Halifeliğin bir güç unsuru olarak kullanılması bu saygınlıktan kaynaklanmıştır (16). Halifeliğe duyulan saygı, İslam dünyasının Anadolu İhtilâli'ni kavramasında çok önemli bir rol oynayacaktır.

Osmanlılar ile Müslümanlar arasındaki ilişkiler, aynı zamanda siyasi bir nitelik taşımaktadır. 1914 yılında İslam dünyasının büyük bir bölümü, Halife-Sultan'ın tebâsı olarak yaşadığı için, Osmanlıların ve Genç Türklerin reform hareketleri Araplar üzerinde çok değişik etkiler yaratmıştır. Genç Türkler hareketi, örgütlenme açısından İslam dünyasında bir model olmuş, fakat Türkçülük niteliği taşıması ve dine karşı olarak yorumlanmasından ötürü benimsenmemiştir. Bununla beraber Genç Türkler hareketi, çeşitli biçimlerde ortaya çıkan Arap ulusçuluğunun da kökenini oluşturmuştur (17). Bu aşamada Fransız egemenliği altında bulunan Kuzey Afrika ülkeleri ile Mısır'ın çok özel olan durumlarını dikkate almamız gerekir. Ortaya çıkan çeşitli görüşler, Atatürkçülük ile İslam dünyası arasındaki ilişkilerin karmaşık yönünü oluşturmaktadır. Nitekim Arabistan'da Hüseyin Şerif tarafından 1916'da hazırlanan ayaklanma sonucunda, Arapların hayranlığından Hindistan'daki Müslümanların öfkesine kadar çok sert ve değişik tepkiler olmuştur. Bu değişen olaylara baktığımızda, Atatürkçüler tarafından Türkiye'de sürdürülen mücadelenin, Müslüman dünyasında zor ve çoğu kez yanlış algılandığını görmekteyiz.

Tarihçiler, Atatürkçülükle İslam dünyası arasındaki ilişkilerin incelenmesi üzerinde gereğince durmamışlardır (18). Bu konuya 1981 yılında, Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yıl kutlamaları nedeniyle yeniden ilgi duyulmuştur. Biz konunun içerdiği karmaşık durum üzerinde daha fazla ayrıntıya girmemekle beraber, konuyu Türkiye ile İslam dünyası arasındaki diplomatik ilişkilerin incelenmesi gibi dar bir alan-

16. Halifeliğin, "Hamid usulü yeniden doğuşu" üzerine bakın: A.J. TOYNBEE, a.g.e., s. 32-43.
17. Örneğin Mezopotamya'da, bakın. Bernard VERNIER, L'Irak d'Aujourd'hui, Paris, 1963, p. 32-34.
18. François GEORGEON ve İskender GÖKALP, Atatürkçülük ve İslam Dünyası, Cahiers du GETC, 1987, No. 3. Semih VANER, Modernisation Autoritaire en Turquie et en Iran. L'Harmattan, Paris, 1981.

da da sınırlamayacağız. Kaldı ki Atatürkçü deneyim ve buna verilen değer, diplomatik ilişkilerin belirlenmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Sonuç olarak Atatürkçülüğün Müslüman dünyası üzerindeki etkilerini, dört unsur içinde toplayabiliriz.

a) Müslüman ülkelerde ortaya çıkan ulusçu hareketlerin niteliği:

Ulusçu hareketlerin nitelikleri, Müslüman ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altında olup olmadıkları; Türklüğe karşı tavır alıp alınadıkları; Pan-Arapçılık akımıyla ilgili olup olmadıkları; bağımsızlıklarına 1924-1938 yılları arasında ulaşıp ulaşmadıkları, ayrıca İngiliz ve Fransız emperyalizmine karşı mücadele verip vermediklerine göre değişmekteydi.

b) Müslüman ülkelerde dinin oynadığı rol:

Bu bölüm, dinin ulusçulukla olan ilgisi ile siyasal ve toplumsal alanda oynadığı rolün yanı sıra Şiî ve Sünnîler arasındaki ayrımı da içermektedir. Sadece ülke değil, Müslüman reformculuğu, Selefizm ve Pan-İslamizm vb. gibi fikir akımları ve adamları da söz konusudur.

c) Ulusal Kurtuluş ve çağdaş reformlar ayrımı:

Dünya Müslümanlarının, Atatürkçülük kavramı içinde birbirini tamamlayan bu iki olguyu, Anadolu halkının Kurtuluş Savaşı ve laik Atatürk devrimleri olarak ayrı değerlendirdiklerini göreceğiz. Nitekim Türkiye'de 1919 yılından itibaren ortaya çıkan beklenmedik olaylar dizisi, Müslüman ülkelerle çelişkilere, ilişkilerin kesilmesine, kırgınlıklara, yanlış anlamalara ve derin kaygılara yol açmıştır.

d) Orta-Doğu'da siyasi ve toplumsal düzenlerin gelişmesi:

Türkiye'yi örnek aldığımızda, bu ülkenin sürekli bir değişim içinde olduğunu gözlemekteyiz: Türkiye, önce Atatürk'ün yönetimi altında Batı'ya karşı mücadele veren; sonra Atatürk'ün önderliği ile çağdaşlaşma ve yenileşme yoluna geçen; 1938 yılından sonra ise, artık gerçekleşmiş bulunan Atatürk ilkeleri içinde varlığını sürdüren; ama Atatürk'ten yoksun kalan, nihayet 1950 sonrasında Atatürkçü mirasın tartışma konusu edildiği bir ülke olmuştur. Nitekim bu tartışmalarla Atatürkçülük, zamanla Türkiye'nin kimliği olmaktan çıkmış, Müslüman ülkelerde modernleşmenin örneği olarak daha da değer kazanmıştır.

Ancak Müslüman ülkelerin, bağımsızlık mücadeleleri sonucunda önce egemenliklerine kavuştukları halde, daha sonra siyasi buhranlara sürüklenmiş olmalarının kaynağı, Atatürkçülükle ilgisi olmayan veya ona karşı tutum alan siyasi ideolojiler ve olguların ortaya çıkmasında aranmalıdır.

Bu farklı olguları özenle inceleyebilmek için üç konuya ayrı ayrı değineceğiz; Atatürkçü Kurtuluş mücadelesinin etkisi, 1924 yılında Halifeliğin ortadan kaldırılmasının sonuçları ve nihayet Atatürkçü devrimlerin Arap ülkeleri üzerinde model veya karşıt model olarak oynadıkları rol. Bunların yanında "otoriter yöntemle modernleşmenin" iki örneği olan İran ve Afganistan'ın durumlarını da ayrıca ele alacağız.

A) TÜRK KURTULUŞ SAVAŞININ MÜSLÜMAN ÜLKELER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Atatürk ulusçuluğunun niteliği ile Atatürk devrimlerini birbirinden ayırmak, birçok kez vurguladığımız gibi, temel bir yanlışlıktır. Ancak Müslüman ülkeler, tarihi olayların gelişiminden kaynaklanan bu ayrımı sürekli olarak yapmaktadırlar. Atatürkçüler, Anadolu İhtilâli sırasında, 1922 ile 1923 yıllarına kadar, siyasi rejimin ne olacağı konusunda bir açıklamada bulunmamışlardı. Dolayısıyla yabancı gözlemciler için Atatürkçü hareketin yönü pek belirgin değildi. Buna karşın Anadolu hükümetinin başarıları Müslümanların çoğunu etkilemişti. Ancak Anadolu'da Sultanlığın ve Halifeliğin ortadan kaldırılması, Türkiye'nin, Müslüman olmayan ülkelere karşı verdiği başarılı mücadelelerle yetinmeyeceğini, ayrıca çağdaşlaşma sürecine doğru yönelmekte olduğunu gösteriyordu. Bu durum ise Müslüman ülkelerin yanlış yorumlara kapılmalarına ve düş kırıklığına uğramalarına yol açıyordu.

Kurtuluş Savaşı sırasında, Müslüman ülkelerin desteğini içeren bir liste yapmak ya da olayların ayrıntılarına inmek istemiyoruz. Asıl amacımız, Türkiye'ye karşı duyulan hayranlığın ardından gelen derin düş kırıklığının nedenlerini ortaya koymaktır. Çünkü Müslümanlar,

Kurtuluş Savaşı sırasında överek göklere çıkardıkları Türkiye'yi, daha sonra acımasızca yereceklerdir.

Atatürk'ü Kahramanlaştırmanın Etkisi

Atatürkçülük, ulusçu niteliği ve emperyalizme karşı sürdürdüğü mücadele sayesinde, büyük bir hızla evrensel bir niteliğe bürünmüştür. Atatürk, 18 Ekim 1921 günü Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada, Atatürkçülüğün evrensellik yönünü vurgulamıştır: "Anadolu'daki bu savunma, yalnız kendi varlığımızı korumak kaygısı ve zorunluluğu içinde değil, aynı zamanda Doğu ülkelerine yönelik saldırılara karşı bir engel oluşturmak amacıyla yapılmıştır". Aynı şekilde 7 Temmuz 1922'de şöyle demektedir: "Eğer Türkiye'nin yürüttüğü mücadele sadece kendi için olsaydı, belki daha az kan dökülecek, savaş daha kısa sürecek ve daha çabuk sonuçlanacaktı. Türkiye, Doğu'da baskı altındaki ülkelerin davasını savunmak için büyük ve önemli çabalar sarfederken, bu ulusların onu destekleyeceklerinden ve birlikte hareket edeceklerinden emindir" (19).

Atatürk'ün kişiliği üzerinde yoğunlaşan kahramanlaştırma örneği, Türk tarihçiler için büyük bir övgü kaynağı olmuştur. Profesör Gönlübol, yabancı ülkelerden gelen övgüleri içeren bir liste düzenlemiştir. Bununla birlikte Atatürk'e atfedilen ana rolün, her şeyden önce reformcu değil, kurtarıcı niteliği üzerinde toplandığını önemle vurgulamalıyız. Nitekim Cinnah, 1954 yılında Pakistan'da, Atatürk'ü "tüm güçlükler karşısında ulusun yeniden doğuşunu ve bağımsızlığını sağlayan Kurtuluş yönteminin sahibi" olarak nitelerken, 1965 yılında Habib Burgiba ise onu, Üçüncü Dünya ülkelerini sömürgeciliğin şiddetinden kurtaran ve bu ülkeleri Doğu ile Batı blokları arasına yerleştiren büyük devlet adamlarından biri olarak saymaktadır (20). Müslü-

19. Prof. Mehmet GÖNLÜBOL. "Atatürk's Foreign Policy" Goals and Principles", in Dr. Turhan FEYZİOĞLU. "Atatürk's Way, İstanbul, 1981, s. 78-79. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1959, 2. cilt, s. 21 ve 40'a göre.
20. Prof. Mehmet GÖNLÜBOL, a.g.e., s. 80.

man ülkeler, 1919-1920 yıllarında Atatürk'ün kahramanlığına hayranlık duyulması konusunda, ortak bir görüş oluşturmuşlar ve Atatürk'ü bu bağlamda değerlendirmişlerdir. Hintli Müslüman düşünür Muhammed İkbal, 1922 Temmuz ayında Atatürk için yazdığı şiirde "düşman işgaline boyun eğmek zorunda kalan Sultanın kaderine karşı koyan, başkaldırmanın yaratıcı aşkını oluşturan insanüstü kişi" tanımını kullanmıştır (21).

Atatürk'ün kahramanlaştırılması sayesinde Türkiye, 1924 yılı öncesi Müslüman uluslar için örnek bir ülke olmuş ve bu hayranlık ilerici aydın çevrelerin ötesine taşmıştır. Rusya'da Ulema Giar Allah, 30 Aralık 1923'de Kahire'deki El Akhbar gazetesine verdiği demeçte şöyle diyordu: "Türkiye Müslüman halklar için bir model ve İslam ulusları için en güzel örnektir. İslam dünyasının iktisadi ve siyasi bağımlılıktan kurtulması, tamamen Türkiye'nin kaderine bağlıdır" (22).

Anadolu mücadelesinin etkileri, Müslüman ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'na olan yakınlıklarına göre değişiklik göstermektedir. Bu nedenle Balkanlar'daki Türk azınlıklarını, Osmanlı topraklarındaki Arap ülkelerini ve Kuzey Afrika'da sömürge altında bulunan ülkelerle Hindistan'daki Müslümanları ayrı bölümlerde inceleyeceğiz.

Balkanlar'daki Türk Azınlıkları

Balkanlar'daki gelişmelere, Atatürkçü devrimler bölümünde ayrıca değineceğimiz için, ayrıntılara girmeksizin bu aşamada belirtebileceğimiz önemli nokta, ister laik, ister İslamcı görüş yanlısı olsun, Balkanlar'daki Türk azınlıkların ulusçu niteliğinin tartışılmayacak derecede gücünü korumuş olmasıdır (23).

Ulusçuluk güdüldüğü bahanesini öne sürerek, Türk azınlıklara

21. Fazlur RAHMAN, "Muhammad IQBAL and Atatürk's Reforms" in Journal of Near Eastern Studies (Chicago), cilt 43, no. 2, 1984 Nisan, s. 157-158.
22. Revue Oriente Moderno (Rome), cilt IV, 4 (1924), s. 158
23. Bilâl N. ŞİMŞİR, The Turks of Bulgaria (1878-1985), Londres, 1988, s. 70. Alexandre POPOVIC, La presse turque (et tartare) de Roumanie (1888-1940)", in Nathalie CLAYER, Alexandre POPOVIC et Thierry ZARCONE, Presse Turque et Presse de Turquie, Varia Turcia, Cilt XXIII, İstanbul, 1992, s. 244-245.

karşı uygulanan siyasi baskıları hatırlarken, Türk ulusçuluğunun toprak değişikliği isteme şeklinde değil, açık bir Türk kimliği isteme bilinci içinde oluştuğunu görmekteyiz. Nitekim Türk azınlığı 1929'da Bulgaristan'da, 1. Türk Ulusal Kongresi'nde, monarşi yönetimine bağlı kaldığını açıklamıştır (24). Bu ülkede Türk ulusal hareketini temsil eden iki Türk ise, Bulgar devletiyle tamamen iyi ilişkiler içinde kalmıştır. Bunlardan Mehmet Cemil, 1911-1913 yıllarından itibaren Türk savaş mahkümlarına yardım etmesiyle göze çarpmış, Bulgaristan Yardım Vakfı'nın müdürü olmuş (25), Bekir Sıtkı ise 1919 yılından itibaren Türk Kızılayı için yardım toplamış, bu çalışmalarından ötürü Ankara Hükümeti'nce, İstiklâl madalyasıyla ödüllendirilmiştir. Bekir Sıtkı, 1918'de Bulgar hükümetinde bakanlık yapmış, 1925'ten itibaren de milletvekili görevini sürdürmüştür (26).

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Arap Bölgeleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Arapların, Anadolu İhtilâli'ni kayıtsızca, hatta düşmanca bir tutum içinde algılamalarını doğal karşılamak gerekir. Ulusçu Arap hareketleri, Türk ulusçuluğu ile rekabet ortamı içinde oluşmuştur. Örneğin 1916'da Mekke Şerifi Hüseyin başkaldırarak, bu bölgelerde Osmanlı varlığına ölümcül bir darbe vurmuştu. Ancak 1919-1924 yılları arasında, Arapların Türklere karşı tutumlarında aşağıda belirtilen nedenlerle, bir değişikliğe gittiklerini gözlemekteyiz.

Fransa ve Büyük Britanya, korumacılığa dayalı yeni sömürge düzenini Araplara uygulayarak, onların beklentilerini boşa çıkarınca, düş kırıklığına uğrayan Arap subayları ve memurları İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni desteklemişler ve hatta fiilen Cemiyetin çalışmalarına katılmışlardı. Ayrıca ulusçu ve İslamcı olan El-Akd ve El-Fetih hareketle-

24. Bilal N. ŞİMŞİR, a.g.e., s. 83.
25. A.g.e., s. 79.
26. A.g.e., s. 81 M. Türker ACAROĞLU, "120 ans du Journalisme turc en Bulgarie" in Nathalie CLAVER, a.g.e., s. 323-324.

ri de Genç Türklerin ilerici fikirlerini paylaşıyorlardı (27). Öte yandan 1909'da Abdülhamit'in tahtından indirilmesinde, Kurmay Başkanı Mustafa Kemal kadar, Iraklı Mahmut Şevket Paşa da rol oynamıştır (28). Savaştan sonra Irak'ın askeri ve sivil kadrolarının çoğu İstanbul'da hizmet görmüştür. Irak Şerifi'nin önemli üç subayı Safar El Askari, Yasin El Haşimi ve Nuri Sait, İstanbul Harp Akademisi'nden mezun olmuşlardır (29).

Arapların Mustafa Kemal'e olan hayranlıklarının yanı sıra, Irak, Filistin, Suriye ve Lübnanlı ulusçular ile Atatürkçüler arasında 1924 yılından önce sağlanan işbirliği, Kurtuluş Savaşı amacına uygun düştüğü gibi, 1926'ya kadar süren dönemde, Türkiye'nin Musul anlaşmazlığında izlediği hedeflere de uygun düşmekteydi. Ancak bu dönem, krallık oluşturmak isteyen Arapların başarısızlıklarından başlayarak, bölgenin Fransız ve İngiliz korumacılığına dönüşmesine, Arapların düş kırıklığına uğramalarına kadar sürmüştür (30). Bu süreç içinde ortaya çıkan Arap dayanışması, İslam dayanışması kavramını da aşmıştır. Nitekim Elisabeth Picard, "Müslüman olmayan -Avrupalı, Batılı, Hıristiyan- yabancı güç egemenliğinin oluşturduğu büyük tehlike karşısında ortaya çıkan dayanışmanın önemine" ayrıca değinmektedir (31).

Atatürkçülerin izledikleri gerçekçi tutuma karşılık, sürekli baskı altında kalan Araplar, tepki olarak din unsurunu kullanmaya gerek duymuşlardır. 1921 Temmuz tarihli bir Fransız raporu, dini kuruluşların, özellikle de Kattaniye adlı güçlü bir tarikatın, Suriye've Beyrut üzerinde oynadığı rolü vurgulamaktadır (32).

Mustafa Kemal, Irak'ta "pazarlarda ve kahvelerde konuşulan kahramandır". Irak'ta Mustafa Kemal adı, İngilizlere karşı mücadeleyi, Bolşeviklerle işbirliğini ve geleneksel Şiî düzeninin savunuculuğunu

27. Elisabeth PICARD, "Les Nationalités Arabes de Syrie et d'Iraq et le Kémalisme: Convergences, occultations et influences" in François GEORGEON - İskender GÖKALP, a.g.e., s. 43.
28. Bernard VERNIER, l'Irak d'aujo: rd'hui, Paris, 1963, s. 124.
29. Hanna BATATU, The Old Social Classes and the Revolutionnary Movements of Irak, Princeton (New Jersey), 1978, tablo 7-4.
30. Jacques THOBIE, Ali et les 40 Voleurs, a.g.e., s. 50-53 ve 60-65.
31. Elisabeth PICARD, A.g.e., in "les nationalistes arabes (...)", s. 17.
32. A.g.e., s. 47, DİB, Archives Levant (1918-1922), Turquie 562, s. 164-167.

çağrıştırmaktadır (33). Bu bölgede asıl önemli rolü, 1919'dan 1922'ye kadar etkinliğini sürdüren Doğu'nun Kurtuluşu Cemiyeti (Cemiyet et Tahrir el-İrak el- Arabiyye) oynamıştır (34).

Atatürkçülerin, bu cemiyetin çalışmalarına ne ölçüde doğrudan müdahale ettikleri pek belirli olmasa da, Irak'ın yürüttüğü karşı koyma hareketi çerçevesinde, Cemiyetin Türk ve Bolşevik hareketlerle işbirliği sağlamak isteği kuşkusuzdur. Irak'taki karşı koyma hareketinin 1920'den itibaren başkanlığını yapmış olan Ulema Mirza Muhammed Rıza, Şiî topluluğu aşiret şefinin oğludur. Atatürkçü subaylar ile Kerbelâ aşiret şefleri ve Ulemalar arasında, 1920 yılı başlarında doğrudan ilişkiler kurulmuş olması olasılığı akla gelebilir. Çünkü Ulema Said Muhammed As-Sadri tarafından yönetilen 1920'deki başkaldırma hareketi sırasında isyancılar, Atatürkçülerve Bolşeviklerle ittifak kurmak istemişlerdir. Direniş hareketi, daha sonra İran'a sürgün edilen Ulemalar tarafından da sürdürülmüştür. Ancak bu ittifak isteğine karşın, din adamlarının komünizme ve 1924'te Halifeliğin ortadan kaldırılması ile yaratılan yeni koşullara karşı duydukları düşmanlık, hep aynı kalmıştır (35).

Atatürkçülük ve Filistinliler

Atatürkçülerin elde ettiği başarılar karşısında, Filistin'deki Müslümanların duydukları hayranlık, Arapların sevinç ve düş kırıklığı arasındaki kararsızlıklarını gösteren önemli bir unsurdur. Atatürkçülerin, 1922'de kazandıkları zaferlerin Filistin'de yarattığı sevinci irdeleyen Porath, "Arapların Türklere yönelik köklü sempati duygusunu" vurgulamaktadır. Filistin'de 1914 öncesinde, Osmanlılara karşı bir hareket olasılığı oldukça zayıftı. Filistinlilerde sadece Cemal Paşa'nın uyguladığı baskı siyasetinden ötürü bir kırgınlık kalmıştı. Ancak 1916'da Hüseyin' in başkaldırmasıyla Arapların özlemleri gerçekleşmiş ve ger-

33. Hanna BATATU, A.G.E., S. 1140, Büyük Britanya, Irak Yüksek Komiserliği Bürosu'na göre Intelligence Report, no.: 22, 1097, 15 Kasım 1922.
34. A.g.e., s. 1139-1140.
35. A.g.e., s. 1141-1144.

çek bir ulusçuluk duygusu yaratılmıştı. Halk, Hüseyin'in başarısızlığı yanında, Fransızlarla İngilizlerin Halifeyi küçük düşürmeleri ve özellikle Hıristiyan olan yabancı bir egemenlik karşısında yeniden Türklere yönelirken, özellikle soylu kişiler, çok daha adil olan Osmanlı egemenliğine özlem duymuşlardır (36). Yahudi sorunu Filistinlilerin İngilizlerle olan ilişkilerini daha da gerginleştirirken, Türklerin Yunanlılara karşı zaferi, İslamın zaferi olarak sayılmış ve bütün Müslüman dünyasında coşkun bir biçimde kutlanmıştır. Sokaklarda Mustafa Kemal'in resimleri, gösteriler, basında övgüler, camilerde dini törenler, Türk gazilerine yardım toplanması gibi etkinlikler sürüp gitmiştir. Bu olayların Atatürkçüler tarafından hazırlanmış olması olasılığı ise çok zayıftır (37).

Filistin sorununun kökeninde, İngiliz korumacılığının ortadan kaldırılması ve hatta Türk korumacılığının yeniden oluşması, böylelikle Atatürkçülere duyulan hayranlığın siyasi alanda da Türk desteğine dönüştürülmesi yatmaktaydı.

Filistinlilerin oluşturduğu Arap Yürütme Komitesi, 1922 Eylül ayından itibaren Lozan ve İstanbul'a bir temsilci heyet göndermeye karar vermişti. Ancak bu heyet İstanbul'da Refet Paşa, Lozan'da ise İsmet Paşa'dan somut hiçbir ödün koparamamıştı. Şurası bir gerçektir ki, Türklerin 1916'da Arapların başkaldırmalarına karşı duydukları öfke yanında, sonuçta eski Arap topraklarını kesinlikle terketme istekleri, Araplarla anlaşmalarına engel olmuştu. Nitekim Türklerin bu tutumu, Lozan Konferansı'nın sonlarına doğru, artık Batılılara karşı Müslümanların desteğine sahip olmanın yarar sağlamadığı bir anda daha da sertleşmiştir (38). Ayrıca Türk heyeti temsilcisi Nihat Bey'in gizli açıklamaları üzerine, Filistin heyetinin birçok temsilcisi Türklerin tutumundan iyice kaygılanmıştı. Nihat Bey, 16 Ocak 1923 tarihinde Filistin heyetine, Türklerin, aslında Fransa ve İngiltere'ye karşı gelmediğini, Balfour bildirisini ve Filistin'in Büyük Britanya'nın koru-

36. Y. PORATH, The Emergence of the Palestinian-Arab National Movement, 1918-1929, Londra, 1974, s. 158-159.
37. A.g.e., not 18, s. 159-161 ve 345.
38. A.g.e., s. 162-165.

macılığı altına girmesini onayladıklarını ve her ne kadar Araplara ters gelse de, Türklerin kendi ulusal çıkarları için çalıştıklarını bildirmiştir (39). Bununla beraber Arap yürütme kurulu ve heyeti Arap halkının moralini bozmamak amacıyla, bu düş kırıklığını açığa vurmamıştır (40). Her şeye karşın Mustafa Kemal, Arap halkının gözündeki saygınlığını korumuştu. Türk-Arap ilişkilerinin bozulması ise, Arapların Lozan'daki başarısız girişiminden sonra değil, Halifeliğin kaldırılmasıyla başlamıştı.

Atatürkçüler, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski tebası olan Arapların Türkiye'deki Kurtuluş Savaşı'na duydukları sempati unsurunu kendilerine destek sağlamak amacıyla kullanmışlardır. Böylelikle, Pan-İslamcılık hareketi, sömürgeciliğe karşı hareketle bütünleşmekteydi. Bu aşamada ortaya çıkan yanılgı, Arapların Atatürkçü hareketin gerçek simgesi olan laikliği ve aynı zamanda Türk ulusçuluğunun niteliklerini görememelerinden kaynaklanmıştır. Türklerin tamamen kendi ulusal sorunlarına eğilmiş olmaları, korumacı güçlere karşı uzun süreli ve doğrudan oluşturulacak herhangi bir ittifaka katılmalarını engellemekteydi. Türkiye'de Halifeliğin kaldırılmasından sonra uygulanan "laiklik" ilkesi ise, Arapların Ankara'daki siyasi düzene karşı değişen tutumlarında can alıcı unsuru oluşturmuştur.

Atatürkçülük ve Kuzey Afrika Ülkeleri

Kuzey Afrika ülkeleri, 1919 yılından itibaren Türk ihtilâlinden oldukça etkilenmişlerdi. Rosalba Davilco bu etkilenmeyi, ihtilâlin yarattığı şaşkınlık ve oluşan heyecan unsuruna bağlamaktadır (41). Araplarda Türklere yönelik bu büyük ilgiyi, "tutku" olarak tanımlamamız gerekir. Bu tutkunun kaynağı, 20. yüzyıl başlarında Kuzey Afrika'da yayılan geniş bir Türk hayranlığı hareketine dayanmaktadır. Araplarda "Parlak bir Osmanlı döneminin özlemi", öncelikle sömürgeci güç-

39. A.g.e., s. 165. İsrail Devlet Arşivleri'ne göre. Kudüs. Seri AE. 1541 (16 Ocak 1923). no. 5.
40. A.g.e., s. 166.
41. Abd el Krim et la République du Rif. Actes du colloque International d'études historiques et sociales. Ocak 1973. Paris. 1976. s. 71.

lerin işgali sırasında doğmuştu. Libya'daki 1911 savaşıyla birlikte, Türkler için düzenlenen sempati gösterilerini, daha sonra çaresiz kalan Arap kamuoyunda, Türklere duyulan bir özlem izleyecekti (42).

François Georgeon, bu özlemi, öncelikle Arapların, her türlü modernleşmenin kaynağı olarak Osmanlı İmpiratorluğu'na duyduğu hayranlık ve Müslümanların koruyucusu Halife Sultan için gösterdikleri kutsal saygı olarak tanımlamaktadır (43). Osmanlı hükümeti de Türk hayranlığından oldukça yararlanmıştır. Nitekim Fransa 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşa girmesine karşın, Fransız ordusundaki Müslüman askerlerin müttefik tarafa olan bağlılıkları sarsılmamıştır. Ayrıca Kuzey Afrika ülkeleri, Arapların, Doğu'da Selânik cephesinde, 1916 yılından itibaren savaşa katılmalarını ve Şerif Hüseyin'in Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başkaldırmasını bir ihanet olarak değerlendirmişlerdir. Bunun yanı sıra, savaşta sürgün edilen Tunuslular bile ilticacı olarak İstanbul'a sığınmışlardır (44).

Osmanlı İmparatorluğu'nun, 1918'de işgal edilip parçalanması üzerine Müslüman dünyasında duyulan acıyı, Atatürkçülerin işgalci güçlere karşı gerçekleştirdikleri olağanüstü başkaldırma hareketine duyulan hayranlık izlemiştir. İstanbul'dan ülkelerine dönen Tunuslu askerler, büyük bir ilgiyle karşılanmış ve soru yağmuruna tutulmuşlardır. Nitekim 10 Mart 1920 günü, Tunus'daki Fransız Büyükelçiliği konutu önünde olduğu gibi, çeşitli yerlerde Atatürkçülerle dayanışma gösterileri düzenlenmiştir (45). Gösterilerde ortaya konulan fikirler açıkça Pan-İslamcı görüşlerdir ve dini dayanışma ile Halifeliğe bağlılık unsurları vurgulanmaktadır. Daniel Rivet'nin ifadesiyle "İslamiyetin dünya-

---

42. François GEORGEON, "Kémalisme et Monde Musulman (1919-1938). Quelques Points de Repère", in François GEORGEON - İskender GÖKALP, a.g.e., s. 4. ALİ MERAD, le Réformisme Musulman en Algérie de 1925 à 1940. Essai d'Histoire religieuse et Sociale, Paris, 1967, s. 50).

43. François GEORGEON, A.g.e., s. 5-6.

44. Ali MAHJOUBI, les origines du Mouvement National en Tunisie (1904-1934). Tunus Üniversitesi, 4. seri, cilt XXV, 1982, s. 191 ve 195-196. Mahjoubi eserin 90. sayfasında, 29 Ekim 1918 tarihli bir Fransız raporuna yer verir. "Türkiye'nin yenilgisi, Cezayirli ve Tunuslularda bir melankoli yaratmıştı, hatta en kralcı ve bu yenilgide payı olanlar arasında bile" (Tunus Dışişleri Bakanlığı arşivleri 1917-1929, cilt 61'e göre).

45. A.g.e., s. 191

daki durumunu, zamana göre yeniden yapılandırmak" söz konusudur (46). Bu aşamada dini duyguların ağır basması nedeniyle karmaşık bir durum göze çarpmaktadır. Örneğin Tunus'ta 1920'de geniş ölçüde kullanılan kabartma resimlerde Mustafa Kemal'e değil, Peygamber Sancağı'nın arkasında Sultan'la beraber yürüyen askerlere yer verilmiştir (47). Cezayir'deki hareketlerin içeriği de dini nitelik taşımıştır. Bu bağlamda Benjamin Stora, Messali Hacı'nın yazılarında, "Türkiye gerçeğinden hemen hemen hiç bahsetmediğini" belirtmektedir (48).

Bununla beraber Anadolu olaylarının etkisini yorumlarken, ümmetçiliğin yeniden doğuşu gibi bir sonuç çıkarmamak gerekir. Türklerin, Müslüman olmayan güçlere karşı mücadelesi, öncelikle ulusal bilincin doğmasını sağlamıştır. Ulusal bilinçlenme Araplarda, Türklerden farklı olarak sadece sömürgeciliğe karşı mücadele şeklinde gelişmiştir (49). Geleneklere bağlı, tutucu Müslüman din adamları, Türklere karşı yaptıkları konuşmalarda ise inandırıcı olamamışlardır. Nitekim Cezayirli reformcular bu konuda, Marabutlulara kıyasla daha inandırıcı sayılmışlardır (50). Ulusçuluk bilinci, Genç Cezayirlilerin ve Genç Tunusluların Fransa'ya olan bağlılıklarını sarsan ilk darbe olmuştur. Cezayirlilerin tutumu daha karmaşıktır. Genç Cezayirlilerin 1918'den sonra ilerici Fransa ile dayanışma içine girmeleri ve dinî tepkilerinin odak noktası olan Sultan'dan nefret ettiklerini belirtmek amacıyla Türkiye aleyhinde gösteri düzenlemelerinin ne kadar içtenlikle yapıldığı ise tartışma götürür. Kaldı ki Ferhat Abbas, 1920 yılından itibaren, küçük adını "Kemal" olarak kullanmış ve 1922'de Fransa'nın da bağlı olduğu "Avrupa kapitalizminin açgözlülüğü karşısında, Müslüman olmaktan başka suçu olmayan Türk halkının zaferini" kutlamıştır (51).

Atatürkçü harekete karşı gösterilen tepkiler karmaşık olmakla

46. Daniel RIVET- Lyautey et l'Institution du Protectorat Français au Maroc (1912-1925), Paris, 3. cilt, 1988, s. 235.
47 Ali MAHJOUBI, a.g.e., s. 191
48. Benjamin STORA, l'Empire Ottoman et la Turquie kémaliste dans la Conscience Algérienne au début du XX ème siècle in François GEORGEON - İskender GÖKALP, a.g.e., s. 45.
49. Ali MAJOUBI, a.g.e., s. 191.
50. Ali MERAD, a.g.e., s. 73.
51. A.g.e., s. 151. Charles André JULIEN, l'Afrique du Nord en Marche, Paris, 1972, s. 242.

birlikte, Atatürkçülerin Kurtuluş Savaşı sırasında izledikleri İslamcılık yanlısı siyaset ile eski Osmanlı topraklarındaki Pan-Arapçılık hareketini birbirinden ayrımak oldukça kolaydır. Bununla beraber Kuzey Afrika ülkelerinde, daha sonra verilecek Kurtuluş Savaşlarında Atatürkçülüğün etkisini sınırlı tutmak gerekir. Nitekim umutlarını yine de Fransa'ya bağlamış bulunan aydın kesimin oluşturduğu genç Magribliler, bu görüşlerini ancak sömürgeciliğin getirdiği aşağılayıcı baskılardan sonra değiştirmişlerdir (52).

Hintli Müslümanlar ve Hilâfet Partisi

Hindistan'daki ulusçuluk konusunu, Atatürkçü hareketle karşılaştırarak ele alırken (53), Hindistan'ın oldukça karmaşık olan siyasî konumunu göz önünde bulunduracağız ve böylelikle sadece Hintli Müslümanların tutumlarını belirten bir tablo çizmekle yetineceğiz. Türkler ve Hintliler arasındaki ilişkiler diğer bölgelerde olduğu gibi, 19. yüzyıldan itibaren İslam dayanışması damgasını taşımıştır (54). Bu ilişkilerde psikolojik unsurun da belirleyici etkinliği olmuştur. Müslüman azınlık, Hint egemenliğinin oluşturduğu tehlikeye karşı, uzun zaman İngilizlerin varlığını kullanmıştır. Türkiye ile 1911-1912 savaşıyla başlayan İslam dayanışmasına karşın, Müslüman azınlığın Büyük Britanya'ya bağlılığı azalmıştır. Nitekim Muhammed ve Şevket Ali kardeşlerin ortaya attıkları, İngilizlere karşı Türklerin yanında mücadele etme çağrısı, bu nedenle pek ilgi görmemiştir. 1906 yılında Müslüman Birliği'ni kurmuş olan başkan Muhammed Ali Cinnah da, taraftarlarının bu yöndeki niyetlerini örtbas etmiştir (55).

Bununla beraber Müslümanların, daha sonra tamamen değişen tutumlarını, öncelikle Hintli ulusçuların, genç Müslüman politikacılar

---

52. Daniel RIVET, a.g.e., 3. cilt, s. 238.
53. Feroz AHMAD, The Kemalist Movement and India", in François GEORGEON ve İskender GÖKALP, a.g.e., s. 112-116. Bakın, Gail MINAULT, The Khilafat Movement. Religious Symbolism and Mobilization in India, New York, 1982.
54. A.g.e., s. 113-115.
55. Arnold TOYNBEE, Survey for 1925, a.g.e., s. 46. Feroz AHMAD, a.g.e., s. 119.

ile Büyük Britanya'ya karşı kurdukları ittifakın güçlenmiş olması, sonra da "azınlık olarak yaşamanın ezikliğinden" kaynaklanan bir güdüyle Osmanlı Halifesi'nden destek aramak zorunda kalmaları nedenlerine bağlayabiliriz (56).

Sonuçta Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve Halifeliğin İngiliz tehdidi altına girmesi, Hintli Müslümanların değişen tutumlarının asıl nedenlerini oluşturmuştur (57).

Hintli Müslümanların, Atatürkçülere sağladığı desteğin altında, değişik anlamlar yatmaktadır. Örneğin Hintli Müslümanlar, Atatürkçü hareketin gerçek yapısı hakkında yanıltıcı bilgiler edinmişler, ancak Atatürkçüler desteğin sürdürülebilmesi amacıyla, bu bilgileri düzeltme yoluna gitmemişlerdir. Ali Kardeşler tarafından 1919 yılının sonunda kurulan Hilâfet hareketi, 1920 Mart ayında Avrupa'ya bir heyet göndermiş ve Mustafa Kemal'i Halifenin hizmetkârı olarak saymıştır. Nitekim 11 Nisan 1920'de, VI. Mehmet'in Atatürkçüleri kınamış olmasına karşın, Hilafet hareketi bu görüşünü değiştirmemiş, Halife'nin kutsal yerleri koruması ve Irak, Suriye, Fırat ile Akdeniz bölgesindeki topraklar üzerinde egemenliğini sürdürmesini istemekle yetinmiştir.

Atatürkçüler ile Hilâfet hareketi arasında, sonuç olarak tam bir görüş ayrılığı vardı. Atatürkçüler tarafından dış siyasette bir araç olarak kullanılan Halifelik düzeni, Hintliler için tatlı bir umuttu. Bu konuya Halifeliğin kaldırılması bölümünde ayrıca değineceğiz. Yeni Türk Devleti ile Müslüman ülkeler arasındaki ilişkiler, 1923 ve 1924 yıllarından önce çok uygun bir ortamda gelişmekteydi. Bununla beraber Müslümanlar, Türklere duydukları hayranlığın etkisi altında kalarak, Türkiye'nin giderek laik bir ülke konumuna yükseldiğini farketmekten uzaktılar.

Halifelik ekseni üzerinde dönen Pan-İslamcılık, Atatürkçülerin bulundukları ortamda hemen kullanılması gereken bir araçtı, bununla beraber Türk Devleti Batı'ya karşı bir "Cihat" arayışı içinde olma-

56. Arnold TOYNBEE, Survey for 1925, a.g.e., s. 47.
57. Feroz AHMAD, a.g.e., s. 121.

mıştır. Bu bağlamda, Hıristiyanlığa ve Batı'ya karşı verilen Atatürkçü mücadeleyi sadakatle desteklemekte olan İslamcı kesimlerin, Atatürkçülerle sürdürdükleri olumlu ilişkileri, bir süre sonra bozmaları kaçınılmazdı. Nitekim Müslümanlar, Atatürkçülere karşı ilk ve en önemli tepkilerini Halifeliğin kaldırılmasıyla göstermişlerdir. (58)

B) HALİFELİĞİN KALDIRILMASI

Sultanlık düzeni ve Halifeliğin kaldırılmasıyla gösterilen tepkiler, devlet ve İslamiyet arasındaki ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Atatürkçüler teokratik bir düzeni reddederken, Osmanlı İmparatorluğu'nda varolan temel bir akımı izlemişlerdir. Gerçekte Osmanlı İmparatorluğu teokratik bir yapıya değil, yarı-teokratik bir düzene sahipti. Çünkü devlet içinde son söz hakkı, en üst düzeydeki din yetkilisi Şeyhülİslam'a değil, Halifelik sıfatını çok seyrek olarak kullanan Sultan'a aitti. Aşırı dincilerin imparoturluk içinde sadece sınırlı ve bölgesel etkileri vardı (59). Din yetkililerinin siyasetçilerin emrinde olması Tanzimat reformu ile vurgulanmış ve önce 1876, sonra da 1908'de gerçekleşen Meşrutiyet fikrini ortaya çıkarmıştır. Meşrutiyet, birçok Müslüman için, İslamiyet'e vurulan bir darbe olarak sayılmıştır. Atatürkçü laiklik, bu alanda Meşrutiyet'ten çok daha ileriye gitmiş olmasına karşın, Atatürkçüler tarafından İslam ilkelerine darbe olarak algılanmamıştır (60). Atatürkçülere göre, her türlü düzenin özü toplum tarafından düzenlenir. Böylelikle, kuruluşları değiştirmek ve laik düzen seçimi çerçevesinde şeriat düzenine olası bir dönüşü engellemek için kuruluşlardaki kadrodan çok halkın görüşünü değiştirmek zorunluluğu getirilmektedir: "Oysa İslamda din adamı, rahip yoktur. Ne şeyh, ne mürşid, ne müçtehid, ne imam, Allah ile kul arasında aracılık yapamaz. İslamda, Hıristiyanlıkta olduğu gibi ruhanilik, ruhani hükümet de yoktur (...) dinsel bir hiyerarşi de yoktur (...) Halife, İslam-Arap dev-

58. Arnold J. TOYNBEE. Survey for 1925. a.g.e., s. 47-49.
59. Orhan KOLOĞLU. İslamda Değişim, İstanbul, 1993, s. 169.
60. Jean MELIA, a.g.e., s. 157.

letinin başkanından başka bir şey değildir (...) yalnız devlet yönetimi ile görevlidir" (61).

Halifeliğin bu tanımı, Halifeliğin kaldırılmasına büyük tepkiler gösteren birçok İslam düşünüründen oldukça uzak bir görüştü. Halifeliğin kaldırılmasıyla doğan gelişmeleri değerlendirmek sanıldığı kadar kolay değildir. Çünkü Halifeliğin kaldırılması ile ilk anda laikliğe karşı tutum alan aydınlar ve siyasetçiler arasında bölünmeler olmuştur. Halk ise Halifeliğin kaldırılmasına hiçbir zaman tepki göstermemiştir. Ayrıca Atatürkçülük karşıtı hareket, Mustafa Kemal'in yayılan ününü durdurmaya yetmemiştir. Kaldı ki 1927'de Mısır'da bir gazetenin okuyucuları, Mustafa Kemal'i "yaşayan en büyük yurtsever" olarak seçmişlerdi (62). Kitaplar, gazeteler, kongreler modern veya geleneksel aydınların görüşlerini yansıtmaktaydı.

Sultanlığın ve Halifeliğin Kaldırılmasıyla Oluşan Tepkiler

Atatürkçü hareket içindeki olayları aşamalı olarak yinelersek, 1 Kasım 1922'de Sultanlık kaldırılmış, 17 Kasım'da VI. Mehmet (Vahdettin) ülkeden kaçmış ve şeriatla ilgili yetkili makam, Sultan'ın Halifeliğe karşı suçişlemiş olduğunu bildiren bir fetvayı 18 Kasım 1922'de çıkarmıştır. Büyük Millet Meclisi 24 Kasım 1922'de Prens Abdülmecit'i Halife olarak seçmiştir. 29 Ekim 1923 günlü kanunla Cumhuriyet ilân edilmiştir. Sonuç olarak 3 Mart 1924 günü çıkan üç kanunla, öğrenim düzeni birleştirilmiş, Vakıflara el konulmuş ve Halifelik düzeni kaldırılmıştır. Abdülmecit, 4 Mart 1924 günü ülkeyi terketmiştir.

Halifeliğin manevi yönünün getirdiği zorunlu bağlılık nedeniyle Müslümanlar, bu dönemde Sultanlığın kaldırılmış olmasından çok fazla etkilenmemişlerdi. Sultanlığın kaldırılması, Türklerin saygınlığı ile ilgili bir sorun olarak görülmüştü. Diğer Müslümanlar, özellikle Halifeliğin manevi yönünü şeriat düzeninden kaynaklanan bir güç olarak algılamaktaydılar. Bu nedenledir ki Müslümanların çoğu, hatta Hüse-

61. Bahriye ÜÇOK, a.g.e., s. 115-116.
62. François GEORGEON, a.g.e., in François GEORGEON ve İskender GÖKALP, s. 20.

yin'e bağlı olan Filistinliler bile, hemen hemen tümüyle Abdülmecit'i Halife olarak tanımışlardı (63).

Bununla beraber, manevi güçle dünya işlerinin ayrımı sorun yaratmaktaydı. Hindistan'da Hilâfet hareketi ve Ulemalar Vakfı, Abdülmecit'i tanımakla birlikte 27 Eylül 1922'den itibaren kaygılarını açığa vurmaktaydılar. Türk Hükümetinin "dönekliğinden" söz edebilen tek kişi ise sürgünde olan bir Türk, eski Şeyhül-İslam Mustafa Sabri'dir (64).

Müslümanlar arasında asıl rahatsızlığı yaratan olay Cumhuriyet'in ilanı olmuştur. Suriyeli düşünür Reşid Rıza "Halife veya kutsal imamlık" hakkında Türk rejimine ağır eleştiriler yöneltmekteydi (65). Mısır'da Cumhuriyetçilik kavramı, Monarşi yönetimini ve onu destekleyenleri ürkütmekteydi (66). Mısırlı gazeteci Abdülaziz Çaviş, 24 Kasım 1923 tarihli bir mektupta, İsmet Paşa'dan Halifeliğin kaldırılmasını isteyen mektupları yazanlarla aynı görüşü paylaşmakta ve manevi halifelik kavramına karşı öfke duyduğunu vurgulamaktaydı (İsmet Paşa bu mektuptan Halifeliğin kaldırılması sırasında yararlanmıştır) (67). Ağa Han ve Hintli yargıç Sait Ömer Ali, daha ılımlı bir tutum takınmış olmak ve Anadolu İhtilâli'ne destek vermekle tanınmaktadırlar. Bu iki Şiî, Halife'nin belirsiz olan durumuna değinerek, Halifenin Sünnî inançtaki geniş halk kitleleri üzerindeki etkisini vurgulamış ve ortaya çıkan karışıklıkların, "dünyada manevi bir güç olan İslamın parçalanması ve ortadan kalkması" tehlikesini beraberinde getireceği üzerinde durmuşlardır. Onlara göre, "Sünnî dünyasında dini yönetimin kusursuz olarak sağlanması ve şeriatla uyum içinde olması", ayrıca "Müslüman uluslara değer ve güven veren bir temele dayanması" vazgeçilmez bir koşuldu (68).

63. A.g.e., s. 52-54.
64. A.g.e., s. 54.
65. Henri LAOUST, Le Califat dans la doctrine de Rachid Rida, Beyrut, 1938, Bakın. Malcolm H. KERR, Islamic Reform: The Political and Legal Theories of Muhammad Abdu and Raşid Rida, Cambridge Universitiy Press, Massachussets, 1966.
66. Maged MANSY, "Forme et Réforme, L'Egypte et la Turquie Kémaliste" in François GEORGEON et İSKENDER GÖKALP, a.g.e., s. 86-87.
67. Oriente Moderno, Roma, Iv. 4. s. 216.
68. Arnold J. TOYNBEE, Survey for 1925, a.g.e., s. 57-59 ve 571-572.

Müslüman dünyası, 3 Mart 1924 günü, Halifeliğin kaldırılması sonucunda yönünü şaşırmış, başsız kalmıştı. Ürdün ve Mısır krallıklarının boşalan Halifeliğe sahip çıkma girişimleri sonuç getirmemişti (69). Hindistan'ın duyduğu öfke en açık olanıydı. Hintli Müslümanlar sadece Halifeyi desteklemek açısından Türkiye'ye yardım etmişlerdi. Hilâfet Hareketinin ortadan kalkmasıyla oluşan boşluğu Cinnah'ın Müslümanlar Birliği yeniden doldurmuştu. Müslümanlar Birliği model olarak Suudi Krallığı'na yönelirken, ılımlı soylular, İngiliz varlığını destekleme siyasetine dönmüşlerdi (70).

Türkiye'nin Halifeliği kaldırmasına ilişkin olarak yapılan eleştirilerde yine de farklılıklar vardı. Müslüman dünyası genelde, Türkiye'nin Halifeliği kaldırmakla kendi varlığını tehlikeye attığı görüşündeydi. Ürdün Emiri Abdullah, Manchester Guardian'a verdiği demeçte, "Türkler bir intihar hareketine girişerek, Araplara çok önemli hizmette bulundular (...) şimdi Halifelik Arabistan'a geri döndü" demekteydi (71). Hint Hilâfet hareketi başkanı Aligarh, 9 Mart 1924 günü ileriye yönelik bir varsayımda bulunarak, Türkiye'de iç savaş çıkacağını, Mustafa Kemal'in "13 yüzyıl boyunca var olan Müslüman kuruluşları Anadolu'dan sökmeye" gücünün yetmeyeceğini öne sürmekteydi (72). Mustafa Kemal'e karşı en sert kişisel eleştiriyi, Mısır'da sürgün olan bir aydın, Abdülaziz Çaviş, Kahire'deki El-Akhbar gazetesinde yayımlanan seri makalelerinde yapıyordu. "Atatürkçü bomba Müslümanlığın ve Türkiye'nin kalbini parçaladı" (4, 9 ve 13 Mart 1924 tarihli makalelerinde) diyen gazeteci, eleştirisini şöyle sürdürüyordu: "Halifesinden yoksun olan Türkiye, Bulgaristan'ın da gerisinde bir konumda bulunuyor. Türkiye'nin Afrika ve Asya Müslümanları üzerindeki etkisi tamamen yok oldu. Türkiye 5 milyona düşen nüfusu ile nasıl ayakta duracak? (...) Bu Cumhuriyet varlığını yalnızca askeri gücüyle sürdürmek zorunda kalacaktır" (73).

69. A.g.e., s. 64-65, Maged MANSY, a.g.e., s. 89-90.
70. Arnold J. TOYNBEE, a.g.e., s.63.
71. A.g.e., not 1, s. 63.
72. Oriente Moderno, Roma, IV, 4 (1924), s. 181
73. A.g.e., s. 215-217.

Gösterilen tepkiler, genelikle bu kadar sert biçimde sürmemiştir. Kahire'de El-Ezher Camii'nin ve Hintli Müslümanların kınamaları, Halifeliğin kaldırılması olgusunun uygulamada geçersizliği üzerine yoğunlaşmıştır. Çünkü onlara göre, Müslüman dünyasına danışmadan Büyük Millet Meclisi'nin aldığı bu karar, tüm Müslümanları bağlamadığı gibi, uygulamada geçerli değildi. Halifeliğin özü demokratik nitelik taşıdığına göre, İslam dünyası kongre düzenleyerek bir Halife seçebilirdi (74). Öngörülen bu seçim, sıkça ertelenmiştir. Halife Abdülmecit'e gelince, El-Ezher Camii'nin 25 Nisan 1924 tarihinden itibaren manevi Halifeliği kaldırması sonucu, sadece Mısırlı Başbakan Ömer Tusun tarafından yönetilen Türk dostu bir grubun desteğini alabilmişti. Bu arada siyasi nedenlerle, biri 13-19 Mayıs 1926'da Kahire'de, diğeri de 7 Haziran-15 Temmuz 1926 tarihleri arasında Mekke'de olmak üzere iki ayrı İslam Kongresi düzenlenmişti (76).

Bu gelişmeleri Atatürkçüler, tam bir kayıtsızlık içinde karşılamışlardı. Hintlilerin Mustafa Kemal'i yumuşatma çabalarının gerçekçilikten uzak kaldığı bilinmektedir (77). Nitekim İsmet Paşa, Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada: "Müslümanlar Türklere karşı dostluk gösterilerinde bulunmuşlarsa, bu Halifenin bizde olduğundan değil, çok güçlü bir devlet olmamızdandır" demekteydi (78). İslam kongrelerine gelince; Türkiye'nin Mısır Büyükelçisi, Kahire'deki El-Siyasa gazetesine verdiği demeçte "Halife mi? Bu sorun bizi ilgilendirmiyor, bizim için varolan biri değil" diyordu (79). Kahire Kongresi'ne Ankara'dan heyet gönderilmemiştir. Mekke'ye giden heyet ise yetkisi olmadığı gibi kongrenin yürütme kurulu seçimine katılmayı reddetmiştir (80). Sonuç olarak Türkiye ile Müslüman ülkeleri arasındaki ilişkilerin, kopma noktasına geldiği apaçıktır.

---

74. A.g.e., s. 179-181 ve 217.
75. A.g.e., s. 222-226.
76. Achille SEKALY, "Les Deux Congrès Généraux de 1926" in Revue du Monde Musulman. Paris, cilt 64 (1926).
77. Oriente Moderno, Roma, IV, 4, (1924), s. 179-212 ve 218.
78. Arnold J. TOYNBEE, Survey for 1925, a.g.e.e, s. 62.
79. Oriente Moderno, Roma, VI, 5 (1926), s. 262.
80. Achille SEKALY, a.g.e., s. 101-167 ve 210.

Halifeliğin kaldırılmasının tepkileri, sadece Müslümanların, Atatürkçülerin kayıtsızlığına karşı duydukları öfkeyle sınırlı kalmamış, devletin niteliği üzerinde çeşitli düşünceler ortaya atılmıştı. Suriye ve Filistin'de modern ulusçulardan oluşan bir grup, Halifeliğin kaldırılmasını memnunlukla karşılamıştı (81). Ayrıca Magrib ülkelerinde, Halifeliği geçersiz sayan, "komünist, sosyalist ve modern Müslümanları" içeren "bir kitle oluşuyordu" (82). Böylelikle İslam düşüncesinde, din ve siyaseti ayıran yepyeni bir akım oluşmaktaydı.

Kahire El-Ezher Üniversitesi Doktoru ve Mansurak'da şeriat yargıcı Şeyh Ali Abdurrazık'ın 1925'te İslam ve Egemenlik İlkeleri'ni yayımlaması ile birlikte tartışma başlamıştı. Abdurrazık'a göre Müslümanlar siyasi alanda tamamen özgürdür, hiçbir dini zorunluluk veya baskı getirilemez. Abdurrazık, dini belgelere dayanarak Peygamberin kendisinin de İslam ve dünya işleri ile ilgili siyaseti birbirinden ayırdığını kanıtlamaya çalışmış ve böylelikle kuramsallığı dışlamıştır(83). Bu görüşe karşı yöneltilen çok sert eleştiriler üzerine, Abdurrazık'ın Mısır Ulemalar Meclisi'nden atılması, onun bu alanda yalnız kaldığı anlamı taşımamaktadır. Nitekim dürüstlüğü ile tanınmış olan Kahire'deki şeriat eski yargıçlarından Mısır heyeti imamı Şeyh Muhammed Hilmi Tommara, Abdurrazık'ın Meclisten atılması olayında El-Ezher Üniversitesi'nin tutarsız kararını aşırı sert bulmaktadır (84). Sonuç olarak bu modern akım, İslamiyet ve laiklik arasındaki karşıtlık içinde yer almasa da, İslam dünyasının siyasal yapısını sarsmaktan geri kalmamıştır.

81. Elisabeth Picard, "Les Nationalistes Arabes de Syrie", a.g.e., s. 49-50.
82. Mohamed CHAABOUNI. L'attitude des Pays du Maghreb vis-à-vis du Califat de 1914 à 1926. Tunus'da Sosyal Bilimler Fakültesi'nde, 1992'de Profesör Abdulcelil TEMİMİ başkanlığında savunulan tez. Temimi bize Atatürkçülük ve Magrib ülkeleri ilişkileri hakkında bilimsel eser ve çalışmaların yapılmadığını nazik bir şekilde belirtmiştir.
83. Maged MANSY, a.g.e., s. 89-90. Arnold J. TOYNBEE, Survey for 1925, a.g.e, s. 80, Henri Laoust, a.g.e., not 29, s. 258.
84. Şeyh Mohammed Hilmi TOMMARA, "Souveraineté Islamique et le Chalifat" in La revue du Monde Musulman, Paris, cilt 59, 1925, s. 83-112.

1920'li yıllarda ortaya çıkan Arap ulusçuluğunun laiklik anlayışı, din bilgilerinden çok daha ileri gitmiştir. Eski Osmanlı üst düzey memurlarından ve Genç Türklerden Profesör Sati El-Husri, Irak'ta Faysal'ın hizmetinde çalışırken, diğer aydınlarla birlikte Halifeliğin kaldırılmasını memnuniyetle karşılamıştır. El-Husri kuramsallığı, Kuran'ın incelenmesine dayanarak değil, ancak "tarihi gelişme"ye göre, Balkan ülkeleri ve Almanların ulus-devlet kurmaları olgusunu da dikkate alarak reddetmektedir. Bu tarihi gelişme içinde kutsal yerlerin temsilcisi Halife, Arap ulusçuluğunun ilerlemesine engel oluşturmaktaydı. O halde Halifeliğin ortadan kaldırılması kaçınılmazdı. Atatürkçülere "ulusal egemenlik" üzerine dayalı bir devlet kurdukları için hayran kalınmalıydı (85). El-Husri Pan-Arapçılık ile Pan-İslamcılık arasındaki ayrımdan kaynaklanan, ümmet ile ulus kavramları arasındaki karşıtlığı açıkça sergilemekteydi (86).

Modern sayılmayan, ama reformcu olan Müslümanların yorumları, Arap dünyasında laiklik ve İslamiyet arasındaki temel anlaşmazlığı ortaya koymaktaydı. Atatürkçülere karşı olan kitlenin önemli temsilcisi Şekip Arslan, aynı zamanda eski Osmanlı milletvekili, gazeteci ve bir Dürzü Emiri idi. Arap ulusçuluğunun öncülerinden biri olarak, Cenevre'de Filistin heyetine yönetici sıfatıyla katılmış olup, Pan-İslamcı bir ulusçuluk görüşüne sahipti. Ona göre modernleşme yalnızca İslamiyet çerçevesinde gerçekleşebilirdi, İslamiyetin temel taşını ise Halife oluşturmaktaydı. Arslan bu kısıtlama içinde modernleşmeyi kabul ederken, Halifelik düzenini yeniden getirmek arzusuyla önce Mısır'a, sonra Suudi Arabistan'a Türkiye'nin mirasçılığını önermekteydi (87). Arslan'ın çabaları her ne kadar sonuç getirmemişse de Arap kamuoyunda önemli yankılar uyandırmıştır.

Bununla beraber kanımızca, dinci kesimin dünya görüşünün en açık ifadesini, Reşid Rıza getirmiştir. Rıza, Batılılaşma taraftarlarını

85. William J. CLEVELAND, Atatürk viewed by his Arab Contemporaries. The Opinions of Sati al-Husri and Shakip Arslan, in International Journal of turkish Studies, 1981-2, cilt 2, no.: 2, s. 16-17.
86. William J. CLEVELAND, a.g.e., s. 16.
87. A.g.e., s. 20-21

ulusçu olmakla yermekte ve onların davranışlarını "Frenkleşme" deyimiyle tanımlamaktaydı. Halifeliğin bütünüyle yeniden düzenlenmesini öngörmeyen karmaşık bir varsayım ortaya koyan Rıza, Atatürkçülerin Halife engelini aşmış olmalarının ve ulusal egemenliğin ne anlama geldiğinin bilincindeydi. Nitekim Rıza, tam bağımsızlığını kazanan Türk ulusunun egemenliğini, hukuk ve devletin temeli yaptığını, başka bir dil ve hukukla olan ilişkilerini ayırdığını vurgulayarak, "İslam dayanışması duygusu yerine ırk ve ulus duygusunu tercih ettiğini" belirtmekteydi (88). Oysa ulusçuluk, kendi içinde İslamiyete aykırı düşmekteydi. Rıza görüşlerini şöyle açıklamaktaydı: "İslamiyet ırkçı veya ulusçu her türlü ayrıcalığı yasaklamıştır. Çünkü her ayrıcalık toplumda bölünmelere yol açar, uyumluluk yerine, kin duygusunu körükler, geleneklere bağlılığı ve birlik duygusunu yok eder" (89).

Ümmet ve ulus arasında kesin bir karşıtlık ortaya çıkmıştı. Bu konuda olumlu veya olumsuz bir tutum almak, kaçınılmaz bir biçimde, Atatürk devrimlerini benimsemek veya kınamak anlamı taşımaktaydı. Rıza Atatürkçüler ile İslamcılar arasındaki uyuşmazlığı şöyle vurgulamaktaydı: "Bir zamanlar Türk'e, ulusun nedir diye sorulduğunda, Allaha şükür Müslümanım, diye yanıt verirdi. (...) Bugün Türküm diye yanıt vermektedir. Eskiden Türk için askerlik hizmeti, Allaha en büyük saygı olan kutsal savaşa katılmak ve Halife Sultana itaat etmek anlamındaydı. Bugün aşılanan görüş ise, yalnız Türkler için, Türk vatanı ve Türklerin onuru için savaşmak gerektiğidir (...)" (90).

C) ATATÜRK DEVRİMLERİ VE MÜSLÜMAN DÜNYASI

Müslümanlar, Halifeliğin ortadan kaldırılmasıyla, Atatürk devrimlerinin gerçek amacı konusunda fikir sahibi olmuşlardı. Bu olay ile siyaset ve din arasındaki ilişkiler üzerinde, açık görüşlerin ortaya konulduğunu gözlemekteyiz. Müslümanlar, siyasi görüşlerine göre ara-

88. Henri LAOUST, a.g.e., s. 233 ve 106
89. A.g.e., s. 148.
90. A.g.e., s. 106.

larında bölünmekteydiler. Nitekim hükümetin izlediği siyasetin bu bölünmeden etkilenmesi kaçınılmazdı. İşte bu süreç içinde Atatürkçü Türkiye örneği, kanımızca çok önemli bir rol oynamıştır. Atatürk devrimlerine gösterilen tepkileri ele almadan önce, konuyu genel boyutlarıyla inceleyeceğiz.

Balkanlar'daki Türk Azınlığı

Öncelikle Türkiye'nin çok yakınında bulunan, Türkiye ile ortak tarihi ve ulusal bağlılığı olan, öz vatanlarındaki durumu oldukça yoğun bir ilgiyle izleyen Balkanlar'daki Türkleri ele alalım. Balkanlar'da üç ülkede: Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan'da, genellikle hükümetlerin desteği ile oluşan gerici bir gruba, Atatürkçülük yanlısı bir grubun karşı görüş oluşturduğunu gözlemekteyiz.

Yugoslavya, Atatürkçülüğün benimsenmesine uygun bir yapıya sahip miydi? İlk bakışta hayır. Lâtin alfabesiyle ortaya çıkan ilk Türk gazetesi "Doğu ve Batı", faşist Hırvat rejiminin propagandasına bağlı olarak, ancak 1943'de Hırvatistan'da yayımlanmıştır (91). Bununla beraber, özellikle Bosna-Hersek'te ilerici bir akımın varlığı yadsınamazdı.

1927-1929 yılları arasında yayımlanan aydınların gazetesi Işık ve Bosna-Hersek'in dini lideri Cemalettin Çavuşeviç, Atatürkçü reformlar yanlısıydı (92).

Gerici Sırp çevreleri, Atatürkçülüğün, özellikle Ulemalar, Hocalar ve Beyler gibi toplumun tutucu çevrelerinde yayılmasından kaygı duyuyorlardı (93). Türk Yugoslav ilişkilerinin çok iyi bir dönem içinde bulunmasına karşın, "Sadayı Millet" gazetesi, 1927'de Bosna-Hersek dini lideri tarafından kadınların başının açılması önerisine ve 1928-

91. İsmail EREN "La Presse Turque Yougoslavie (1866-1986)" in Nathalie CLAYER, Alexandre POPOVIC et Thierry ZARCONE a.g.e., s. 278.
92. Darko TANASKOVIC, "La Scène politique Yougoslave à travers le journal de langue turque Sadayı-Millet (1927-1929)" in Nathalie CLAYER, yön. a.g.e., s. 114-115.
93. Bu tutucu çevreler 1919'dan 1925'e kadar Cemiyet Partisi adıyla temsil edilmişlerdir: Alexandre POPOVİÇ, "Le Parti Politique de Skoplje et ses Organes" in Nathalie CLAYER, yön. a.g.e. s. 293-305.

1929 yıllarında Lâtin alfabesinin kabul edilmesine karşı bir kampanya yürütmekten çekinmemişti. Darko Tanaskoviç olayları şöyle tanımlamaktaydı: "Müslümanlığın, Anadolu'daki dinden dönmelerin kamçısı altında ezildiğine ve kutsal değerlerin talihsiz bir şekilde yozlaştığına inanılıyordu" (94).

Romanya'da Halifeliğin kaldırılması ve laik düzen ile oluşan "sarsıntı", Türkiye'ye gösterilen ilgiyi etkilemediği gibi, Atatürkçüler tarafından yönlendirilen Türkiye'ye göç hareketini de yoğunlaştırmıştı. Basın Yugoslavya'da olduğu gibi, 1928 yılından başlayarak, dilde ve alfabede reformlara ilgi duymuş, sonuçta Türk azınlıklar, tutucu Müslümanlar ve laik reformcular olarak ikiye ayrılmışlardı (95).

Atatürkçülüğün, Bulgaristan'daki Türk azınlık üzerindeki etkisi, çok iyi bilinen ilginç bir gelişmedir. 1929 yılında Türk azınlığın nüfusu oldukça kalabalıktı (700.000). Türkler iyi örgütlenmişlerdi. Nitekim 1700'den fazla ilkokul, 40 kolej ve yaklaşık 80.000 öğrenci bulunuyordu (96). Azınlıkların korunmasına ilişkin Neuilly anlaşmasının (1919) sağladığı güvence ve Bulgar hükümetinin başlangıçtaki desteğiyle, Türkçe öğreniminin örgütlenmesi gelişmişti (97). 1905'te kurulan Müslüman Öğretmenler Vakfı, Genç Türklerle hemen yakınlaşmış ve reformların gerçekleşmesinde büyük rol oynamıştı. 1928'de Türk Muallimler Cemiyeti olarak çalışmalarını sürdüren bu Vakıf, önce Terbiye Ocağı (1921-1923), sonra Muallimler Mecmuası adıyla çıkardığı yayınlarıyla Atatürkçü görüşlerin yayılmasını sağlamıştı (98). Cemiyet, Türkiye Büyükelçisi Hüsrev Bey'in katkısı ile 1928'de Lom Kongresi'nde doğrudan eyleme geçmişti. Derslerde ve okul kitaplarında Lâtin alfabesi kabul edilmiş, Türk spor derneği Turan, spor kulüplerini bir araya getirmiş, özellikle Batılı üniforma giyilmesini sağlamış, "Turan" (1928-1934) adlı yayın organını çıkarmış, böylelikle

94. Darko TANASKOVİÇ, a.g.e., s. 314-315.
95. Alexandre POPOVİÇ, "La Presse turque (et Tatare) de Roumanie (1888-1940)in Nathalie CLAYER, a.g.e., s. 242-247.
96. Bilâl N. ŞİMŞİR, a.g.e., s. 95 ve 312.
97. A.g.e., s. 360-370.
98. A.g.e., s. 70-71. M. Türker ACAROĞLU, a.g.e., s. 322.

Arif Necip Kaskatı, Ahmet Refet Rodoplu ve Ömer Kaşif Nalbantoğlu gibi aydınlarla işbirliğine girerek Atatürkçülüğün yayılmasını kolaylaştırmıştı (99). Basında, sayısı elliye varan gazeteci, öğretmen, avukat ve makale yazarının işbirliği ile yayımlanan birçok ilerici yayın yer alıyordu. Latin alfabesiyle yayın yapan, açıkça Atatürkçülük yanlısı olan 10 gazeteyi saptayabiliyoruz (100). Mehmet Celil ve Bekir Sıtkı'nın 1929'da Bulgaristan'da ilk ulusal Türk Kongresi'ni hazırlamalarıyla birlikte, Türk toplumu örgütlenme hareketinde başarının doruğuna ulaşmıştı. Kongre, azınlığın isteklerini hükümete sunmuş ve Latin alfabesini kabul etmişti (101).

Atatürkçülüğü benimseyen bu görüşlere, 1928-1936 tarihleri arasında Sofya müftülüğü yapan ünlü Müftü Hüseyin Hüsnü Efendi başkanlığındaki dini sınıf karşı çıkmaktaydı. Bağnaz bir Atatürkçülük düşmanı olan Müftü, Türkiye'den sürgün edilenleri ağırlamış ve bunlardan Ali Kemal'in "Balkan Postası" (1934-1938) ve Yusuf Şinasi'nin "İntibah" (1917-1931) gazetelerini çıkarmalarına yardım etmişti. Müftü, Bulgar hükümetinin desteğiyle, İslam Müdafileri Cemiyeti'ni kurmuş ve bu derneğin kolu olan Medeniyet gazetesiyle propagandasını sürdürmüştü. Nitekim Medeniyet, 1944 yılına kadar yayım hakkı verilen tek Türk gazetesi olarak kalmıştı. Hüsnü Efendi, bazen bedava olarak dağıtılan gerici gazeteler aracılığı ile 1934 yılında Arap harflerine dönülmesine neden olmuş ve faşist Bulgarlarla yaptığı işbirliği sonucunda, Atatürkçü basında görevli makale yazarlarının hapsedilmesine veya Türkiye'ye sürgün edilmesine, bu yolla Atatürkçü basının silinmesine yol açmıştı. Müftü, 1936 yılından sonra, okullar genel müfettişi sıfatıyla, öğretim düzeninin bozulması için elinden geleni yapmıştı. 1944 yılında ilkokul sayısı 404'e inmiş ve Genç Türklerin yalnızca yüzde 15'i, eğitim olanağı bulabilmişti (102). Bozulan dü-

99. Bilâl N. ŞİMŞİR a.g.e., s. 71 ve 96-98 ve 76-78 M. Türker ACAROĞLU, a.g.e. s. 347.
100. Başlangıç, Halk Sesi, Karadeniz, Özdilek, Rehber, Rodop, Turan, İstikbal, Savaş ve Yenilik.
101. Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s. 78.
102. A.g.e., s. 52-114-115 ve 120. M. Türker ACAROĞLU, a.g.e., s. 318-320, 331-332-335 ve 114-120.

zen, 1944'deki atılıma karşın büsbütün gerilemişti. Türkçe öğrenimi 1959 yılında kaldırılmıştı. Sonuç olarak komünistlerin ulusal ayrıcalığa karşı duyduları düşmanlık, daha önce belirttiğimiz, Müslümanların aynı yöndeki nefretiyle birleşmişti (103).

Türk azınlığa baskı yapanların, gerici ve dinci çevrelerle birleşmeleri, oldukça çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. Atatürkçülüğün, Türk azınlıklar üzerindeki etkisi belirgin olsa da, bu etkinin sadece 1920 ve 1930'lu yıllarda yoğunlaştığı gözlenmektedir. Bu dönemde Türk azınlıkları için tek çare Türkiye'ye göç etmekti. Bu yolun, Türkiye'nin çıkarlarına uygun düşüp düşmeyeceği konusuna ise kuşkuyla bakılmaktaydı.

Balkanlar'daki Türk azınlıkları olayı, Atatürkçülüğün uygulanması ve İslamcıların buna karşı çıkmaları konusuna ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Bununla beraber, Atatürkçülüğün Arap ülkeleri üzerindeki etkilerini, aynı kıstaslarla incelememek gerekir. Her şeyden önce ulusal Arap duygusunun taşıdığı önemi hatırlatmalıyız. Örneğin bir Pan-İslamcı olmasına karşın Şekip Arslan, Arap bağımsızlığı için mücadele etmiştir. Balkanlar'da Atatürkçülere tepki gösteren Türk azınlıkları ise, ulusal Türk bilincine öylesine sertlikle karşı çıkmışlardır ki, bu uğurda faşistlerle işbirliğine girmekten bile kaçınmamışlardır. Araplar ise, bir yandan sömürgeciliğe karşı çıkarken, öte yandan Pan-İslamcılık, Pan-Arapçılık veya bölgesel ulusçuluk yollarından birini seçerek, Türkiye'ye karşı tutum almışlardır (104).

Türk-Arap Uyuşmazlığı

Arap yurtseverliği, Atatürkçülerin izledikleri gerçekçi dış siyasete karşın, Türkiye ile çok ciddi anlaşmazlıklar içine düşmüştü. İngilizlerin denetimi altında sürdürülen Türk-Irak anlaşmazlığından hemen sonra, 1926'dan 1930'a kadar Suriye ile süren Hatay bölgesi anlaşmaz-

103. A.g.e., s. 182-183. M. Türker ACAROĞLU, a.g.e., s. 318.
104. Araplararası kullanılan deyimler içinde "ulusal" (kawmi) deyimi Arap ulusu için geçerli iken, "bölgesel" (Qotri) deyimi bir ülke için geçerli olmaktadır.

lığı, Arap yurtseverlerin düşmanlığına neden olmuştu (105). Araplarda, Türklerden "nefret etmek eğilimi" ortaya çıkmıştı. Her ne kadar Araplarda görülen bu eğilimi yalnızca Atatürkçü döneme bağlamak doğru sayılmasa da, bu dönemde yoğunlaştığı görülmektedir. Nitekim Şekip Arslan, 1932'de Türklerin bölgede tehdit oluşturdukları görüşü ortaya atıldığında, Irak ve Suriye'nin, Türkiye'ye karşı birlik oluşturmalarını önermişti (106).

Belirttiğimiz unsurlar, Arap ulusçuluğunun Türkiye'ye karşı beslediği düşmanca duyguları açıklamaktadır. 13 Nisan 1947'de yapılan 1. Arap Baas Kongresi kararlarının 3. maddesi, Türkiye'yi, Hatay ve çevresini zorbalıkla ele geçirdiği için, dostluk ve işbirliği dışında tutmaktadır (107). Baasçılar, Müslümanlara karşı olmakla beraber, Müslüman kardeşlerini kışkırtmak için onlara şu soruyu yöneltiyorlardı: "Sizin gözünüzde, Hatay bölgesini bizden zorla alan Müslüman Türkiye mi, yoksa vatanı için çarpışan Hıristiyan Arap mı daha önemlidir" (108). Baasçılar, Genç Türklerin ulusçuluk hareketinde Arapların oynadıkları rolü bilinçli olarak unutup, Arap ulusçuluğunu neredeyse Genç Türklerin "ırkçı ve bölücü eğilimlerine" bir tepkiymiş gibi göstermeye çalışmışlardı (109).

Bu aşırı tutum, açıkça Arap ulusçularının davranışlarını yansıtmakta ve Atatürkçülüğün algılanmasında yalnızca din unsurunun bulunmadığını göstermektedir.

Halifeliğin kaldırılmasının, İslam dünyasında Atatürk yanlıları ile karşıtlarını, ne ölçüde bir tartışmaya yöneltmiş olduğunu, ayrıca gericiler ve ilericiler arasındaki ayrımın ne denli belirginleştiğini vurgulamıştık. Bununla beraber şunu açıkça belirtmek gerekir ki Atatürkçülük karşıtları, çağdaşlığı tümüyle yadsımamışlardır. Gerçek tartışma, ilericiler ile Müslüman reformcular veya Salafistler (İslamın doğuşun-

105. Prof. Jacques THOBIE, a.g.e., s. 62-63, 100 ve 104.
106. Louis JOVELET, "L'Evolution Sociale et Politique des Pays Arabes", in revue des Etudes Islamiques, cilt VII, 4. defter, 1933, s. 435.
107. Sosyalist Arap Ba'th Partisi, Le Parti Ba'th, L'Etape de sa Fondation (1940-1949), 5.1, 1977, s. 141.
108. A.g.e., s. 5.
109. A.g.e., s. 16-17.

daki asıl faziletlere dönüşü savunanlar) arasında yoğunlaşmıştır. Reformcular için söz konusu olan, toplumsal yaşama yenilik getirmek değil, bazı değişiklikler yapmaktır (110). Nitekim Reformcular, sergiledikleri değişik tutumlara karşın, Atatürkçülüğü dinsizlik olarak yargılamamışlardır.

Müslüman Reformcuların Eleştirileri

Müslüman dünyasında Halifeliğin kaldırılmasıyla ortaya çıkan sorun, Şekip Arslan'ın yoğun bir çabayla yeniden kurmak istediği Halifelik makamının boyutlarını aşmıştı. Reşid Rıza ile onun yetiştirdiği, "Müslüman Kardeşler"in kurucusu Hasan El-Benna, doğal olarak İslamın manevi gücünün yerleşmesini isterken, siyasi gücün temsilcisi olan Halifeliğe önem vermemişti. Çünkü asıl amaç, "İslamın yasal siyaseti" olan Şeriat'ın egemen kalmasıydı (111). Şeriat, Müslüman eğitiminin temel unsuruydu. Oysa laiklik propagandası ile ortaya çıkan Genç Türkler ve Atatürkçüler şeriat eğitimini baltalamaktaydılar (112). Reşid Rıza ile Şekip Arslan'ın laikliğe ve Atatürkçülere karşı duydukları büyük öfkenin nedenini bu bağlamda ele almalıyız. Reformcu İslamcılar, İslamın ne olduğunu bilmeyen yeni bir Müslüman neslin ortaya çıkması olasılığından derin bir kuşkuya kapılmışlardı. Bu kuşkunun etkisiyle, örneğin Magrib ülkelerinde, eğitimle ilgili sorunlara aşırı bir titizlikle yaklaşılmıştı (113). Sonuçta İslâmın sadece manevi yönüne eğilinmişti. Reşid Rıza, İslamın yenilenmesi teorisini tamamen içtihatlara dayandırmakta ve Kuran'daki verileri çok iyi bilen kişilerin getirdikleri kişisel yorumlar üzerinde durmaktaydı (114). Sonuç olarak Müslümanların yaşamını tümüyle yöneten sistem olarak İslamiyete verilen önem, Atatürkçü laikliğe karşı yapılan çok sert eleştirilerin kaynağını oluşturmaktaydı.

---

110. Ali MERAD, a.g.e., s. 290-293. Nisan 1930 tarihli Sihad gazetesine göre, s. 144-147.
111. Olivier CARRE, L'Utopie Islamique, in l'Orient Arabe, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, Paris, 1991, s. 173.
112. Henri LAOUST, a.g.e., s. 234-235. William J. CLEVELAND, a.g.e., s. 19.
113. Abdül Kerim'in kollogu, a.g.e., s. 486. Ali MERAD, a.g.e., s. 203-209.
114. Henri LAOUST, a.g.e., s. 30.

Bu eleştirilerin temelde iki hedefi vardı. İlk hedef, William Cleveland'ın vurguladığı gibi, tam bir başkaldırma hareketinin oluşturulmasıydı. Nitekim Şekip Arslan, Atatürkçüleri "İslamın temel direklerini yıkmak" ve "İslamın gerçek amacını yok etmekle", Ankara'yı ise "Allah'ın kişiliğine başkaldırmakla" suçlamaktaydı (115). Bu ateşli suçlamaların arkasındaki asıl hedef ise Batılılaşmanın reddedilmesiydi. Nitekim Batılılaşma, çağdaşlaşma anlamına gelmiyordu, çünkü çağdaşlaşma modelini o dönemde Suudilerin teokratik düzeni temsil etmekteydi. Reşid Rıza, "Frenkleşme" olarak nitelediği Batılılaşmayı savunanları, "Batılılaşma düşkünlüğü", "Batılılaşan özgür düşünürler" olarak kınamaktaydı (116). Rıza'ya göre Batılı laikleşme, Allahsız ve ruhsuz bir toplum ve devlet yaratıyordu. Muhammed İkbal'e göre ise Türkler, laikliği kabul ederken taklitçilikten kaynaklanan bir "akılcı fesefe" uğruna İslamın yaratıcı gücünü terketmişlerdi (117). Bu bağlamda doğrudan Fransa'nın etkisi altında bulunan Magrib ülkeleri başta olmak üzere, Müslüman dünyasında Batı, ahlâk bozucu olarak suçlanmaktaydı (118). Bu mantığı sonuna kadar sürdüren Mısırlı Müslüman Kardeşler'in, gençler için çıkardıkları "Lionceaux" gazetesi, 1980 yılında Atatürk'ü din düşmanı, hain, laik komplonun yaratıcısı olmakla ve bir Müslümanın dinsizlikte bu kadar ileri gidemeyeceği varsayımı ile onu "havarilıklerini gizli tutmak için İslamiyeti perde olarak kullanan Dawanama Yahudileri olarak anılan bir Yahudi mezhebinin" üyesi olmakla suçlamaktaydı (119). Sonuç olarak ister dinden dönme olasılığına, isterse Yahudi kökenli olmasına dayandırılsın, Atatürkçü siyasete, bundan daha sert biçimde karşı çıkılamazdı. Atatürkçü siyaset, Müslüman dünyası için izlenmemesi gereken kötü bir örnek olmakla kalmamış, aynı zamanda Müslümanlığın ebedi düşmanı olarak algılanmıştı.

115. William J. CLEVELAND, a.g.e., s. 18.
116. Henri LAOUST, a.g.e., s. 128-138.
117. Fazlur RAHMAN, a.g.e., s. 158-160.
118. Ali MERAD, a.g.e., s. 294-295.
119. Gilles KEPEL, le Prophète et le Pharaon. Les Mouvements islamistes dans l'Egypte contemporaine, Paris, 1984, s. 119-120.

Bununla beraber Mısırlı İslam düşünürlerinin tutumu, reformcuların görüşlerini tümüyle yansıtmamaktadır. Nitekim önemli reformcu Muhammed İkbal, Batı'nın laikliğini tanımamakla birlikte, Türkiye'ye olan hayranlığını açığa vurmaktadır. Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başarısı, İkbal üzerinde derin izler bırakmıştı. Bununla beraber Muhammed İkbal'in Türkiye'deki laikliğe ilişkin eleştirilerini Atatürk şöyle yanıtlamaktaydı: "İkbal, önce kendi halkını Britanyalıların sömürgesi olmaktan kurtarsın, sonra gelip bizimle tartışsın!" (120). İkbal için, Türklerin gerçekleştirdikleri atılım, laiklikten daha fazla önem taşıyan temel bir olaydı. Türkler İslama bağlılıklarındaki sapmaya karşın, bilime ve yaratıcı düşünceye dayandıkları için, İslamiyetin yeniden yapılanmasında önemli rol oynayacaklardı. İkbal, Türk hükümetinin Halifelik düzeninden koparak, Cumhuriyeti seçmiş olmasını haklı göstererek şöyle demekteydi: "Günümüzde Müslüman uluslar arasında, kendi kendine ulusçuluk bilincine ulaşarak, dogmatik uykusundan uyanan tek ülke Türkiye'dir. İdealden gerçekçiliğe geçebilen, düşünce özgürlüğünü ortaya koyabilen tek ülke yine Türkiye'dir (...) Müslümanlar hep eski değerleri tekrarlarken, Türkler, yeni değerler yaratmanın peşinde koşmaktadırlar" (121).

Cezayirli büyük reformcu İbn Badis, 1938 Kasım ayında Sihab gazetesinde çıkan bir makalesinde, Atatürk'ü eleştirmeyi reddediyordu. Geleneksel dini çevrelerin gözden düşmesi, reformcuları yüreklendirdiği gibi, Türkiye'de Halifelik ile Osmanlı hukukunun ortadan kaldırılması olayı da yanıltıcı ve gereksiz bir siyasi kurumun, özel bir hukuk düzeninin kaldırılması olarak değerlendirilmekteydi (122). Nitekim Cezayir'deki reform yanlıları, Atatürkçülüğe karşı tam bir kararsızlık içinde kalmışlardı. Reformcuların çevresinde ise Suudi Arabistan kadar, Türkiye'yi de örnek alan karmaşık bir gençlik toplanıyordu. Bu çelişkili davranış ise, Anadolu'daki ihtilâle duyulan saygı ile gelenekçi Müslümanların ağır basan tutuculuğundan kaynaklanı-

120. Fazlur RAHMAN, a.g.e., s. 160.
121. A.g.e., s. 161, "Reconstruction of Religious Thought in Islam"a göre. Lahore, 1960. s. 157.
122. Ali MERAD, a.g.e., s. 374-377.

yordu (123). Bu açıklamalara karşın, reformcuların Atatürkçü laiklik üzerindeki olumlu görüşlerini yanlış yorumlamamak gerekir. Reformcular, Atatürkçülüğün Türkiye'ye bağımsızlık ve İslamiyete yaratıcı bir güç kazandırdığını, İslamiyetin gelişiminde temel bir dönemi oluşturduğunu kabul etmekle beraber, "Şeriatın" uzun bir dönemde Türkiye'de yeniden kurulacağına inanmaktadırlar. Türklerin yeniden İslam gerçeğine kendiliğinden döneceklerini öne süren görüşe, İbn Badis ile Şekip Arslan ayrı açılardan bakmaktadırlar. Arslan kin duygusuna dayalı bir boyut içinde yaptığı yorumda, köktendincilerin kaçınılmaz tepkilerinden söz ederek şöyle yazmaktaydı: "Türk halkı, hükümetin dinsiz siyasetine karşın, din duygularının bölünmez bağı içinde inancını korumaktadır" (124). Oysa İbn Badis ile Muhammet İkbal, Atatürkçülüğün İslamiyete karşı değil, sadece dinin tutucu niteliğine karşı tavır aldığını, bu nedenle başarısız sayılamayacağını ileri sürmüşlerdir. Her iki düşünürün yanılgısı, Atatürkçü laikliği gereğince değerlendirememelerinden kaynaklanmaktaydı. Laikliğin Atatürkçülük içinde ne kadar önemli olduğu ve süreklilik kazanacağı unsurlarını yeterince görememişlerdi. Bununla beraber, bu iki düşünürün, o dönemde bile, Atatürkçülerin din düşmanı olmadıklarını kavrama yeteneğini göstermelerini, günümüz Türkiyesi'nde köktendincilerin bu mantık düzeyine henüz erişemedikleri gerçeğini dikkate alarak, takdirle karşılamak gerekir.

Atatürkçü Üç Devrimin Etkisi

Atatürkçülüğün İslam ülkeleri üzerindeki etkisine ilişkin gerçekçi bir araştırma başlatmak için, üç önemli Atatürkçü devrimi ortaya koymanın en uygun yöntem olduğunu düşünmekteyiz: Dil devrimi ve Latin alfabesinin kabul edilmesi, kadın haklarının geliştirilmesi, kılık-kıyafet devrimi. Bu devrimler; ulusçuluk, laiklik ve toplumun modernleşme sürecinde önemli rol oynamışlardır.

123. A.g.e., s. 204 ve 208-209.
124. William J. CLEVELAND, a.g.e., s. 22.

Latin alfabesinin kabul edilişinin Balkanlar'da yaşayan İslamcılar ile dini sınıf ve Atatürkçüler arasındaki çatışmanın düğüm noktasını oluşturduğu gerçeğine daha önceki bölümde değinmiştik. Gerçekten de Arap dili ulusçuluk ve dini reform konularında canalıcı bir rol oynamıştır. Türklere göre, ulusal egemenliğin sağlanması için, yabancı bir yazı biçimi ve dile karşı tam bir bağımsızlığın gerçekleşmesi gerekmekteydi. Arapça, İslam dininin temelini oluşturan dildi. Reşid Rıza, bir İslam düşünürü olarak Arapçaya ilişkin görüşünü şöyle açıklamaktaydı: "Kuran'ın Türkçeye çevrilmiş olması başlı başına bir günahtır" (125). Reşid Rıza, bir yandan dini görevlerin yerine getirilmesine temel olan "Arapçanın kusursuz olarak bilinmesi" gereğini vurgularken, diğer yandan "dili, ulusçulukla bağlantısı olan en güçlü unsur" olarak tanımlamakta ve Türkçenin reddedilmesinin Arap ulusçuluğundan kaynaklandığı gerçeğini öne sürmekteydi. Nitekim İslam ümmetinin temel taşlarından birini oluşturan Arapçaya karşı, zorla Türkçe dilini kabul ettirmek, İslam birliğine karşı gelmek demekti (126). Şekip Arslan ve birçok Mısırlı düşünüre göre Türkler Latin alfabesini kabul ederek, Arap-İslam kültürü dünyasından ve Kuran ayetlerinden kopmuşlardı, dolayısıyla Türkiye'de 1928'de gerçekleştirilen Latin alfabesi kullanımı, mutlaka terkedilmeliydi (127).

Bunun yanı sıra, Latin alfabesini destekleyen görüşler de ortaya çıkmaktaydı. Reformcu İbn Badis, Türklerin Kuran'ı kendi dillerine çevirerek, İslamın kaynağına doğru daha etkili bir yöntemle yaklaşmış olduklarını düşünüyordu (128). Aynı şekilde Sadi El-Husri'nin laik düşünce doğrultusunda ortaya koyduğu devlet-ulus görüşü, bir ulusun aynı dil ve alfabeyi kabul etmesi olgusuyla tamamen uyuşmaktaydı (129). Ayrıca bazı modern Mısır gazeteleri de, Latin alfabesinin kabul edilmiş olmasını ilgiyle karşılamışlardı (130).

125. A.g.e., s. 19. Henri LAOUST, a.g.e., not 37, s. 263-264.
126. A.g.e., s. 147-148.
127. Maged MANSY, a.g.e., s. 93-94.
128. Ali MERAD, a.g.e., s. 375.
129. William J. CLEVELAND, a.g.e., s. 17-18.
130. Maged MANSY, a.g.e., s. 95.

Bu gelişmelere dayanarak, Atatürkçülüğün Müslüman dünyası üzerindeki etkisini vurgulayabilir miyiz? Mısır'da 1931'de kurulan Arap Dili Akademisi'nin, Türk Dil Kurumu'nu örnek alarak gerçekleştirilmiş olduğunu belirtebiliriz. Ayrıca özgür anayasa yanlısı olarak bilinen Abdül Aziz Fehmi'nin, Türk modelini örnek alarak 1944'te hazırlamış olduğu, Latin alfabesinin kabul edilmesine ilişkin tasarısı da söz konusuydu (131). Her ne kadar bu tasarının devamı gelmemiş ve modern Arap akımı bu konuda hiç ısrar etmemişse de, Arap dilinin yapısı Türkçe'den farklıydı. Arapça yazı dili, çok eski bir kültürle kaynaşmış ve kurumsallaşmıştı. Arap dünyası dilde devrime pek ilgili görünmüyordu.

Aynı şekilde SSCB'de yaşayan Türklerde dilde devrime karşı duyulan ilgi sınırlı kalmıştı. 1926 yılında Bakü'de yapılan Türkoloji Kongresi'nde, "Türkçülük akımı" tüm dikkatleri çekmekteydi (132). Belki de SSCB, kendi içinde bulunan ve Ankara'yı örnek alan Müslüman, Türk-Tatar cumhuriyetlerinin Panturancı niyetlerine karşı tavır almak amacıyla Türk dilinin yenilenmesi çalışmalarını özellikle Bakü'ye kaydırmıştı (133). Asıl şaşırtıcı olan ise Türkiye'nin bu konuda önemli bir rol üstlenmek niyetinde görünmemesiydi. Türk temsilcisi Bakü'de, Karaçay, Balkar azınlıkları ile Azerbaycan ve Yakutistan'dan sonra, Türkiye'de uygulanmaya başlanacak olan yazı devrimine karşı çıkmıştı (134). Bununla beraber Türkiye'de, 1928 yılında bu konuda gerçekleştirilen başarıların, Sovyetler Birliği'ndeki Türk cumhuriyetlerini yüreklendirmiş olduğu kesindi (135).

Dil alanında Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığı üzerinde Atatürkçülüğün doğrudan etkisini daha önce inceledik. Ancak bu etkinin boyutunu, Araplar ve dış dünyada yaşayan diğer Türkler üzerindeki etkinin boyutlarıyla karşılaştırmak olanaksızdır.

---

131. A.g.e., s. 95-97.
132. Arnold J. TOYNBEE. Survey for 1928, a.g.e., s. 223.
133. Joseph CASTAGNE. "Bakou. Centre d'une nouvelle culture", in Revue du monde musulman, cilt 63, 1926, s. 84-85.
134. Arnold J. TOYNBEE. Survey for 1928, a.g.e., s. 78.
135. İlter ORTAYLI. "L'Union Soviétique face à la politique culturelle kémaliste", in F. GEORGEON et İ. GÖKALP, a.g.e., s. 78.

Araplar dil devrimi konusunda olumlu ya da olumsuz görüş belirtirken, dış dünyada yaşayan Türkler Türkiye'den doğrudan etkilenmişlerdi. Sonuç olarak Atatürkçülüğün, Müslüman ülkeler üzerinde, dil devrimi konusunda gerçek bir etki yaratmış olduğunu söylemek güçtür.

Türkiye'de kadın haklarının geliştirilmesi, Müslüman dünyası kamuoyunda büyük bir şaşkınlık yaratmıştı. Reşid Rıza daha 1922 yılında, Türk kadınının erkeklerle beraber oturması ve başını açmasına izin veren Genç Türklere çatarak, bu olayı "İslam ahlâkının gerçekten bozulması" olarak tanımlamaktaydı(136). Reşid Rıza, Mustafa Kemal'i, Avrupa eğitimi ve yaşama biçimini görmüş bir kadınla evlendiği için eleştirmekteydi. Reşid Rıza, kadının örtünmesinin bir İslami zorunluluktan değil, toplumsal bir gelenekten kaynaklandığını kabul etmekle birlikte, kadın hakları konusunda tüm İslam reformcularının katı tutumunu en çarpıcı biçimde yansıtmaktaydı. Bununla beraber İslamiyette kadın hukukunun "en üst düzeyde yer aldığı" kabul edilmekteydi(137).

Öte yandan Şekip Arslan, toplum içinde kadın erkek beraberliğini ve çok kadınla evlenmenin kaldırılmasını kınarken, bu yeni durumun ayrılma ve boşanmaları teşvik edeceğini öne sürüyordu(138). Sonuç olarak Türklerin kadın hakları konusundaki yeni reformu, Sünnî İslam dünyasının ahlâk yapısına çok ters düşmekteydi.

Bununla beraber Atatürkçülerin kadın hakları konusunda getirdiği yenilikler, Genç Cezayirlileri, tamamen olumlu şekilde etkilemişti (139). Bu sırada Batı Avrupa'da kadın hakları konusunda başlayan bir akımın, SSCB içindeki Müslüman Cumhuriyetlerle birlikte tüm Arap ülkelerinde geliştiğini belirtmemiz ve Atatürkçülüğün doğrudan oynadığı rolün etkinliği üzerinde aşırı bir iyimserliğe kapılmamamız gerekir (140). Nitekim Atatürkçülük bu alanda tartışmasız bir model

136. Henri LAOUST, a.g.e., s. 235.
137. A.g.e., s. 137-138 ve 142.
138. William J. CLEVELAND, a.g.e., s. 19.
139. Ali MERAD, a.g.e., s. 319-320.
140. Arnold J. TOYNBEE, Survey for 1928, a.g.e., s. 200-205. Henri LAOUST, no: 35, a.g.e., s. 262.

oluşturmaktan çok, Batı'nın modern görüşüyle geleneksel Sünnî ahlâk görüşü arasındaki uyuşmazlığı kanıtlamaktan öteye gidememişti.

Kılık kıyafet konusunda getirilen yeniliklere gelince Batılı giysiler özellikle Mısır'ın dikkatini çekmişti. Ancak bu alanda da Batı'nın doğrudan yarattığı etkiyi gözardı etmemek gerekir. Kaldı ki Mısır Valisi Mehmet Ali, daha 19. yüzyılda fesin değişik bir biçimi olan "Tarbuş"un kullanılması zorunluluğunu getirdiği sırada yüksek düzeyli aileler ve memurlar Batılı giysiler giymektelerdi (141). Bu durumda Türklerin, 1925 Kasım ayında, şapka kullanılmasını zorunlu kılan bir yasa çıkarmalarının Mısır'daki etkisi, Batı giysileri üzerinde bir tartışma yaratmaktan çok, tarbuşla şapka arasında bir çekişme biçimine bürünmüştü. Ancak giysi konusunda ortaya çıkan sorunların, önemsiz bir olaymış gibi değerlendirilmemesi gerektiğini hatırlatmalıyız. Çünkü İran ve Afganistan'da olduğu gibi Doğu toplumları dış görünüşlerine çok önem vermektedirler.

Profesör Muhammed Sadık Azam, geleneklerin korunması ve manevi sorumluluk içindeki bir insanın diğerlerinden farklı davranması gereği üzerinde dururken, Mısır'da 9 Şubat 1926 günlü özgürlük yanlısı Siyasa gazetesi, "Gericiliğin durmadan körüklendiği bir dönemde, Türklerin ilericilik ve yenilenme yolunda yasalar çıkardıklarını" yazmaktaydı (142). El-Ezher, 24 Mart 1926 tarihinde yayımladığı bir fetva ile Türk hükümetini açıkça eleştirerek, Müslüman olmayanlarla evliliği, kadın-erkek eşitliğini, Türk Medeni Yasası'nı ve Batı giysilerini kınamakta, Batı uygarlığı taklitçiliğini imansızlık olarak nitelemekteydi.

Giysi konusundaki tartışmaların 1932 yılında giderek alevlendirilmesinin bir nedeni de, tarbuş kullanılmasının gelenekçilikten çok ulusal bir niteliğe bürünmüş olmasıydı. Zahlul Paşa, El Ahram'da yer alan 12 Mart 1926 tarihli bir bildirisinde, giysinin "ulusçuluk konusunda özgün ve yapıcı bir unsur" olduğunu anımsatarak, "kendi atalarını reddeden, başka kuşaklara sarılan, böylelikle kendilerine onur kazandıracaklarını sananların, kendi geleneklerini başkalarınınkiyle de-

141. Maged MANSY, a.g.e., s. 90.
142. Oriente Moderno, Roma, VI, 5., 1926, s. 299-300.

ğiştirenlerin, kuşkusuz atalarının lânetine uğrayacaklarını" belirtmekteydi (143).

Mısır'da gelişen ulusçuluk unsuru, Atatürkçü devrimin bu ülkedeki etkilerini sınırlamaktaydı. Bunun yanı sıra 1952 yılında tarbuşun yasaklanmasıyla, Türkiye'de fesin 1925 yılında kaldırılmış olması arasındaki benzerliğin eski düzene karşı duyulan tepkiden kaynaklandığını vurgulamalıyız. Mısırlı ulusçular, Atatürkçülerin, gelenekçiliğe ve tutuculuğa karşı koyarken, Batı'yı körü körüne taklit etmek istemediklerini, kendi ulusal niteliklerine dokunmaksızın, çağımızın gereklerine uyum sağlamak amacıyla değişiklikler yaptıklarını sonunda kavramışlardı.

Atatürkçü devrimlerin ilk aşamadaki en önemli etkisi, çağdaşlaşma konusunda bir tartışma başlatmış olmasıydı. Bu konuda Türkiye'nin rolü tartışılmazdı. Batı ülkelerine karşı bağımsızlık savaşı veren Türkleri, Batı çağdaşlığı konusunda, emperyalist Avrupa ülkeleri gibi davranmakla suçlayanların tutarsızlığı apakçıktı. Bununla beraber Atatürkçülüğün etkisinin ilk anda sınırlı kaldığını gözlemekteyiz. Çünkü Atatürkçülük, devrimlerden oluşan bir modelden daha çok, yeni bir yönetim ve gelişme yöntemi olarak ortaya çıkmıştı. Atatürkçülük Arap ülkeleri üzerinde zorunlu modernleşme modeli olarak etkin olabildi mi? Elisabeth Picard, Atatürkçü dönem ile Arapların Atatürkçü deneyimleri arasındaki zaman farkı üzerinde durmaktadır. Nitekim Araplarda Atatürkçü kazanımlar, genellikle Türkiye'nin 1950'de ilk demokrasi dönemine girmesinden sonra gerçekleşmiştir (144). Bununla birlikte Atatürkçülük, 1950 yılına kadar aydın kesimler üzerinde etkili olmuştu.

Fas'ta Atatürkçülük

Fas'ın durumu oldukça ilginçtir. Fas'ta Atatürk, yalnız gençlerin kahramanı değildir. Çünkü Abdülkerim, Avrupa emperyalizmine kar-

143. Oriente Moderno, a.g.e., s. 299. Maged MANSY, a.g.e., s. 93.
144. Elisabeth PICARD, "La Modernisation autoritaire", in Semih VANER, yön, a.g.e., s. 157-158.

şı verilen Rif savaşı sırasında, Atatürkçülerinkine çok benzeyen bir mücadelenin yürütülmesini önermişti. Ayrıca kurulması düşünülen Rif devleti için Atatürkçü Türkiye'den etkilenerek, Fransızcadan alıntı yapmak yerine Türkçe "Cumhuriyet" sözünü temel alıp "Cumhuriya" ifadesini kullanmışlardı (145). Abdülkerim, Mustafa Kemal'in kişiliği ile sınırlı kalmaksızın, laik siyaset konusunda da hayranlığını açıkça belirtiyordu: "Türkiye'nin izlediği siyasete hayran kaldım (...) Müslüman ülkeler, Avrupalı halkların deneyimlerini izlemeden ve dini tutuculuktan sıyrılmadan bağımsız olamazlar" (146). Abdülkerim özellikle 1923 yılından sonra ulusal bir Meclis ve laik bir devletin ortaya çıkmasıyla birlikte bağımsızlık savaşı ve modernleşme arasında bir bağlantı kurmuştu (147). Kenneth Brown ve Abdullah Laroui'ye göre Rif Cumhuriyeti girişimi, her şeye karşın ulusal Fas hareketi ile sınırlı kalmıştı. Aslında Abdülkerim, dini yenilikleri içeren Selefist akımı savunan seçkin Faslıları etkilemişti. Bu etkilenme, Abdülkerim'in dinde her türlü ayrımcı kuruluşa karşı olan tutumuyla sağlanmıştı. Ancak Müslüman reformcuların eleştirilerine hedef olmaktan da kurtulamamıştı. Reşid Rıza, 1926 Kasım ayında Manar'daki bir makalesinde İslam topluluğunun dini uyumuna ters düşen, ulusçuluk ve Batı taklitçiliği unsurlarının Rif Cumhuriyeti'ni engellediğini yazmaktaydı (148). Özgürlükçü hareket yanlıları bir anayasa yapılması üzerinde ısrarla durmuşlardı. Ancak teokratik düzen yanlılarını şaşırtan bu girişimin temelinde, Atatürkçülüğün etkisini aramak zordur. Bununla beraber Türkiye'de Sultanlığın 1922'de kaldırılması sonucunda olumlu tepkiler de gelmişti. Nitekim Fransızlar, 18 Kasım 1922 günlü raporlarında, şu değerlendirmeyi yapmışlardı: "Anayasaya sahip bir devlet veya Cumhuriyetçi devlet kavramı, Müslümanların çok hoşuna gitmektedir" (149). Biçimsellikten oldukça etkilenen özgürlükçü hareketin,

145 Abdülkerim Kolloğu, a.g.e., s. 59.
146. A.g.e., s. 484. François GEORGEON, a.g.e. in F. GEORGEON ve İ. GÖKALP, a.g.e., No. 58, s. 33-34
147. Abdülkerim Kolloğu, a.g.e., s. 476.
148. A.g.e., s. 483-487.
149. Daniel RIVET, a.g.e., 3. cilt, s. 236.

reformcu Müslümanlarla ilişki kurduğu belliydi. Kaldı ki ulusçuluk yalnızca toplumun tutucu kesimine mal edilemezdi. Bununla beraber Fas'ta çağdaşlaşma kavramı, kaynağını Atatürk'ten veya Abdülkerim'den çok, Fransız sol hareketinden alıyordu. Fas'ta 1933'de kurulan "Eylem Komitesi", Jaurés ve Zaglul Paşa'ya sahip çıkmaktaydı. Mısırlılar, Fas'ın ulusçuluk konusunda Türkiye gibi örnek olabileceğine, ancak İslamiyetle ilişkiler konusunda Fas'ın daha ılımlı bir tutum izlediğine değiniyorlardı (150).

Cezayir ve Tunus Ulusçuluğu

Atatürkçülüğün, Cezayir ulusçuluğu üzerindeki etkisi şüphesiz çok daha kapsamlı olmuştur. Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi'nde çarpışanlar Anadolu İhtilâli'ni örnek almışlardı. Atatürkçülük, 1943 Cezayir Anayasası'nda belirtilmişti. Atatürk hayranı olan Ferhat Abbas, çeşitli siyasi rejimlerin özlemlerini birleştirerek hazırladığı, 12 Şubat 1943 tarihli önemli bildiriye, Atatürkçü bir nitelik kazandırmıştı (151). Çağdaşlaşma yanlısı seçkin bir grubun bildirisinde, ne Pan-Arapçılık ne de Pan-İslamcılık görüşü yer almıştı. Gerçekten de bu bildirinin maddeleri sömürgeciliğe karşı olmanın da ötesinde başka önemli nedenlere dayanmaktaydı. Özellikle 3. maddesi, "din ve ırk ayrımı olmaksızın herkese eşitlik ve özgürlük" sağlayan bir anayasa yapılmasını, Arap dilinin resmileştirilmesini, basın ve derneklere özgürlük verilmesini, zorunlu eğitimin parasız olmasını ve "devlet ile dinin ayrı tutulmasını" öngörmekteydi.

Şüphesiz özgürlük, eşitlik, eğitim, kadın hakları ve laiklik gibi kavramlar, aynı zamanda Fransa Cumhuriyeti'nin de etkilerini içermekteydi. Bununla beraber bildirinin Arap dili üzerinde durması ve "mükemmel bir ahlâki birlik ortamının oluşmasının oluşturulmasında" kararlı olan 4. madde, toplumdaki sınıf ayrımının kaldırılması ve Türkçenin arı bir dil haline getirilmesi gibi Atatürkçülüğün iki temel unsu-

150. A.g.e., s. 234.
151. Charles-André JULIEN, a.g.e., s. 247-248.

ru ile doğrudan bağlantılıydı. Bu bağlamda, Marksizm-Leninizm başta olmak üçere çeşitli ideolojilerin etkisine karşın, Cezayir Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında Atatürkçülüğün ağır bastığı gözlenmektedir. Nitekim Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin diğer subayları gibi, eski Cezayir Devlet Başkanı Şadli Bin Cedid de askeri ceketinin cebinde Atatürk'ün fotoğrafını taşımaktaydı (152). Cezayir'deki ulusçu hareketi kavrayabilmek için, Mısır örneğini, Filistin savaşını ve din adamlarının başlangıçta oynadıkları rolü iyi bilmek gerekir. Sosyalizme yönelik olmasına karşın Bumedyen rejimi de Atatürkçülükle benzerlikler göstermekteydi.

Özellikle, 1976 Ulusal Mutabakatı'nda kadın haklarının geliştirilmesi ve kadınların eğitimi üzerinde ısrar edilmekteydi. Bu mutakabatta, siyasetten ve bazı özel grupların çıkarlarından arınmış "kolayca anlaşılan", İslam kavramına dönüş olarak tanımlanabilecek "toplumsal devrim" deyimine yer verilmişti. Atatürkçülükten farklı olan unsur ise, Cezayir'in "halk için halkın çoğunluğuna karşın" görüşünü değil, izlediği sosyalist görüş doğrultusu içinde "halk için halkla beraber" ilkesini seçmiş olmasıydı (153).

Atatürkçülük, Tunuslu devlet adamı Habib Burgiba'nın da siyasi yaşamını etkilemişti. Burgiba, Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı sırasında Atatürkçülerin yaptığı gibi, İslamiyeti yabancı işgâlcilere karşı, güçlü bir direniş unsuru olarak kullanmıştı. (154) Ancak tutucu İslamcılar, Burgiba'nın laik bir amaç güttüğünü anlamakta gecikmemişlerdi. İlk yıllarda Burgiba rejimi Atatürkçü modeli izlemişti. Siyasi alanda kurucu bir meclis oluşturulmuş, Burgiba Başbakan olarak atanmış ve sonra hükümdar tahttan indirilmiş, Burgiba da Cumhurbaşkanı seçilmişti. Dini alanda ise Atatürk'den daha esnek bir tutum izleyen Burgiba, Müslüman din adamlarının yetkilerini, Tunus'daki İslam Üniversitesi'ni denetim altına almak ve dini kuruluşların mal varlıklarını dev-

152. 1979 yılının mayıs ayında, Ankara'ya albay rütbesiyle ziyarete gelen Şadli Bin Ceddi, Atatürk devrimleri ile Atatürk'e olan hayranlığını yaptığımız görüşmeler sırasında anlatmıştı.
153. Ania FRANCOS et Jean-Pierre SERENI, Un Algérien nommé Boumediène, Paris, Stock, 1976.
154. Lisa ANDERSON, The State and Social Transformation in Tunisia and Libya, 1830-1980, Princeton University Press, New Jersey, 1986, s. 175, 232-233, 245.

letleştirmek yoluyla kısıtlamıştı (155). Tunus'un 1961 ile 1969 yılları arasında uyguladığı sosyalizm ise ileride güçlü bir kapitalist ekonomiye dönüşecek olan bir devletçilik yöntemiydi.

MISIR

Mısır'da Atatürkçülük, Nasır öncesi dönemde pek belirgin değildi. Maged Mansy, Atatürk hayranı olan modern Mısırlıların Atatürk devrimciliği konusunda bir sonuca ulaşamadıklarını açıkça belirtmiştir. Devletin laikleşmesinden yana olan ve Abdurrazık'ın daha önce belirttiğimiz görüşü doğrultusunda düşünen bir akıma göre siyaset, "yararlılık" temeli üzerinde oluşmalı ve öncelikle din adamları, bu alandan uzaklaştırılmalıydı (157). Ancak "Müslüman Kardeşler"in kurulması, dinin siyasi partilerce bir araç olarak kullanılması ve sonuçta siyasi yaşamda din unsurunun giderek yoğunlaşması, 1930'lu yıllarda modern görüş yanlılarının başarısızlıklarına yol açmıştı. Bu başarısızlıkların ötesinde acaba Mısır, Atatürkçülüğü kabul edecek durumda mıydı? Dini nitelik taşıyan tüm siyasi akımların ağırlığı yanında, dini makamların ve monarşinin etkilerini dikkate aldığımız zaman, bu konuda kesin bir karara varmak zordur. Nitekim Abdurrazık, "gerçekten laik bir devlet" kavramı olasılığını yadsımaktaydı (158). Kaldı ki birçok tutucu ama ulusçu Müslüman için Mısır, Türkiye'den daha güven verici bir örnek oluşturmaktaydı.

IRAK

İlk görüşte Irak'ı, Atatürkçülük için uygun bir ortam olarak sayabiliriz. Türkiye ve Irak arasındaki Musul sorununa, toprak anlaşmazlığına ve Kürtler konusu ile Iraklı uluşçuların Anadolu İhtilâli sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkilerine daha önce değinmiştik. Özellikle 20. yüzyılın başında İstanbul'da eğitim almış olan Iraklı su-

155. A.g.e., s. 234-235.
156. A.g.e., s. 237-240.
157. Maged MANSY, a.g.e., s. 97-99.
158. A.g.e., s. 97.

bayların Irak siyasi yaşamında 1921'den 1958'e kadar göstermiş oludukları etkinlik çok önemliydi (159). 23 başbakandan 14'ü İstanbul'da eğitim görmüştü. Askeri eğitimcilerden sekizi İstanbul'da Genelkurmay Okulu ile Askeri Akademi mezunuydu. Dokuz hukukçunun üçü İstanbul Hukuk Fakültesi mezunuydu. Bunlara Mühendislik Okulu'ndan mezun olan iki kişi eklenebilirdi. İstanbul'da yetişen bir grup, 1946 yılına değin ülkenin yönetimini tamamen elinde tutmuştu. Başbakan olarak sadece Abdurrahman El-Geylani ile Reşid El-Geylani bu grubun dışındaydılar. İstanbul'da eğitim gören başbakanlar ise 1946'dan sonra 13 başbakandan altısını oluşturmaktaydı. Bu başbakanlardan Abdül-Masin Es-Sadun ve Cafer El-Askari, Osmanlı İmparatorluğunda hizmet görmüş önemli kişilerin çocuklarıydı. Ayrıca Sadun, El-Askari, Yasin El-Haşimi gibi eski Osmanlı subayları ile Nasır As-Suudi ve Hikmet Süleyman gibi üst düzeyde Osmanlı bürokratları da bulunuyordu. Hikmet Süleyman ise Mustafa Kemal'in 30 Mart 1909 ayaklanması sırasında Kurmay Başkanı olarak emrinde çalıştığı, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın üvey kardeşiydi.

Bu sıkı temaslar sonucunda Irak hükümetlerinin, Genç Türklerin ve Atatürkçülerin oldukça yoğun etkisi altında kaldıkları sonucuna varmak yanıltıcı olabilir. Elbette ki 1922 ve 1923 yıllarında Yasin El-Haşimi bir Atatürk yanlısıydı, ayrıca 1925 yılında CHP'den esinlenerek bir parti kurmuştu (160). Öte yandan özellikle Hikmet Süleyman ile Ahali Partisi, Atatürkçü yenilikleri desteklemişti. Ulusal reformcu güç akımının şefi General Bekir Sıtkı, 29 Ekim 1936'da askeri bir darbe yaparak iktidara Hikmet Süleyman'ı getirmişti. Hikmet Süleyman, tarbuşun yerine şapka kullanımını gerçekleştirmişti (161). Ancak bu deneyim, Atatürk yanlılarının 1937 haziran ayında muhalefete düşürülmesi ve 1937 ağustos ayında Hikmet Süleyman'ın iktidardan indirilmesi üzerine kısa sürmüştü (162). Hikmet Süleyman ve Bekir Sıt-

159. Hanna BATATU, a.g.e., Tablo 3-5, s. 180-184.
160. A.g.e., s. 198.
161. Bernard VERNIER, a.g.e., s. 128.
162. A.g.e. ve Alaa TAHİR, Irak: aux origines du régime militaire, L'Harmattan, Paris, 1989, s. 23. George M. HADDAD, Revolutions and Military Rule in the Middle East: The Arab States, University of California, Santa Barbara, 1973, 2. cilt, s. 60-67.

kı'nın oluşturduğu hareket, diktatör ve reformcu yönleriyle göze batmıştı. Bu dönemde Irak'ın, Türkiye ve İran'a yönelik yakınlaşması, Pan-Arapçıların sert tepkilerine yol açmış, kişisel çekişmeler ön plâna geçmişti.

Sonuç olarak Irak'da, 1936 ile 1944 yılları arasında peşpeşe gerçekleşen yedi hükümet darbesinden, sadece 1936 yılındaki darbe Atatürkçü nitelik taşımış, ama çok kısa sürmüştü. Irak'taki askeri darbelerin gerçek nedeni siyasi ihtiraslardan kaynaklanmaktaydı. Nitekim Bekir Sıtkı, Taha Haşimi'yi Genelkurmay Başkanlığı'ndan almak istemişti. Hikmet Süleyman ise Taha'nın kardeşi Yasin'e kendisinin daha önce İçişleri Bakanı olmasını reddetmesi nedeniyle dargındı (163). Kişisel çekişmeler 1936 hükümet darbesini yaratmıştı. Reşid El-Geylani'yi iktidara getiren 1941 darbesi ise reformcu bir nitelik taşımamış, İngilizlere karşı Pan-Arapçı bir görüşten kaynaklanmıştı (164). Türk modeli esas alınarak oluşturulan askeri kesimin yanı sıra, Atatürkçülüğün etkisiyle ordunun gerçekleştirdiği müdahaleler, hiç bir biçimde Atatürkçü bir siyasete dönüşmemişti. Aksine 1948,1952 ve 1954 yıllarında halkın başkaldırmasını ezecek kadar monarşik davranan ve tutucu bir nitelik taşıyan Iraklı subayların ulusçuluğu değişikti. Atatürkçü subaylara yön veren değişiklik yapma iradesini, Iraklı subaylarda 1958 yılından önce gözlemek zordu.

Atatürkçülüğün otoriter rejimlerle yönetilen diğer Arap bölgeleri üzerindeki etkisini incelerken, Irak'ın 1958 yılından önceki siyasi yapısına ayrı bir özen göstermemiz gerekmektedir. Atatürkçü subay örneği konusunda, Enver Sedat'ın Atatürk'e ilişkin görüşleri oldukça ilginçtir. Babası, onu Genç Türklere duyduğu hayranlık içinde yetiştirmiş ve iki kardeşe Enver ile Talât adlarını koymuştu (165). Enver Sedat, çocukluk çağında Atatürk'ü öncelikle "ülkesini kurtarmak ve yeniden yapılandırmak isteyen bir şef" olarak hatırlamakta ve "silah-

163. Bernard VERNIER, a.g.e., s. 128. George M. HADDAD, a.g.e., 2. cilt, s. 62-63.
164. Alaa TAHİR, a.g.e., s. 25.
165. Mohamed HEYKAL, L'Automne de la colère: l'assassinat de Sadate, Fransızca çeviri, Paris, Ramsay, 1983, s. 23.

lı kuvvetleri olmasaydı, Atatürk'ün bir ihtilâli örgütlemesi veya başka bir girişimde bulunmasının olanaksızlığını" vurgulayarak, "onun askeri üniformasına" olan hayranlığını belirtmekteydi (166). Ordu, uyumsuz ve hareketsiz kalan sivil bir iktidar karşısında her şeyden önce iyi örgütlendiği ve değişiklikten yana olduğu için güçlüydü (167). Türkiye ve Arap devletleri arasında karşılaştırma kıstasları pek çoktu; askeri üstünlük, tek parti (bu bağlamda Irak ve Suriye'nin Baas'ı, Mısır'ın "Arap Sosyalist Birliği", CHP örneğini oluşturuyordu), ekonominin devletleşmesi, otoritarizm gibi. Mısır'da Enver Sedat yönetimindeki demokrasiye geçiş süreci bile, 1950'deki Türkiye deneyiminden esinlenmişti. Mısır ordusu 1980'li yıllarda varlığını sürdürmek ve rejimin yasallığını korumak için, bu kez Türkiye'de askerlerin hazırlattığı 1982 Anayasası'nı örnek almaktaydı. Türkiye'de ve Mısır'da ekonomik alanda devletçilik ilkesinden vazgeçilmesi, askerlerin özel kesimle olan ilişkilerinin yoğunlaştığı bir döneme rastlamıştı (168). Türkiye ve Irak arasındaki ortak noktalar, ilişkilerin çok iyi bir düzeyde bulunduğunu kanıtlamaktaydı. Nitekim 1959 yılında Kerkük'te Türkmenlerin katledilmesine ve General Kasım'ın Bağdat Paktı'ndan çekilmesine karşın, Türk-Irak ilişkileri sürekliliğini koruyabilmişti. Üstelik 1958 Irak Anayasası'nda yer alan, Müslüman Türkmen azınlığın korunmasına ilişkin madde, 22 Şubat 1960 tarihinde imzalanan kültürel anlaşmalar ve Iraklı öğrencilerin Türkiye'de okuması doğrultusundaki kültürel ilişkiler, çok olumlu bir ortam yaratmıştı. Bu olumlu ilişkiler, Iraklı reformcuların, Türk ordusunun, 1960 yılında Atatürkçülüğe dönüş amacıyla gerçekleştirdiği hükümet darbesini desteklemeleriyle daha da pekiştirilmişti. (169)

166. Anouar El-SADATE, A la Recherche d'une Identité, Fransızca çeviri, Fayard, Paris, 1978, s. 23 ve 25.
167. Alaa TAHİR, a.g.e., s. 26-27.
168. Elisabeth PICARD, "La Modernisation Autoritaire", a.g.e., s. 162-165 ve "Les Nationalistes Arabes", a.g.e., s. 52-54. Michel BOZDEMİR, "Société Civile Versus Société Militaire en Turquie" in Prof. Jacques THOBIE ve Salgur KANÇAL, Industrialisation, communication et rapports sociaux en Turquie et en Méditerranée orientale, Coll. Varia Turcica XX, L'Harmattan, Paris, 1994, s. 401-413.
169. Bernard VERNIER, a.g.e., s. 294 ve 300.

Atatürkçülükle karşılaştırılan benzerlik ve yakınlıklar, ordunun, başka bir deyişle askeri diktatörlüğün oynayacağı role ilişkin temel görüş ayrılığını gözardı etmemeliydi. Amos Perlmutter, Arap devletlerinin askeri diktatörlüğünü incelerken, Arap ulusçuluğu mirasına sahip çıkmak veya fakir halk sınıflarının toplumsal düzeyini yükseltmek gibi önemli amaçlar bulamadığını belirtmektedir. Perlmutter, Atatürk ve Nasır'ı toplumsal değişiklikler yapmak için gösterdikleri irade yönünden benzer bulan, ancak hükümet yönetim biçimi ve dış siyaset açısından onları ayrı tutan incelemelere tamamen karşı çıkarak, şöyle yazıyordu: "Mustafa Kemal'i Nasır'la karşılaştırmak uygun bir yöntem değildir. Gerçekte Mustafa Kemal'i Nasır'la bir tutmak Scharnhorst ile Hartumlu General Gordon'u karşılaştırmak gibi yararsız bir girişimdir" (170). Perlmutter'e göre, Nasır'ın 1969 Mart ayında New York Times'da açıkladığı gibi Arap subayı modeli Atatürkçülüğe değil, ancak Mısır subayı örneğine uygundu. Sonuçta Arap askeri diktatörlüğünü temsil eden subay, askeri çevreden çıkmayan, çok eski geleneğini sürdüren, idealist niteliklere sahip olan ama fikir akımlarından çok sloganların peşinde koşan subaydı (171). Nitekim Türkiye'nin gerçekçi dış siyaseti ile Türk ordusunun üç kez gerçekleştirdiği hükümet darbesinin, Pan-Arapçı serüvencilikten ve üst üste yapılan hükümet darbelerinden çok farklı olduğu belirgindi. Türkiye'de bu hükümet darbeleri, kişisel ihtiraslarla değil, demokrasiyi saf dışı etmek yerine, tam aksine demokratik sorunlara çözüm getirmek amacıyla gerçekleştirilmişti.

Bu arada Perlmutter, 1958'den 1963'e kadar Irak'ı yöneten Kasım örneğindeki bir Arap subayından söz etmektedir. Bu subay kavramı, fikirleri çok az bilinmekle birlikte reformcu niteliğe sahip, Pan-Arapçılık'tan etkilendiği kadar komünizmden de bir o kadar etkilenen örnekti. Bu bağlamda 14 Temmuz 1958'de yapılan hükümet darbesi, bireysel ihtiraslar sonucu düzenlenen darbelere ve monarşik tutuculu-

170. Amos PERLMUTTER. Political Roles and Military Rulers. Frank CASS. Londra. 1981. s. 171.
171. A.g.e., s. 178-179.

ğa son vermek amacı güden subaylartarafından gerçekleştirilmişti. Ayrıca Kasım, 1930'lu yıllardan kalan Atatürk yanlısı reformcuların etkisi içindeydi. Bunun yanısıra Kasım, Atatürk'ten esinlenerek, ülkesindeki azgelişmişliğin bir gereği olarak Irak'la sınırlı, reformcu bir ulusçuluk siyaseti izlemeyi geniş anlamda Arap ulusçuluğuna tercih etmiştir (172). Başarısızlığı, sivil halkla işbirliği içine girmekteki yeteneksizliğinden kaynaklanmıştır. Ayrıca Kasım, daha sonra iktidarı ele geçiren Arif'le amansız bir rekabete girişmişti. Kasım'ın oluşturduğu subay tipi, Atatürkçülükle çok yakın bir çizgide buluşmakla birlikte, Atatürkçülük ve Arap otoritarizmi ayrımından oldukça etkilenmişti. Arap askeri rejimleri, askeri gücün üstünlüğü bilincine dayanan, ama kendi içinde bölünen subaylar grubundan oluşmaktaydı. Bunun sonucu olarak sivil halka karşı duyulan kuşku, zamanında demokrasiye geçişi ve ulusal gelişmeyi sağlamak için gereken asker sivil işbirliğinin oluşmasını engellemekteydi. Enver Sedat'ın Mısır'da, demokrasiye dönüşü sağlamasına karşın siyasi muhalefet, Irak, Mısır ve Suriye'de iktidara, sadece İslamiyet yoluyla geçmeyi önermekteydi. Bu aşamada yalnızca Türkiye'de, İslamcıların güçlenmesine ve üç hükümet darbesine karşın gerçek bir demokrasi yöntemi uygulanabilmiştir.

Atatürkçülükle Arap otoritarizmini ayıran temel unsurlardan biri de İslamiyetle ilgiliydi. Arap devletleri Türkiye'yi örnek alarak ulusal egemenliğe dayalı bir ulusçuluk hareketi geliştirmişlerdi (173). Ancak Araplar, İslamiyet öncesi dönemden kalan geleneklerden etkilenerek, tek yönlü bir kararla, başta Kürtler olmak üzere her türlü azınlık niteliğini gözardı etmekteydiler. Bu arada Elisabeth Picard, azınlıkların gözardı edilmesi konusunda, Atatürkçülüğün de önemli bir rol oynadığını öne sürmektedir (174). Ancak bu tür ulusçuluk, Pan-Arap hareketinden kaynaklanıyordu.

Baas Partisi'nin Türkiye'ye ne ölçüde muhalif olabileceği konu-

172. A.g.e., s. 179. Alaa TAHİR, a.g.e., s. 159-163.
173. Irak 1958 Anayasası'nın 7. maddesi: "Ulus iktidarın kaynağıdır". (Alaa Tahir, a.g.e., s. 299). 1924 Türk Anayasası'nın 3. maddesi: "Egemenlik kaytısız şartsız ulusundur".
174. Elisabeth PICARD, "La modernisation autoritaire (...)" a.g.e., s. 160-161 ve "Les nationalistes arabes (...), a.g.e., s. 54-55.

sunu daha önce incelemiştik. Baas Partisi'nin laikliği, bazı alanlarda Atatürkçü laiklikten daha ileri gider gibi görünmekteydi. Nitekim devlet, din adamlarının ekonomik ayrıcalıklarını ortadan kaldırmakta, eğitim ve hukuk alanlarında (özellikle Suriye'de), devlet ve din konusu ayrılmaktaydı. Ancak İslam diniyle olan ilişkilerde durum değişik bir yönde gelişmekteydi.

Mısır'da ise 1980 yılından bu yana hukukun kaynağını şeriatın oluşturduğu, ayrıca Nasır'ın İslami konuları siyasi amaçla kullandığı bilinmektedir (175). Suriye'de 1973'de aynen korunan 1950 Anayasası giriş bölümünde, "devlet, İslama bağlılığını ilân etmekte" ve "Cumhurbaşkanının dini İslamdır" tümcelerinden sonra 3. maddede, hukukun temel kaynağının İslam hukuku olduğu vurgulanmaktadır (176). Irak 1958 Anayasası'nın 12. maddesinde din özgürlüğü doğrulanmakta, ancak 4. maddesinde, devletin dininin İslam olduğu bildirilmektedir (177). Bu arada Arap ülkeleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924 ve 1961 Anayasalarında bulunan laiklik ilkesine yer vermeyi açıkça reddetmekteydiler.

Atatürkçülerin, Anadolu İhtilâli sırasında İslamiyeti siyasi bir amaç olarak kullandıklarının ve özellikle 1945 yılından sonraki Türk hükümetlerinin İslamcı kesimlerle giderek işbirliğini pekiştirdiklerinin öne sürülmesi olasılığı karşısında, Atatürkçülüğün, dinin siyasete karıştırılmasına tamamen karşı geldiğini belitmeliyiz. Anadolu İhtilâli aşamasında İslam dayanışmasına gidilmesi, dış siyasetin sınırlı seçenekleri ve kaçınılmaz zorunluluklarının sonucuydu. Oysa 1945 yılında yeniden ortaya çıkan dincilik olgusu ise, Atatürkçü yöntemin saptırılması ve Atatürkçü ilkelerin yozlaştırılması anlamı taşımaktaydı.

Zorunlu bir modernleşmeyi uygulayan Arap devletlerinin, Atatürkçülükten etkilendikleri kuşkusuzdur. Bunun yanı sıra Atatürkçü modelin, bu ülkelerde algılanması ve gerçekleştirilmesine ilişkin koşulların iyi değerlendirilmesi gerekir. Atatürkçülüğün etkileri ayrımcı

175. Esibabeth PICARD. "La modernisation autoritaire (...)", a.g.e., s. 161.
176. Bernard VERNIER, a.g.e., s. 331.
177. Alaa TAHİR, a.g.e., s. 299.

bir yöntemle algılanmış ve otoriter nitelikli rejimler tarafından gerçekleştirilmiştir. Nâsır sonrası Mısır'ın ise özel bir konumu vardı. Sonuç olarak Elisabeth Picard gibi, Atatürkçülüğün etkilerini Arapların uğradıkları başarısızlıkları kıstas alarak mı değerlendirmeliyiz? Eğer bu değerlendirmemizde demokrasiyi kıstas olarak alırsak, "otoriter modernleşme" dönemi sonunda, Türkiye örneğinin bize kanıtlamış olduğu gibi, demokratik bir rejim yaratmanın gerçekleşebileceği sonucunu çıkartırız. Kuşkusuz bu sonuca ulaşabilmek için ordunun kendisine değil, ulusuna hizmet etmesi, ülkenin iç kaygılarla bölünüp parçalanmaması, ayrıca kararlı ve sürekli bir dış siyasetin izlenmesi gerekir. Bu aşamada Türkiye, gerek ulusçuluk ilkesine dayanan erken bir çağdaşlaşma akımı yaratmış olması, gerekse aydın kesimin tüm yeteneklerini içeren bir orduya sahip olmasıyla çok ilginç bir model oluşturmaktadır. Laiklik ilkesi üzerinde durduğumuzda, Mısır'ın bu konuda verdiği ödünlerle, bu ülkede köktendincilerin çoğalmasını nasıl önleyebileceğini açıklamak zordur. Atatürkçü dönem sonrası Türkiyesi'nde de Atatürk ilkelerinin yozlaştırılması yönüne sapılmış ve Türk-İslam sentezi bağlamında Türkiye, diğer Arap ülkelerine benzetilmek istenmiştir (178). Atatürkçü yöntemden sapma eyleminin, İslam ülkeleriyle ilişkilerin geliştirildiği 1980'li yılların başlarında gerçekleşmesi oldukça ilginç bir rastlantıdır (179). Bu dönemde Turgut Özal, Türk köktendincilerine parasal destek sağlayan Suudi Arabistan ve İran gibi güçlü Müslüman devletlerle, ekonomik amaçlı hedefleri öne sürerek yakınlaşma siyaseti güdüyordu.

Ancak köktendincilerin Türkiye'deki son seçimlerde kazandığı başarıları dikkate aldığımızda, Atatürkçü modeli yozlaştırarak daha esnek bir laiklik kavramını, İslam dünyasında uygulanabileceği ümidiyle ortaya koymanın aslında İslam Dünyası için en uygun model olan Atatürkçülüğü tehlikeye atmak anlamına geldiğini vurgulamalıyız.

---

178. Füsun ÜSTEL. "La synthèse turco- Islamèque entre traditionnalisme et modernisme", in Prof. J. THOBIE - S. KANÇAL, a.g.e., s. 387-400.

179. François GEORGEON et Jean Philippe VON GASTROW. "La Turquie et le Moyen-Orient" in Paul DUMONT ve François GEORGEON, La Turquie au seuil de l'Europe, L'Harmattan, Paris, 1991, s. 319-337.

D) ATATÜRKÇÜLÜK, İRAN VE AFGANİSTAN

Atatürkçülüğün İran ve Afganistan üzerindeki etkilerini daha ayrıntılı olarak ele almamızın nedeni bu iki ülkenin diğer Müslüman ülkelere göre daha farklı siyasi koşullar altında bulunmaları ve Atatürkçülükten doğrudan etkilenmeleri sonucunda siyasi ve toplumsal devrimlere girişmiş olmalarıdır. Bu bağlamda İran'da Rıza Şah Pehlevi (1921-1944) ve Afganistan'da Emanullah (1919-1929), Atatürk ile karşılaştıran birçok araştırmanın konusu olmuşlardır (180). Yann Richard, Atatürkçülük ile İran arasındaki ilişkileri incelemiş (181), Semih Vaner de 1991 yılında bu konuya ilişkin olarak yapılan ayrıntılı bir incelemeyi yönetmiştir (182). Amin Saikal dışındaki yazarlar, Türk, İran ve Afgan toplumlarının farklı nitelikleri ve üç devlet adamının kişisel farklılıklarını vurgulayarak, modernleşme alanında "etkileme" deyimini reddetmektedirler. Buna karşın tüm yazarlar, Atatürk Türkiyesi'nin devrim süreci içinde oynadığı temel görevi kabul etmektedirler. Konuya ilişkin görüşlerimizi belirtmeden önce, üç ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin boyutlarını saptamaya çalışacağız.

a) Türkiye, İran ve Afganistan Arasındaki Diplomatik ilişkiler

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, İran ve Afganistan arasındaki ilişkilerin içtenliği konusu pek belirgin sayılmazdı. Çünkü Türkiye'nin Afganistan'la ortak sınırı yoktu. İran ile olan ortak sınır ise Safeviler ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki dini, siyasi ve coğrafi çatışmaların izlerini taşıyordu (183).

180. A. DESTREE "Réformisme laicisant" en Iran, Turquie et Afghanistan, 1920-1930" in Civilisation (Brüksel), cilt XXXII, 1982, no. 1, s. 167-184. Amin SAIKAL, "Kemalism its influences on Iran and Afghanistan", International Journal of Turkish Studies, 1981-2, cilt 2, no.. 2 s. 25-32. Bakın: Antoine FLEURY, La pénétration allemande au Moyen-Orient, 1919-1939, Cenevre, 1977.

181. Yann RICHARD, "Le Kémalisme et l'Iran", in F. GEORGEON - İ. GÖKALP, a.g.e.s. s 60-75.

182. Semih VANER, Modernisation Autoritaire en Turquieet en Iran, L'Harmattan, Paris, 1991

183. Yann RICHARD, "Le Kémalisme et l'Iran", a.g.e., s. 60. R.K. RAMAZANI, The Foreign Policy of Iran, 1500-1941, University Press of Virginia, Charlottesville, 1966, s. 268-269.

Diplomatik İlişkileri Pekiştiren Unsurlar

Anadolu'da 1919'da başlatılan mücadele, Afganistan'da aynı yıl çıkan savaş, 21 Şubat 1921'de İran'da Şah Rıza'nın iktidara gelmesi ve özellikle Büyük Britanya'ya karşı verilen ulusal bağımsızlık mücadeleleri, ilişkileri pekiştiren ilk unsuru oluşturmuştu. Türk ulusçuluğunun ortaya atılması elbette bu yakınlaşmanın temel unsuruydu. Ancak bu arada Emanullah'ın, Mustafa Kemal'in 1922'de kazandığı zaferden daha önce, 1919'da bir savaş kazanarak Rawalpindi anlaşmasıyla Cihat şefi havasına bürünmüş olduğunu ve neredeyse Halifelik isteyebilecek bir konuma geldiğini de belirtmeliyiz. Hintli Müslümanların çoğunun duydukları sempati sonucu Afganistan'a göç etmeleri, bir kralın seçilmesi gerektiği doğrultusunda içeriden ve dışarıdan yapılan çağrılar, İngilizleri endişeye düşürmüştü. Hindistan'da bir İngiliz gizli servis ajanı, 1920 Ekim ayında, "Türkistan, Buhara, İran ve Afganistan devletlerinin bir Emir veya Halife başkanlığındaki federasyonundan" söz ediyordu. Emir ise Sultan veya Halife olarak tanımlanabilecekti. Diğer bir İngiliz ajan ise, 1920 Kasım ayında verdiği raporda, Emir'in aday gösterilmesinin Hindistan'a yönelik en yakın ve en büyük tehlikeyi oluşturduğunu bildirmekteydi (184). Elbette ki halifelik serüveninden daha önemli olan unsur, yabancı emperyalizmine karşı bağımsızlık mücadelesi veren bu üç saygın yöneticinin varlığı idi.

İlk bakışta bu üç ülkenin yakınlaşması olgusu ters gelebilir. Rusya bir komşu güç olarak, üç ülkenin yakınlaşmasında önemli rol oynamıştı. 1921 yılında ise SSCB, üç ülkeyi birbirine bağlayan anlaşmalar imzalamıştı. SSCB, Moskova'da 20 Şubat'ta İran'la, 28 Şubat'ta Afganistan'la, 1 Mart 1921'de Türkiye ve Afganistan'la, 16 Mart 1921' ise Türkiye ile, ayrıca Tahran'da 2 Haziran 1921'de İran ve Afganistan'la anlaşmalar imzalamıştı. Bu anlaşmaların beşi Moskova'da im-

184. Ludwig W. ADAMEC, Afghanistan's Foreign Affairs to the Mid-Twenty Century, University of Arizona, Tucson, 1973, s. 79. Bakın. Leon B. POULLADA, Reform and Rebellion in Afghanistan, 1919-1929, Cornel University Press, 1973, s. 47-48.

zalanırken güdülen asıl siyasi amaç, bölgede İngiliz etkisine karşı verilen mücadelede güçbirliği sağlamaktı(185).

Bunun yanı sıra bu anlaşmalar Pan-İslamcı bir dayanışmanın öngörüldüğünü ortaya koymaktaydı. Nitekim sözkonusu anlaşmalar, Afganistan'da Cemal Paşa gibi Osmanlı ulusçuları tarafından başlatılmıştı (186). Örneğin 1 Mart 1921'de imzalanan Türk-Afgan anlaşmasının 3. maddesi, Doğu'nun uyanışını Tanrı'nın bir eseri olarak selâmlamakta, Halifeliği ve Türkiye'nin "İslamiyetin kılavuzu" olduğunu kabul etmekte, ayrıca Müslüman ülkeler arasında ilişkiler kurulması gereğini vurgulamaktaydı (187).

Ortaya çıkan Pan-İslamcılığı ve Sovyetler'le kurulan ilişkileri hangi ölçüde değerlendirmeliyiz? Gerçekte bağımsızlık için ivedilikle verilmesi gereken mücadelede, 1921'de İslamiyetin emperyalizme karşı bir güç olarak kullanılması haklı bir nedene dayandırılmıştı. Bu üç ülkenin diplomatik ilişkileri arasında geçerli kalan tek unsur, ulusal bağımsızlığa verilen öncelik olmuştu.

Türkiye, İran ve Afganistan ile SSCB arasında 1925'den 1928'e kadar altı anlaşma ile iki protokol imzalanmıştı. Bununla birlikte, SSCB'nin bu ilişkiler üzerindeki etkisi artık gücünü yitirmekteydi.

Doğu Blokuna Yönelme

SovyetlerBirliği'nin giderek güçlenen, tehlikeli ve etkili bir komşu ülke olması yanısıra, İngilizlere karşı takınılan düşmanca tutumdan zamanla vazgeçilmesi sonucu Türkiye, İran ve Afganistan kurdukları ilişkilerde, Sovyet korumacılığından uzaklaşmışlardı. Böylelikle 22 Nisan 1926'da Türk-İran, 25 Mayıs 1928'de de Türk-Afgan antlaşmaları gerçekleştirilmişti (188).

185. Arnold J. TOYNBEE, Survey of International Affairs for 1928, Oxford-Londra, 1929, s. 361-362

186. Vartan GREGORIAN, The Emergence of Modern Afghanistan, Politics of Reform and Modernisation 1880-1946, Stanford University Press, California, 1969, s. 233.

187. Vartan GREGORIAN, a.g.e., s. 234.

188. A. J. TOYNBEE, Survey for 1928, a.g.e., s. 362-363. Texte du traité turco-persan de 1926 in Oriente Moderno, VI, 555, 1926, s. 251-255.

Türk-İran iyi komşuluk ilişkileri siyaseti, 5 Kasım 1932'de imzalanan yeni dostluk anlaşması, 23 Ocak 1932'de adli işbirliği ve uzlaşma anlaşması, ayrıca aynı tarihte yapılan sınır anlaşması ile pekiştirilmiş, son olarak da 1934 Haziranı'nda Şah, Türkiye'yi ziyaret etmişti (189). Emanullah'ın 1928 Mayıs-Haziran aylarında Türkiye'yi ziyaret etmesi sonucunda iki ülke arasında çok daha uyumlu bir ortam yaratılmış, Türk ve Afgan siyasi rejimleri arasındaki ideolojik yakınlığın ve işbirliğinin en üst düzeyine ulaşılmıştı. Her iki ülke 1932 Silahsızlanma Konferansı'nda ortak bir tutum izlemiş ve Türkiye, Afganistan'ın 1934'te Milletler Meclisi'ne girmesinde önemli rol oynamıştı (190).

Karşılıklı siyasi dostluklar sonucunda, gerçek bir "Doğu Bloku" yaratılmıştı. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Akdeniz'de İtalya'nın yayılma siyasetine bu blokla yanıt vermekteydi. Özellikle, İngiliz ve Sovyet emperyalizmine karşı verilen mücadele sırasında, birleşmenin yarattığı tehlikeyi iyi kavrayan bölgesel güçler, yeni bir dönemi başlatmışlardı. Nitekim 2 Ekim 1935 tarihinden itibaren bir araya gelen Türkiye, İran ve Irak, aynı yılın Kasım ayında Afganistan'ın da katılmasıyla Cenevre'de bir saldırmazlık antlaşması imzalamışlardı.

Dört ülke, 8 Temmuz 1937 günü, Saadabad Sarayı'nda yaptıkları antlaşma metnine şu sözlerle başlamışlardı: "Ortak amacımız, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi içinde yer alan garantilere ek olarak Orta Doğu'da güvenlik ve barışı sağlamaktır". Sürekli bir kurul tarafından uygulamaya konulan Saadabad Paktı'nın ilkeleri şöyle sıralanıyordu: Taraf ülkelerden birini tehdit edecek bölücü grupların oluşmasının önlenmesi (özellikle Kürtler), karşılıklı saldırılardan kaçınılması, ortak sorunların karşılıklı olarak görüşülmesi ve bu ülkelerin birbirlerine müdahale etmesinden kaçınılması (191). Aslında bu paktın ana hedefi, İran'ın 1937 Eylül ayında, Milletler Meclisi Konseyi'ne üye olabilmesini kolaylaştırmak olduğu için diğer hedefleri sınırlı kalıyordu. Pak-

189. R. RAMAZANI, a.g.e., s. 271-272.
190. Prof. Jacques THOBIE, a.g.e., s. 96. V. GREGORIAN, a.g.e., s. 232.
191. Prof. Jacques THOBIE, a.g.e., s. 96-98. R. RAMAZANI, a.g.e., s. 272-273.

tın Sovyet ve İngiliz emperyalizmine karşı yeterli gücü oluşturmaması, asıl değerini yine de gözden düşürmemeliydi. Çünkü Doğu'da ilk kez, ulusal bağımsızlık ve bölgesel işbirliği çok taraflı bir süreç içinde güvence altına alınmaktaydı.

Söz konusu bağımsızlığın hedefi Atatürkçü ilkelerle tamamen uyuşmaktaydı. Ancak Bağdat anlaşması, 22 yıl sonra Atatürk ilkelerini yozlaştıran bir anlayış içinde, 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta, önce Türkiye ve Irak arasında imzalanmış, daha sonra 4 Nisan 1955 günü Büyük Britanya ve 23 Eylül 1955 günü Pakistan tarafından imzalanmış, 3 Kasım 1955 tarihinde de İran bu anlaşmaya katılmış, sonuçta çok taraflı, ancak bağımsızlık niteliğini yitirmiş bir ittifak ortaya çıkmıştı. Irak'ın 1959 yılında bu ittifaktan ayrılması üzerine, Sovyet tehlikesine karşı kurulan bu ittifaktaki İngiliz korumacılığı, bu kez Amerikan korumacılığına dönüşmüş, aynı süreçte CENTO (Merkezi Antlaşma Örgütü) kurulmuştu. Saadabad Paktı'nın içeriği ile CENTO temelde farklıydı. Bu nedenle Saadabad Paktı'nın kurucuları olan Atatürk ve Şah Rıza ile Bağdat Paktı'nı oluşturan Adnan Menderes ve Iraklı Başbakan Nuri Sait'i birbirleriyle karşılaştırmak olanaksızdır. Atatürk ve Şah Rıza, dış siyasetlerinde bağımsızlık ilkesine sıkı sıkıya bağlıydılar. Oysa Menderes ve Nuri Sait, SSCB karşısında güvence sağlamak üzere, ABD'ye ve Büyük Britanya'ya bağımlı bir siyaset izlemekteydi. Bu gerçeği dikkate aldığımızda, Atatürk ve Şah Rıza'nın 1937 yılında gerçekleştirdikleri yenilikçi ve güçlü bölge siyasetine kıyasla, Irak monarşisinin ateşli yanlısı ve 1958 ihtilâlinin kurbanı Nuri Sait'in, Menderes ile birlikte oluşturdukları siyasetin yetersiz kaldığını belirtmeliyiz. Üstelik Nuri Sait, Paktın önemli noktalarını Londra'da hazırlamıştı (192).

Üç Ülkede Yürütülen Dış Siyasetin Gerçekçiliği

Türkiye, İran ve Afganistan arasındaki ilişkileri değerlendirirken,

192. Prof. Jacques THOBIE, a.g.e., s. 165.

bu üç ülkenin yöneticileri arasındaki karşılıklı sempatiyi hatırlatmak yetersiz kalacağı için, özellikle izlenen gerçekçi siyaset üzerinde durmalıyız. Üç yöneticinin izledikleri gerçekçi siyaset sonucunda, Türkiye ile İran ve Afganistan arasındaki ilişkiler yara almaksızın sürdürülebilmiştir.

Türkiye ve İran arasında 22 Nisan 1926 tarihinde imzalanan anlaşma, temel olarak ne Kürt sorununu ne de sınır anlaşmazlığı koşullarını değiştirebilmişti. Özellikle 1925, 1929 ve 1930 yıllarında başkaldıran Kürtler, İran sınırındaki dağlık bölgelere sağınmışlardı. İki ülke arasındaki gerginlik, 1928 Ekim ayında, Kürt çetesi tarafından İran'a kaçırılan tutukluların iade edilmemesi halinde diplomatik ilişkilerin kesileceğini bildiren bir Türk notasıyla doruk noktasına ulaşmıştı. İran 'ın 1928'de Bakan Mirza Muhammet Ali Han Furuki'yi Türkiye'ye göndermesi ve 1928 Haziran ayında ek bir protokol imzalaması, Türkler için yeterli olmamıştı (193). İki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesini ve 23 Ocak 1932 tarihli sınır antlaşmasının imzalanmasını sağlayan unsurlar arasında, Türklerin Doğu Anadolu'yu denetimleri altında tutmalarının yanı sıra, Şah Rıza'nın sergilediği yapıcı tutumun önemini ve 1927 Ekim ayında gönderilen nota karşısında ılımlı bir tavır izleyerek toprak ödünleri vermiş olmasını belirtebiliriz. Şah Rıza hedef olarak, Tebriz-Erzurum-Trabzon yolunun açılması üzerinde ısrarla durmuştu. Gerçekten de İran'ın kuzeyi, iktisadi açıdan SSCB'ye bağımlı kaldığı için ancak Türk limanları yoluyla Batı pazarlarına açılarak gelişebilirdi (194).

Diğer gerçekçi bir örnek ise, 1929'da Emanullah'ın iktidardan düşürülmesinden sonra Türk ve Afgan yöneticilerinin gösterdikleri karşılıklı olgunluktur. Emanullah'ın devrilmiş olması, yenilikçi bir yöneticiye karşı gericilerin sağladığı zaferi üzüntüyle karşılayan ve bağımsız bir müttefikini yitiren Atatürk için ağır bir darbe olmuştur.

Afganistan ile ilişkilerini aynı düzeyde sürdürmek isteyen Ata-

193. A.J. TOYNBEE. Survey for 1928. a.g.e., s. 372-373. R. RAMAZANI, a.g.e., s. 270-271. Yann RICHARD, a.g.e., s. 63-64.
194. R. RAMAZANI, a.g.e., s. 269., s. 269. Yann RICHARD, a.g.e., s. 65.

türk, Kâbil Büyükelçisi Yusuf Hikmet Bey'i, yeni hükümdar Habibullah ile iyi ilişkiler kurmak üzere görevlendirmişti. Kaldı ki Habibullah gericilere hizmet eden bir çete reisinden başkası değildi (195). Aynı şekilde Atatürk, 1 Kasım 1929'da gönderdiği bir telgrafla Şah Nadir'i resmen tanıdığını bildirmişti (196). Bunun yanı sıra Türk Büyükelçisinin, güven mektubunu Şah Nadir'e ancak 1930 Haziran ayında sunması olayının altında, Afganlıların Emanullah'ın etkisinden uzaklaşmayı beklemeleri gerçeği yatıyordu. Yine de Şah Nadir, Emanullah'ın bıraktığı olumlu etkileri silmek için Türkiye ile iyi ilişkiler kurmuş, böylelikle rejimin yenilikçi ve dinamik yönünü bir ölçüde sürdürmek istemişti (197).

Sonuç olarak üç ülke arasında yürütülen iyi ilişkiler, 1937 yılında çok taraflı bir paktın imzalanmasına yol açacak ve iyi komşuluk ilişkileri çerçevesini aşacaktı. Bu ilişkiler başta yenilenme arzusu olmak üzere, ulusal bağımsızlık iradesi ile üç yöneticinin kişisel yakınlaşmaları sonucunda gerçekleşmişti. Diplomatik ilişkiler ise ulusçu ve reformcu olarak saptanan ikili amacın sağlam ve belirgin temelini oluşturmaktaydı.

b) Atatürkçülüğün İran ve Afganistan Üzerindeki Değişik Etkileri

Atatürkçülüğün İran ve Afganistan üzerindeki etkisini ele almadan önce Atatürk devrimlerinin bu iki ülke halklarına ve yöneticilerine nasıl ulaştığını açıklamaya çalışacağız.

Şah Rıza ve Emanullah'ın Türkiye Ziyaretleri

Atatürk, Şah Rıza ve Emanullah'ın farklı kişiliklerini daha ilerde ele alacağız. Bu üç devlet adamı arasındaki kişisel ilişkiler önem taşı-

195. Ludwig W. ADAMEC, a.g.e., s. 168.
196. A.g.e., s. 188. National Archives of India (NAI)'ye göre, New Delhi, Foreign Policy Security Frontier, No. 22.
197. A.g.e., s. 188-189. Vartan GREGORIAN, a.g.e., s. 333-334.

maktadır. Ulusçu ve yenilikçi olarak bilinen üç devlet adamı, hemen hemen aynı zamanda iktidara gelmişlerdi. Atatürk ve Şah Rıza subaydı. Atatürk ile Emanullah, Batı kültürüne açılma konusunda benzer niteliklere sahiplerdi (198). Bu üç devlet adamı arasında varolan karşılıklı hayranlık, geç de olsa özellikle Şah Rıza ile Emanullah'ın Türkiye'ye yaptıkları ziyaretlerde ilginç olarak ortaya çıkmıştı.

Emanullah, Kraliçe Süreyya ile 29 Kasım 1927 - 20 Haziran 1928 tarihleri arasında çıktığı Avrupa seyahatinin ardından, beraberinde Emanullah'ın kayınpederi, Dışişleri Bakanı Terzi ile Türkiye'ye gitmişti (199). Emanullah'ı, 19 Mayıs 1928 günü İstanbul'da resmi bir heyet, Ankara'ya vardığı 20 Mayıs günü ise Atatürk karşılamıştı. Söz konusu ziyarette Emanullah, daha çok Türklerin yenilikçi başarıları ile ilgilenmiş, İstanbul'daki resmi geçitler yanı sıra, Ankara'da 20-26 Mayıs tarihleri arasında kendisine verilen resmi yemekler, düzenlenen ziyaretler ve görüşmelere katılmıştı. İstanbul'da daha sonra Güzel Sanatlar Akademisi'ni, Askeri Akademi'yi, Genelkurmay Okulu'nu ve müzeleri ziyaret etmiş, Havacılık Kurumu Müdürü Hasan Fehmi Bey'le tanışmıştı.

Türk-Afgan dostluğunun en güzel yanını, karşılıklı bildiriler ve Türk basınının hayranlığı oluşturuyordu. Kral Emanullah, 1 Haziran günü, bir Türk gazetecisine dostluğu şöyle tanımlıyordu: "Bizi daima kardeşiniz olarak görmelisiniz, çünkü siz Afganların ağabeylerisiniz". 20 Mayıs'ta verilen resmi bir yemek sırasında, Gazi'nin "ortak bir amaca yönelik" iki halkı ve onların şeflerini övmesi üzerine, Emanullah aynı sıcak yaklaşımla "Sevgili ve asil Ağabeyim" diye başlayarak Türkçe yanıt verir. Emanullah, Atatürk'ü "Genç Türkiye'nin parlak geleceği"nin tek yaratıcısı olarak değerlendirirken, Afgan halkı adına ona şöyle seslenmekteydi: "Ekselânslarının gece gündüz demeden çalışarak yarattığı enerji dolu etkin model sonucunda, Sevgili Türkiye'nin kazandığı başarıları, gözlerimizde sevinç pırıltıları ve gururla karşılı-

198. Amin SAIKAL, a.g.e, s. 25-26.
199. Ludwig W. ADAMEC, a.g.e., s. 126-127 ve not 5, s. 290-291.

yoruz" (200). Artık karşılıklı konuşmalarda kullanılan ulusçu ve yenilikçi deyimlerden, geleneksel dini övgülere yer kalmamıştı (201).

Emanullah'ın söz konusu ziyareti, ülkesindeki yenilikçi siyasete hız vermesinde büyük bir rol oynadı. Daha önce belirttiğimiz anlaşma bağlamında, Kâbil'e Türk askeri danışmanların gönderilmesine karar verilmesiyle, Türk heyeti bir Büyükelçilik haline dönüşmüştü. Sonuç olarak Türklerin çağdaşlaşma yönünde oluşturdukları örnekten etkilenen Emanullah, yenilenme alanında kaydedeceği mesafenin boyutlarını görmüş ve yeni atılımlar için sabırsızlanmıştı (202).

Şah Rıza'nın seyahati de buna benzer bir nitelik taşımaktaydı. Türkler, öncelikle Tebriz-Erzurum yolunu açmak için çok uzun hazırlıklar yapmışlardı. Tebriz'de, Şah Rıza'ya, Atatürk'ün kendisini bir an önce kardeşçe duygularla misafir etmek için beklediği telgrafla bildirilmişti. İran hükümeti beraberinde sekiz subay, yüksek düzeydeki beş bürokrat ve bir gazeteci olmak üzere, Emanullah'ınkinden daha kalabalık bir heyetle yola çıkmış, 10 Haziran 1934 günü Türkiye'ye varmış ve Trabzon'dan gemiyle Samsun'a geçmişti. Atatürk Samsun'da kusursuz bir karşılama töreni hazırlamış, bin Türk askerinden oluşan onur kıtası Şah'ın önünde diz çökmüştü. Şah, 6 Temmuz 1934 tarihinde İran'a geri dönmüştü (203).

Bu ziyaret, 1928 yılında Emanullah'ın ziyaretinde olduğu gibi, karşılıklı memnuniyet ve görkemli gösterilerle geçmişti. Bu tür gösterişlere pek yatkın olmayan İran Şahı, 28 Haziran'da İstanbul'da yaşayan İranlılara yaptığı konuşmada, iki ülke halkları arasındaki dostluğu övmüştü: "Dini saplantılar ve cehaletten kaynaklanan eski tartışmaların bittiğini büyük bir zevkle farkediyorum. Gelecekte, iki ulusun refah ve mutluluk yolunda karşılıklı güven ve dostluk bağı içinde birlikte, elele yürümeye ve beraber yaşamaya devam edeceklerini ümit

200. Bilâl M. ŞİMŞİR. Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Ankara 1993, 1. cilt, s. 40.
201. François TAILLARDAT, "La fin du voyage du roi Aman ullah" in L'Asie Française, no. 263. Eylül-Ekim 1928. s. 322-323. Ludwig W. ADAMEC, a.g.e., s. 127.
202. Ludwig W. ADAMEC, a.g.e., s. 128. Vartan GREGORIAN, a.g.e., s. 258.
203. Donald N. WILBER, Rıza Shah PAHLAVİ. The Resurrection and Reconstruction of Iran, 1878-1944, New-York, 1975, s. 157-159.

ediyorum" (204). İki devlet başkanının Türkçe sürdürdükleri görüşmeler sırasında Şah Rıza'nın, Atatürk'ün başarılarından etkilenmesi kaçınılmazdı. Şah Rıza Türkiye'deki devrimlerin başarısını "Türklerin sivil veya askeri olsun büyük bir disiplin anlayışına sahip olmalarında" görmüş ve İranlıların daha da ileri gideceklerini belirtmişti (205). Şah, Türk siyasetçilerinin önemini, 1934'de kendi hükümetinin gizli bir oturumunda şöyle açıklamaktaydı: "Türkiye'nin gelişmesi ve ilerlemesinin sırrı, Atatürk'ün bilgeliği ve vatansever danışmanlara sahip olmasında saklıdır" (206). Bu aşamada tarihçilerin de sık sık başvurduğu, Atatürk'ün kişiliğinin ön plâna alınması olgusuna daha ileride değineceğimizi belirtelim. Söz konusu ziyaretin en önemli iki konusunu ordu ve din oluşturuyordu. Atatürk, İranlı subaylara Türk askeri kuruluşlarını gezdirirken, Şah Rıza Mareşal Fevzi Çakmak'la samimi görüşmelerde bulunmaktaydı (207). Atatürk'ün halkın önünde bir müftüyü azarlamasından memnun kalan Şah Rıza, genellikle dini konuları ilgiyle izliyordu (208).

Şah Rıza'nın ziyareti, Emanullah'ın ziyaretinden daha da etkili olmuş, heyet üyeleri Atatürk devrimlerini daha geniş bir biçimde duyurmuşlardı. Şah Rıza şapka giyilmesi, kadının başını açması gibi kararların derhal uygulanmasına geçmişti. Saadabat Paktı'ndan döner dönmez dünya basınını okumak için çevirmenler görevlendirmiş, sonuç olarak köktendincilere karşı koymak için iyice yüreklenmişti (209).

Emanullah ve Şah Rıza için Türkiye ziyareti, yapıcı bir rekabet ortamı yaratması itibarıyla büyük bir önem taşımaktaydı. Şah Rıza, hemen hemen ilk kez, modern bir ülkeyle karşılaşırken, Emanullah için durum biraz farklıydı. Şüphesiz Avrupa'da birçok modern ülkeyi ziyaret etmişti. Ancak yarı-teokratik bir devletin gelişme modeli olan Türkiye'nin, Afganistan üzerindeki doğrudan etkisi daha belirgin olmuştur.

---

204. A.g.e., s. 159.
205. Yann RICHARD, a.g.e., s. 66.
206. Donald N. WILBER, a.g.e., s. 60
207. Yann RICHARD a.g.e., s. 67.
208. Donald N. WILBER, a.g.e., s. 158-159.
209. A.g.e., s. 60. Yann RICHARD, a.g.e., s. 68-69.

Askeri İşbirliği ve Aydınların Etkisi

Üç ülke arasında devlet yöneticilerinin karşılıklı görüşmeleri yanı sıra bu ülke aydınlarının ve halklarının da ilişkilerine değinmeliyiz. İstanbul'da yaşamakta olan yabancı toplulukları (İranlılar gibi) bu ilişkiler çerçevesinde değerlendirmeyeceğiz.

Afganistan'da, Emanullah döneminden önce olduğu gibi, Emanullah'tan sonra da Türkiye ile ilişkiler sürdürülmüştür. Nitekim Emanullah'ın Başdanışmanı Terzi, savaştan önce İstanbul'da yaşıyordu. Terzi, Afganistan'ın reformcu ve ulusçu akımında "Sirac-ül Ekber" bildirisini hazırlayarak önemli bir rol oynamış, daha sonra Kral'ın kayınpederi olarak Afgan diplomasisini yönetmişti (210). 1953'den 1963 yılına kadar başbakan olan Davut Han Türklerin etkisi altında kalmıştır. Davut Han da hükümetinde İktisat Bakanı olarak görev yapan General Abdülmelik, Türkiye'de öğrenim görmüş ve Atatürkçülerin ekonomik kalkınma plânlarından oldukça etkilenmişti (211).

Genelde Türkiye'nin etkisi, askeri işbirliği çerçevesinde yoğunlaşmıştı. Nitekim 1928'de 50 Afgan subayı İstanbul Harbiye Askeri Okulu'ndan mezun olmuştu. Kral Emanullah Türkiye'ye gitmeden önce, Türk ve Afgan dillerinde eğitim veren bir kolej kurarak, Türkiye'de askeri eğitim görecek Afgan gençlerini önceden hazırlamayı öngörmüştü (212). Bunun yanı sıra Afgan ordusu özellikle, Cemal Paşa, Fahri Paşa, Türkiye Büyükelçisi ve daha sonra Enver Paşa'nın kayınbiraderi olan General Kâzım Bey'in danışmanlıkları sayesinde, yeniden düzenlenmişti (213).

Türkiye ve Afganistan arasında imzalanmış bulunan, 1 Mart 1920 tarihli anlaşmanın 8. maddesi, askeri ve eğitim alanlarında oluşturulacak Türk heyetlerinin Afganistan'a gönderilmesini öngörmekteydi

210. Louis DUPREE ve Linette ALBERT, yön. Afghanistan in the 1970's. Praeger Special Studies, A.B.D., 1974. Vartan GREGORIAN, a.g.e., s. 6. bölüm, Louis DUPREE, "Mahmud Tarzi: Forgotten Nationalist", in American Universities Field Staff Reports, no. 1, 1964 Ocak.
211. Louis DUPREE, Afganistan, Princeton, New Jersey, 1973, s. 507.
212. François TAILLARDAT, a.g.e., s. 322.
213. Léon B. POULLADA, a.g.e., s. 112.

(214). 1928'de imzalanan anlaşma ise General Kâzım Bey'in bir başka General, iki Albay ve bir Yüzbaşı ile birlikte görevlendirilmelerini içermekteydi.

Ancak 5 Ocak 1929'da Afganistan'a giden heyet, aynı yıl 9 Nisan günü Emanullah'ın düşürülmesiyle, görevini yarıda bırakmıştı. Nadir Şah'ın hükümeti ise 1928 Anlaşması'nın gereklerini uygulamak konusunda fazla çaba göstermiyordu (215).

Basının etkisi ise, halkın çoğunun okuma yazma bilmemesi nedeniyle sadece aydın kesimde görülebiliyordu. Türkiye'nin İran üzerinde tartışmasız bir etkiye sahip olduğu söylenemez. Yann Richard, İranlı ulusçuların, Atatürkçü modelden bağımsız bir yöntem izlediklerini, Türk laikçiliğini eleştirdiklerini ve ortak sınırlarda çıkan sorunları büyüttüklerini (Faranghestan dergisinde görüldüğü gibi) vurgulamaktadır (216). Türkler ise tam tersine İranlı reformcuları teşvik etmişlerdir. Örneğin ikinci Türk Dili Kongresi yapılır yapılmaz, "Ettela'at" gazetesi, Farsçanın arındırılması için 12 Eylül 1934'de bir kampanya başlattığı gibi, İnönü'nün TBMM'de, kadın hakları üzerine yaptığı bir konuşma metnini Farsçaya çevirerek, 17 Aralık 1934 günlü sayısında bu görüşü desteklemiştir (217).

Atatürkçü örneğin, İran ve Afganistan'ı etkilediği gerçeğini değişik biçimlerde gözlemekteyiz. Ancak çok belirli olan bu etkilenmeye karşın, Atatürkçü siyasetin, iki dost devlet başkanı üzerindeki etkileri, benzer nitelikte olmamış, ayrıca sürekli bir gelişme çizgisi sürdürülememiştir.

c) Atatürkçülüğün Temel Etkileri

Atatürkçülüğün ve devrimlerinin Müslüman ülkelere örnek olması konusunu incelerken, reformcu devlet adamlarının kişiliklerini ve

214. Vartan GREGORIAN, a.g.e., s. 233-234.
215. Ludwig W.ADAMEC, a.g.e., s. 168 ve not 43. s. 295.
216. Yann RICHARD. a.g.e., s. 62-63 ve 67-68.
217. John R. PERRY, "Language Reform in Turkey and Iran", in International Journal of Middle East Studies, (Cambridge, ABD), 17. cilt no. 3. 1985 Ağustos, s. 299-300.

yönettikleri ülkelerdeki özel koşulları da dikkate almamız gerekmektedir.

Tarihi Koşullar ve Yöneticilerin Farklı Kişilikleri

Amin Saikal, Atatürk ile Şah Rıza ve Emanullah'ın kişilik farklılıklarını başarılı bir biçimde belirtmektedir. Çağdaş düşüncelere açık, zengin bir kültüre sahip olan Atatürk'ün yanında Şah Rıza, Kafkasyalı eğitimsiz bir Albay olarak kalmaktaydı. Emanullah'a gelince, ileri ci görüşe sahip olmasına karşın, Batı'daki bilgilere ya dolaylı yoldan ya da gecikmeli olarak ulaşmaktaydı. Katı ve anî kararları ile göze çarpan Şah Rıza, kendisinden başkasını beğenmezken, Atatürk tam aksine alçakgönüllü olmakla tanınmaktaydı (218). Ayrıca dilde reform konusundaki görüşlerde de tam bir farklılık söz konusuydu. Atatürk ve İnönü, Türk dilini arındırma hareketini, kolay, bilinçli ve etkin bir biçimde çağdaş dillere yakın bir düzeye ulaştırmak amacıyla gerçekleştirirken, Şah Rıza halkın gereksinimlerinden uzak kalan aşırı ulusçu nitelik taşıyan "bir arındırma" yöntemi izlemiştir (219).

Üç ülkede gerçekleşen yenilikçi hareketlerin farklılıkları, bu ülkelerin siyasi yapılarından kaynaklanıyordu. Türkiye merkeziyetçi, güçlü bir geleneğe dayalı, 19. yüzyıldan itibaren de yenilikçi olan bir devletti. Ordu, toplumun yenilenmesinde temel rolü oynamıştı. Bunun yanı sıra Atatürkçü düzen, ulusal dayanağını, ulusal egemenliğin kazanılmasını sağlayan Kurtuluş Savaşı'ndan almıştı. Atatürkçüler öncelikle güçlü bir siyasi örgüt olan tek partiye, CHP'ye dayanmışlardı. Ancak Atatürkçü düzendeki otoritarizm ise önce halk egemenliği doktrinine dayanmış, sonra demokrasinin ve çok partili düzenin zorunlu bir yöntemle uygulanmasını sağlamıştır (220).

Şah rejimi, 1921'de yapılan askeri darbenin bir sonucuydu. Bu ye-

---

218. Amin SAİKAL, a.g.e., s. 26-28.
219. John R.PERRY, a.g.e., s. 306-307.
220. Amin SAİKAL, a.g.e., s. 26. Semih VANER, "En guise de conclusion provisoire", in Semih VANER, a.g.e., s. 177-184.

ni rejim kuşkusuz çağdaşlaşma yanlısı olan halkın varlıklı kesimlerince desteklenmişti. Bununla beraber İran'ın Atatürkçülerin sağladıkları başarıya ulaşmalarını engelleyen en az üç unsuru sayabiliriz.

İran, herşeyden önce Şiî mezhebindeydi. İran'da İslam ideolojisi yaygın bir biçimde egemen olduğundan, din yanlıları siyasi alanda hiçbir mücadeleye girmemişlerdi (221). İkinci unsur, geleneksel gerçek bir reformculuktan yoksun olan Kajar Hanedanlığı'nın başına geçen Şah'ın, alışılmış, uyumlu bir siyaset yönteminin mirasçısı olmasıydı (222). Son unsur ise, Şah Rıza'nın reformların siyasi yönünü anlamak istememiş olmasıydı. Otoritarizmi bir çağdaşlaşma aracı olarak değil, tek çözüm gibi öngördüğü siyasi düzenini pekiştiren bir araç olarak değerlendirmekteydi (223). Ancak reformların halka uygulanmasının dışında siyasi yönünün bir türlü kavranılamaması, 1978-1979 döneminde Pehlevî rejiminin yıkılmasının asıl nedenini oluşturmuştu. Şah rejimi bir yandan dini fanatiklerle, öte yandan ekonomik güçlükler nedeniyle oluşan muhalefetle karşı karşıya kalmıştı. Üstelik uygulamakta olduğu koyu otoritarizm sonucunda, çağdaşlaşma yanlısı aydınlar da bu muhalefete katılmışlardı. Oysa Türkiye'de çağdaşlaşma yanlısı aydınlar Atatürk devrimlerinin çekirdeğini oluşturmuşlardı. İran'daki sorunun Monarşi düzeninin dar görüşlülüğünden kaynaklandığı öne sürülebilir. Nitekim modernleşme yolunda, Batılı modernleşme örneğinden birkaç kıstas seçilerek, çağdaşlaşma düzeyine erişilebileceğini düşünmek saflık olurdu. Oysa ki Atatürkçüler, tam bir çağdaşlaşma gerçekleştirmek için canla başla uğraşırken, bu sürecin temelinde yatan demokrasi unsurunun da bilincindeydiler.

Afganistan bazı konularda, İran'la benzerlikle göstermektedir. Afganistan'da iyi eğitilmiş aydınların sayısı, Emanullah'ı desteklemek için oldukça yetersiz kalmıştı. Emanullah, aşiret düzeniyle ülkenin parçalanmak istenmesi ve Afgan yaşamına İslamcıların egemen olması sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştı. Hanedanlığın yasal düzeni doğrultusunda kurmuş olduğu iktidarını, aşiretlere ve İslami değerlere da-

221. Semih VANER, a.g.e., s. 177-178. Yann RICHARD, a.g.e., s. 71-72.
222. A.g.e., s. 72
223. Semih VANER, a.g.e., s. 181-184.

yandırmıştı. Din, ulusal birliğin temelini oluşturmaktaydı. Emanullah'ın reformculuğu ise Atatürkçülükte olduğu gibi, dini etkilerden arındırılmıştı ve güçlü bir devlet temeli üzerinde yeni bir Ulus'un yaratılmasını amaçlamaktaydı. Ne var ki özgürlüklerin kısıtlanmasından ürken aşiretlerle, sahip olduğu ayrıcalıklarından yoksun kalmaktan korkan dini sınıfın oluşturduğu muhalefet, Emanullah'ın yenilikçi hareketine karşı koymaktaydı (224). Bu muhalefet sonucunda Emanullah iktidardan düşmüş ve ondan sonra gelen rejimler tutucu bir yöntemi izlemek zorunda kalmışlardır. Davut Han'ın 1953-1963 döneminde izlediği modernleşme siyaseti ise çelişkilerle dolu olup, iki önemli etkeni içermekteydi: Batı yanlısı aydınlar, demokrasinin derhal uygulanmasını isterken, Sovyet modelinin ve SSCB'nin etkisi giderek artmaktaydı (225).

Atatürkçü Modelin Kötü Taklitleri ve Çeşitli Etkilenmeler

Atatürkçü Türkiye'nin, Şah Rıza ve Emanullah için bir örnek olmasına karşın etkin bir model oluşturduğunu söylemek pek kolay olmayacaktır.

Şah Rıza ile Emanulah'ın bazı alanlarda uyguladıkları reformların zamanlaması ve nitelikleri, bazen Türkiye'nin bu yeniliklerde eyleme geçmesini beklemedikleri gerçeğini ortaya koymaktaydı. Nitekim Şah Rıza, Fransa modelini örnek alarak, eğitim programlarındaki reformun uygulanmasına 1921 yılında başlayarak, 1924'ten sonra ise adlî yasaların modernleştirilmesi hareketine girişmişti. Ordunun modernleşmesi ve askeri deyimler ile başlatılan dilde sadeleşme hareketi de, zamanından çok önce zorunlu hale getirilmişti. Avrupa'nın simgesi şapkanın kabul edilmesinde ise, kuşkusuz Şah Rıza'nın 1934'de Türkiye'ye yaptığı ziyaretin önemli etkisi olmuştu (226). Ancak Batı

224. Amin SAIKAL. a.g.e., s. 29-31. Vartan GREGORIAN. a.g.e., s. 274. Léon B. Poullada. a.g.e., s. 268.
225. Louis DUPREE et Linette ALBERT. a.g.e., s. 54-55.
226. A. DESTREE. a.g.e., s. 174-177. Donald N. WILBER. a.g.e., s. 60. John R. PERRY, a.g.e. s. 297-298.

giysilerinin kabul edilmesi, 1928 yılında başlatılmış, Şah Rıza "Pehlevi Şapkası" denilen ulusal bir şapka türünü zorla kabul ettirerek, bu konuda Atatürk'ten daha da farklı bir tutum içine girmişti (227).

Afganistan'da ise Emanullah, 1919'dan itibaren özgün bir siyaset izlemiş, 1921'de uygulanan adli reformlardan sonra 1923 Anayasası yapılmıştır. Afganistan'da, Türklerin yanı sıra Mısırlılar, Almanlar, İngilizler de bulunuyordu. Nitekim bir Fransız mimar olan Foucher, 1922'de eğitim sistemini yeniden düzenlemekle görevlendirilmişti. Emanullah'ın 1927 ve 1928'de yaptığı Avrupa seyahati sırasında, Avrupa modelini doğrudan incelemiş olduğunu hatırlatmalıyız. Kadın hakları konusunda ise Kraliçe Süreyya, 1921 yılından itibaren, ilk kız okulunun açılışını, bir kadın dergisinin yayımını sağlamış ve reşit olmayanlar ile kan uyuşmazlığı durumundaki evlilikleri yasaklayan bir yasa çıkarmıştı. Kraliçe, 1927 Aralık ayında, Batı Avrupa'ya yapacağı seyahatten önce başörtüsünü atmıştı (228).

Atatürkçü örneğin doğrudan gerçekleşen etkileri, daha önce değindiğimiz ulusal farklılıklar nedeniyle, bazen olumsuz sonuçlar doğurmaktaydı. Nitekim Türkiye'de 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet'in ilân edilmesinden etkilenen Şah Rıza, Cumhuriyetçi bir tanıtım kampanyası başlatınca, halk ve Monarşi yanlısı İslamcıların tepkisiyle karşılaşmıştı. Bu kesimler, Cumhuriyetle din düşmanlığını özdeşleştirmişlerdi. Sonuçta 1 Nisan 1924'de Cumhuriyetçi tasarı terkedilmişti (229). Üstelik Türkiye'den esinlenerek gerçekleştirilen dil devriminin, 1934'den sonraki etkisi yetersiz kalmıştı. Sonuç olarak İran rejimi, 1935 Mayıs ayında kurulan Fahrangistan Akademisi ile birlikte, belirli bir hareketsizlik içine girmişti (230).

Afganistan'da, aydınların ve halkın bir kesiminin Türklere duyduğu derin saygı, Sultanlığın ve Halifeliğin ortadan kaldırılması, çağdaşlaşma hareketinin reddedilmesini ve askerlerin Türk danışmanlara

227. Arnold J.TOYNBEE, Survey for 1928, a.g.e., s. 203.
228. A. DESTREE, a.g.e., s.178-179.
229. Arnold J. TOYNBEE, Survey for 1925, a.g.e., s. 535-537.
230. John R. PERRY, a.g.e., s. 302 ve 307-310.

olan kıskançlığına karşın, varlığını sürdürmekteydi. 1924'de Büyük Meclis'de (La Loya Jirga), gelenekçi aydın kesim, Emanullah'ın reformlarını İslamcı bir görüşle saptırırken, Halifeliğin kaldırılmasını da sert bir dille eleştirmişti (231).

Atatürkçü model, Emanullah'ın çok cesur kararlar almasına yol açmıştı. Bu bağlamda çağdaşlaşma yanlısı ve gelenekçi olarak ikiye ayrılan aydınların birleştirilmesiyle başarıya ulaşacağını sanarak, doğrudan dini güçlere karşı saldırıya geçmişti (232). 1928 Ekim ayında Kraliçe başını halk içinde açmış ve daha sonra peçeyi kaldırmış, memurlar arasında birden fazla kadınla evliliği yasaklamıştı. Emanullah daha da ileri giderek, 1928 Ekim ayında Büyük Meclis'e çağırdığı dini şefleri aşağılamış, onları Batı giysileri giymek konusunda zorlamıştı. Atatürk'ün 1927 yılında, TBMM'ye verdiği Nutuk'tan esinlenen Emanullah, beş gün süren nutkunu dini şeflere zorla dinletmişti. Son olarak Emanullah, 31 Mart 1927'de Kâbil'de, Doğulu giysilerin giyilmesini yasaklamıştı (233). Ne var ki bu girişimler sırasında SSCB ile Büyük Britanya, Afganistan'da ihtilafları körüklemekte ve ülke az gelişmişliğin iktisadi güçlükleri içinde yaşamaktaydı.

Emanullah, simgesel olmaktan çok daha ileriye giden reformlara kendisini öylesine kaptırmıştı ki, giderek zayıflamakta olan konumunu unutmuş, İslamcıların aşiretlerle işbirliğine giderek silahlı bir başkaldırıda bulunabilecekleri olasılığını düşünememişti. Türkiye'nin siyasi yapısından farklı olan bu durumu, Mustafa Çokaiev şöyle değerlendirmektedir: "Reformcu bir Kral, Afganları tek ve bütün bir ulus, devleti de siyasi bir kurum olarak değerlendirirken, Afgan aşiretleri, kendi açılarından devlete baktıklarında, yalnızca kendi çıkarlarını görmekte ve bunları savunmak için kutsal şeriat kurallarını öne sürmektedirler". İran ve daha sonra Afganistan'da Büyükelçi olan Britanyalı Sir Francis Humphrey, 1960'da Vartan Grégorian'a yaptığı açıklamada, Atatürk'ün de, yukarıda belirtilen görüşü paylaştığını bildir-

231. Ludwig W. ADAMEC, a.g.e., s. 268.
232. Léon B. POULLADA, a.g.e., s. 268.
233. Arnold J. TOYNBEE, Survey for 1928, a.g.e., s. 205. A. DESTREE, a.g.e., s. 179.

mektedir (234). Atatürkçülüğün İran ve Afganistan üzerindeki etkisini incelerken, değindiğimiz başarısızlıkların bizi yanıltmaması gerekir. İran ve Afgan yöneticilerinin Atatürkçü devrimlerden etkilendiklerini doğrulayan sayısız kanıt gösterilebilir. Her türlü modelde yanıltıcı unsurların bulunduğunu dikkate alarak, Atatürkçülüğün İran ve Afganistan'da uygulanabilirliğini doğrulayabilir miyiz? Çeşitli etkilerin yanı sıra, özellikle otoriter yönetim niteliğinin aynen yansıdığını söyleyebiliriz. İran ve Afganistan'da uygulanan reformlar, bu ülkelerin tarihi gelişim süreçleri ve konumları üzerinde yapılan yanlış değerlendirmelerin ötesinde, yöneticilerin yüzeysel görüşlerini de yansıtmaktaydı. Oysa Türkiye'de önce Genç Osmanlılar, sonra Genç Türklerin yarı-teokratik devlet düzenine ve İslamcı topluma karşı gerçekleştirdikleri köklü atılımlar söz konusuydu. Üstelik emperyalist güçlerin bağımlılığından gerçekten kurtulan tek ülke Türkiye idi. Sonuçta halk egemenliği ilkesi üzerinde kurulan tek devlet ve otoriter bir dönemden sonra bazı buhranlar yaşansa da, istikrarlı bir demokrasiyi gerçekleştirebilen tek ülke yine Türkiye olmuştur. İran'da çağdaşlaşma süreci, Amerikan çıkarları doğrultusunda hareket eden ve temelde seçkin sınıflara yarar sağlayan diktatör rejimle özdeşleşmiştir. Afganistan'ın modernleşme sürecinde ise, ülkede birlik sağlanamamış, hareketsiz ve tutucu hükümetler peşpeşe iktidara geçmişti. Bu dönemde Sovyet korumacılığı etkisini giderek arttırmıştı.

Bütün bu verileri değerlendirdiğimiz zaman, sürekli bir modernleşme siyasetini gerçekleştirebilen tek ülkenin Türkiye olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Şah Rıza Pehlevi'ye karşı oluşan güçlü muhalefet, reformların yüzeysel nitelikte kalmalarından ve toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldıramamalarından kaynaklanmaktaydı. Bu unsurlar, uygulanan rejimin yasal dayanağının bulunmaması gerçeğiyle birleşince Şah'ın devrilmesi kaçınılmazdı. Nitekim İran Cumhuriyeti en katı İslamiyetçilerin egemenliği altına girmişti. Muhammed Arkun, "Humeyni ile Atatürk'ün önerdiği tamamen çelişkili çözümlerin"

234. Vartan GREGORIAN, a.g.e., s. 274.

arkasında kutsal görev açısından bir benzerliği ortaya koymaktadır: "Tarihi gelişim sürecinde ve aynı zamanda Müslüman toplumun geleneksel yapısı üzerinde köklü bir değişiklik yaratmak" (235). Doğal olarak, Humeyniciliğin köktendinciliği, İran'ın gerçekten modernleşmesini engellerken, Atatürkçü rejim bu konuda ne denli güvenilir olduğunu kanıtlamıştı.

Atatürkçülük, belli bir gelişme projesi hazırlayarak köklü değişiklikler yapmış, çağdaşlaşma amacına yönelmiştir. Oysa Humeyniciliğin doğuşunda bir gelişme projesi hiçbir zaman hazırlanmadığı gibi, demokratikleşme tasarısının sözü bile edilmemiştir. Bu durumda çağdaşlaşmayı reddeden, buna karşılık modernleşmenin teknik yönlerini kabul edecek gerçekçi bir İslamcı akım bile, Humeyni hareketinin mantık dışı görüşüne ters düşmektedir.

Afganistan'a gelince: Gelenekçi kesimin merkezci eğilimleri, modernleşme sürecinin gerçekleşmesini engellemekteydi. Komünistlerin 1978'de iktidara geçmeleriyle birlikte, okuma-yazma seferberliği ve kadınların serbestliği konusundaki girişimler, şu kusurlar nedeniyle sonuçsuz kalmıştı: Komünist rejim baskıcıydı, dinsizdi ve SSCB'nin denetimi altındaydı. Ulusal birlik ve kimlik olgusu tamamen Komünist rejime karşı kullanılmıştı. Nitekim 1989'da işgalci Sovyet güçlerinin çekilmesinden sonra, etnik gruplar ve aşiretler arasındaki rekabet yeniden başlamıştı. Ortaya çıkan iç savaşta, İslamcı görüş de dahil olmak üzere genel bir tasarının yokluğu gözlenmekteydi.

Bu iki ülkedeki ulusal koşulların farklılığını dikkate alarak, Atatürkçülüğün İran ve Afganistan'da yayılamadığı sonucunu çıkarabilir miyiz? Öncelikle 1920'li yıllarda Türkiye'nin azgelişmiş bir ekonomiye sahip olduğunu, ülkede dinin ve geleneklerin egemen olduğunu, dolayısıyla zayıf bir ülke konumunda kaldığını hatırlatmalıyız. İran ve Afganistan'daki modernleşme yanlısı yöneticilerin başarısızlıklarını, sadece giriştikleri eylemlerin zor koşulları ile açıklayamayız. Gerçekte bu başarısızlığın asıl nedenlerini, yöneticilerin yeni koşullara uyum

235. Mohammed ARKUN, "Positivisme et tradition dans une perspective islamique. Le cas du Kémalisme", in Diogène, Paris, 1984, no. 127, s. 89-107.

sağlamakta ve özellikle iktisat, siyaset ve toplumsal gerçekler arasında bağlantı kurmak ve köklü değişiklikleri sağlamaktaki yeteneksizliklerinde aramak gerekir.

Sonuç: Atatürkçülüğün Müslüman Ülkelerdeki Geleceği

Günümüzde, Atatürkçü devrimlerin Müslüman ülkelerdeki etkileri geçerliliğini tüm gücüyle korumaktadır. Nitekim Müslüman ülkeler, yakın bir gelecekte, Atatürk devrimlerini uygulayacaklardır.Türk Kurtuluş Savaşı bütün Müslüman ülkelerde yürürlükte olan ümmet anlayışı yerine ulus kavramını ortaya koyarak, yeni bir uyanış yaratmıştır. Böylelikle Müslüman subaylar ve aydınların çoğunluğu, Atatürkçülerin dini ilkeleri hedef almadığını, ancak siyasi amaçlarına ulaşmak için din sömürüsü güdenlere karşı geldiklerini çok iyi anlamışlardır.

Atatürkçülük, monarşi, teokrasi ve yarı-teokrasi rejimlerinin tam aksine, halk egemenliği temeline dayanır. Bu bağlamda Atatürkçülük, dini inanç sömürüsüne son veren, demokrasi düzenine geçiş sürecini sağlayabilen en uygun siyasi yöntemdir.

Dini baskı nedeniyle halkların başkaldıramadığı teokratik rejimlerde, 21. yüzyılın başlarında, demokratik düzene geçebilmenin ve eski dini rejimlerin yıkılmasının en etkin siyasi yöntemi, Atatürkçülük'tür. Müslüman ülkelerdeki aydınlar, kurmayı öngördükleri halk egemenliği için gerekli olan siyasi düşünceyi, Atatürkçü hareketin içinde bulmuşlardır.

Nitekim Atatürkçülük, İslamiyet ile halk egemenliğini bağdaştırarak, İslamın özüne yönelmiş, laiklik ilkesiyle mantığı ön plana çıkararak, bilinç özgürlüğü sağlamış, sonuçta İslamda "yeniden doğuşu" gerçekleştirmiştir.

İslamiyet evrensel değerini, Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki hoşgörü ile kazanmıştı. Günümüzde İslamiyet, özdeğerlerini ve gerçek bilinç özgürlüğünün varlığını, ancak laiklik ile mantıklı Müslümanlığı bağdaştıran Atatürkçülerin yaşadığı Türkiye'de bulabilmiştir. Oysa Müslüman ülkelerde şeriat düzeni içinde yaşayan ve sadece tek hü-

kümdara boyun eğmek zorunda kalan M. ..manlar, bundan yoksun kalarak bilinç özgürlüğünü kullanamamaktadırlar.

İslamiyete, halkçı niteliğini yeniden kazandırabilecek ve hiçbir kişiye, topluluğa, dini veya siyasi ayrıcalık tanımayacak tek yöntem halk egemenliğidir. Atatürkçülük bu bağlamda, her ne kadar köktendincilerin hedefi olarak görülse de, Müslümanların aydınlanma ve demokrasi yolunda ilerlemeleri için gerekli en uygun model niteliğini korumaktadır.

Tarih, yakın bir gelecekte, teokratik rejimlerin başında Demokles'in kılıcı gibi asılı duran Atatürkçülüğün etkilerini mutlaka yazacaktır.

ÜÇÜNCÜ KISIM

ATATÜRKÇÜLÜĞÜN GÜNCELLİĞİ

BİRİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK İLKELERİNİN YOZLAŞMASI
(Fransız Gizli Belgeleriyle Menderes Dönemi)

Atatürkçüler devrimlerini, halk için halka karşın gerçekleştirmişlerdi. Bu nedenle, demokrasiye geçiş dönemiyle birlikte halk, başta laiklik olmak üzere bazı Atatürk ilkelerine karşı tepki göstermişti.

Büyük Millet Meclisi'nin 1920'de demokratik ve çoğulcu bir nitelik taşıdığını, ülkenin toplumsal ve bölgesel çeşitliliğini tamamen yansıttığını unutmamalıyız (1). Buna karşın Meclis'te, Osmanlı İmparatorluğu'nun barışçı yollarla kurtulması konusunda, hızlı bir hizipleşme görülmüştü. Milletvekillerinin Amerikan veya İngiliz himayesi ve Fransız desteği önermeleri, ne halka dayalı belirli amaçları olan Atatürkçülerin düşüncelerine, ne de ivedi çözüm gerektiren ulusal durumla uyum sağlıyordu (2). Bununla beraber ilk Atatürkçü grup, hiçbir zaman Meclis'in dağıtılmasını düşünmemişti. Meclis, Anadolu ihtilalinde merkezgüç rolünü oynamayı sürdürmüştü. Meclis, Atatürk'e, 5 Ağustos 1921'de Sakarya Savaşı'ndan önce tüm yetkilerini devretmiş, ancak Atatürk, askeri zaferden sonra olağanüstü yetkilerini iade etmişti.

Bu olay bize, 1920'li yıllarda Mustafa Kemal'in istediği takdirde diktatör olabilmesi için gerek halk içinde gerek Meclis'te, hiçbir ciddi karşıt engelin bulunmadığı gerçeğini de göstermektedir.

Nitekim ilk Atatürkçü grup, olayların gelişmesi doğrultusunda tutumunu değiştirmiş, Meclis'in devrimci görüşlerin gelişmesine karşı

1. Mehmet ALTAN, "Sorun politik devletten liberal devlete geçmektedir", in Metin SEVER ve Cem DİZDAR, 2. Cumhuriyetin Tartışmaları, İstanbul, 1993, s. 41.
2. Falih Rıfkı ATAY, Çankaya, İstanbul, 1984, s. 192-194.

olduğunu farketmesi ile birlikte milletvekillerini Devlet Başkanı'na seçtirme yoluna gitmiştir.

Atatürkçüler için bu dönemde daima iki seçenek vardı. Ya demokrasi uygulanacaktı, ya da devrimler gerçekleşecekti. Ancak Atatürkçüler, Türkiye'nin demokrasiye geçiş için gerekli olgunluk düzeyine erişmediği görüşündeydiler. Profesör Savaş Akat tam aksine, 1839 Tanzimat Fermanı'ndan bu yana gerçekleştirilen ilerlemelerin, 1923'ten itibaren çoğulcu bir siyasete geçişe zemin hazırladığına inanmaktadır (3). 1924 ve 1930'da kurulan karşıt partiler örneği, Atatürkçülerin, Türk siyaset yaşamına her şeye karşın demokratik bir dinamizm getirmeyi amaçladıklarının önemli kanıtıdır. Demokrasi ve devrimler arasındaki ikilem ise, 1950 yılında gerçek bir demokrasiye geçişle biçim değiştirecektir.

A) GENÇ DEMOKRATLAR

Daha önce vurguladığımız gibi Türkiye'de demokrasiye geçiş, kansız ve şiddet yoluna başvurmaksızın olağanüstü bir yöntemle gerçekleşmiş ve Menderes demokrasiye geçişin Türkiye tarihinin en büyük devrimi olduğunu ilân etmişti (4). Bu demokratik geçişin gerçek nedeni, iktidar partisinin titizlikle yürüttüğü hazırlık olmuştu. Ancak Menderes, bu geçişin bilinçli olarak hazırlandığı ve Atatürk devrimlerinin çok daha önemli olduğu gerçeğini görmezlikten gelmişti.

Menderes'in, iktidara gelişinden 20 gün sonra, muhalefeti ve orduyu ağır bir biçimde eleştirmesiyle, ülkede siyasi ortam gerginleşmiş, taraflar arasında çatışma kaçınılmaz duruma gelmişti. Demokrat Parti, 1924 yılında Cumhuriyetçi Terakki Partisi'nin önerisini göz önünde tutarak, yapılacak reformların öncelikle halkın onayına sunulmasını istiyordu. Menderes, 29 Mayıs 1950'de TBMM'de yaptığı bir konuşmada, Atatürkçü devrimleri, halk tarafından kabul edilenler ve kabul edilmeyenler diye ikiye ayırmıştı. Böylelikle Atatürkçü mirasın

3. Asaf Savaş AKAT. Sivil toplum inanılmaz hızla güçleşiyor. in Metin SEVER ve Cem DİZDAR. a.g.e., s. 119

4. Şevket Süreyya AYDEMİR. İkinci Adam. 3. cilt. Remzi Kitabevi. İstanbul. 1988. s.39.

dokunulmazlığı ve doğruluğuna inanmış Atatürkçülerle, halk egemenliği kavramını sürdüren Genç Demokratlar arasında tam bir uyuşmazlık yaratılmıştı. Bu durumda Atatürkçü mirasın, halkın belli bir kesimince en çok karşı çıkılan ilkesi olan laiklik, sürekli bir mücadelenin konusu olmuştu. Bu bağlamda İslamcılar Demokrat Parti'nin seçim zaferini, İslamiyetin zaferi olarak göstermiş ve laikliği hedef almışlardı (5). Ayrıca Demokrat Parti'nin devrimleri halkoyuna sunmak arzusu, İslamcılara gerçekten çok büyük umutlar vermekteydi. Nitekim Ankara'daki Tacettin Camii'nden bir imam, seçimlerden iki hafta sonra, CHP'yi dinsiz bir siyaset izlemiş olmakla suçlarken, Demokrat Parti'nin laikliğe karşı tutumuna övgüler yağdırıyordu (6). İlk kez bir din görevlisinin siyasete karıştığı bu olayı, başka olaylar izleyecekti.

Demokrat Parti'nin Meclis grubu, Arapça ezan okunması halinde 3 ay hapis cezasını öngören ceza yasasının 526. maddesini seçimlerden bir ay sonra kaldırmıştı (7).

Fransa Büyükelçisi Jean Lescuyer, 21 Ekim 1950 günlü gizli raporunda şöyle yazıyordu: "Muhalefet ve hatta bazı önemli Demokratlar, Atatürkçü hareketin temelini oluşturan laiklik ilkesinin yozlaştırılmasından endişe duyuyorlar. (...) Kendilerini halka beğendirmek amacını güden ve laik bir eğitim görmüş olan yöneticiler, Atatürkçülüğün sıkı düzeninden bıkmış olan halka başka ödünler vermek zorunda kaldılar. Çıkarılan geniş kapsamlı genel af sonucunda, cinayet ve suçların artmış olması bunun en belirgin örneğidir. Seçim kazanan bir partinin seçmenlerinin, demokrasinin gelişmesini istemekten çok, yönetim başında bulunanların bilinçli olarak hoşgörüyle karşıladıkları, karmaşık ama rahat bir düzeni arzuladıklarını gözlemekteyiz. Demokratların kırsal kesimde sağladıkları başarıdan doğan parlak umutların yerini, ufukta farkedilen bazı karanlık bulutların aldığını görüyoruz" (8).

---

5. Çağlar KIRÇAK, Türkiye'de Gericilik, Ankara, 1993, s. 22-23.
6. Prof. Tarık Zafer TUNAYA, İslamcılık Akımı, İstanbul, 1991, s. 205.
7. Fransa Dışişleri Bakanlığı (DİB) Avrupa 1944-1960, Türkiye, seri: 3, Büyükelçi J. LESCUYER'İN Bakan R. SCHUMAN'a gönderdiği 15 Nisan 1950 günlü rapor, s. 284.
8. A.g.e., seri: 36, Büyükelçi J. LESCUYER'İN Bakan R. SCHUMAN'a gönderdiği 21 Ekim 1950 günlü rapor, s. 239.

Dine bakış açısını değiştirmeyen Menderes hükümeti, 1950 Ekim ayında, din derslerini ilkokullarda zorunlu kılmıştı. Ayrıca 1945'te Türkçeleştirilen 1924 Anayasası'nı yeniden Osmanlıcaya çevirtmişti (9).

Genç Demokratların İlk Eylemleri

Menderes, Demokrat Parti'nin 1951 Ekim ayındaki yıllık kongresinde, tüm ağırlığını ortaya koymuştu. Fransa Büyükelçisi Jean Lescuyer bu durumu şöyle tanımlamaktaydı: "Adnan Menderes, Türkiye'nin en güçlü kişisi olarak görünüyor. Baskıya yönelik eğilimleri onu, sahip olduğu siyasi yetkiyi bir diktatör olarak kullanmaya yöneltiyor. Disiplinli bir düzene alışık olan Türkler, Demokratların yarattığı değişiklikten sonra iktidara gelmeleriyle, başlarında görmek istedikleri şefi ve güven duydukları hükümeti buldular" (10). Halk egemenliğini öne sürerek iktidara gelen Genç Demokratların, 1951'den itibaren, CHP'nin yöntemini uygulamaya başladıklarını görmekteyiz.

İktidarın güçlü adamı Menderes, köktendincilere, daha ilerideki günler için özlemini duydukları monarşinin gerçekleşmesi yolunda, kısmi de olsa önemli bir üstünlük sağlayacak siyasi gücü ellerine geçirmek umudu vermişti. Bu amaçla Demokrat Parti'deki gerici kesimle işbirliğine girişen köktendinciler, demokratik düzenden yararlanarak Atatürkçü laiklik ilkesini yıkmaya başlamışlardı.

Demokrat Parti'nin bazı delegeleri, partinin 11 Mart 1951 günü Konya'da yapılan yerel kongresi sırasında kılık-kıyafet kanununun kaldırılmasını ve Arap alfabesinin yeniden uygulanmasını istemişlerdi. Hükümet, gelişen bu olaylar üzerine suskunluğu yeğlemiş ve gerici akımların varlığını yadsımıştı. Bütün bu gelişmeler sırasında, İzmir'de Demokrat Parti'nin bir delegesi de 1924 yılında son halifeye yapıldığı gibi İnönü'nün ülkeden atılmasını isteyecek kadar ileri gitmişti (11).

---

9. Çağlar KIRÇAK, a.g.e., s. 30
10. DİB. Avrupa-Türkiye, seri 37, Büyükelçi J. LESCUYER'in Bakan R. SCHUMAN'a gönderdiği, 24 Ekim 1951 günlü rapor, s. 124.
11. Şevket Süreyya AYDEMİR, İkinci Adam, a.g.e., 3. cilt, s. 56.

Demokrat Parti, İslamcılara karşı gösterdiği hoşgörü ve halkın özlemlerini içeren titiz gözlemleri sonucunda, birçok kişide yarı-teokratik bir düzene geçebilmek umudunu uyandırmıştı. Gerici basın, Atatürk devrimlerine ve Mustafa Kemal'in kişiliğine yönelik şiddetli bir karalama hareketi başlatmıştı. Gericiler, Atatürk'ün heykellerine saldırıyorlardı. Fransa Büyükelçisi, 30 Mart 1951 günlü raporunda olayı şöyle değerlendiriyordu: "Bu eğilimlerin, herşeyden önce gelenekçi çevrelerin tepkisinden kaynaklandığını açıkça bilmeliyiz. Fakat çoğunluğunu Atatürkçü sınıfların oluşturduğu demokrat yöneticiler, şimdilik rejim için yakın bir tehlike oluşturmayan bu eğilimleri, rejimin tehlikeye girmesi halinde, sert bir biçimde durdurmayı ihmal etmeyeceklerdir" (12). Ancak Başbakan, gerici unsurların varlığını kesinlikle yadsımaktaydı (13). Bununla beraber Atatürkçülüğe karşı yapılan belirgin saldırılar üzerine, Atatürk'ün kişiliğine ve devrimlerine karşı gelinmesini önleyen bir yasa çıkarılmıştı.

Köktendinci Akımlar

Menderes'in izlediği siyasetten yararlanan Nakşibendi, Süleymancı ve Ticani tarikatları gibi bazı İslamcı ve gerici akımların asıl amacı teokratik düzeni yeniden kurmaktı. Bu tarikatlar, günümüz Türkiyesi'nde Refah Partisi'nin aşırı İslamcı kesiminin de istediği, Fransız modeline benzeyen, manevi dünya üzerinde devlet denetiminin kaldırıldığı, din ve düşünce özgürlüğünün tamamen egemen olduğu bir laikliğin gereğini vurguluyorlardı.

Gericiler, Atatürk devrimlerine saldırabilmek ve kendi etkinliklerini geliştirebilmek için yeni demokratik düzenden yararlanmak istemişlerdi. Sonuç olarak Demokrat Parti, ibadet konusunda uygulama ve kişisel özgürlüğü garanti eden yasalar çıkarmıştı. Fransa Büyükel-

12. DEB, a.g.e., Büyükelçi J. LESCUYER'den Bakan R. SCHUMAN'a gönderilen, 30 mart 1951 günlü rapor, s. 44.
13. DİB, a.g.e., Büyükelçi J. LESCUYER'DEN Bakan R. SCHUMAN'a gönderilen, 30 mart 1951 günlü rapor, s. 41.

çisi J. Tarbe de Saint-Hardouin'in bu konuya ilişkin yorumu şöyleydi: "Bu ülke, dini duygularına öylesine bağlı kalmıştır ki, teokratik düzenin yeniden doğuşu, modern Türkiye'nin örgütlenmesinde temel oluşturan tüm Atatürk devrimlerini tehlikeye atacaktır. Demokrat yöneticiler, genelde laik sayılsalar da gelenekçi olan seçmenlere verdikleri ödünler dışında, camilerin bakımı ve din görevlileri için oldukça geniş kredi olanakları yaratmışlar ve köktendinci gelişmelere katkıda bulunmuşlardır. Bu ödünler, fanatiklerin aşırı hareketlere yönelmelerine yol açmıştır. Belli bir süreden beri Atatürk'ün anısına ve onun eserine karşı bir hareket gözlemekteyiz. Atatürk'ün birçok heykeli saldırılar sonucu yıkılınca, Büyük Adam'ın anısına yönelik saldırılara karşı genel bir tepki doğmuştur" (14).

Kanımızca, Genç Demokratlar aşağıda belirtilen nedenlerle, gerici kesimin eski düzene dönüş siyasetini izlemek zorunda kalmışlardı:

a) Demokratik düzen herşeyden önce halkın iradesinin önemini vurgulamaktaydı. Halk ise, 27 yıllık CHP iktidarından sonra artık demokratik haklarından yararlanarak geleneksel özlemlerini gerçekleştirmek istiyordu. Genç Demokratlar, Atatürkçülerin aksine halkın isteğine karşın hareket edebilmek için gerekli siyasi güce ve koşullara sahip değillerdi.

b) Genç Demokratlar, CHP'nin yapısı içinde laik bir kültürle yetişmişlerdi. Ancak seçim zaferinin büyüklüğü, laikliği ikinci plana itmişti. Celâl Bayar, 1950'de en fazla 240 milletvekili çıkartmayı beklerken Demokrat Parti gerici seçmen kesiminin desteği ile 418 milletvekilini seçtirmişti. Oysa Demokrat Parti merkezi, ancak 200 kadar milletvekili adayını titizlikle hazırlamıştı. Demokrat Parti'nin gerçekleştirdiği atılımdan yararlanan ve partinin yönünü köklü olarak değiştirecek güce sahip olan diğer milletvekilleri ise gerici kesimden oluşmuştu.

c) Genç Demokratların en uyuşmaz olanları, eski siyasi düzene

14. DİB. Büyükelçi J. Tarbe de SAINT-HARDOUIN'den Bakan R. SCHUMAN'a gönderilen, 17 mart 1952 günlü rapor, s. 184-185.

karşı, kişisel ihtiras ve kinlerinden kaynaklanan bir düşmanlık gösterisi içindeydiler.

d) Siyasi deneyimden yoksun olan Genç Demokratlar, halk veya sahip oldukları seçmen kitlesi adına, demokrasinin onlara her türlü hakkı tanıdığına öylesine inanmışlardı ki, Menderes, eğer halk isterse hilafeliğin yeniden getirilebileceğini bildirecek kadar ileri gidebilmişti (15).

Öte yandan başta tarım olmak üzere birçok alanda görülen ekonomik gelişme, Genç Demokratlar için bir başarı oluşturmuştu. Bu aşamada Amerikan yardımının önemli bir rol oynamış olduğu açıktır.

Demokrat Parti'de gerici kesimden geldiğini belirttiğimiz milletvekilleri, Atatürkçülerin gerçekleştirdiği eserleri yozlaştırmaya karar vermişlerdi. Nitekim 1952 Mart ayında, Demokrat Parti'nin 203 milletvekili, Anayasada yer alan Türk kökenli deyimlerin, Osmanlı sözcükleriyle değiştirilmesini öngören bir yasa tasarısı üzerinde anlaşmıştı. Fransa Büyükelçisi Jacques Tarbe Saint Hardouin, 17 Mart 1952 günlü raporunda, 1944 yılında Anayasadaki deyimlerin Türkçeleştirilmesi önerisini imzalayan Menderes'in nasıl olup da sekiz yıl sonra böyle bir dönüşü destekleyebildiğini bir türlü anlayamadığını belirtmektedir. Aslında Demokratlar, muhalefetin büyük bir ısrarla üzerinde durduğu, Anayasa ve reformlar konusuna duyulan ilgiyi başka yönlere çekmek istiyorlardı.

Fransa Büyükelçisi, Demokratların geri kalmış kırsal kesim üzerindeki etkilerini pekiştirmek için bu kesime ayrı bir güvence sağladıkları inancını şöyle açıklıyordu: "Anlaşıldığı kadar bu olay, Demokratların kırsal kesimi memnun etmek için aldıkları son önlem olarak kalmayacaktır. Muhalefet ise önümüzdeki aylarda Menderes'in partisinin gerici ruhunu yeniden ortaya koymak fırsatını mutlaka bulacaktır" (16).

Başlangıçta, Atatürkçülüğün özüne tamamen sahip çıkacağını

15. Prof. Cahit TANYOL. Laiklik ve İrtica. İstanbul. Altın Kitaplar. İstanbul. 1989.s.9
16. BİB. Büyükelçi. J. Tarbe de SAINT-HARDOUIN'in Bakan R.SCHUMAN'a gönderdiği. 17 Mart 1952 günlü rapor. s. 187-188.

bildiren Demokrat Parti'nin, 1952 yılında Osmanı İmparatorluğu'nun örf ve adetlerine dönüşü resmi olarak başlatmış olduğunu vurgulamalıyız.

Menderes'in izlediği siyaset, CHP'nin haklı ve beklenen tepkisiyle karşılaşmıştı. İnönü, bir seçim turnesi sırasında, Kuzey Atlantik Antlaşması'nın askeri yardımı içeren bölümünün doğrudan uygulanması ve özel garantiler sağlanması konusunda hükümetin bazı noktaları aydınlatmamış olmasına şaşırdığını belirterek, Menderes hükümetini particilik ve zorbalık yapmakla suçlamıştı. Bu sözleri Menderes, "maksatlı iddialar, baskılar ve iftiralar" olarak yorumlamıştı.

Kürtlerin Silahlanması ve Anarşi

Demokrasiye geçiş dönemini oluşturan, Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Kürtlerin silahlanmaya başladıklarını vurgulamalıyız. Nitekim 26 Mart 1953 tarihli Dünya gazetesi, şeyh ve ağaların feodal egemenliğini içeren bir düzeni yeniden kurmak istediklerini ve köylülerin yoğun bir şekilde silahlandıklarını yazarken, ileriye yönelik çarpıcı bir varsayımı da ortaya koyuyordu: "Bugün sadece yerel acılara yolaçan bu olaylar, kışkırtıcı merkezlerin yıllardır bu duyarlı bölgelerde ekmeye çalıştıkları anarşi tohumları ile yarın ulusal savunmamız açısından çok büyük güçlükler doğurabilir" (17). Hüseyin Cahit Yalçın, Ulus gazetesindeki makalesinde, İran'dan kaynaklanan silah kaçakçılığı ile herkesin silah satın aldığı bir bölgede başgösteren güvensizlik karşısında, Demokratların hiçbir kaygı duymaksızın, sert bir şekilde, bu haberleri yalanladıkları ve rakiplerini, birtakım kişilerin kafalarını karıştırmak amacıyla yalan dolu propaganda yapmakla suçladıklarını vurgulamaktaydı (18).

17. DİB. a.g.e., Büyükelçi J.Tarbe de SAINT- HARDOUIN'den Bakan R. SCHUMAN'a gönderilen 26 Mayıs 1952 günlü rapor, s. 273-274.
18. DİB. a.g.e., seri 40. Büyükelçi J. Tarbe de SAINT-HARDOUIN'den Bakan SCHUMAN'a gönderilen 26 Mayıs 1952 günlü rapor, s. 273-274.

Demokrat Parti içinde Başbakan Menderes'in görkemli biçimde başlattığı, tehlikeli bir demagoji alışkanlığı yerleşmişti. Bu aşırı hoşgörü ve aldırmazlığın günümüze kadar süren bir anarşiyi ve terörü yarattığını belirtmeliyiz. Bu anarşi eğilimine karşı hükümetin herhangi bir baskı uyguladığı söylenemez. Fransa Büyükelçisi, 13 Mart 1952 günlü telgrafında, halkın sömürge veya yarı sömürge gibi bir rejim baskısı altında olmadığını, Kürtlere karşı hiçbir ayrımcı rejimin uygulanmadığını bildirmektedir (19).

Büyükelçi, 9 Haziran 1952 günlü gizli rapora, şunları eklemekteydi: "Doğu'daki bölgeler Kürtlerle doldu. Bu halk Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Muş, Siirt, Tunceli, Van olmak üzere dokuz kentte yeniden çoğunluğu sağladı. Atatürkçüler tarafından 25 yıldır bu bölgelerde Türk dilini yaymak için gösterilen tüm çabalar boşa çıktı.(...) Demokrat hükümet Kürtlerden sağladığı önemli sayıda oy nedeniyle, bu bölgelerde çok tehlikeli bir durumla karşı karşıya kaldı. Bundan iki yıl önce, silah kaçakçılığı ile uğraşan milletvekili Hasan Oral, kaçakçı olduğu ortaya çıkınca Demokratların safına geçti. Böylelikle Kürtler, kendi çıkarları doğrultusunda Demokrat Parti'de birleştiler" (20).

Kürtler, olabildiğince ödün koparmak amacıyla, Demokratları desteklemeye başlamışlardı. Sonuç olarak hükümet, işin içinden çıkılmayan çok önemli bir sorun yaratmıştı. Bu duruma koşut olarak Doğu'da yaşayan Türkler, iktidarın zayıflaması halinde güvenliklerini kendileri sağlamak amacıyla silahlanmışlardı (21).

Türk Ordusu'nun 1960'da siyasi yaşama müdahale etmesinin temel nedenlerinden birini, Demokrat Parti'nin hoşgörüsüyle yaratılan bu anarşi ortamı oluşturmuştur. Kürtlere gelince, onlar kendi günlük çıkarları doğrultusunda, bir siyasi partiden diğerine geçişlerini sürdürmüşlerdir.

19. DİB, a.g.e., seri 37, Büyükelçi J. SAİNT-HARDOUIN'den Bakan R. SCHUMAN'a gönderilen 13 Mayıs 1952 günlü telgraf, s. 249.
20. DİB, a.g.e., Büyükelçi J. Tarbe de SAINT-HARDOUIN'in Bakan R. SCHUMAN'a gönderdiği 9 Haziran 1952 günlü rapor, s. 289.
21. DİB, a.g.e., Büyükelçi J. Tarbe de SAINT-HARDOUIN'in Bakan R. SCHUMAN'a gönderdiği 9 Haziran 1952 günlü rapor, s. 286.

Demokrat Parti'nin 15 Eylül 1952'de Çorum'da yapılan yıllık kongresi sırasında konuşmacılar, Atatürk devrimleri ve demokrasi ilkeleri ile çelişki yaratacak bazı kararların alınmasını istemişlerdir: Zorunlu Kuran eğitimi, kadınların çalışmasının yasaklanması, güzellik yarışmaları ve baloların kaldırılması, yeminlerin Kuran üzerine el koyarak yapılması gibi. (Bu arada Türkiye'de 41 yıl sonra bir kadın başbakanın seçildiğini anımsatmalıyız). CHP, bu kışkırtmayı Atatürkçü devrimlerin yapısını tamamen bozan bir ahlak sarsıntısı olarak nitelemekte gecikmemişti. Fransa Büyükelçisi, "Bazı Atatürk devrimlerine yönelik karşıt bir eğilimin varlığını kabul etmek gerekir" diye raporuna not düşüyordu (22).

Cumhurbaşkanı Celâl Bayar ise, Çorum ziyareti sırasında "Teokrasi bir daha geri gelmemek üzere ebediyen yıkıldı" diye açıklamada bulunmuştu. Ancak Celâl Bayar'ın sesi demokratlar arasında iyice azınlıkta kalmıştı. Bununla beraber birçok demokrat milletvekili, var olan düzene karşı başkaldırılmaması ve dinin fanatizmin bir aleti olarak kullanılmaması için gerici unsurların dini hedef almayan ve uygulanmasını serbest bırakan bir biçimde gerici unsurların temizlenmesini istemişlerdi. Atatürkçü geleneğin sürdürülmesini ve Atatürkçülüğe tepki gösterenlere karşı uyanık olunmasını isteyen bu demokrat milletvekillerine karşılık, aynı milletvekilinin bulunduğunu anımsatmalıyız.

Ülkede dini tarikatların yeniden canlanması sonucunda, terorizm kendini göstermekte gecikmemişti. Nitekim Malatya'da genç bir fanatik Müslüman, 23 Kasım 1952'de Vatan gazetesi yayın yönetmeni Ahmet Emin Yalman'a ateş açmıştı. Fransa Büyükelçi, 2 Aralık 1952 günlü gizli raporunda, köktendinciliğin uyanışında Menderes'in hiçbir tehlike görmediğini, kaldı ki Büyük Doğu Derneği Başkanı Necip Fazıl Kısakürek'in Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu ve Menderes'le işbirliği içinde olduğunu yazmaktaydı. Hükümet, gericilerin toplandığı Büyük Doğu'ya yöneltilen suçlamalar üzerine, Büyük Doğu

22. DİB. seri-37. Büyükelçi J. Tarbe de SAINT-HARDOUIN'DEN BAKAN SCHUMAN'a gönderilen 3 Ekim 1952 günlü rapor, s. 67

gazetesinin yayınını durdurmasını istemekle yetinmişti. Bu sırada Menderes, Kayseri'de yaptığı konuşmada, Türkiye'de fanatizm olmadığını ve bunun aksine öne sürmenin Türk Ulusu'nun onuru ile oynamak olacağını söylemişti (23).

Bu sırada Fransa Büyükelçisi Jacques Tarbe de Saint-Hardouin, Türkiye'de şeriata dönüşü amaçlayan bazı hareketlerin, Kahire'deki Müslüman Kardeşler ve Tahran'daki Müslüman Fedai örgütleriyle ilişki içinde olabileceklerini Paris'e bildirmekteydi. Büyükelçi bu raporunda, Türkiye'nin güvenliği ve iç düzenini bozabilecek düşmanları yetiştiren Sovyet gizli servisi için, özellikle gerici çevrelerin çok uygun bir ortam oluşturduğunu, bu aşamada Necip Fazıl Kısakürek'in Arap ülkeleri ve Pakistan'la kurduğu ilişkilerin de tehlikeli bir durum yarattığını bildirmekteydi (24). Aynı dönemde Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, komünizmle mücadele etmek bahanesiyle dini temel alan siyasetin doğruluğunu öne sürmüş, 1952 Aralık ayında, İslam geleneğine dönüşü hızlandırmak amacıyla Arapça ders kitabı yayımlatmıştı (25). Din sömürüsü, Türkiye'nin içişlerine olduğu kadar, dış ilişkilerine de karışmış ve hükümetin komünizme karşı verilen mücadelesinde etkin bir yöntem olarak kullanılmıştı.

Sonuç olarak Menderes Hükümeti, 1953 yılında gericilerin varlığını kabul ederek demokratik ve laik kuruluşların korunmasını sağlamak üzere önlemler almıştı. Aşırı akımları temsil eden partiler yasaklanmış, bu partilerin gazeteleri kapatılmış, en etkin yöneticileri ise tutuklanmıştı.

İktidara geçişinin üçüncü yılında Demokrat Parti, Atatürkçü dönemde uygulanan baskı yönteminin bir benzerini uygulamış ve demokratik rejimi tehdit eden tehlikeleri şöyle sıralamıştı: Aşırı ulusculuk, dini tepki, siyasi tepki ve sonuç olarak komünizm. Menderes'e göre

---

23. DİB, seri-37, Büyükelçi J. Tarbe de SAINT-HARDOUIN'den Bakan SCHUMAN'a gönderilen 2 Aralık 1952 günlü rapor, s. 158
24. DİB, a.g.e., Büyükelçi J. Tarbe de SAINT-HARDOUIN'den Bakan R. SCHUMAN'a gönderilen 2 Aralık 1952 günlü gizli rapor, s. 159-160
25. DİB, a.g.e., seri-38, Büyükelçi J. Tarbe de SAINT-HARDOUIN'den Bakan G. BIDAULT'ya gönderilen, 23 Şubat 1953 günlü rapor, s. 252

özellikle ulusal birliği yıkmanın yollarını arayan ve gizliden gizliye fanatizmi yeniden canlandırmayı amaçlayan komünizm, ülkedeki her türlü karışıklığın özünü oluşturuyordu (26). Hükümetin komünizme karşı önlemler almaktaki kararlılığı ve aşırı akımlara yönelik genel tepkileri, 1953 yılında Demokrat Parti ile CHP'nin ilişkilerinde belli bir uyuşma sağlanmasını gerektirmişti. Ancak bu uyumlu ortam kısa sürmüştü.

1954 Genel Seçimleri; Menderes Diktatörlüğe Yöneliyor

1950 genel seçimlerinde Türk halkının Demokrat Parti'nin ezici zaferi ona tek parti görüntüsü vermekteydi. Gerçekten de Menderes'in otoritesine dayalı demokratik düzen ile Atatürk'ün tek adam siyaseti arasında çarpıcı bir benzerlik gözlenmekteydi. Nitekim bu durum birçok eleştiriyi beraberinde getirmişti. Gazeteci Ahmet Emin Yalman, Menderes'i ülkeyi diktatörlüğe sürüklemekle suçluyordu. Aynı şekilde Demokrat Parti'nin Meclis Grubu Başkanı Refik İnce, Parti'nin kurullarına danışmadan kendi kendine karar alan bir hükümetbaşkanı ile işbirliği yapmanın olanaksızlığını belirterek, 1952 Haziran ayında istifa etmişti (27).

Daha ileride inceleyeceğimiz gibi, "Tek Adam" olmak ihtirası Menderes'ten sonra gelen başbakanlarda da yeniden ortaya çıkacaktır. Bunun en belirgin örneği, 1983'den 1990'a kadar Başbakan, 1990'dan 1993'e kadar Cumhurbaşkanı görevinde bulunan Turgut Özal göstermiştir.

Askeri disiplin yöntemine ve tek kişiye itaat etmeye alışık olan Türk halkı bu kez, kendini demagoglara kaptırmıştı. Daha önce belirttiğimiz üzere, Türkiye'de demokrasi ikili bir baskı sonucunda kurulmuştu, içeride Genç Demokratlar, dışarıda Avrupalılar ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin baskısı vardı. Buna karşılık 1950'li yıl-

26. DİB. a.g.e., seri Büyükelçi J. Tarbe de SAINT-HARDOUIN'den Bakan G. BIDAULT'ya gönderilen 27 Ocak 1953, s. 228.
27. DİB. a.g.e., seri 39. Büyükelçi J.Tarbe de SAINT-HARDOUIN'den Bakan J. BIDAULT'ya gönderilen 7 Ocak 1954 günlü rapor, s. 269-270.

larda bir halk hareketi girişiminden bahsedilemez. Halkta sadece eski yöneticilerden kaynaklanan bir bıkkınlık ve yenilerini seçmek arzusu vardı.

Bu ortam, demokrasinin hem Demokrat Parti yöneticileri, hem de halk için erken başladığı izlenimini yaratmaktaydı. Atatürkçüler, 1924 ve 1930 yıllarında tek partili siyasi düzenden çok partili düzene geçmek istediklerinde de aynı durumla karşılaşmışlardı. Sonuç olarak Menderes, demokrasi yolunu açmış, ancak bu arada demagoji yöntemini giderek yoğunlaştırmıştı. Menderes, 1954 seçim hazırlıkları sırasında, bir yandan Atatürkçü mirası savunurken, öte yandan köktendincilik akımına hoşgörü ile bakmış ve kırsal kesimde çoğalan seçmenlerine güvenmişti. Nitekim Menderes, seçim bölgelerinde tanınmayan bazı milletvekili adaylarını bizzat kendi seçtiği gibi, üçüncü parti olarak kurulan Millet Partisi'ni de kapatmış, demokrasiyle bağdaşmayan eylemlere girişmişti. Tek parti düzenine yönelik gelişmeler, 1954 seçimlerinden sonra da sürmüştü. Menderes kendi inancına göre oluşturduğu Meclis ile yetinmeyerek, karşısına çıkan hertürlü muhalefeti ve eleştiriyi susturmak istemişti (28). Generallerin CHP'yi destekleyecekleri korkusunu içinden atamayan Menderes, seçimler biter bitmez ordunun üst düzeyinde önemli değişiklikler yapmıştı. Basınla ilgili yasayı katılaştıran Menderes, 1 Eylül 1954 günü, gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın'ı tutuklattığı zaman büyük bir tepkiyle karşılaşmıştı (29).

Genç Demokratlar, 1950'de daha güçlü bir devlet kurmak amacıyla, Atatürk ilkelerinin asıl bekçileri olduklarını ve bu ilkeleri izlediklerini öne sürmüşlerdi. Ancak Genç Demokratlar'ın, Atatürkçü çizgiden birbiri ardına sıralanan sapma hareketleri, bağışlanması zor olan

---

28. DİB, seri 40, Büyükelçi J. Tarbe de SAINT-HARDOUIN'den Bakan J.BIDAULT'a gönderilen 12 Mayıs 1954 günlü rapor, s. 95 ve aynı Büyükelçinin Bakan P. MENDES-FRANCE'a gönderdiği 19 Ekim 1954 günlü rapor, s. 294. Korkmaz ALEMDAR ve Reşit KAYA "Transformations en Turquie" in Prof. Jacques THOBIE et Salgur KANÇAL, Industrialisation et rapports sociaux en Turquie et Méditerranée orientale, Paris, L'Harmattan, 1994, s. 112

29. Çağlar KIRÇAK, a.g.e., s. 45. Hüseyin Cahit YALÇIN ilk kez 1925'de, Atatürk dönemindeki baskılar nedeniyle yazı yazmayı reddettiği için tutuklanmıştı. İnönü ise 1938'de onu milletvekili seçtirtmişti. 1954 yılında Menderes hükümetini eleştirmesi üzerine 85 yaşında yeniden tutuklanmıştı. Sonuç olarak onun tutuklanıp tutuklanmaması, Türkiye'de hükümetlerin uyguladıkları baskının göstergesi haline gelmişti.

yanlışlıkları da beraberinde getirmişti. Genç Demokratlar, ülkenin ödeme olanaklarını dikkate almaksızın, yabancı kredileri aşırı sorumsuzluk içinde kullanırken, Osmanlı İmparatorluğu'nun borç içine düştüğü durumu anımsatıyorlardı. Nitekim Amerikan etkisinin yayılmasını kolaylaştıran, ama Atatürkçülüğün bağımsızlık ilkesine aykırı düşen bir siyaset izlemekteydiler.

Bu gelişmelerle birlikte oluşan İslamcı duyguların uyanışı sonucunda, Atatürkçülüğün laiklik ilkesi de kaçınılmaz bir biçimde yozlaştırılıyordu. Fransa Büyükelçisi, 1957 seçimlerinin hemen öncesinde Menderes hükümetinin siyasetini yorumlarken, Türkiye'nin batı modeli bir demokrasiden oldukça uzak kalan bir rejimle yönetildiğini ve kırsal kesimdeki kitlelerin özellikle "imamların sesine karşı duyarlı" olduklarını vurguluyordu. Büyükelçi, modern Türkiye'de İslamiyetin sürekli olarak oynadığı etkin rolü belirlemekte epey güçlük çektiğini itiraf ediyordu.

Demokrat Parti, kırsal kesimdeki kitlelerin oluşturduğu çoğunluğa güvendiği için buğday fiyatlarını artırmış, köylülerin Ziraat Bankası'na olan borçlarını ertelenmişti. Siyasi ortam, 1955 ile 1957 yılları arasında giderek ağırlaşmıştı. Menderes hükümeti 1954 yılından itibaren Kıbrıs siyasetini yönlendiremediği gibi, İstanbul'da ortaya çıkan 6-7 Eylül 1955 olaylarını da önleyememişti. Bunların ötesinde, parti içinde partiden ayrılarak "Hürriyet Partisi"ni kuran bazı milletvekillerinin de katıldıkları karşıt bir grup oluşmuştu. 1956'da Siyasal Bilgiler Fakültesi profesörlerinin istifa etmeleri olayında olduğu gibi diğer üniversite görevlileri başkaldırmaya başlamış, Bakanlar da ardı ardına istifa etmişlerdi (30).

Ancak Menderes, bu tepkileri önlemek için baskı yolunu seçmişti. 1957'de İşçi Konfederasyonu'nu kapatmış, 27 Haziran 1956'da ise yasa dışı toplantıları dağıtmak amacıyla polisin ateş açmasını öngören bir yasa çıkarmıştı. Bu sırada Başbakan, dini duyguların doruğa ulaştığı bir ortamda, 27 Kasım 1954'de "Siz Anayasayı değiştirip hali-

30. Şevket Süreyya AYDEMİR, İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli, İstanbul, 1973, s. 253.

feliği bile getirebilirsiniz" açıklamasında bulunmuştu (31). Menderes, 1956 yılında Konya'da ortaokullara din dersleri koymayı önermişti (32). Böylece gericilerin bekledikleri elverişli ortam oluşmuş, yayılıp gelişmeleri için artık hiçbir engel kalmamıştı. Üstelik hükümet, gericilere karşı çıkardığı yasaları bile uygulamıyordu.

İnönü'nün Son Çaresi Ordu mu?

İnönü'nün etrafında toplanan Menderes karşıtları gerçekten demokratik yöntemlerle eleştiride bulunarak, hükümetin dikkatini çekmişlerdi. CHP'nin, 21-25 Mayıs 1956 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen Büyük Kurultayı'nda İnönü, Türkiye'nin gerçek bir demokratik rejime ulaşmayı başaracağına olan ümidini belirterek, Anayasa Mahkemesi ile Senato'nun kurulmasını ve 1954'ten itibaren demokrasiyle bağdaşmayan, bir yandan özgürlükleri kısıtlayan, öte yandan memurlara yaş kısıtlaması getiren yasaların kaldırılmasını önermişti. CHP ayrıca, üniversite özerkliği, basın özgürlüğü, adaletin bağımsızlığı ve insan haklarına saygıyı sağlamak amacıyla anayasada değişiklik yapılmasını istemişti. Ancak ortalığın yatışması ve iç çekişmelere son verilmesi olasılığı oldukça uzak görünüyordu. Karşıt partilerin tümü, seçim yasalarının yeniden gözden geçirilmesini ve nispi temsil seçim düzenin kabul edilmesini istemişlerdi (33).

Sonuç olarak İnönü, basın suçu gerekçesiyle gazetecilerin tutuklanmış olmalarına ve dini, siyasi amaçlarına alet edenlerin hükümetçe ve özellikle de Adalet Bakanı'nca hoş görülmelerine kesinlikle karşı çıkmıştı. İnönü, bu konuda kendisine yapılan saldırıların sürmesi durumunda hükümeti "son çare"ye başvurmakla tehdit etmişti. Adalet Bakanı ilginç bir yorumla suçlamaları yanıtlamıştı: "Büyük Türk Ulusu tümüyle Müslümandır, ancak hiçbir şekilde gerici değildir" (34).

---

31. Çağlar KIRKAÇ, a.g.e., s. 53.
32. Algiel, s. 54.
33. DİB, a.g.e., seri Türkiye 1956-1960, İşgüder P. SIRAUD'dan Bakan C. PINEAU'ya gönderilen 28 Mayıs 1956 ve 17 Haziran 1956 günlü raporlar, s. 16 ve 38.
34. DİB, a.g.e., İşgüder P. SIRAUD'dan Bakan C. PINEAU'ya gönderilen 17 Haziran 1956 günlü rapor, s. 39.

İnönü'nün "son çare" olarak nitelediği önlemler, orduya başvurmaktan başka bir anlam taşımamaktadır. Kanımızca bu ağır uyarı, aynı zamanda askeri bir müdahalenin ilk işaretiydi. Adalet Bakanı'nın sözleri ise köktendincilerin eylemlerini özgürce sürdürmelerine yol açmıştı. Nitekim Bursa'da bir imam, açıkça siyasi propaganda yaparak, ortamı daha da gerginleştirmekten çekinmemişti.

1957'de Türkiye'de Demokrasi

Türkiye'de egemen olan siyasi, toplumsal ve psikolojik koşulların yarattığı ortam sonucunda batı modeli demokrasi, otoriter bir demokrasiye dönüşmüştü. Basın özgürlüğüne ve muhalefete yönelik baskılar, Atatürk rejiminin belirgin unsurlarını anımsatmakla birlikte, bu iki siyasi düzen arasında temel bir ayrım söz konusuydu: Köktendincilik, demokrasi döneminde, modern Türkiye'nin siyaseti üzerindeki tehlikeli ağırlığını giderek yoğunlaştırmıştı.

Bu ortamın sorumluluğunu sadece siyasi partilere yüklemenin doğru olmayacağı görüşündeyiz. Bu konuda Fransa Büyükelçisi Spitzmuller, raporunda, Türkiye'de genellikle belli bir fikir etrafında birleşen bir topluluk olmadığını, ancak çarpıcı bir kişiliğin etrafında toplanan gruplar bulunduğunu vurgularken, şöyle yazmaktadır: "Siyasetçilerin polemikleri ilk bakışta çok ciddi ideolojik anlaşmazlıkların yansıması olarak görülmektedir. Ancak bu görüntü büyük ölçüde aldatmacadır. Çünkü siyasetçiler arasındaki temel ayrılıklar tamamen kişisel rekabetten kaynaklanmaktadır. (...) Günümüzdeki siyasetçilerin çoğu, Gazi'nin gerçek mirasçıları olduklarını öne sürerken, birbirlerini Gazi'nin gerçek düşüncesine ihanet etmekle suçlamaktan da geri kalmamaktadırlar" (35).

Demokrat Parti, 27 Ekim 1957 tarihinde yapılan seçimlerde, CHP'nin 178 milletvekili (3.768.843 oy) çıkarmasına karşılık, 242 milletvekili (4.403.190 oy) kazanarak çoğunluğu korumuştu. Demok-

35. DİB, a.g.e., Büyükelçi SPITZMULLER'den Bakan C. PINEAU'ya gönderilen 4 Ekim 1957 günlü rapor, s. 144

rat Parti ve CHP arasındaki çekişme 1958'de şiddetini arttırarak sürmüştü. Fransa Büyükelçisi, 11 Kasım 1957 tarihli raporunda, Menderes hükümetinin diktatörlüğe yönelik eğilimlerini şöyle yorumluyordu: "Diktatörlüğün, düzene karşı koymanın, baskı yapmanın şeytanca oyunu kendini göstermeye başlamıştı" (36).

Gerek ülkenin yaşamakta olduğu ekonomik güçlükler, gerekse Demokrat Parti'nin düşünce özgürlüğüne getirdiği kısıtlamalar, İnönü'nün 1925 yılında almış olduğu önlemleri anımsatmaktaydı. Atatürk döneminin "Tek Adam" siyaseti niteliklerinin, demokratik dönemde de yinelenmesi, çarpıcı bir gerçeği ortaya koymaktaydı. Atatürkçüler ülkeyi modernleştirmek için uyguladıkları rejimin, otoriter olması gereğine inanmışlar ve bunu bilinçli olarak gerçekleştirmişlerdi (37). Oysa gerçek bir demokrasi yaratma amacı güttüğünü öne süren Menderes'in, bu doğrultuda daha uzlaştırıcı bir siyasete yönelmesi gerekirdi. Bu sırada Menderes'in "Vatan Cephesi" adıyla bir örgüt kurması, halkı kendisini destekleyenler ve desteklemeyenler diye ikiye ayırmaktaydı (Vatan Cepheleri, partinin etkinliğini üyelerini ötesine yaymak amacı taşıyordu).

Fransa Büyükelçisinin Ağır Suçlamaları

Menderes'in, Kıbrıs görüşmeleri için gittiği Londra yolculuğu sırasında uçağının düşmesi ve bu kazadan sağ kurtulması üzerine, kendisine yapılan olağanüstü karşılama töreni, onun özellikle tanrısal bir güç tarafından korunduğunu öne süren yorumlara yol açmıştı. Fransa Büyükelçisi France Spitzmuller, bu konuda kırsal kesimi düşünce kısıtlılığı ve ilkelliğiyle, Menderes'i ise kendisine yapılan tamamen çağdışı gösterileri hoşgörmekle suçlamaktaydı. Büyükelçi suçlamalarını şöyle sürdürüyordu: "Aslında bu gösteriler, iktidar partisinin 1950 yı-

36. DİB. a.g.e., Büyükelçi SPITZMULLER'den Bakan C. PINEAU'ya gönderilen 11 Kasım 1957 günlü rapor, s. 77.
37. Cem EROĞLU, "Türkiye'nin temel sorunu Kemalist devrimin yarım kalmış olmasıdır" in Metin SEVER ve Cem DİZDAR, a.g.e., s. 220.

lından bu yana uyguladığı siyasetin doğal, başka bir deyişle kaçınılmaz sonucuydu. Hükümet, dokuz yıldır dini duygularını sömürdüğü okuma yazma bilmeyen köylü kitlelerini kendisine bağladı ve böylelikle eski boş inançların, gelişigüzel saplantıların dönüşünü kolaylaştırdı.

Bunun sonucunda, Ankara'da geçen hafta binlerce hayvanın sokak ortasında kurban edilmesi gibi törenler başladı. Eğer bu olayları, İslam düşünürlerinin Arap ya da Acem olup Türk olmadıkları düşüncesi gibi belli bir inanca dönüş olarak algılarsak; bu dönüşün bir açıdan Atatürk'ün tüm yapıtlarının temeli olan, güçlü laiklik ilkesinin terkedilmesi yönünde baskılara yol açtığını söyleyebiliriz (...) Kaldı ki herşeyden önce tam bir demagojiden esinlenen Türk hükümeti, köktendincilere yönelik aşırı bir hoşgörü ve yüreklendirme içinde kalmıştır. Nitekim Menderes, inançlı ve dini kuralları uygulayan bir kişi olduğnu göstermek için, İstanbul'a dönüşünde tarihi Eyüp Camii'nde yerine getirdiği şükran ve bağlılık ibadetinden sonra, Konya'da ünlü düşünür Mevlâna Celâlettin Rûmi'nin mezarında saygı duruşunda bulunmuştur" (38). Fransız Büyükelçisi, köktendinciliğin, 1957 ile 1960 yılları arasında, o zamana kadar örneği görülmedik bir biçimde yeniden uyanışı konusunda getirdiği ağır eleştirisinde, Menderes hükümetinin uyguladığı hoşgörü sonucunda, bu kesimin duygularını yüreklendiren siyasi ortamı tamamlıyordu.

Köktendinciliğin uyanışı, öncelikle Atatürk'ün ortadan kaldıramadığı, ancak demokratların daha önce de vurguladığımız gibi hoşgörü ile karşıladıkları tarikatlardan kaynaklanmıştı. Menderes'in 1956'da Konya'da yaptığı konuşma, bu kentin Mevlevi tarikatının simgesi olması açısından ilginçtir. Kadiriler tarikatı içinde, kendisini peygamber sayan biri tarafından, 1957 Haziran ayında Bursa'da düzenlenen kışkırtma sonucu ortayaçıkan şiddet olaylarıyla, tehlikenin büyüklüğü tüm açıklığıyla ortaya çıkmıştı (39).

38. DİB. a.g.e., seri 64, Büyükelçi SPITZMULLER'den Bakan COUVE DE MURVILLE'e gönderilen 9 Mart 1953 günlü rapor, s. 163
39. DİB. a.g.e., Büyükelçi J. P. GARNIER'den Bakan C. PINEAU'ya gönderilen 22 Temmuz 1957 günlü rapor, s. 102-103.

Tarikatlar genelde Doğu Anadolu'da gelişme gösterirken, düşünülenin aksine kırsal kesimde yoğunlaşmayıp, Sıvas ve Konya kentlerinde odaklaşmıştı. Ancak şu önemli ayrımı mutlaka vurgulamalıyız: Nakşibendiler ve Bektaşiler boş inançlardan ve fanatizmden arınmış bir Müslümanlığı, Mevleviler ise tamamen mistik bir amacı savunurken; Kadiriler, Nurcular ve Ticaniler, İslam devletinin yeniden kurulmasını isteyen gerçek fanatikler olarak hareket etmekteydiler (40).

Menderes'in Tarikatlarla İlişkisi

Köktendinciliğin yeniden doğuşunda, Arap ülkelerindeki yandaşlarının desteği kadar, hükümetin kendiliğinden işbirliğine girişmesi de önemli rol oynamıştı (41). Bununla beraber Menderes, köktendincilerin en fanatik olanlarından başlayarak cezalandırma yoluna girişmişti. Bursa'da 1957 Ağustos ayında olaylar çıkaran Kadiriler tutuklanmış. 1958 Nisan ayında, ılımlı sayılabilecek iki Nurcu militan ve 1950'de Atatürk'ün büst ve heykellerine yönelik saldırıların sorumlusu Şeyh Mevlüt'ün yetiştirdiği yedi Ticani hakkında soruşturma açılmıştı (42). Basın özgürlüğüne konulan kısıtlamalar, Demokrat Parti'nin ne kadar güç bir durumda kalmış olduğunu gösteriyordu. Nitekim 1958 tarihli raporunda, Nisan ayında tutuklanan Nurcuların serbest bırakıldıklarını, Nurcuların şefi Saidi Nursi'nin fotoğraflarının satışının hoşgörüyle karşılandığını yazıyor ve en önemlisi, Menderes'in Küfrevi gibi şeyhlerden seçim desteği istemiş olduğunu bildiriyordu (43). Fransa İşgüderi Francis Hure ise, 12 Ekim 1960 günlü raporunda, Menderes'in köktendincilere yönelik hoşgörüsünün kendiliğinden tarikat şeyhleriyle uzlaşmaya dönüştüğünü; tarikat şeyhlerinin Mende-

40. DİB, a.g.e., Büyükelçi J. P. GARNIER'den Bakan C. PINEAU'ya gönderilen 22 Temmuz 1957 günlü rapor, s. 104-105
41. DİB, a.g.e., Büyükelçi J. P. GARNIER'den Bakan C.PINEAU'ya gönderilen 22 Temmuz 1957 günlü rapor, s. 105-106.
42. DİB, a.g.e., Büyükelçi SPITZMULLER'den Bakan C.PINEAU'ya gönderilen 12 Nisan 1958 günlü rapor, s. 116-117.
43. DİB, a.g.e., seri 64, Büyükelçi SPITZMULLER'den Bakan COUVE DE MURVILLE'e gönderilen 8 Ekim 1958 günlü rapor, s. 131-132.

res'i, "Müslüman Konseyi'nin Birinci Başkanı" olarak sunmaları ile yerel üstünlükler sağlayabildiklerini vurguluyordu (44).

Tarikatların yeraltından fışkırırcasına yeniden ortaya çıkmaları, Türkiye'de "köktendinci" bir akımın gösterişli bir şekilde yeniden oluşmasından başka bir şey değildi. Bu gerçeğe halkın yüzde 75'inin okuma-yazma bilmemesi, kadınların başörtü veya çarşafla örtündükleri kırsal kesimde geleneklerin ağır basması, hocaların köylerdeki etkisi ve şeyhlerin baskısı eklendiği zaman, köktendinci akımın yayılmasının ne kadar kolaylaştığı daha iyi görünüyordu (45). Menderes'in ortaöğrenime zorunlu din derslerini getirmesiyle birlikte, Kuran dersi veren okulların sayısı ciddi boyutlara ulaşmıştı. Akşam gazetesinin muhabiri, Bursa bölgesinde "resmi okulların 1957'den itibaren boşaldığını", ancak "hocaların Arap harfleriyle küçük köylü çocuklarına ders verdikleri yasa dışı semt okullarının ise tamamen dolu olduklarını" yazmaktaydı.

Medeni yasalar bile ihmal edilir duruma gelmiş, hükümet dini evlilikler sonucu doğan çocukları yasallaştırmak zorunda kalmıştı (46).

Hükümet, 1958 ve 1959 yıllarında halkın camilere dolması ve Ramazan ayında ibadetin yoğunlaşması üzerine, bu fırsatı siyasi amaçları için kullanmaktan geri kalmamıştı. İmar ve İskân Bakanı, Elazığ'da 1958 Ekim ayında yaptığı konuşmada, "ulusun arzularını", "ilerleme" ve "din" gibi kavramları cami yapmak, İmam Hatip okulları açmak olarak somut bir biçimde yorumlamıştı. Hükümet, Vakıflar Bankası aracılığı ile 1958'de İstanbul'da 88 yerde camilerin yenilenmesi programını başlatmıştı. Menderes, 4 Ekim 1958'de İstanbul'da bir milyon Türk Lirası'na mal olan Yüksek İmam Hatip Okulu'nun açılışı sırasında, bu tür okulların daha pek çoğunun açılışını yapacağına söz verirken

44. DİB. a.g.e., seri 64. İşgüder Francis HURE'den Bakan COUVE DE MURVILLE'e gönderilen 12 Ekim 1960 günlü rapor, s. 200.
45. DİB. a.g.e., Büyükelçi SPITZMULLER'den Bakan COUVE DE MURVILLE'e gönderilen 24 Nisan 1958 günlü rapor, s. 122 ve 10 Kasım 1960 günlü rapor,s. 199-200.
46. DİB. a.g.e., Büyükelçi SPITZMULLER'den Bakan COUVE DE MURVILLE'E gönderilen 12 Nisan 1958 günlü rapor, s. 117 ve10 Kasım 1960 günlü rapor s. 199-200.
47. DİB. a.g.e., Büyükelçi SPITZMULLER'den Bakan COUVE DE MURVILLE'e gönderilen 8 Ekim 1958 günlü rapor, s. 131.

(47), hükümete bağlı veya yakın olan basın yayın organları etkinliklerini dini bir coşku içinde sürdürüyorlardı. Ramazan ayı boyunca radyoda Kuran'dan ayetler okunuyor, gazetelerde Kuran'la ilgili yorumlar ve cami fotoğrafları yayımlanıyordu. Bu bağlamda Son Havadis gazetesi, peygamberin yakınlarına ilişkin Arapçadan çevrilmiş resimli dizilere başlamıştı (48).

Köktendinciliğin bu hızlı uyanışına destek olmak, aslında doğrudan doğruya Atatürk'ün mirasını hedef alan saldırıları başlatmak anlamına gelmekteydi. Hükümet 1958 Nisan ayında Eyüp Camii'nde 500 horozun kurban edilmesine ve Konya'da bir hatibin, kadınların akşam namazına katılmalarını yasaklamasına göz yummuştu. Diyanet İşleri Başkanlığı, Kuran'ın Latin alfabesiyle yazılmasını yasaklamıştı (59). Bütün bunların ötesinde, tarikatlara tanınan hoşgörüye ek olarak, bu kez demagojinin Atatürk'e saldırıya dönüşmesine izin verilmişti. Bu hoşgörüden esinlenen bir imam, İstanbul'da Nusretiye Camii'nin açılış töreninde Atatürk'ü dolaylı da olsa "cehennemlik" olarak nitelemişti. 1959 yılında ise, yeniden yayımlanmasına izin verilen Büyük Doğu dergisi, sahte bir kahraman olarak nitelediği Atatürk'ü Menderes'le kıyaslarken, Menderes'i "Allah adını sayesinde korkusuzca söyleyebildiğimiz tam bir Müslüman" olarak göstermekteydi (50).

Menderes, Yabancı Diplomatların İnönü ile Görüşmelerini Kısıtlıyor

Geçirmiş olduğu uçak kazasından sonra, iyileşmekte güçlük çeken Menderes'in ruhsal bunalıma girmiş olmasından şüphe ediliyordu. Özellikle çalışmalarını yavaşlattığı için her türlü karar alma yete-

48. DİB, a.g.e., Büyükelçi SPITZMULLER'den Bakan COUVE DE MURVILLE'e gönderilen 24 Nisan 1958 günlü rapor, s. 119-120 ve 20 Mart 1959 günlü rapor, s. 152-153
49. DİB, a.g.e., Büyükelçi SPITZMULLER'den Bakan COUVE DE MURVILLE'e gönderilen 12 Nisan 1958 günlü rapor, s. 118 ve 24 nisan 1958 günlü rapor, s. 120. 8 ekim 1958 günlü rapor, s. 131.
50. DİB, a.g.e., Büyükelçi SPITMULLER'den Bakan COUVE DE MURVILLE'e gönderilen 24 Nisan 1958 günlü rapor, s. 121 ve 20 mart 1958 günlü rapor, s. 154-155.

neğinden yoksun olduğu sanılıyordu (51). Demokrat Parti ile CHP arasındaki siyasi mücadele, 1960 yılının başlarında doruk noktasına ulaşmıştı. Menderes hükümeti bazı yabancı diplomatlara, İnönü ile yaptıkları görüşmelerden ve ona aşırı ilgi göstermelerinden kaygı duyduğunu bildirmişti. Türk protokol yetkilisi, diplomatik temsilcilerin İnönü ile kuracakları en alt düzeyde bir ilişkinin bile, bazı gazetelerce Türkiye'nin dış siyasetinin gelişmesini etkileyebilecek bir olaymış gibi yorumlanmasından kaygı duyduğunu bildirmişti. Fransa Büyükelçisi, anlamlı bir nükteyle olayı Fransa Dışişleri Bakanı'na şöyle aktarmıştı: "Bütün bu olup bitenlerden sonra, Ankara'daki yabancı büyükelçilerin Vatan Cephesi'ne üye olmayı kabul etmemeleri halinde, Menderes'in onları istenmeyen kişi ilân edecek kadar ileri gitmeyeceğini ümit etmekteyiz" (52).

Bu olayların birikimi sonucunda, iktidar ile muhalefet arasındaki saldırıların şiddeti, ekonomik durumun kötüleşmesi, iktidarın otoritarizme yönelmesi ve nihayet Atatürk ilkelerinin yozlaştırılması, Menderes hükümetinin yıkılacağının kaygı verici işaretleriydi.

Türk halkına yönelik çok ağır eleştirilerde bulunan Büyükelçi Spitzmuller, demokrasinin yerleşmesi konusunda, çekinmeksizin şu çok gizli yorumu yapıyordu: "Her türlü kültür ve örgütlenme kavramından yoksun olan, kendi içine kapanmış, cehalet içinde yaşayan halk yığınlarının yaşadığı bir ülkede demokrasi nasıl yerleşebilir? Demokrasi Türkiye'de her şeyden önce verdiği emir yerine getirilen bir şef rejimi olarak kalmıştır. Adnan Menderes'in bugünkü konumu da aynen böyledir" (53).

Atatürkçülerin hareket noktasına eşdeğer olan bu değerlendirme, ülkenin modernleşmesi olgusunun ancak "Halkın çoğunluğuna karşın" gerçekleşebileceği görüşünü pekiştirmektedir. Nitekim Atatürkçüler

51. DİB, a.g.e., Büyükelçi SPITZMULLER'den Bakan COUVE DE MURVILLE'e gönderilen 4 Nisan 1959 günlü rapor, s. 176.
52. DİB, a.g.e., Büyükelçi SPITZMULLER'den Bakan COUVE DE MURVILLE'e gönderilen 28 Mart 1960 günlü rapor, s. 196-197.
53. DİB, a.g.e., Büyükelçi SPITZMULLER'den Bakan COUVE DE MURVILLE'e gönderilen 5 Mayıs 1960 günlü rapor, s. 188.

bu temel görüşlerini, 10 yıl içinde gösterdikleri demokratikleşme çabaları sonucunda edinmişlerdir.

Bu dönemde aynı düşünceyi paylaşan subaylar ülkede yeni bir modernleşme atılımını gerçekleştirmek için siyasi yönetime el koymaya karar vermişlerdi. Askeri bir müdahalenin, daha önce de vurguladığımız gibi, siyasi, toplumsal ve ekonomik tüm gerekçeleri bir araya gelmişti. Bununla beraber birçok tarihçi, 1960 askeri darbesinin, son birkaç yılda oluşan bazı özel ortam ve koşullardan kaynaklandığını açıklamakla yetinmiştir (54). Bu bağlamda askeri darbeyi, askerlerin maddi koşullarından kaynaklanan memnuniyetsizlikleri nedeniyle yaptıklarını öne sürmek (55), kanımızca Atatürkçü orduyu Yeniçerilerle karşılaştırmak kadar basit ve tamamen yanlış bir değerlendirme olacaktır.

Türk Dış Politikası (1938-1960)

Atatürk tarafından, dış politikada 1938'e kadar ödünsüz olarak uygulanan ulusal bağımsızlık ilkesini, İnönü de aynen izlemiştir. Subay kökenli Atatürkçüler, Kurtuluş Savaşı sırasında düzenli bir ordunun oluşturulmaması halinde, Anadolu'nun nasıl tehlikeye düştüğünü farkettikleri için, artık güçlü bir ordunun varlığını gerekli görüyorlardı. Türkiye siyasi konumu nedeniyle Doğu'dan ve Batı'dan gelen saldırı tehditleriyle çevriliydi. Türkiye, izlediği barışçı siyasete karşın, ulusal güvenlik konusunda duyduğu kaygıları hafifletmediği için yeni güvenceler sağlamak peşindeydi. Türkiye duyduğu bu kaygı nedeniyle, İkinci Dünya Savaşı sırasında son derece temkinli bir siyaset izlemişti.

Atatürkçü dış politika, izlediği bağlantısız çizgiye karşın, Fransa ve Büyük Britanya'ya yönelik tutumuyla bir istisna yaratmıştı. Türkiye'yi kaygılandıran en önemli neden, İtalya'nın oluşturduğu tehditti. Nitekim Mussolini, 1926 Nisan ayında verdiği bir demeçte, Akdeniz'de Antalya ve İzmir'i de içine alan bir emperyalist yayılma prog-

54. Şevket Süreyya AYDEMİR, İhtilâlin Mantığı, s. 268-270.
55. Mete TUNÇAY, "Siyasi Tarih 1908-1923" in Türkiye Tarihi ve Çağdaş Türkiye, İstanbul, 1992, s. 27-75.

ramını ortaya atmıştı. Ancak 1926'da Musul sorununun çözümüyle birlikte Büyük Britanya İtalya'dan desteğini çekmişti. Fransa'nın caydırıcı askeri harekâtlarda bulunması yanı sıra, Türkiye'nin sert tepki göstermesi üzerine, İtalya söz konusu programını askıya almak zorunda kalmıştı (56). Bununla birlikte Mussolini, 19 Mart 1934'te İtalya'nın Asya ve Afrika'daki tarihi hedefleri konusunda verdiği demeçle Atatürkçülerin kuşkularını pekiştirmişti (57). İtalya'nın 1935'te Habeşistan'ı işgal etmesi, 1936 Mart ayından itibaren Alman yanlısı görünmesine karşın Türkiye'yi yine de kuşkulandırmıştı. Üstelik Büyük Britanya ve Fransa da İtalya'ya karşı kararlı bir tavır koyamamışlardı. Türkiye 1933 sonbaharında yakınlaştığı Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya ile Atina'da, 9 Şubat 1934 tarihinde, Balkan Paktı'nı imzalamıştı (58). Türkiye'nin, İtalya'dan gelebilecek herhangi bir saldırı karşısında, tarafların karşılıklı yardımlaşması için önerdiği özel maddeyi, Yunanistan kabul etmemişti (59). 1937'de imzalanan 1937 Saadabat Paktı ise, Balkan Paktı'nın bir uzantısı olarak öngörülmüştü.

Roma-Berlin ekseninin kurulması, İtalya'nın 6 Kasım 1937'de Antikominterne ve 22 Mayıs 1939'da Almanya ile Çelik Paktı oluşturması üzerine, Fransa ve Büyük Britanya bu kez Türkiye'den açıkça müttefik olmasını istemişlerdi. Fransa, 1938 Ağustos ayında başlayarak, Türkiye'yi de içine alan bir Akdeniz Paktı önermekteydi (60). Ayrıca SSCB, Fransız, İngiliz ve Sovyet ittifakı görüşmeleri yapıldığı, 1939 Haziran ayında, Türkiye'yi, İtalyan saldırısı karşısında korunması gereken sekiz ülke içinde sayıyordu (61). Büyük Britanya ve Fransa'nın Orta Doğu'daki konumları özellikle Türkiye'ye bağlıydı. Atatürkçülerin amacı, daha önce de belirttiğimiz gibi, müttefiklerle yaptıkları

56. Pierre MULZA ve Sege BERSTEIN.Le Fascisme İtalien 1919-1945, Paris, le Seuil, 1980, s.319-320.
57. Prof. Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, "İtalya'nın Yunanistan'a Saldırması ve Türkiye'nin Türk Dış Politikası", SBF, Ankara, 1969, s. 159.
58. Prof. Jean Baptiste DUROSELLE, Politique Etrangère de la France, La Décadence, 1932-1939, Imprimerie Nationale, Paris, 1979, s. 100.
59. İsmail SOYSAL, "Atatürk'ün Barışçı Politikası", in Atatürkçü Araştırma Merkezi, Atatürkçü Düşünce, Ankara, 1922, s. 1077.
60. Prof. Jean Baptiste DUROSELLE, a.g.e., s. 320.
61. A.g.e., s. 424.

görüşmeler sonucunda, mali yardım sağlamak ve Hatay'ın ayrılmasını gerçekleştirmekti. Nitekim 14 Nisan 1939'da Büyük Britanya ve Fransa, Türkiye'ye güvence vermişlerdi. Bu bağlamda Büyük Britanyalılar, Türkiye ile sürdürülen iyi ilişkiler ve sahip oldukları maddi olanaklar nedeniyle, 12 Mayıs 1930'da Türkiye ile bir anlaşma imzalamışlardı. Hatay'dan başka verecek önemli bir ödünü bulunmayan Fransızlar ise, Hatay'ın 23 Haziran 1939'da ayrılmasından sonra Türklerle karşılıklı bir dayanışma bildirisi imzalamışlardı. Sonuçta Türkiye, Büyük Britanya ve Fransa 19 Mayıs 1939'da, askeri bir ittifak anlaşması yapmışlardı (62).

İnönü, bu anlaşmaya karşın, Türkiye'nin müttefiklerin yanında yer almasını istemiyordu. Ancak Türkiye'nin tarafsız kalmasının asıl nedeni, Almanya ile sürdürdüğü ticari ilişkiler ve böylelikle 1939 ●-cak ayında mal mübadalesi anlaşmasıyla 150 milyon marklık bir borç sağlanmasından kaynaklanıyordu. Bu dönemde Türkiye'nin tarafsız kalmasını gerektiren ayrıca dört neden bulunuyordu:

- Enver Paşa ve arkadaşlarının, Osmanlı İmparatorluğu'nu Birinci Dünya Savaşı'na sokmaları talihsiz ve çok tehlikeli bir seçenek olmuştu. İnönü, ona her zaman yol gösteren Atatürk'ten yoksun kalmıştı. İnönü, çok ihtiyatlı bir kişiliğe sahip olduğu için, Enver Paşa'nın hatasını işlemekten çekiniyordu.

- Türkiye, genç bir Cumhuriyet olarak, çok ağır ekonomik sorunlarla karşı karşıyaydı. Büyük çapta bir savaşa katılmaya hazır değildi.

- Balkan savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı süresince 12 yıl durmaksızın savaşan Türk halkında savaşa karşı bir tepki oluşmuştu.

- Türk yöneticilerinin geleneksel ve en önemli endişesi, olası bir Rus saldırısıydı. Türkler, Bolşeviklerle sürdürdükleri iyi ilişkilere karşın, daha önce tarafsızlıklarını bozmaları nedeniyle, Sovyetler'den hep kuşku duyuyorlardı. Nitekim Türkiye, 19 Ekim 1939'da Büyük Britanya ve Fransa ile bir anlaşma imzalarken, bu anlaşmanın kesinlikle

62. Pierre MILZA ve Serge BERSTEIN, a.g.e., s. 435-439. Prof. J. THOBIE, "Le Nouveau cours", a.g.e., s. 634.

SSCB'ne karşı kullanılamayacağı konusunda kayıt koymuştu (63). Oysa Sovyetler Birliği, 1939 Eylül ayında Moskova'yı ziyarete giden Türk Dışişleri Bakanı'na Boğazları denetlemek istediklerini bildirince, Türk-Rus anlaşmasının sağlanması suya düşmüştü (64). Sovyetler, Boğazlar üzerindeki tasarılarını, 1940 sonbaharında Hitler'e de anlatmışlardı (65). Sovyet saldırısı olasılığı, İnönü'nün öylesine aklını kurcalamıştı ki, 1939'da Balkanlar'da İtalya'ya karşı müdahale etmek ve Almanya'nın SSCB'yi işgalinden sonra, Kafkaslar'da Almanya ile işbirliğine girmekten de açıkça kaçınmıştı. Oysa Almanya Türkiye'ye, Kafkasya'daki eski topraklarını, Ege adaları ile Batı Trakya'yı geri vermeyi öneriyordu. Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya'ya simgesel bir savaş ilân ederken, bu davranışla, yeni kurulan Birleşmiş Milletler Örgütü üyeliğine kabul edilebileceğini düşünmüştü (66).

Atatürkçülerin İkinci Dünya Savaşı'na girmede gösterdikleri duraksama, 1945'te Avrupa'da müttefiksiz kalmalarına yol açmıştı. Oysa aynı yıl SSCB, Boğazları denetimi altına almak ve böylelikle geleneksel Rus siyaseti olan Akdeniz'e açılma amaçlarını gerçekleştirmek istiyordu. Bunu Türkiye ile 1925 yılında yaptıkları saldırmazlık anlaşmasını ortadan kaldırarak ve tehdit edici bir üslupla yeni istekler ileri sürerek uygulamıştı. Sovyetler, 19 Mart 1945 tarihli bir Nota'nın yanı sıra, Potsdam Konferansı'nda Stalin'in bildirisiyle, 1936 Montrö Sözleşmesi'ne aykırı olarak, Boğazların denetimine ortak olmayı ve ayrıca Doğu Trakya'da Dedeağaç'ta bir deniz üssü ile Kafkasya'da kaybettikleri toprakların geri verilmesini beklediklerini açıklamışlardı (67). Türkiye'nin doğrudan tehdit edildiği Sovyet yayılmacılığına, bu kez Amerika Birleşik Devletleri karşı koyuyordu. 19 Ağustos 1946'da, ABD Devlet Başkanı Truman, daha önce 1945 nisan ayında İstanbul'a gelen Missuri adlı zırhlı gemiyle buluşmak üzere Doğu Ak-

63. Cemil KOÇAK, in Türkiye, a.g.e., s. 163.
64. Prof. Ahmet Şükrü ESMER, Dr. Oral SANDER, a.g.e., s. 153.
65. Jacques LEVESQUE: L'URSS et sa politique internationale de Lénine à Gorbatchev, Armand Collin, Paris, s. 106.
66. Prof. Ahmet Şükrü ESMER, Dr. Oral SANDER, a.g.e., s. 199.
67. Doğan AVCIOĞLU, a.g.e., note 59, s. 234.

deniz'e bir filo göndermişti. Büyük Britanya ise 24 Şubat 1947'de komünist tehlikesine karşı Türkiye ve Yunanistan'ı artık savunamayacağını bildirmişti. Bunun üzerine ABD, nöbeti gecikmeksizin devralmıştı. Truman, 12 Mart 1947'de Kongre'de yaptığı konuşmada, ABD'nin yeni kıta politikasını açıklamış, Türkiye ve Yunanistan'a iktisadi yardım yapılacağını bildirmişti. Türkiye, ABD'nin Sovyetlere karşı izlediği siyasetin en can alıcı unsurunu oluşturmaktaydı. Türkiye'nin çökmesi, Akdeniz ve Orta Doğu'daki ABD siyasetini tehlikeye sokacak, Türkiye'nin desteklenmesi ise Stalin'in güneyde kurmak istediği etki alanının yayılması planlarını altüst edecekti (68). Türkiye, ABD ile kurduğu ittifak sayesinde Batılı ülkelerle ilişkilerini yoğunlaştırmış ve böylelikle Avrupa ülkelerine katılmıştır. Türkiye, ilk somut adımı, 8 Ağustos 1949 tarihinde, Avrupa Konseyi'ne kabul edilerek atmıştır.

Avrupa ülkeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde, Rus tehdidine karşı İstanbul hükümetine yardım önerirken, karşılığında daima toprak ödünü koparmışlardır. Sonuçta Avrupa ülkeleri, kendi çıkarları doğrultusunda, destek sağlama bahanesiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nu büyük bir yetenekle sömürmüşlerdir. Örneğin Büyük Britanya, 1878 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'ya karşı desteklemek için ödün olarak Kıbrıs'ın yönetim hakkını istemiş, 1914 yılında da Osmanlılar Birinci Dünya Savaşı'na girer girmez, tek taraflı olarak Kıbrıs'ı topraklarına kattığını bildirmiştir (69). Türkiye, Avrupa ile yakınlaşmak için başta tarafsızlık ilkesi olmak üzere, dış politika alanında birçok önemli ödünler vermek zorunda kalmıştır.

Cemil Koçak'a göre, Doğan Avcıoğlu örneğinde olduğu gibi birçok yazar, Türkiye'nin 1939 yılına değin bağımsız ve bağlantısız bir dış politika izlediği ve Ruslarla ilişkileri sürdürürken, Avrupa ülkelerine karşı uzak kaldığı, ancak İnönü'nün Batı Avrupa'ya yakınlaştığı ve bu kez Ruslardan giderek uzaklaştığı görüşündelerdi. Türkiye, ger-

68. Jacques LEVESQUE, a.g.e., s. 126-127. Alfred GROSSER, Les Occidentaux, Le Seuil, Paris, s. 64-65 ve 84-85.
69. Menter ŞAHİNLER, La Politique de la Turquie dans le Conflit de Chypre en 1974, Paris, 1975, s. 14.

çekten de Batı ülkeleri ile ilişkilerini 1930 yılından başlayarak geliştirmiştir. Ayrıca İnönü, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkenin Batı Avrupa ile olan ilişkilerini yoğunlaştırmıştı (70). İnönü'yü sürekli olarak düşündüren başlıca konu, olası bir Sovyet saldırısına karşı gereken savunmayı sağlamaktı. Bu sırada Sovyetler'in, daha önce yapılan Türk-Sovyet anlaşmasının 1945'te geçersiz olduğunu bildirmesi, Türk dış politikasının yön değiştirmesine neden olmuştu.

Türk diplomasisinin öngördüğü en önemli tehlike olası bir Sovyet saldırısıydı. Bu nedenle Türkiye, Batı Avrupa'da kendine güvence aradığı dönemde, ABD'nin destek önerileri ile karşılaşmıştı. Ancak Atatürkçülerin bağımsız ve bağlantısız dış siyaset ilkeleri, 12 Mart 1947'de ABD Başkanı Truman'ın Türkiye'ye tek taraflı olarak sağladığı yardım önerisine ters düşmekteydi. Her şeye karşın ABD siyaseti, Atatürkçü Türkiye'yi etki alanına almaya başlamıştı.

ABD Devlet Başkanı Georges Marshall, 5 Haziran 1947'de, "Avrupa'nın yeniden yapılanmasının" gereğinden söz etmekteydi. Sonuçta Türkiye'ye, Başkan Truman'ın kararlaştırdığı askeri yardım bağlamında, 100 milyon dolar verilmişti. Profesör Jacques Thobie'ye göre bu tarihten önce ortaya çıkan bazı yakınlaşma belirtileri, ABD'nin Türkiye'ye yönelik özel ilgisini zaten vurgulamaktaydı. Nitekim ABD, 2 Kasım 1945'te Montreux Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesine ilişkin olarak yapılabilecek toplantılara katılmak istediğini bildirmişti. Daha önce ise 5 Nisan 1945'de, ABD'nin en güçlü savaş gemisi olan Missuri İstanbul'a gönderilmişti. Sonuçta "Türkler demokrasi ve özgürlüğün ve bu arada ABD'nin güvenliğinin savunucuları" olarak gösterilmekteydiler. Ankara'daki politikacılar ve basın mensupları Moskova Konferansı öncesinde bu yakınlaşmadan endişe duydukları halde, özellikle Marşal planı başta olmak üzere giderek daha iyi koşullar içinde sunulan her türlü Amerikan yardımından yararlanmanın kolaylığına, kendilerini kaptırmışlardı (71).

---

70. Cemil KOÇAK, in Türkiye Tarihi, a.g.e., s. 158-159.
71. Prof. Jacques THOBIE, "La Turquie et le Plan Marshall", in le Plan Marshall et le Relèvement Economique de l'Europe, Comité pour l'histoire Economique et Financière de la France, Paris, 1993, s. 565.

Profesör Thobie, 1948'de Fransa'nın Ankara Büyükelçiliği'nin gönderdiği yazı ve telgrafların ABD'nin Türkiye'ye olan etkisini anlattıklarını belirtmektedir. Fransa Büyükelçisi kendi bakanlığına gönderdiği bir notta, Türkiye'nin hemen hemen tüm gereksinimlerini ABD'den karşıladığını vurguluyordu: Ulaşım araçlarının yüzde 100'ü, tarım malzemelerinin yüzde 97.1'i ve diğer donanımların yüzde 99'u ABD'den satın alınmaktaydı (72). Türkiye'de, 1951'den itibaren önemli tüm büyük projeler, Amerikan firmalarınca hazırlanmaktaydı (73).

Türkiye'nin dış borçlarının 1952'de giderek büyümesinin bir nedeni de, Ankara'nın yapılmasını çok arzu ettiği Marşal planının uzun dönemdeki etkilerinden kaynaklanıyordu. Çünkü Marşal planının amacı sürekli bir dinamizm getirmekti, ne var ki devletçilik ilkesinden kısa sürede vazgeçmek olasılığı yoktu. Bununla beraber Marşal planı, bazı yöneticileri, uzunca bir süre sonra da olsa, serbest piyasaya geçmek konusunda etkilemişti (74).

Türk hükümeti, olası bir Sovyet saldırısına karşı, ülkeyi korumanın yollarını aramaktaydı (75). Bu aşamada Türkiye'nin 4 Nisan 1952'de NATO örgütüne üye olması, dış politikada çok önemli bir dönemeci başlatmaktaydı. Bu kararın alınmasında, 1945 yılında Sovyetler'in Türkiye'ye gönderdiği notanın önemli rol oynadığı ise kuşku götürmezdi.

Menderes hükümeti, bazı kesintiler olsa da, geçerliliğini günümüze kadar koruyan Amerikan yanlısı bir siyaset izlemiştir. Türkiye NATO'ya girmiş olmasına karşın, Doğu'dan gelebilecek bir saldırıya karşı koyabilmek için yeni bir savunma örgütü arayışı içindeydi. Türkiye, yüzyıllık kaygısı haline gelen bir Sovyet hareketinin bu kez İran ve Irak'a yönelerek, Anadolu'yu kuşatmasından kuşkulanıyordu. Sonuçta Türkiye, Doğu ve Güneydoğu sınırlarında güvenliği sağlamak amacıyla, Arap ülkelerine yakınlaşma siyasetine yönelmişti. Atatürkçüle-

72. Prof. Jacques Thobie, a.g.e., s. 571.
73. A.g.e., s. 572.
74. A.g.e. s., 573-574.
75. DİB, 38. seri, Büyükelçi J. Tarbe de SAINT-HARDOUIN'den Bakan R. SCHUMAN'a gönderilen 30 Aralık 1952 tarihli rapor, s. 195.

rin uzak kalmaya özen gösterdikleri Arap ülkeleriyle yeni bir işbirliği ve dostluk dönemi başlatılmıştı. Bu aşamada Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin özellikle Musul sorununda, Büyük Britanya'ya karşı izlediği bağımsız dış politikadan sonra, NATO'ya girmiş olması nedeniyle, bu kez aynı bölgede, Büyük Britanyalıların haklarını korumak durumunadüştüğünü vurgulamaktadır (76). Türkiye'nin, 1952'de güvenliği ve ekonomisinin modernleşmesi, bu konuda çok etkin olan ABD'ye, dolayısıyla NATO'ya bağlanmıştı. Türkiye dünyanın iki bloka ayrıldığı bir dönemde güvenliğini sağlayabilmek için ABD'ye yaklaşmıştı. Bu arada Amiral Garney ve General Eisenhower, ABD'nin Türkiye'ye yönelik ilgisini belirtmek için Ankara'yı ziyaret etmişlerdi.

İnönü, 1954 seçimlerinden önce dış politika konusunda yaptığı eleştiride, Türkiye'nin sürekli olarak bir oldu bitti telaşı içinde yaşadığını bildirmişti. (77). Seçimlerden sonra ise Demokrat Parti, ABD ile sıkı işbirliğini sürdürmüştü.

Türkiye ve Irak arasında, 24 Şubat 1955'te imzalanan anlaşma, bölgesel bir ittifaka, Bağdat Paktı'nın oluşmasına yol açmaktaydı. Profesör Thobie bu paktı, "ABD ve Büyük Britanya'nın ortak girişimleri sonucunda, Sovyetler Birliği'nin kuşatılmasında sağlanan temel unsur" olarak nitelemektedir (78). Büyük Britanya bu paktın üyesiydi. Paktı oluşturan kurulda bir üye bulunduran ABD ise dışardan destek vererek, paktın lojistik ve başlıca mali giderlerini sağlamaktaydı. Ancak Irak'ın, 1959'da bu pakttan ayrılması üzerine ABD bu kez, CENTO (Merkezi Örgüt Anlaşması) adlı örgütü kurarak, Türkiye üzerindeki çıkarlarını daha da yoğunlaştırmıştı (79).

Bununla beraber Menderes hükümeti, Büyük Britanya'nın 1914'de tek yanlı olarak kendine bağladığı Kıbrıs'ta, Türk-Rum çatışması konusunda oldukça başarılı bir siyaset izlemişti. Kıbrıs sorunu Yunanistan'ın BM'ye başvurusu ile uluslararası bir niteliğe bürünmüş, ancak Türk tarafının yürüttüğü gizli görüşmeler sonucunda, 19 Şubat

76. Doğan AVCIOĞLU, a.g.e., s. 615.
77. DİB, a.g.e., s. 198.
78. Prof. Jacques THOBIE, Ali et les 40 Voleurs, Editions Messidor, Paris, 1985, s. 165.
79. A.g.e., s. 188.

1959'da Türkiye, Yunanistan ve Büyük Britanya'nın Londra'da imzaladığı anlaşmayla "Kıbrıs Cumhuriyeti" ilan edilmişti (80).

B) TÜRK ORDUSU'NUN ATATÜRKÇÜLÜK ÜZERİNDEKİ ROLÜ

Ordunun 27 Mayıs 1960 Müdahalesi

Siyasi durum, 1960 yılının mayıs ayında tam bir çıkmaza saplanmıştı. Büyük Millet Meclisi, askerlere hoş görünmek amacıyla 11 Mayıs tarihinde onların maddi durumlarını iyileştiren yasalar çıkarmıştı. Menderes'in halk kitlelerinin hareketsiz kalacağını hesapladığı bir anda 14 Mayıs tarihindeki büyük öğrenci gösterileri, gerçek bir demokrasinin yaratılmasını isteyen bir harekete dönüşmüştü.

Büyükelçi Henri Spitzmuller, 15 Mayıs 1960 tarihli gizli raporunda ağır eleştirilerini sürdürüyordu: "Türk halkı ağırdır, cahildir, sultanlar döneminden bu yana gözlemlendiği gibi, bir halk hareketi oluşturma yeteneğinden yoksundur (...) kültür ve hayal gücünden yoksun bu halk yığınları için, kişi ve konut dokunulmazlığı, basın ve kişi özgürlüğü ilkeleri bir anlam taşımamaktadır. Halk, bu ilkelere karşı tamamen ilgisiz olduğu gibi içinde yaşadığı olaylara da seyirci kalmaktadır" (81). Tarihi unsurlara dayandırılmak istenilen bu değerlendirme, Türk ordusunun, 1908'de ve daha önce olduğu gibi "başkaldırma hareketlerinin" ana gücünü oluşturduğunu hatırlatırken aynı zamanda Menderes'e yönelecek tehlikenin nereden geldiğini de açıklamaktaydı.

Menderes, müdahalenin ordudan geleceğini çok iyi bilmekteydi. Nitekim ilk genel seçimlerden bir hafta sonra, 20 Mayıs 1950 tarihinde, CHP'nin askeri darbe düzenlemekte olduğundan şüphelenmişti (82). Askeri bir darbe korkusu sürekli olarak aklını kurcalamaktaydı.

---

80. Menter ŞAHİNLER. La Politique de la Turquie dans le Conflit de Chypre en 1974, Paris, 1976. s. 24-25.
81. BİB. seri 64, Büyükelçi SPITZMULLER'den Bakan COUVE DE MURVILLE'e gönderilen 15 Mayıs 1960 günlü rapor. . 75-76.
82. Şevket Süreyya AYDEMİR- İhtilâlın Mantığı, s. 181-182.

Bununla beraber Menderes, 15 Mayıs 1960 tarihinde İzmir'de, halkın "bu iğrenç hareketlere" katılmamasından, üstelik Ankara'da birçok öğrencinin çekimser kalmasından duyduğu memnuniyeti belirtiyordu. Sonuç olarak Menderes, bu sorunların çözümünü halk iradesini ortaya çıkaracak olan seçimlerde gördüğünü bildirmekle yetinmişti (83).

Ancak ordunun 27 Mayıs'ta Atatürk ilkelerini ve demokrasiyi korumak amacıyla yaptığı darbe nedeniyle, bu seçim önerisi sonuçsuz kalmıştı. Tarihi gelişim içinde bu askeri müdahaleyi nasıl algılamalı ve nasıl açıklamalıyız?

Modern Türk ordusunu, Yeniçerilerle karşılaştırmamak gerekir. Yeniçeriler, siyasi iktidara müdahale etmişlerse de, başkaldırmalarının nedeni daima bir gericilikten kaynaklanmıştı. Nitekim 1730'da Damat İbrahim Paşa, 1807'de III. Selim, 1808'de Bayraktar Yeniçeriler tarafından devrilen reformcu Osmanlılardı. Bu birikim sonucunda II. Mahmut, 1826'da Yeniçerilerin son ayaklanmalarına, onları ortadan kaldırarak tepki göstermişti (84).

Buna karşılık Batı'daki orduları örnek alan modern Osmanlı ordusu, 18. yüzyılda II. Selim ile Baron de Tott ve Bonneval Paşa'nın reformlarını (topçu birlikler, askeri okullar, yabancı subaylar) daha sonra da 19. yüzyılda Mısırlı Mehmet Ali Paşa'nın getirdiği yenilikleri uygulayarak kapsamlı bir modernleşmeyi gerçekleştirmişti (85). Osmanlı subayı, özellikle 1880 yılından sonra, gerek vatanseverlik gerekse modern teknik ve reformcu nitelikleri yanı sıra Alman öğretmenlerin katkıları ile kendini göstermişti (86).

Önce Osmanlı sonra Atatürkçü olan Osmanlı subayı böylelikle geniş görüşlü ve normalin üstünde bir kültüre sahip olarak, Türk aydınları içinde anahtar rolü oynamaktaydı (*). Yaratılan bu ortama as-

83. DIB, seri 64, Büyükelçi SPITZMULLER'den Bakan COUVE DE MURVILLE'e gönderilen 17 Mayıs 1960 günlü rapor, s. 85.
84. Robert MANTRAN, Histoire de L'Empire Ottoman, Paris, 1989, s. 275, 432, 437 ve 443.
85. A.g.e., s. 278-279, 423-424, 426-427, 439-443, 455-469 ve 471.
86. A.g.e., s. 469-471 ve 565-566.
(*) Osmanlı subayları bu dönemde laiklik anlayışından etkilenmişlerdi.

keri gücü de eklediğimiz zaman, ordu, bir ihtilali tamamlayabilecek tek unsur olarak ortaya çıkmaktaydı (87).

Türk ordusunun siyasi yaşama yaptığı ilk müdahalesi 1908'de, Rumcli'de genç Türk subaylarının Sultan'a başkaldırmaları sonucunda gerçekleşmişti. Genç Türkler, Talat, Enver ve Cemal Paşalar tarafından yönetilen İttihat ve Terakki Komitesi olarak, başkaldıranlarla birleşmiş ve Meşrutiyetin yeniden kurulmasını istemişlerdi. Komite, II. Abdülhamit'i, İstanbul üzerine 100.000 askerle yürümek ve veliahtı Rumeli'de Sultan ilan etmekle tehdit etmişti. Sonuç olarak Selanik'teki kolordu hareketi, Abdülhamit'in sürgün edilmesini ve onun yerine geçen V. Mehmet'in Komite'nin sözünden çıkmamasını sağlamıştı (88).

Türk ordusunun 1920'deki müdahalesi çok daha köklü bir nitelik taşımıştı. Türk halkı böylelikle egemenliğini kazanmış ve sultanlık tarihe karışmıştı. Cumhuriyetin kurulması sırasında, çoğunluğunu subayların oluşturduğu ilk Atatürkçü grup, şeriat düzenini kaldıracak bir devlet kurmak gereği duymuştu. Bu amaçla Atatürkçü subayların iradesiyle oluşan tek parti, Cumhuriyet Halk Partisi kurulmuştu.

1960 Askeri müdahalesi, her şeyden önce fikri nitelik taşımaktaydı. Önce Osmanlı askeri geleneği ile yetişen daha sonra Atatürkçü olan ordu, ülkenin geleceği söz konusu olduğunda daima en önde yer almıştı. Atatürk döneminde sürekli devrim ilkesi içinde yetişen, bin yıllık askeri disiplin deneyimi olan ve Atatürkçülükten asla ödün vermeyen subaylar, Atatürkçü mirasın en sağlam bekçileri olmuşlardı. Ordunun müdahaleciliği, 1927 yılında Atatürk'ün gençliğe seslenişindeki derin etkiden kaynaklanmıştı (89).

Bu sesleniş, devlet kurumlarının korunmasını orduya teslim eden tam bir ihtilal bildirisiydi. Atatürk, üstün bir zekâ sonucu, 1925 yılındaki Şeyh Sait isyanından çıkardığı dersle, eski neslin gericiliğinden tamamen kurtulmak için ülkenin geleceğini gençlere emanet etmiş, öte

87. Prof. Bülent Nuri ESEN, La Turquie, Paris, 1969, s. 29 ve 43. Ali DÜNDAR, Kemalizmi doğru algılamak, Ankara, 1992, s. 18.
88. Prof. Bernard LEWİS, İslam et Laicité, La Naissance da la Turquie Moderne, Paris, 1988, s. 185-186.
89. K.F. KOEHLER VERLAG, Discours de Ghazi Mustafa Kémal, Leipzig, 1929, s. 677.

yandan ülkeyi iç ve dış düşmanlara karşı savunmak üzere güçlü bir orduya sahip olmak gerektiğini vurgulamıştı. Türkiye'ye özellikle iç tehditler yönelmişti. Bu bağlamda ordunun, Atatürk ilkelerinin yozlaşmasına, ülkenin doğusunda anarşinin hüküm sürmesine ve sonuç olarak Demokrat Parti'nin oluşturduğu diktatörlük tehlikesine karşı kayıtsız kalması beklenemezdi. Kaldı ki İstanbul'da, 1960'da genç öğrencilerin öldürülmesi, Menderes'in devlet terorizmi uyguladığı görüşünü pekiştirmişti.

Fransa Büyükelçisi Jacques de Saint-Hardouin 30 Aralık 1952'de, Türk ordusunun uluslararası işbirliği olmaksızın ülkeyi savunmakta çok zayıf kalacağını raporuna not düşerken, bu durumun asıl nedenini güçlü bir ekonominin eksikliği ve özellikle modernleşmenin gerekli olduğu gerçeğine dayandırmaktaydı. Ancak Büyükelçi "Türk ordusunun dünyanın bu bölgesinde tek askeri güç" olduğu gerçeğini de yadsımıyordu (90). Ordunun lojistik alanda bağımlı olması unsuru, 20. yüzyılın başında geçerliydi. Ancak bu 1908 müdahalesinin yapılmasını engelleyememişti. 1960 müdahalesi de aynı doğrultuda gerçekleşmişti. Tarihi gelişmeler, Türk ordusunun, ülkedeki rejimin yozlaşmasına ve diktatörlüğe karşı geleneksel olarak tepki gösterdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

27 Mayıs 1960 askeri darbesi üzerine çeşitli siyasi yorumlar yapılmıştır. Çağdaş Türk tarihinin önemli uzmanı Şevket Süreyya Aydemir, ihtilal olarak adlandırılan askeri darbenin asıl nedeninin Menderes hükümetinin izlediği siyasetten kaynaklandığı görüşündedir (91).

Profesör Emre Kongar, askeri müdahaleyi ideolojik bir olgudan çok, son olayların sonucu olarak değerlendirmekte, darbenin amacını ise Atatürkçü görüşten çok demokrasinin yeniden kurulmasına dayandırmaktadır (92). Özbudun, Kırçak ve Avcıoğlu ise tam aksine Atatürk ilkelerinin yozlaşmasının önemi üzerinde durmaktadırlar (93).

---

90. DIB, a.g.e., seri 37. Büyükelçi J. Tarbe de SAINT-HARDOUIN'den Bakan R. SCHUMAN'a gönderilen 30 Aralık 1952 günlü rapor, s. 200.
91. Şevket Süreyya AYDEMİR, İhtilâlin Mantığı, a.g.e., s. 307 ve 313.
92. Prof. Emre KONGAR, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Ankara, 1979, s. 191.
93. Çağlar KIRÇAK, a.g.e., s. 95-96.

Türk askeri müdahalesi, Atatürkçü devrim niteliği taşımaktaydı. Çünkü ordu, ülkenin çağdaşlaşması amacıyla Atatürk ilkelerine sahip çıkacak siyasi bir düzeni sağlamak ve siyasi gücü hemen devretmek niyetiyle gelmişti. Edouard Sablier, 1960 ve 1980'deki darbelerle ilgili olarak ilginç bir benzetmeyi hatırlatmaktaydı: "Türk ordusu, görevini her defasında tamamlayıp, barışçı bir biçimde kışlasına dönerken, tüpten çıkmış bir diş macununun, geriye dönmesinin olanaksız olduğunu öne süren ünlü karşılaştırmayı da yalanlamış oluyordu" (94). Menderes, orduyu astsubaylarla da yönetebileceğini bildirmişti (95). Oysa klasik nöbetçi asker kavramından çok uzak olan Türk ordusunun siyasi zekâsının üstün kişilerden oluştuğu yadsınamazdı. Subaylar, Atatürk'ün gençliğe seslenişinde ileride ortaya çıkabilceğini varsaydığı tehlikelerle, Menderes iktidarındaki olaylar ve kişiler arasındaki benzerlikleri dikkate almışlar ve uzun süre bir çözüm aramışlardı. Nitekim Celal Bayar, suçlamaların hedefi olmuş ve durumun yozlaşmasından sorumlu görülmüştü. Askeri hareketin başkanı General Gürsel, Savunma Bakanına gönderdiği bir mektupta, Devlet Başkanı Celal Bayar'ın istifasını istemişti (96).

Zorlu'nun Gizli Açıklaması

Milli Birlik Komitesi içinde olan Albay Alpaslan Türkeş anılarında, Cemal Gürsel'in mektubunda, Devlet Başkanı olarak Celal Bayar'ın yerine Menderes'i önerdiğini vurgulamaktaydı (97). Fransa Büyükelçisi 24 Mayıs 1960 tarihindeki gizli telgrafında, Dışişleri Bakanı Zorlu ile bizzat Menderes'in, zor kullanmaya dayalı baskı siyaseti karşısında nasıl kaygı içinde kaldıklarını anlatmaktaydı: "Bay Zorlu, Menderes'in de tamamen paylaştığı kaygılarını benden gizlemedi. Bu kaygıların ülkede hüküm süren karışıklıklardan değil, ancak kendisi-

94. Edouard SABLIER, in La Défense, Paris, mart 1994, s. 18.
95. Şevket Süreyya AYDEMİR, İhtilâlin Mantığı, a.g.e., s. 269.
96. A.g.e... s. 326.
97. Sabah gazetesi, 6 Haziran 1994.

ne göre oldukça aşırı olan, hükümet tarafından alınan zorlayıcı önlemleri içeren kararlardan kaynaklandığını söyledi. Üstü kapalı sözlerle olayları kışkırtanlara karşı alınan çok sert önlemlerin ve olaylara kayıtsız kalınmasının sorumluluğunun tamamen Celal Bayar'a ait olduğunu teyit etti. Celal Bayar ikinci karakterinden kaynaklanan bir hareketle, tüm kinini eski Cumhurbaşkanı İnönü'ye karşı boşaltmaktadır. Bu arada gerçekleri daha iyi görebildikleri ve hatta daha mantıklı oldukları için, Dışişleri Bakanı ve Başbakan, yabancı ülkelerin tepkilerinden çok fazla kaygı duymaktadır. Oysa Celal Bayar'a yalnızca bir duygu heyecan verebilmektedir: Demokratların sahip olduğu çoğunluğun tüm olanaklarını kullanarak, rakiplerini ezebilmenin acımasız tutkusu" (98).

27 Mayıs 1960 askeri darbesi, demokrasiyi askıya alırken, bir bakıma 12 Eylül 1958 tarihinde Menderes tarafından bağırarak söylenmiş olan, "eğer valilere, kaymakam ve savcılara yönelik baskıları sürdürürseniz demokrasiyi kaldıracağım" sözlerine yanıt vermiş oluyordu (99). Ordunun, Atatürk yöntemini örnek alarak modernleşmenin önündeki engelleri ve rakipleri aşmak amacıyla demokrasiyi askıya alması, Atatürk döneminde demokrasi isteyen paşaların safdışı edilmesi olaylarını hatırlatmaktaydı. Askeri müdahalenin temel nedenini, "halk egemenliği" ilkesinin yozlaştırılması ve özellikle köktendincilere laiklik konusunda ödünler verilmesi oluşturmuştu.

Türkiye'de, 1950'li yılları etkileyen köktendinciliğin yeniden ortaya çıkmasından sonra subaylar, her şeye karşın belirli ölçüde esnek bir tutum izlemişlerdi. General Gürsel hükümeti fanatiklere karşı Şeyh Küfrevi'nin tutuklanmasında olduğu gibi, kesin kararlılığın ötesinde, zekice bir yöntem izlemişti. Fransa İşgüderi Hurr bu yöntemdeki üç unsuru açıklamaktaydı: "dine gösterilen saygı", "tarikatlara karşı kesin tavır" ve "Türkçülük". Gürsel, 30 Temmuz 1960 tarihinde verdiği söylevde, İslamiyetin ülkenin tek dini olduğunu yadsımamıştı, ayrıca

98. DİB, seri 64. Büyükelçi SPITZMULLER'den Bakan COUVE DE MURVILLE'e gönderilen 24 Mayıs 1960 günlü rapor, s. 106-107.
99. Şevket Süreyya AYDEMİR, İhtilâlin Mantığı, s. 278

devlet başkanının kendisi de dindardı. Ancak din konusu "kişisel bir sorun" olduğundan, "mollalara kulluk etmek" ve "tarikatların kışkırttığı ulusal bölünme" tehlikelerine karşı gerekli uyarılar yapılmıştı. Özellikle ulus laik bir duruma getirilemeyince, dinin laikleştirilmesi yoluna gidilmişti. Atatürkçülük, aslında ters yönüyle uygulanıyordu, ancak amaçlanan hedef aynıydı. Türklük niteliği üzerinde ısrarla durulması, devletin din işlerini yeniden denetim altına alması ve Atatürkçü döneme dönüşü vurgulamaktaydı.

Askeri müdahale, Atatürk devrimlerinin ana çizgisini sürdürmekle beraber ne yasal duruma ne de halkçı bir niteliğe dönüşüyordu. Gerçekte Atatürkçüler tarafından kurulan ordu, gücünü yasalardan veya Anayasa'dan değil, temelini subayların oluşturduğu Atatürkçülüğün tarihi etkinliğinden alıyordu.

Aslında bir kesimin Menderes'ten hoşnut olmamasına karşın, halkın çoğunluğu Menderes'e bağlı kaldığından askeri müdahale halkçı niteliğine bürünememişti. Darbeden sonra Fransa Büyükelçisi Spitzmuller, Türk halkının fikirlere karşı duyarsız kaldığı ve halkı sadece önemli kişilerin ve küçük grupların ilgilendirdiğine ilişkin görüşünü ısrarla savunuyordu (100).

Atatürkçü Türkiye, daha önce belirttiğimiz nedenlerle, halkın demokrasiye hazır olmamasına karşın, demokratik bir döneme başlamıştı. Ordunun bazı subayları ülkenin düştüğü durumu değerlendirdikten sonra, halk yığınlarının ülkenin yönetimini Atatürkçülüğün "halk için halkın çoğunluğuna karşın" sloganını izleyerek ellerine geçirmişlerdi.

Askeri iktidar, büyük çoğunluğu ile halkın Menderes'e bağlı olduğu sakıncasını göz önünde bulundurarak, Askeri Mahkeme'nin Menderes'i ölüm cezasıyla yargılamasını onaylamıştı.

Askeri iktidar, 1924 Anayasası'ndan daha toplumsal, daha ileri ci ve modern bir anayasa hazırlatmıştı. Ordunun, siyasi yönetimi siyasi partilere devretmesi, demokratik düzeni yeniden başlatması, özel-

100. DİB, seri 64. Büyükelçi SPITZMULLER'den Bakan COUVE DE MURVILLE'e gönderilen 12 Ekim 1960 günlü rapor, s. 200-202.

likle Anayasa Mahkemesi'ni kurdurması, hiçbir askeri darbe örneğiyle ortak nitelik taşımayan ve yalnız Atatürkçü askeri darbeye özgü yeteneklerdi. Subaylar, ülkede kurdukları kuruluşlar içinde sadece Milli Birlik Komitesi'nde çoğunluğu korumuşlardı.

Sonuç olarak ordu, Menderes'in aşırı bir demagoji örneği göstererek milletvekillerine "eğer isterseniz halifeliği bile getirebilirsiniz" açıklamasına karşılık olarak, demokratik yöntem uygulansa bile, eski düzene asla dönülemeyeceğini, halk egemenliğinin hiçbir şekilde tehlikeye atılamayacağını bildirmişti. Gerçekte askeri darbe, siyasi çıkarları nedeniyle, halkın gerici kesimine din sömürüsüyle yaklaşan tüm siyasetçilere verilen bir uyarı olmuştu. Ancak halk yığınlarının başlayacak olan yeni demokratik dönemde, her şeye karşın eski tutucu niteliği pek değişmemişti. Bu nedenle din sömürüsünü amaçlayan siyasetçiler, 1974 yılından sonra siyasi sınıflara açık bir şeklide egemen olacaklardı.

Demokraside Yeni Bir Dönem

27 Mayıs 1960 askeri darbesini izleyen dönemi, ayrıntılara girmeksizin, Atatürkçü görüşü temel alarak inceleyeceğiz.

Ordu, 7 Aralık 1960 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu'nu oluştururken, politikacıların savunma ve dış politika alanlarında tek başlarına karar almalarına izin vermeyeceğini, bu konuları sıkı bir biçimde denetleyeceğini belirtmiş oluyordu (101). Kurucu Meclis Başkanlığı'na, Atatürkçü kadronun önderlerinden Rauf Orbay getirilmişti. Kurucu Meclis, 6 Ocak 1961'de çalışmalarına başlamış ve bir ay sonra siyasi partilerin etkinliklerini yeniden sürdürmeleri kararını almıştı.

Bu sırada eski Demokratlar, emekli general Ragıp Gümüşpala'nın 11 Şubat 1961'de kurduğu Adalet Partisi çatısı altında toplanmışlardı. Subaylar siyasete giderek ilgi duyuyorlardı. Nitekim 9 Temmuz 1961'de açılan Senato'da, Milli Birlik Grubu adı altında yer alan 15 senatör, 1960 askeri darbesine fiilen katılan subaylardan oluşmaktaydı.

101. Hikmet ÖZDEMİR, "Siyasal Tarih 1960-1980" in Çağdaş Türkiye a.g.e., s. 193.

Eski Demokratların bir bölümü, Yeni Türkiye Partisi ile Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni kurmuşlardı. Bu iki partiyle birlikte Adalet Partisi, 15 Ekim 1961 seçimlerinde yüzde 62.3 oy almış, CHP ise oyların yüzde 36,7'sini toplayarak, 173 milletvekili elde etmişti (102).

Seçimlerin sonucunda ortaya şu gerçek çıkmaktaydı: 27 Mayıs 1960 darbesinden, 15 Ekim 1961'e kadar süren askeri düzene karşın, halkın çoğunluğu tutucu görüşünü değiştirmemiş, Atatürkçü ilkeler doğrultusunda yapılacak devrimleri benimsememiş, eski Demokratlara bağlı kalmıştır. Bununla birlikte halk, askeri yönetimin uzun bir süre siyasi yaşamı yönetmesi sırasındaki kurallara titizlikle uymuştur.

Halkın çoğunluğu, Atatürkçü devrimleri izlemekle, kökleşmiş geleneksel dini bağlılığı arasında tam bir ikilem içinde kalmıştı. Atatürkçü devrimlerin önemli dönemecini oluşturan bu ikilem, devrimlerin, gösterilen tüm çabalara karşın çoğunluğun oylarını henüz alamadığı gerçeğini ortaya koymaktaydı.

1961 seçimlerinde en çok oy alan Adalet Partisi, CHP ile bir hükümet ortaklığını kabul etmediği gibi, Cumhurbaşkanlığı'na bir subayın seçilmesini de istemiyordu. Ancak Adalet Partisi'nin uzlaşmazlığına karşın, Orgeneral Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçilmiş, İnönü ise Başbakanlığa getirilmişti. İnönü, CHP ile ardı sıra üç hükümet ortaklığı kurmuştu. İnönü, Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ile 20 Kasım 1961- 1 Haziran 1962 tarihlerinde ilk, 25 Haziran 1962- 2 Aralık 1963 tarihlerinde ise ikinci hükümet ortaklığını kurmuştu. 25 Aralık 1963-13 Şubat 1963 tarihleri arasında kurulan üçüncü hükümet ortaklığında ise, Yeni Türkiye Partisi dışarıdan destek vermekle yetinmişti (103).

Bu sırada ABD Başkanı Johnson, eski Cumhurbaşkanı olan Başbakan İnönü'nün, siyasi yaşamın demokrasi içinde yürütülmesi için gösterdiği büyük çabalara, önemli bir darbe vurmuştu. ABD Başkanı, 25 Haziran 1964'de İnönü'ye gönderdiği uyarı niteliğindeki bir mektupta, Türkiye'nin, Kıbrıs anlaşmasındaki güvence hükümleri gereğin-

102. Hikmet ÖZDEMİR, a.g.e., s. 207.
103. Hikmet ÖZDEMİR, a.g.e., s. 209-211.

ce müdahale edemeyeceğini bildirmişti (104). Kıbrıs Devleti'nin toprak bütünlüğü, güvenliği ve bağımsızlığını sağlamak için yapılan bu güvence anlaşması, Türkiye, Yunanistan ve Büyük Britanya'ya adaya müdahale etme hakkını tanımaktaydı. Oysa bu anlaşma bağlamında, Türkiye'nin müdahale etmesi durumunda, ABD'nin Türkiye'nin NATO üyeliğini gözden geçireceğini bildirmesi, Türkiye'nin uluslararası haklarına vurulan bir darbeydi (105). ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı baskı, tam bir Amerikan düşmanlığı yaratmıştı. Temkinli olmayı elden bırakmayan İnönü, adaya müdahale etmemekle birlikte "ne zaman yeni bir dünya kurulur, Türkiye orada yerini alır" diyerek bağımsız Atatürkçü politikaya dönüleceğinin işaretini vermekteydi (106).

Bu arada Türkiye'de, Albay Talât Aydemir'in 22 Şubat 1962 ve 20-21 Mayıs 1963 tarihlerinde iki askeri darbe girişimi olmuştu ve kolaylıkla bastırılmıştı. Bu darbe girişimlerinin en ilginç yönü, Atatürkçü subayların ilk kez siyasi yaşama. Atatürkçü ilkelerin dışında, kendi çıkarları amacıyla müdahale etmek istemeleriydi.

10 Ekim 1965'de yapılan genel seçimlerde, Demokrat Parti'nin devamı olan Adalet Partisi bu kez, 240 milletvekili çıkararak çoğunluğu kazanmıştı. Halkın çoğunluğu, demokrasinin kuralları doğrultusunda hareket ederek, kendi özlemlerine uygun düşenleri iktidara getirmişti. Böylelikle halkın çoğunluğu, hükümet darbesinin sorumluluğunu orduya yüklemekteydi. Çağlar Kırçak'a göre yalnızca İslamiyetin korunması ve günlük gereksinimlerinin sağlanmasını düşünen halkın tutucu kesimi ordudan ve Atatürkçülerden intikam alırcasına Adalet Partisi'ne oy vermişti (107). Yeni Başbakan Demirel, kamuoyu ve basına getirilen yasaklar konusunda, Menderes'in yaptığı hataları yinelememek kuşkusuyla temkinli davranmış ve tam bir Avrupalı demokrat görüşünü temsil etmişti (108).

---

104. Prof. A. Suat BİLGE, "Kıbrıs Uyuşmazlığı" in olaylarla Türk Dış Politikası", a.g.e., s. 411
105. Dr. Menter ŞAHİNLER, a.g.e., s. 25-28.
106. A.g.e., s. 30
107. Çağlar KIRÇAK, a.g.e., s. 168
108. Cüneyt ARCAYÜREK, Cüneyt ARCAYÜREK Açıklıyor, 5. Demirel Dönemi, 12 Mart Belgeseli Ankara, 1985, s. 14.

Fransa'da 1968'de başlayan öğrenci hareketleri, Türkiye'ye yansıyarak özellikle yasadışı komünist örgütler, sol ve aşırı sağ kuruluşlar içinde hızla yayılmıştı. Bu grupların etkinliklerinde terörist yöntemleri kullanmalarına karşın, Demirel hükümetinin etkisiz kalması, yeni bir askeri müdahalenin yolunu açmıştı.

Türk ordusunun 12 Mart 1971 tarihindeki müdahalesi, Atatürkçü ilkelerin uygulanmadığı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tehlikede olduğu gerekçesiyle verilen bir muhtıra ile gerçekleşmişti. Demirel, Menderes'in başına gelenlerden ders alarak, karşı koymaksızın istifa etmişti. Bunun üzerine Nihat Erim'in başbakanlığında 26 Mart ve 3 Aralık 1971'de teknokratlardan oluşan iki ayrı askeri hükümet kurulmuş ve ülkede solculara karşı bir hareket başlamıştı (109). Bu olaylar, ordunun müdahale etme gerekçelerini haklı çıkarmaktan uzak kalmıştı (110).

Türk ordusunun müdahalelerini yorumlayan Demirel, dünyadaki tüm askeri darbelerin ortak nitelikleri olduğu görüşünü savunmaktadır. Demirel'e göre subayların öne sürdükleri nedenler, genellikle ülkenin varlığını ve rejimin geleceğini kurtarmaktır. Ancak halk egemenliğine saygı duymaları gereken askeri rejimlerin, gerçek amaçları, demokrasi beklentisi sürecinde siyasi iktidarı ele geçirmektir. Demirel 12 Mart Muhtırası üzerine Başbakanlık görevinden neden ayrıldığını şöyle açıklamaktadır: "Parlamento'nun kapatılmasını önlemek için gittim. Çünkü askerler sivil iktidarın tümünü ele geçirmeyi amaçlıyorlardı" (111).

Öte yandan Oktay Akbal, Demirel'i Menderes'in yaptığı gibi, seçimlerde yarar sağlamak amacıyla İslama dönüşe ödün vermiş olmakla eleştirmektedir. Bu bağlamda Akbal, 12 Mart 1971 muhtırasından 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine değin yaşanan süreçte askeri rejimlerin, Atatürkçülüğü elden bırakmamakla birlikte, İslama dönüşü hızlandırıcı çabalar gösterdiklerini kaydetmektedir (112).

---

109. Hikmet ÖZDEMİR, a.g.e., s. 234-237.
110. A.g.e., s. 221 ve 223.
111. 27 Mayıs 1990 günlü Milliyet Gazetesi.
112. 28 Haziran 1994 günlü Milliyet Gazetesi.

Bu dönemde İslama dönüşün gerçek yaratıcısı rolünü en iyi uygulayan, kuşkusuz Profesör Necmettin Erbabakan olmuştur.

1971 askeri müdahalesi sonuç olarak siyasi kavgalarla, gerek sol gerek sağ örgütlerden kaynaklanan terörist çatışmaların 1976'dan başlayarak yoğunlaşmasına ve 1978'de ülkede sivil bir savaş durumu yaratmasına engel olamamıştır.

Profesör Erbakan'ın 26 Ocak 1970'de kurduğu Milli Nizam Partisi Anayasa ve laikliğe karşı bulunduğu için, Anayasa Mahkemesi'nce 21 Mayıs 1971'de kapatılmıştar (113). Bu kez Erbakan, Milli Selâmet Partisi'ni kurmuş ve 14 Ekim 1973 genel seçimlerinde 48 milletvekilliği elde etmişti. Bu seçimlerde CHP 185, Adalet Partisi 149, Demokratik Parti ise 45 milletvekili çıkarmıştı.

Köktendinciler, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez hükümette yer almışlardı. Atatürk'ün kurduğu CHP'nin Atatürkçülük düşmanı milletvekillerini hükümete ortak etmelerindeki tarihi çelişkinin en önemli nedeni, kanımızca Bülent Ecevit'in kişisel iktidar tutkusundan kaynaklanmaktaydı. Ecevit, 12 Mayıs 1972'den itibaren İnönü'nün yerine parti başkanı olarak seçildiği CHP'de, "Ortanın Solu" siyasetini işleyerek, partiyi sosyal demokrat bir eğilim içine sokmuştu. Bu siyaset ise, CHP içinde görüş ayrılıklarını iyice alevlendirmişti (114). Erbakan, Ecevit'le hükümet ortaklığı kurarken, laiklik ilkesini tehlikeli boyutlarda yozlaştıran ödünler koparmıştı: Öncelikle ilk ve orta öğrenimde "ulusal ahlâk" derslerinin yer almasını kabul ettirmiş, İmam Hatip okullarının orta ve lise eğitiminde yeniden açılmasını, mezunlarının ise üniversitelere kabul edilmelerini sağlamıştır (115). CHP'nin verdiği bu ödünlerle, Milli Selâmet Partisi devletin bakanlıklarına sızmaya başlamış ve Türkiye'de günümüzde yaşanan köktendinci tehlikenin bu denli artmasında başlıca rolü oynamıştır. Oysa dini eğitimin ilk ve ortaöğretimde zorunlu kılınması, 1961 Anayasası'yla çelişmekteydi. Ancak ordu bu hukuki sakıncayı, 1980 askeri darbesinden sonra ha-

113. Çağlar KIRÇAK, a.g.e., s. 218
114. A.g.e., s. 219
115. Soner YALÇIN, a.g.e., s. 80

zırlanan, 1982 Anayasası'na eklenilen bir madde ile çözümlemişti (116).

Kıbrıs'ta, 15 Temmuz 1974 günü, Yunan askeri cuntasının Makarios'u devirerek adayı ele geçirmek istemesine gösterilen tepkilere, Erbakan ve partisi tamamen dinci bir dış politika yaklaşımı ile katılmışlardı. Erbakan'ın takındığı aşırı dinci tavır sonucunda, Kıbrıs'ta yaratılan hükümet darbesine karşı, Ecevit'in büyük bir yetenekle izlediği Kıbrıs siyasetine gölge düşürlümüş ve Avrupa'ya fetihçi bir Türkiye görüntüsü verilmiştir. Bunun bilincine varan Ecevit, köktendincilerle ortaklık kurmanın ne kadar büyük tarihi bir hata olduğunu kavrayarak, 17 Eylül 1974'de istifa etmiştir.

Ülkede doğan iktidar boşluğu, 31 Mart 1975'de Adalet Partisi, Milli Selâmet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi yanında Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin katılımı ile Demirel'in Başbakanlığı'ndan kurulan "Milli Cephe Hükümeti" tarafından doldurulmuştu. Ancak belli süre sonra dağılan hükümetin yerine, 17 Ocak 1978'de İkinci Milli Cephe Hükümeti kurulmuştu. Soner Yalçın'a göre bu hükümet ortaklığı Türk-İslam sentezini yeniden ön plana çıkarmaktaydı (117).

Kuşkusuz, köktendincilerin hükümet içinde sürekli olarak yer almalarını, artık kural dışı bir durum olarak değil, Türkiye'deki yaşamın bir olgusu olarak görmek gerekiyordu. 1980'li yıllarda Türk-İslam sentezinin etkin mimarı, Turgut Özal ortaya çıkmıştı. Milli Selâmet Partisi'nin güçlü bakanlarından Korkut Özal'ın kardeşi olan Turgut Özal, kişisel çabalarına karşın Merkez Bankası Başkanlığı'na getirilmemiş, ancak Milli Selâmet Partisi'nin İzmir milletvekilliğine aday gösterilmişti (118).

Milli Selâmet Partisi, amaçlarını saklamaya gerek bile duymuyordu. Nitekim Erbakan 4 Aralık 1977'de, Şanlıurfa'da yaptığı bir konuşmada şöyle demektedir: "Eğer Milli Selâmet'te bir zayıflama olursa,

116. 1982 Anayasası'nın 24. maddesi bu dersleri zorunlu duruma getirdiği gibi, din ve ahlak derslerini devlet denetimi altına almıştır. 1986'da ise Özal hükümeti, din ibadetini önleyecek her türlü girişimi cezalayan yeni bir yasa çıkarmıştır. (15 Ocak 1986 günlü Resmi Gazete).
117. Soner YALÇIN, Hangi Erbakan? Ankara-1994, s. 135.
118. A.g.e., s. 126.

bu camileri tekrar ahır yaparlar" (119). Milli Cephe Hükümeti'nin İmam Hatip okulları mezunlarının askeri okullara da girebilmeleri önerisi, köktendincilerin Atatürkçü ilkelerin güvencesi olan Türk Ordusu'na sızabilme yolunu da açmaktaydı (120). Köktendinciler gerçek yüzlerini açıkça ortaya koymaktan çekinmiyorlardı. Bu bağlamda partinin 15 Ekim 1978 günü yapılan kongresinde, "ya İslam, ya ölüm", "şeriat Türkiye'de kurulacak" sloganları yer almaktaydı (121).

1980 yılında Türkiye'de şiddet olaylarının ulaştığı boyutlar, ordunun 12 Eylül 1980 askeri müdahalesini kaçınılmaz kılmıştı. 6. Demirel Hükümeti, 1971'de olduğu gibi, bu kez de siyasi terorizmi önlemekte yetersiz kalmıştı. 1980 askeri müdahalesi artık Atatürkçü niteliğini yitirmekteydi. Sungur Savran da bu müdahalenin "Türk-İslam sentezine" dayandığını öne sürmektedir (122). Ordunun gerçek Atatürkçülükten sapmaya başlaması konusuna sonuç bölümünde değineceğiz. Siyasi yaşama müdahale etmeyi sıklaştıran ordu, 1982'de Atatürkçülüğün sınırlarını aşmıştır. Ordunun bir yandan, 1960 devriminde yaptığı gibi, yeni bir Anayasa düzenlemek istemesi, öte yandan Atatürkçülüğü, okullarda yoğun bir eğitim seferberliği ile halka benimsetebileceğini düşünmesi, yanıltıcı sonuçları beraberinde getirmiştir.

C) KÖKTENDİNCİLİĞİN ATATÜRKÇÜLÜK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

İslamiyete göre devletin değişmeyen temel unsuru dindir. Hukuk düzeni de yine dine dayalıdır. Peygamberin sözlerini içeren "hadisler" ve Kuran, Fıkıh denilen dini hukuk düzeninin iki temel kaynağını oluşturmaktadır. Ancak bu hukuk düzeni, yerel hukuk düzenlerinin gerektirdiği koşullara uyum sağlamak durumunda kalmıştır. Böylelikle yar-

119. A.g.e., s. 136.
120. A.g.e., s. 121
121. A.g.e., s. 137
122. Sungur SAVRAN, "Cumhuriyeti demokrasiye yönelik bir açılma olarak görmek büyük bir hatadır" in Metin SEVER ve Cem DİZDAR, 2. Cumhuriyet Tartışmaları, Ankara, 1993, s. 274.

gı erki, örf ve âdetlere dayalı bir düzen ve şeriat düzeni olmak üzere iki başlı bir nitelik kazanmıştır (123). Kusursuz bir teokratik düzende devletin gerçek başkanını Tanrı, en üstün yasasını ise Kuran oluşturmaktadır (124).

Türkler İslamiyeti kabul ettikleri zaman, şeriatın özellikle Türk gelenekleri ile bağdaşmayan bazı değişmez kurallarına karşı tepki göstermişler, sonuç olarak sahip oldukları örf ve adetler doğrultusunda yasalar çıkarmakta tereddüt etmemişlerdir. Böylelikle şeriat kuralları ile gerçek yaşam koşulları arasında ortaya çıkan farklı uygulama, varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Anadolu Selçuklularının gözünde devlet, yönetimin başında bulunan ailenin ortak malı olarak sayılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu da Selçukluların geleneksel yapısını korumuştur. Fatih Sultan Mehmet Kostantinopol'u fethederek, kente İstanbul adını verdiği zaman, "Fatih Sultan Kanunnamesi" adı altında yasalar çıkarmıştır. Sultanın yasa çıkarması olayı, Türklerdeki modernleşme ve çağdaşlaşma eğilimini göstermek açısından oldukça önemlidir (125). Fâtih Sultan Kanunnamesi, Kanuni Sultan Süleyman zamanında yeniden düzenlenmiş ve daha kapsamlı bir duruma getirilmiştir. 1517 yılında halifeliğin Osmanlı İmparatorluğuna geçmesiyle, Türk devleti mutlakiyetçi siyasi bir örgüt haline gelmiştir. Ancak Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra İslamiyet toplumsal yaşamda önemli bir baskı unsuru niteliği kazanmıştır. Şeriat kurallarına karşı tepkiler ise sadece modernleşme görüntüsü altında ortaya çıkmış, geleneklerle bağdaşmayan şeriat kurallarına karşı hiç kimse doğrudan bir tutum almak cesaretini göstermemiştir (126). 1839 ve 1856 fermanları ile gerçekleştirilen reformlar sonucunda, 1876 yılında ilk Meşrutiyet kurulmuştur. Bu reformlar dini ve siyasi iktidar arasında süregelen mücadelenin belirgin unsurlarını oluşturmuşlardır.

Genç Türkler hareketinin etkileri sonucunda, 1908 yılında İkinci

123. Prof. Bülent Nuri ESEN, La Turquie, Paris, 1969, s. 18
124. Prof. Bülent Nuri ESEN, a.g.e., s. 19
125. A.g.e., s. 24
126. A.g.e., s. 25

Meşrutiyet ilân edilmiştir. Ancak Meşrutiyet yönetimi, Sultan'a karşı siyasi bir gücün ağırlığını ortaya koymak ve daha adil bir yönetim istemekle beraber, din unsurunun üstünlüğünü kabul etmiştir.

Sultan tahta çıkarken, öncelikle kutsal şeriat kurallarına, daha sonra Meşrutiyet kurallarına uyacağına yemin etmekte, böylelikle devlet yönetiminde dinin temel işlevi korunmaktaydı (127).

Atatürkçülerin düşüncesine göre laiklik ilkesi, ulusun bağımsızlığını kazanması demekti. İslamiyet gerek yapısı gerekse doğuşu itibarıyla kaderci ve determinist bir niteliğe sahipti. Oysa ulus kavramında, yöneticilerinin baskısına karşı koyma iradesi kendiliğinden doğmaktaydı.

Türkler ulusal bağımsızlığa yöneldikleri zaman, dini makamlar, ulusal bağımsızlık kavramı altında saklı bulunan tehlikenin bilincine vararak, bağımsızlık hareketine karşı çıkmışlardı. Bu nedenledir ki hilâfet ordusu, Batı Anadolu'yu işgal eden Yunan ordusuyla aynı amacı paylaşırcasına bağımsızlık yanlılarına karşı koymuştu.

Türk devletinin kurulmasıyla birlikte, laiklik ilkesinin fiilen uygulamaya geçmiş olduğunu önemle belirtmeliyiz. 1924 Anayasası'nda devletin resmi dininin İslam olduğu belirtilmesine karşın, Türk devleti dini uygulamayı denetlemekte ve kamu kesiminde her türlü dini etkinin önlenmesi konusunda titizlik göstermekteydi. Atatürkçülere göre laiklik ilkesi olmaksızın, devletin bağımsızlık ve ulusallığı sağlanamazdı. Profesör Esen'e göre "laiklik, sonuç olarak devletin temelini oluşturan felsefenin gereği doğrultusunda bir düşünce biçimi, yani akılcılıktır" (128).

Geleneklere ve hoşgörüye dayalı bir Osmanlı İslamiyet anlayışı içinde eğitilen Atatürkçüler, dini alanda önemli bir "Türkçeleştirme" sürecini gerçekleştirmişlerdi. Bu gelişmenin, tarih boyunca sürekli bir yenilenme hareketinin sonucunda oluştuğunu vurgulamalıyız. Nitekim 13. yüzyılda Yunus Emre, şiirlerinde insanlara Tanrı aşkı bağlamında birbirlerini sevmenin önemini Türkçe olarak ifade ederken, çağdaşla-

127. A.g.e., s. 30
128. A.g.e., s. 42

rından büyük düşünürü Mevlana da İslamiyette o zamana kadar görülmemiş olan bir hoşgörü kavramını yaratmıştı. Özellikle Türk dilinde yazılmış din edebiyatı söz konusu olduğunda, Türkiye'de çok önemli bir klasik haline gelen Süleyman Çelebi'nin (1409) "Hz. Muhammed'in Mevlidi" adlı eserini hatırlamamak olanaksızdır (129). İslam dinini Türk halkına daha iyi tanıtmak ve algılanmasını kolaylaştırmak amacıyla, biraz da Araplara karşıt bir ulusal duygu içinde, Kuran, ilk kez Türkçeye çevrilmiş, özellikle ezanla birlikte birçok dua Türkçeleştirilmişti.

Türk aydınları Arapçanın varlığını görmezliğe gelerek, Kuran'ı Fransızcadan Türkçeye çevirmişler, geleneksel ümmet anlayışının aksine, İslamiyete ulusal bir nitelik kazandırmak istemişlerdi.

Siyasi iktidar, dinde Türkçeleştirme hareketine koşut olarak, dini eğitimdeki yeniliklerini de sürdürmüştü. İlk aşamada dini eğitim veren okullar, "Medreseler" kaldırılarak, İçişleri Bakanlığı'nın denetimi altında olan bir İlahiyat Fakültesi ve İmam Hatip Okulu açılmıştı.

İlahiyat Fakültesi içinde örgütlenen bir kurul birçok yeni atılımlar yapılmasını önermekteydi. Bu yeniliklerden, camilere sıralar koymak ve duaların müzik eşliğinde okunması gibi öneriler olumlu karşılanmamış, ancak bazı duaların Türkçeleştirilmesi ve cuma hutbesinin hocalar tarafından Türkçe okunması ise tamamen benimsenmişti. Gençlde Arapça dilini hiç bilmeyen Türk halkı, yaptığı günlük duaların anlamlarını öğrenmekten, oldukça memnun kalmıştı.

İkinci aşamada, laiklik siyaseti köktendinci kesime karşı daha etkili bir biçimde uygulanmış, Türkçeleştirme sonucunda 1929 yılında orta öğretimde Arapça ve Farsça öğrenimi kaldırılmış, böylelikle dini öğretime son verilmişti. Nitekim 1932 yılında İmam Hatip Okulları kapatılmış, İlahiyat Fakültesi de İstanbul Edebiyat Fakültesi'ne bağlı Şark Enstitüsü haline getirilmişti. 1949 yılında ise İlahiyat Fakültesi'nin yeniden açılması, dini yayınevlerinin kurulması ve Mekke'ye hac törenlerinin özendirilmesi gibi gelişmelerle eski duruma dönülmüştü. Bu-

129. Louis BAZIN, "La Vie Intellectuelle et Culturelle dans l'Empire Ottoman", in "Histoire de l'Empire Ottoman, a.g.e., s. 701.

nunla beraber Atatürkçüler, din görevlilerini yakından izlemek ve fanatik dincilere meydan vermemek amacıyla Devlet Bakanlığı'na bağlı olan Diyanet İşleri Başkanlığı sayesinde din görevlileri üzerindeki denetimlerini sürdürmüşlerdi.

Atatürkçüler, her şeyden önce siyaset ve İslamiyet arasında sıkı bir ayrım uygulamak amacıyla din görevlilerini gözönünde tutmayı yeğlemişlerdi. Bu denetim 27 yıl boyunca başarıyla sürdürülmüşse de, 1932 yılından itibaren dini eğitim veren resmî kuruluşların eksikliği, bazı İslamcıların yasa dışı gruplar oluşturmasına ve köktendinciliğin yayılmasına yol açmıştır.

Laiklik ve Demokrasi

Atatürk devrimlerinin en önemli ilkesini oluşturan laiklik, 1928 yılında kurumlaşırken, Türk ulusunun yapısındaki en büyük değişimi de başlatmıştı. Laiklik ilkesinin tarihi gelişimi, köktendincilere karşı verilen mücadele şeklinde güncelliğini hâlâ korumaktadır. Profesör Esen'e göre İnönü, Atatürk'ün ölümünden sonra bilinç özgürlüğü ile laiklik kavramlarını karıştırarak çok ciddi bir yanlışlık yapmıştı.

Bu konuda İnönü, İlahiyat Fakültesi'nin bu kez Ankara Üniversitesi yapısı içinde yeniden açılmasında bir sakınca görmemişti (130).

Köktendincilik, laiklik ve bilinç özgürlüğünün giderek birbirine karıştırılması olgusundan yararlanarak, kendisine çıkar sağlama yoluna gitmiş ve toplum yaşamında eski etkisini yeniden kazanmakla yetinmediği gibi, siyasi iktidarın karşısına bir rakip olarak dikilmişti (131).

Bu gelişim süreci içinde İslamiyet, Atatürkçülüğü etki alanına almaya başlamıştı. Alexandre Jevakhoff dinin, yeniden siyasetin en ön sırasına getirilmesinden sorumlu tuttuğu İnönü'yü şöyle suçlamaktaydı: "Muhalefete karşı koyabilmek için tutuculuğa eğilim gösteren ve Atatürkçü laikliğin aşırı uçlarını törpülemek isteyen İnönü, Atatürk'ün

130. Prof. Bülent Nuri ESEN, A.g.e, s. 55.
131. A.g.e., s.55.

izlediği siyasete birkaç bıçak darbesi vurmaktan çekinmemişti. Askeri mescitlerin yeniden kurulması, ailelerin başvurusu üzerine dini eğitimin isteğe bağlı olarak yeniden uygulanması, Ankara Üniversitesi'nde İlahiyat Fakültesi'nin yeniden açılmasıyla birlikte İnönü hükümeti, Atatürk'ün izlediği öz ve kararlı laiklikten ayrılmıştı. Ama bu ödünler bile İnönü'nün 1950 seçimlerini kaybetmesini önleyememişti" (132).

Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidarı ele geçirmesiyle birlikte, gizli bir güç olarak kalan fanatizm yeniden su üstüne çıkmıştı. Atatürkçülerin son paşası İnönü'yü seçimlerde yenen Demokrat Parti Başkanı Adnan Menderes, 16 Haziran 1950 günü, Türkçe yerine özellikle Arapça ezan okunmasını yasallaştırırken, Arapçayı dinde yeniden resmi dil haline getirmişti. Köktendinciler ise demokratik haklardan ve ifade özgürlüğünden yararlanarak, din eğitiminin yeniden serbest bırakılmış olmasıyla söz hakkını artık ellerine geçirmişlerdi.

Menderes'in ezanın Arapça okunmasına ilişkin kararı iki açıdan çok ciddi kuşkulara neden olmuştu. Bir yandan Atatürkçülüğün temeli olan laikliğe ilk darbe vurulmuş, öte yandan din ve siyaset arasında getirilen ayrım kuralları çiğnenmişti. Menderes'in "halk iradesine" saygı göstermek olgusunu kullanarak, demagojik yöntemler izlediği ve sonuç olarak kendisine büyük bir saygınlık yaratmayı başardığı açıktı. Oysa eski bir Atatürkçü olan Menderes, dini duyguların siyaset aracı olarak kullanılmaması gerektiğini, 22 Nisan 1949 günü Adana'da yaptığı bir seçim konuşmasında bizzat vurgulamıştır. "Biz laikliği vicdan hürriyeti manasıyla almaktayız. Halkımızın dini hislerini tahrik etmeyi bir politika mevzûu yapmak isteyenler, hakiki vicdan hürriyeti ile laiklik prensiplerinin aksine hareket ediyorlar demektir" (133).

Fransa Büyükelçisi J.P. Garnier, Menderes'in siyasi oyununu 1957 yılında şöyle değerlendirmektedir: "Menderes'in, elindeki İslamiyet kartını tamamen siyasi amaçlar doğrultusunda kullandığından şüphe

132. Alexandre JEVAKHOFF, Kemal Atatürk, Les Chemins de L'Occident. Tallandier, Paris, 1989, s. 461-462.
133. Şükrü ESİRCİ, Menderes Diyor ki, İstanbul, 1967, s. 182.

edilemez. Müslüman ülkelere, Türkiye'nin de Müslüman topluluğu içerisinde olduğunu hatırlatarak yakınlaşmaya çalışan Menderes, aynı zamanda partisinin ülke içindeki konumunu da güçlendirmekteydi" (134).

Olaylara tarafsız bir açıdan bakıldığında, aslında dini konuda aşırı hoşgörülü bir siyaset izlenmesini isteyenlerin kendi temsilcilerini seçen ve çoğunluğu sağlayarak siyasi iktidarı ele geçiren büyük bir seçmen kitlesi olduğunu vurgulamak gerekir. Menderes, seçmen kitlesinin bu çağrısını yerine getirmek zorundaydı. Kaldı ki bu yöntemle kendi iktidarını da pekiştirmiş oluyordu. Bu itibarla İslamiyete dönüş olgusundan yalnızca Demokrat Parti'yi suçlamak, gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Nitekim İslamiyete dönüş sürecinde, Demokrat Parti'yi ya da Cumhuriyet Halk Partilileri öncülük yapmakla suçlamak pek doğru sayılamaz (135). Türkiye'de Batı örneği bir demokrasinin uygulamaya girmesiyle birlikte, çoğunluğu oluşturan seçmen kitlesi, siyasi iktidarı, kendi dini eğilimlerini ve arzularını demokratik yöntem içinde kabul etmeye mecbur etmiştir. Bu zorunlu ilişkiye karşın, Demokrat Parti'nin seçmen kitlesine vermiş olduğu ödünler, hiçbir zaman, Atatürkçü düzenin temel ilkelerini ortadan kaldırmayı amaçlayan bir şeriat düzeninin dönüşünü gerçekleştirebilecek kadar ileri gitmemiştir.

Bununla beraber Demokratları bekleyen gizli bir tehlike söz konusuydu. Fransa Büyükelçisi 8 Ekim 1958 günlü raporunda, Atatürkçü devrimler konusunda verilen ödünlerin içerdiği tehlikelere şöyle değinmekteydi: "Gerçekte Atatürkçü devrimler, halkın çoğunluğunu oluşturan Anadolu köylülerince tamamen özümsenmemiş, yüzeysel kalmıştır. Hükümet Başkanı ilk ödünü, 1950 yılında Atatürk devrimlerini, halk tarafından kabul edilmiş olanlar ve edilmeyenler şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutarak vermişti. (...) İslamiyet Doğu'da olduğu gibi Türkiye'de de halk kitlelerini harekete geçirebilen güçlü bir yöntem-

134. DİB. Avrupa 1956-1960, Türkiye, Seri 35, Alt seri 9, Büyükelçi J.P. GARNİER'den Bakan C. PINEAU'ya gönderilen Şubat 1957 günlü rapor, s. 65 ve 87.
135. DİB. A.g.e. Büyükelçi J.P. GARNİER'den Bakan C. PINEAU'ya gönderilen 17 Ocak 1957 günlü rapor, s. 85.

di. Ancak Türk yöneticileri, dinde karanlık eğilim güdenleri hoş görüp, mezhepçileri özendirerek, her iki tarafı keskin olan bir bıçakla oynamaktadırlar. Her ne kadar bir varsayım olarak düşünülse de, yöneticiler bu oyunun sonunda bir gün, fanatik Müslümanlarla başa çıkamayacak kadar tehlikeli bir durumla karşı karşıya kalabilirler" (136).

Sonuçta köktendinciler 1958 yılında, tüm yönleri ve ağırlıklarıyla siyaset sahnesinde belirmişlerdi. Bu gelişme Demokrat Parti'nin ve Hükümet Başkanı'nın açık desteği ile sağlanmıştı. Menderes'i destekleyenler onun Türk halkının kaderini belirlemek için Peygamber tarafından gönderilmiş olduğuna inanıyorlardı (137). Menderes, 1959 yılında taşıdığı Müslüman erdemleri ve din kurallarına riayeti ile "Tanrının koruduğu kişi" düzeyine yükseltilirken, Necip Fazıl Kısakürek, devrimlerini zorla kabul ettirmekle suçladığı Atatürk'ü "sahte kahraman" olarak nitelemekteydi (138).

Ancak dini fanatizmin ve karanlık güçlerin uyanmasını içten içe yüreklendiren ve ödünler veren bu siyasi iktidara yönelik, giderek artan bir karşı koyma hareketi gözlenmekteydi.

Dinin siyaset alanında bir araç olarak kullanılması olgusu, Menderes'le birlikte siyasi bir yöntem haline getirilmişti. Buna Sovyetler Birliği'nin komşu olmasından kaynaklanan komünist tehdidi de eklenmiş ve daha sonra ortaya çıkan "Türk-İslam sentezinin" benimsenmesi de bu olguyu güçlendirmişti.

Nitekim 1970'li yıllarda dini amaçlı siyasi partiler, Türk-İslam sentezini ustaca kullanmışlar, demokratik, cumhuriyetçi ve ulusal bir düzeni kabul etmiş olmaları sayesinde hükümet koalisyonlarında yer alarak bürokrasiye sızmayı başarmışlardı. Bu partilerin Fransız usulü laiklik peşinde koşmaları, böylece dinin devletten tamamen bağımsız kalmasını istemeleri bizi yanıltmamalıdır. Bu istek, demokratik ve öz-

136. A.g.e., Büyükelçi H. SPITZMULLER'den Bakan COUVE DE MURVILLE'e gönderilen 8 Ekim 1958 günlü gizli rapor, s. 133.
137. A.g.e., Büyükelçi H. SPITZMULLER'den Bakan COUVE DE MURVILLE'e gönderilen 20 Mart 1959 günlü rapor, s. 153.
138. A.g.e., Büyükelçi H. SPITZMULLER'den Bakan COUVE DE MURVILLE'e gönderilen 20 Mart 1959 günlü rapor, s. 155 ve 156.

gür bir düşünceden kaynaklanmamaktadır. Köktendinciler tam aksine, iktidarı ele geçirmek amacıyla yürüttükleri dini örgütlenme çalışmalarından devlet denetimini soyutlamak amacını gütmektedirler. Kaldı ki köktendincilerin amaçları özgür düşünceye dayalı bir rejim özleminden çok, Atatürkçü ilkelerin yerine ümmetçi ve şeriatçı ilkeleri gerçekleştirmeye yöneliktir.

Türk köktendincilerin "ulus" yerine "ümmet" görüşüne ağırlık verdikleri, kendilerini açıkça destekleyen Suudi Arabistan'la kurdukları mükemmel ilişkilerden anlaşılmaktadır. Milli Selâmet Partisi (MSP) Başkanı, bu görüş doğrultusunda, Atatürkçülerin özellikle bilerek ihmal ettikleri Türk-Suudi ilişkilerini yeniden canlandırmakta gecikmemişti. Ortaya çıkan uluslarüstü İslamcılık tehlikesine, 1979'da İran'daki İslam devrimi örneği eklenmişti. 1982 yılından itibaren İran devrimi Türkiye'deki Cumhuriyet kurumlarının yeniden İslamcı görüşe yönelmelerinde önemli bir unsur oluşturmuştu (139). 1969 yılından bu yana İslam Konferansı Örgütü'ne gözlemci olarak katılan Türkiye, 1982 yılından itibaren bu örgüt nezdindeki etkinliğini arttırmış ve 1982 yılında Özal, İstanbul'da İslam Kültür, Sanat ve Tarih Araştırmaları Merkezi'nin (İRCİCA) açılışını yapmıştı (140). Gerçekten de 1982 yılından itibaren Atatürkçü ilkelere ve özellikle laikliğe karşı yoğunlaşan İslamcı mücadele, basına ve kitap yayımlarına da yansımıştı.

Eski bir imam olan Yılmaz Altıparmak'ı örnek alırsak, bu yazar eserinde, Atatürk'ü dinsizlikle suçlarken, dolaylı yoldan tüm Atatürkçüleri de dinsizlik töhmeti altında bırakmaktadır (141). Altıparmak, Atatürkçülüğün dinde getirdiği yenilikleri sıraladıktan sonra, bunları kınamakta ve özellikle cuma hutbesinin ve Kuran'daki duaların Türkçeleştirilmiş olmasını, camilerde sağlık koşullarına uygun değişiklikler yapılmasını yermektedir (142).

139. Jean-François BAYARD. Les Trajectoires de la République en Iran et en Turquie". in Ghassan SALAMEO. Dir. Démocraties sans démocraties. Paris. 1994. s. 384.
140. IRCICA. Enformasyon bülteni. No. 23. İstanbul. 1990.
141. Yılmaz ALTIPARMAK. İslamiyet Açısından Atatürk ve İnkılâpları. İstanbul. 1993. s. 130-140 ve 538.
142. Yılmaz ALTIPARMAK. a.g.e., s. 411-434.

Atatürkçü ulusçular, Türkçeleştirmeye yönelik saldırıları genellikle öfkeyle karşılamışlardır. Ahmet Ağaoğlu daha 1926 yılında İslamiyet ile Türkçeleştirmeyi bağdaştırmak amacıyla şu görüşlere yer vermiştir: "İslam makamları Türk dilinin kullanılmasını yasakladılar mı? (...) Yaptığı duaların anlamını bugüne kadar bilmeyen Türkler, sahip oldukları dinin faziletlerinden yoksun kaldılar (...) Nihayet aynı zamanda Türk ve gerçek bir Müslüman olmanın değerini kavradık. Türklük olmaksızın Müslümanlık yaşayamaz. Nihayette Türk kendi içinde güçlü olmalıdır ki, İslam güç kazanabilsin" (143).

Atatürk'ün İslamiyete ilişkin kişisel düşüncelerinin, kasıtlı olarak Atatürkçülükle özdeşleştirilmeye çalışılması, kötü niyetle hareket etmekten başka birşey değildir. Atatürkçü düzen, Tek Adam'ın eseri olmayıp, köylü, kentli, bürokrat, aydın ve subayların topluca sürdürdükleri bir mücadelenin eseridir. Bunun yanı sıra laiklik, Türkiye'nin "İslamiyetten arındırılması" demek değildir. Atatürkçü düzen, İslamiyeti, toplumsal yapının temel ilkesi konumundan çıkarırken, özellikle kişisel bilinç düzeyinde tutmaya ve manevi yönünü korumaya özen göstermiştir (144).

1961 ve 1982 anayasalarında cumhuriyetçi devletin temeli olarak yer alan laiklik, Türkiye'yi Müslüman dünyası içinde apayrı bir konuma yerleştirmektedir. Böylelikle Anayasa ve ceza kanunu kısmî de olsa dini ilkelere dayanan iktisadi, toplumsal veya siyasi bir düzen kurmayı amaçlayan her türlü dernek veya siyasi faaliyet ile birlikte her türlü dini ayrımı kesinlikle yasaklamaktadır (145).

Bu konuda Refah Partisi'nin etkinlikleri üzerinde önemle durulmalıdır. Partinin başkanı Profesör Necmettin Erbakan, sağ olsaydı Atatürk'ün Refah Partisi'ne katılacağını söyleyebilecek kadar ileri gitmiştir (146). Ruşen Çakır, Refah Partisi'nin görünüşte İslamcı olmasına karşın, laik nitelikte olduğunu öne sürmektedir (147). Profesör Erba-

143. Milliyet Gazetesi, 11 Nisan 1926.
144. Ergun ÖZBUDUN ve Ali KAZANCIGİL, Atatürk, Fondatetur de la Turquie Moderne, Paris, 1984, s. 12.
145. Ergun ÖZBUDUN ve Ali KAZANCIGİL, a.g.e., s. 10-11.
146. Ruşen ÇAKIR, Ne Şeriat Ne Demokrasi, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s. 13 ve 84.
147. Ruşen ÇAKIR, a.g.e., s. 54 ve 59.

kan'ın, Menderes geleneğini sürdürerek demagoji üslûbunu kullandığı çok açıktır. Subayların duyarlılığından çekindiği için önlem olarak Atatürk'e sahip çıkmaya çalışan ve ağırlığı olan Türk-İslam sentezinin ulusçu hareketi doğrultusunda görünmek isteyen Profesör Erbakan, aslında Atatürk ilkelerinin yozlaştırılmasını değil, ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır. Öte yandan Refah Partisi'nin izlediği yöntem, bilimsel gerçeklerin dışında kalmaktadır.

Refah Partisi'nin Adîl Düzen programı, İslamiyet'in ilk devrini (Peygamber ve dört halife) örnek almaktadır. Ancak İslamiyette 1920 ve 1930'lu yıllarda Arap reformcuların yaptığı gibi "selefler dönemini" taklit eden Refah Partililerin, bu reformculardan farkları, moderleşmeyi reddetmiş olmalarından kaynaklanmaktadır (148). Sonuç olarak Refah Partisi ilkel bir ekonomi düzenini ortaya koymakta ve bu düzen sayesinde haksız vergilendirmenin kaldırılmasını, faizin yasaklanmasını, devalüasyonun durdurulmasını ve Merkez Bankası'nın gücünün üstünde para basmamasını, devlet kredilerinin adil kıstaslarla dağıtılmasını sağlayacağını düşünmektedir (149). Modern Türk ekonomisinin karmaşık gereksinimlerinden tamamen uzak olan ve tümüyle çağımızın gerçekleri dışında kalan Adîl Düzen programı, özellikle kentlerin gecekondu semtlerine göç eden köylülerle, fakir halk kitlelerini oluşturan seçmenlerin ilgisini çekmek amacıyla ortaya atılmıştır.

Almanya'da çalışan Türklerin oluşturduklari dini kuruluşlardan sağladığı maddi yardımların yanı sıra, teokratik bir düzeni temsil eden Suudi Arabistan'la, İslamcı devrim örneği İran rejimleri tarafından desteklenen Refah Partisi'nin gerçek amacı, Osmanlı modeli doğrultusunda yarı-teokratik ve şeriatçı düzeni yeniden kurmaktır (150). Böylelikle 1979 İran devriminden etkilenen Türk köktendincilerin ulusçu hareketler yerine "ümmetçiliğe" öncelik veren bir akımı destekledikle-

148. Binnaz TOPRAK, "Les intellectuels islamistes" in P. DUMONT ve F. GEORGEON, Dir. La Turquie au Seuil de L'Europe, l'Harmattan, Paris, 1991. s. 167-179.
149. Prof. Necmettin ERBAKAN, Adil Ekonomik Düzen, Refah Partisi Yayınları, Ankara 1991. s. 32-64.
150. Ruşen ÇAKIR, A.g.e., s. 112.

rini söyleyebiliriz. Nitekim köktendinci milletvekili Hasan Mezarcı, Atatürkçü devrimlere doğrudan saldırmaktadır (151). Köktendincilerin ideolojik görüşleri, Atatürkçülükle olduğu gibi, demokrasi ile de tamamen ters düşmektedir. Profesör Toktamış Ateş, Tanrı egemenliği kavramı ile Atatürkçü laikliği oluşturan halk egemenliği arasındaki ayrımı gereğince vurgulamaktadır (152). Köktendincilere göre, kutsal egemenlik, Tanrı'nın buyruğu dışında insanların örgütlenerek birtakım yasalarla ortaya çıkmasına izin vermemektedir. Bu alanda Atatürkçüler, Tanrı'nın buyruğu yerine, Atatürkçü ilkeleri kabul ederek, Türkiye'ye dinsizliği getirmişlerdir. Öyleyse laiklik din düşmanlığı olarak sayılmalıydı.

İslamcı köktendincilerin önünde önemli yasal engeller bulunmaktadır. Öncelikle Anayasa'nın 163'üncü maddesi şeriat düzenini isteyen her türlü kuruluşu yasaklamaktadır. Bunu ötesinde Türkiye, laik nitelikte ve köktendinci başkaldırıları önleyebilecek çok güçlü bir orduya sahip olan tek Müslüman ülkedir. Ordunun varlığından çekinen köktendincilerin, 1974 yılından bu yana demokratik yöntemi izlemekten başka çareleri kalmadığı gözlenmektedir. Cezayir'deki İslami Selamet Cephesi'nin seçimlerde kazandığı zafer, köktendinciler için bir örnek oluşturmuşsa da, Cezayir ordusunun müdahale etmiş olması bir felaket haberi olarak karşılanmıştır. Ayrıca köktendincilerin Cezayir örneğinde olduğu gibi yoğun bir terörizm uygulamalarının Türkiye'de başarı kazanma şansı da çok az görülmektedir.

Askeri müdahale endişesi, Refah Partililerin ileriye yönelik çalışmalarında, sürekli olarak zihinlerini kurcalamaktadır. Bu nedenle ihtiyatı elden bırakmaksızın, demokrasi ve teokrasi düzenleri arasında gezinen Refah Partisi son çare olarak şeriatçı düzenin halkın isteği ile demokratik yolla getirilmesi önerisini savunmaktadır. Eğer halkın çoğunluğu demokratik yoldan buna karar verirse, İslam kanunu yeniden kurulabilecektir. Böylelikle Profesör Erbakan çoğulcu demokrasiden yanadır, ancak devletin laikliğine Müslümanlara baskı yaptığı gerek-

151. A.g.e., s. 86-87.
152. Prof. Toktamış ATEŞ, Türkiye'de ve Dünya'da Laiklik, Ankara, 1994, s. 69 ve 83.

çesiyle karşı çıkmaktadır (153). Köktendincilere göre Atatürkçü düzen ne laik ne de demokratik bir devlet yaratabilmiş, devlet hukuk zoruyla Müslümanların dini iradelerini istedikleri gibi kullanmalarını engellemiştir. Ayrıca devlet neden sözde gerici sayılan İslamcı akımlara karşı kendisini yasalarla korumaya gerek duymuştur? Anayasa'nın laiklik ilkesinin yer aldığı maddenin kaldırılması için bile neden öneri verilemez? (154). Köktendinciler bu eleştirilerin yanı sıra ulusal egemenlik kavramını kınamak amacıyla yabancı ülkelerdeki örnekleri de sıralamaktadırlar. Nitekim Refah Partisi'nin başkan yardımcısı Şevket Kazan şu soruyu yöneltmektedir: "Amerika Birleşik Devletleri Başkanı İncil üzerine yemin ederken, halkın yüzde doksanbeşi Müslüman olan Türkiye'de neden Kuran'a el basarak yemin edilemez?" (155). Abdurrahman Dilipak ise, kendi açısından Fransız modeli bir laikliğin gereğini savunarak, Batı Avrupa'daki Hıristiyan Demokrat Partilerin varlığını hatırlatmaktadır (156). Bu eleştiriler ister istemez bize, 1920'li yıllarda Mısırlı İslam düşünürü Şekip Arslan'ın görüşlerini hatırlatmaktadır.

Şekip Arslan, "Tarihsel açıdan, Batı'daki ilerlemelerin, toplumun temel dini görüşlerinden oluştuğunu" savunmaktaydı (157). Şeriatçı bir düzenin gerçekleştirilmesi amacı, laiklik ve demokrasi kavramları ile bağdaşamayacağına göre, köktendincilerin bu kavramların anlamlarını saptırarak eleştiri getirmeleri, bir türlü açıkça söyleyemedikleri asıl hedeflerini saklama telaşından başka bir anlam taşımamaktadır.

Daha önceki dönemlerde Menderes ve haleflerinin ve özellikle Turgut Özal'ın siyasi başarı sağlamak için araç olarak kullandıkları halkın dini duygularıyla, bu kez Profesör Erbakan açıkça oynamaya başlamıştı. Üstelik Erbakan, olağanüstü demagojisini, tamamen ters yöne çevirerek, Atatürk'e sahip çıkmak için uygulamaktadır. Gerçekte

153. Prof. Toktamış ATEŞ, a.g.e., s. 84. Ruşen ÇAKIR, a.g.e., s. 121.
154. Abdurrahman DİLİPAK, Laiklik, İstanbul, 1991, s. 12-13.
155. Alain LOUYOT, "La Turquie, laïque malgré tout"
156. Abdurrahman DİLİPAK, a.g.e., s. 14-15.
157. William J. CLEVELAND, "Atatürk Viewed by his Arap Contemporaries: The Opinions of Sati al-Husri and Shakib ARSLAN" in International Journal of Turkish Studies, cilt 2, no. 2, 1981-2, s. 15-23.

ise Refah Partisi başkanının diğerlerinden farklı olarak asıl amacı, Atatürkçülüğü yıpratmak değil, ortadan kaldırmaktır.

Sonuç olarak, siyasi yaşama halk egemenliği yerine Tanrı egemenliğini getirmek isteyen köktendincilerin yükselişi, Atatürkçü Türkiye'nin temel varlığını tehdit eden en büyük tehlikedir.

Demokratik Sol Parti Başkanı Bülent Ecevit, daha önce Profesör Erbakan'la kurmuş olduğu koalisyondan edinmiş olduğu deneyimle ve bu partiye laiklik konusunda vermiş olduğu ödünlerin bilinci içinde, Refah Partisi'nin devletin Atatürkçü laikliğine karşı tehlike oluşturduğunu açıklamaktan çekinmemektedir (158).

Türkiye'deki diğer siyasi partiler ise, Refah Partisi'nin, ileride kurulabilecek koalisyonların vazgeçilmez ortağı durumuna gelebileceğini düşünerek, bu konuda daha esnek bir tavır takınmaktadırlar. Ruşen Çakır'a göre, konuşmalarında sık sık ezan sesine olan sevgisini hatırlatan Başbakan Tansu Çiller bile yanıltıcı bir görüntü verebilmektedir (159). Oysa Başbakanlığa bir kadının atanması tamamen Atatürk ilkeleri ile bağdaşan bir olaydır. Nitekim Atatürkçüler şimdi Atatürkçülüğün simgesi olan "Türkçe ezanın" bu kez bir kadın Başbakan tarafından yeniden gerçekleştirilmesi umudunu taşımaktadırlar.

Atatürkçü laiklik için verilen mücadele, günümüz Türkiyesi'nde önemini hâlâ sürdürmektedir. Bununla beraber günümüzdeki siyasetçilerin, Atatürk'ün köktendincilere karşı takınmış olduğu kesin tavrı sürdürmeleri olasılığı pek azdır. Köktendinciler oyların yüzde 18'ine ulaşırken, sağ çizgideki Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi bu tehlikeyi önleyebilmek için ortak bir yolda birleşememektedirler. Bu nedenle sağ görüşteki partiler, Refah Partisi seçmen kitlesinin önemini dikkate alarak, köktendincilerin en azından olumlularını kendi partilerine çekmek amacıyla daha esnek bir tutum içine girmek ve böylelikle Atatürkçü ilkelerden sürekli olarak ödün vermek zorunda kalmaktadırlar.

158. Ruşen ÇAKIR, a.g.e., s. 196.
159. Ruşen ÇAKIR, a.g.e., s. 93.

Bazı köktendinci Müslüman ülkelerin sağladıkları maddi destek ile birçok Müslüman ülkede yoğunlaşan köktendinci akım karşısında Türkiye, 1950 yılından bu yana en büyük tehlikeyi yaşamaktadır. Bu tehlikeden kurtulmanın tek yolu, diğer siyasi partilerin Atatürkçü laikliğe sahip çıkarak birleşmeleridir. Atatürk'ün gençliğe hitabesinde belirttiği gibi, tüm genç Atatürkçülerin ulusal egemenliği korumak amacıyla birleşmeleri ve artık askeri müdahalelere gerek duymaksızın, şeriat yanlılarına tamamen demokratik yollarla karşı koymalarının zamanı gelmiştir.

İkinci Cumhuriyet Yanlıları

Ruşen Çakır'a göre İkinci Cumhuriyetin kurulması amacını güden ve Turgut Özal'ın yönetiminde olan, demokratik ve özgür nitelik taşıyan, tüm tabuları kaldıran bir akım, Türkiye'yi eski Osmanlı Devleti haline dönüştürebilecekti. Köktendinciler, kendilerini demokrat ve özgürlük yanlısı Müslümanlar olarak göstermek istemekteydiler (160).

İkinci Cumhuriyetin kurulması, bu bağlamda Kürt sorununu da çözecekti. Sungur Savran, Atatürkçülüğün Kürt kimliğini tanımak istemediğini belirtirken, Özal'ın Kürt yanlısı siyasetini de vurgulamaktadır. Savran, Özal'ın yeni bir Cumhuriyet ortamı içinde Kürtler için önerdiği "bölgesel bir sistem" oluşturulmasının Kürt sorununu çözebileceği üzerinde ayrıca durmaktadır (161).

İkinci Cumhuriyet kurulması fikri, Atatürkçü aydınlar tarafından onaylanmamıştır. Profesör Toktamış Ateş bu konuya ilişkin görüşünü şöyle açıklamaktadır: "İkinci Cumhuriyet tartışmaları, abesle iştigalden başka bir şey değildir" (162).

Doğu Perinçek'in yaptığı gibi, Atatürkçüler, Turgut Özal'ı "İkin-

160. Ruşen ÇAKIR, a.g.e., s. 114-115

161. Sungur SAVRAN, "2. Cumhuriyet'i Demokrasiye yönelik bir açılım olarak göstermek büyük bir hatadır", in Metin SEVER ve Cem DİZDAR, 2. Cumhuriyet Tartışmaları, Başak Yayınları, İstanbul, 1993, s. 261-262.

162. Prof. Toktamış ATEŞ, "2. Cumhuriyet tartışmaları abesle iştigalden başka birşey değildir" in Metin SEVER ve Cem DİZDAR, a.g.e., s. 145.

ci Cumhuriyet fikrinin mimarı" olmakla suçlamaktadırlar (163). Atatürkçüler, Kürtler için öngörülen bölgesel sistemin, ileride Türkiye'nin bütünlüğünü sarsabilecek bir Türk-Kürt federasyonu haline dönüşmesine yol açacağını düşünerek, bu konu üzerinde özellikle kaygı duymaktadırlar (164).

Sonuç: Türkiye'de Köktendinciliğin Geleceği

Türkiye'de asla dini bir rejime dönülemeyeceği inancındayız. Modern Türkiye'nin kurucuları tarafından 73 yıl önce özenle oluşturulan çağdaşlaşma yolundan sapılması artık söz konusu olamaz. Avrupa ülkelerinin, Türkiye'yi Avrupa Birliği'ne alma sürecindeki duraksamaları köktendincileri yüreklendirebilir. Ancak Atatürkçülerin çağdaşlaşma, "aydınlanma" mücadelesinin asla durmayacağı bilinmelidir. Avrupa ülkeleri destekleseler veya desteklemeseler de Türkiye dönüşü olmayan bir dönemeçtedir: Atatürkçülük Mustafa Kemal ve Atatürkçü paşaların yönettiği devrim hareketi olgusundan çok daha ileri aşamalara ulaşmış, halkın çoğunluğunun modernleşme yolunda sahiplendiği kararlı bir aydınlanma hareketine dönüşmüştür.

Sonuç olarak köktendinciliğin giderek yoğunlaşan tehlikesine karşın, artık önlem olarak askeri müdahalelere gerek kalmamıştır. Çünkü Türkiye'de halk egemenliğine sahip çıkmak isteyecek Atatürkçü paşaların ötesinde, çağdaş ilerici görüşlere sahip milyonlarca Atatürkçü yetişmiştir. Günümüz Türkiyesi'nde verilen mücadele artık "Atatürkçü devrimlerin halkın çoğunluğunu oluşturan köktendincilere ve gericilere karşın yürüttüğü mücadele" olarak değil, "halkın çoğunluğunu oluşturan Atatürkçülerin, azınlıkta kalan köktendincileri aydınlatma hareketi" olarak sürdürülmektedir.

---

163. Doğu PERİNÇEK, "2. Cumhuriyet, hür tekeller, zincirli düşünce, kontrgerilla demokrasisi ve emperyalizme kölelik projesidir", in Metin SEVER ve Cem DİZDAR, a.g.e., s. 284.
164. Coşkun KIRCA, 5 Ağustos 1992 günlü Milliyet Gazetesi.

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRKÇÜLÜK ÜZERİNE ÇAĞDAŞ DÜŞÜNCELER

A) ATATÜRKÇÜLÜĞÜN TANIMLANMASI

Atatürkçülüğün tanımını yaparken, özellikle Osmanlı tarihini dikkate almak gerekir. Atatürkçülük, 3. Selim'in (1789-1807) orduyu modernleştirme girişimleri ve 1826'da II. Mahmut'un Yeniçeri ordusunu ortadan kaldırması ile başlayan reformcu bir dönemin sonucudur. Osmanlı ordusunun gelişmesinde önemli rol oynayan Batı etkisi, 1913 yılından Alman generali Liman Von Sanders'in Mareşal unvanıyla Türk ordusunun başına getirilmesiyle en yoğun dönemini yaşamaktır (165). Tanzimat dönemi ile siyasi ve toplumsal alanda ilerlemeler (1839-1878) başlamış, özellikle 1839 Gülhane ve 1856 İslâhat fermanları sonucunda 1876 yılında ilk Meşrutiyet kurulmuştur. Bu reform hareketlerinin yarı-teokratik bir rejimin yöneticilerince kısıtlanması ve kısmi bir başarının elde edilmiş olması, söz konusu reformların Atatürkçü devrimlerin kökenini oluşturdukları gerçeğini değiştirmez.

Bazı tarihçiler Atatürkçü devrimleri doğrudan Atatürk'ün kişiliği ile özdeşleştirmekte ve sonuçta Genç Türklerin reformlarını Atatürk devrimlerinden tamamen ayrı tutmaktadırlar. Bu görüşe sahip olan tarihçilerden Profesör Eroğlu, Atütürk'ün sözlerine atıfta bulunmaktadır. "Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir alâkası yoktur"

165. Prof. Jacques THOBIE, "L'Agonie et l'Homme Halade, et l'Ambiguité des Médecins Occidentales", Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée, No. 50, Aix-en-Provence, 1958 s. 19.

(166). Biz, Profesör Dumont ve Profesör Georgeon'un fikirlerine katılarak, Atatürkçülerin gerçekleştirdikleri devrimleri "tarihi gelişim süreci içinde", daha önce gerçekleştirilmiş olan yeniliklerin bir sonucu olarak değerlendirmekteyiz (167).

Atatürkçülerle, Osmanlı tarihini birbirinden tamamen ayırmak, Atatürkçülüğü benimseyen önemli kişilerin nitelikleri açısından da olanaksız görünmektedir. Çünkü Atatürkçü hareketi oluşturan önemli kişilerin çoğu, genellikle Batı düşüncesiyle kurulmuş askeri okullardan yetişmiş ve neredeyse tümü Genç Türkler hareketine katılmıştı. Ayrıca Türk Devleti, eski Osmanlı bürokratlarınca yönetilmekteydi. Örneğin, Bursa'da bir bankacı olan Celal Bayar İktisat Bakanlığı'na getirilmişti.

Atatürkçülüğün amacına ulaşmasında özellikle aydınların rolü belirgindi. İlk Atatürkçü grubu oluşturanlar, Namık Kemal'in (1849-1888) şiirlerinden ve bu aydın kişinin ilk kez kullandığı "Vatan", "Anayasa", "Hukuk" ve "Ulusal Meclis" kavramlarından etkilenmişlerdi (168).

1908'de İkinci Meşrutiyet'in kurulmasından sonra Osmanlı aydınları arasında Cumhuriyet, Laiklik, Halkçılık ve Ulusçuluk kavramları tartışılmaya başlanmıştı. İttihat ve Terakki'nin düşünce olarak yaratıcısı Ziya Gökalp, bu dönemde "Türkçülüğün esaslarını" hazırlamıştı (169). Atatürkçüler "Turancılık" ilkesini benimsememişler, ancak "toplumsal devrim" kavramına sahip çıkmışlar ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın Türk ulusçuluğunu etkilemesiyle laik ve merkezci bir devlet kavramına yönelmişlerdi (170).

Atatürk, 1906'da "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni" kurduğunda, 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi ve 1911'den itibaren de Arap, Ermeni ve Balkan uluslarının saldırgan ulusçuluğuna karşı savaşan bir

166. Prof. Hamza EROĞLU, Atatürkçülük, Ankara, 1981, s. 235.
167. Prof. Paul DUMONT ve Prof. François GEORGEON, "La Mort d'un Empire" in Robert MANTRAN, Histoire de l'Empire Ottoman, Paris, 1989, s. 647.
168. Alexandre JEVAKHOFF, Kémal Atatürk, Les Chemins de l'Occident, Paris, 1982, s. 18. Robert MANTRAN, a.g.e., s. 467-468.
169. Robert MANTRAN, a.g.e., s. 591-592.
170. Robert MANTRAN, a.g.e., s. 691-623.

subay olarak, yoğun bir ulusçuluk mücadelesi içinde Osmanlı dönemi reformlarından etkilenmişti (171). Bunun ötesinde 1919 yılından başlayarak yalnız Osmanlı subayları değil, Osmanlı reformlarını yürüten aydınların çoğu, Anadolu'da Atatürkçülere katılmıştı.

Atatürkçü devrimlerin gelişimi ile Osmanlı aydınları arasında kesin bir ayrım yapmak, bazı tarihçilerin yanlış değerlendirmelerde bulunmalarına neden olmuştur. Bu görüşte olanların çoğu Atatürkçüleri gereğinden fazla övmüşler, onlara neredeyse insanüstü değerleri yakıştırmışlardı. Atatürk ve arkadaşlarının, başta askeri ve toplumsal başarılar olmak üzere, olağanüstü gelişme göstermelerinin temelinde çok iyi eğitim görmüş ve devlet adamı niteliğini kazanmış olmaları gerçeğini görmezliğe gelemeyiz. Üstelik Atatürkçüler, Ankara'da Atatürk'ün başkanlığında önemli konuları tartışarak kararlarını alırken, başlarına buyruk hareket etmiyorlardı. Atatürk ve arkadaşlarının önemi, aydınların görüşlerini titizlikle dinlemeleri ve onların reformcu fikirlerinde yer alan devrimci ilkelerin özünü yakalayarak, bunları gerçek yaşama uygulamış olmalarında saklıdır.

Yeni Türk devleti ile Genç Türklerin tarihi arasına kesin bir çizgi çizmenin bir nedeni de "Turancılık" akımından kaçınmak olmuştur. Genç Türklerin Birinci Dünya Savaşı sırasında giriştikleri "Turancılık" hareketinin bozgunla sonuçlanması üzerine Atatürkçüler, yayılmacı görüntü verir kaygısıyla Orta Asya'da yaşayan Türklerle ilgilenmemişlerdir. Ancak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye, Türk kökenli Cumhuriyetlerle ilişkilerini yoğunlaştırmış ve yayılmacı nitelikten uzak bir Türk kimliği bilincini oluşturmuştur.

1950 yılından sonra, Atatürkçü hareketin siyasi amaca ulaşmak için araç olarak kullanılmış olması nedeniyle, Atatürkçülüğün konumu giderek sarsılmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesi ise gericileri ve köktendincileri, bir önlem olarak Atatürkçülüğe sarılmaya zorlamış ve

171. Alexandre JEVAKHOFF, a.g.e., s. 21-22.

Atatürkçülüğün görüntüsünü karmaşık bir duruma dönüştürmüştür (172).

İngiliz Yüksek Komiseri De Robeck, Atatürkçülük deyimini ilk kez 1920 yılında raporunda şöyle kullanmaktadır: "Fransızlar Kemalistlere karşı iyi niyetli görünüyorlar" (173). Ancak Kurtuluş Savaşı sırasında Atatürkçülüğün gerçek bir tanımı yapılmadığından, Atatürkçüler genellikle Mustafa Kemal yanlıları sayılmış ve yazarların tutumuna göre, bir ideolojiden çok, kararlı bir hareket olarak tanımlanmıştır.

Nitekim 1920'de Fransız gazeteleri, Atatürkçülüğü Bolşevik yanlısı bir hareket olarak değerlendirirken, aynı zamanda Bolşevikliğe ve Kürtlere karşı bir hareket olarak da görmüşlerdi (174). Michel Paillares ise 1922 yılında yayımladığı kitabında, Atatürkçülüğü Panislamcı ve Turancı olarak gösterip, Hıristiyanlığa karşı bir hareket olarak tanımlarken, Anadolu'daki Yunanlı ve Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmektedir (175). Aynı yıl içerisinde Berthe Georges Gaullis ise Atatürkçülüğe yakıştırılan "panİslamcı" ve "şovenist" nitelikleri yadsımaktaydı (176).

Batı ülkelerinde, Atatürkçülük konusunda yapılan birçok çelişkili değerlendirmeden sonra ortaya şu sorun çıkmaktaydı: Atatürkçülükten söz etmek gerekli miydi? 1922 yılında Kazım Karabekir Paşa, "Kemalizm" deyiminin kullanılmasını, Batı ülkelerinin Türk ulusunun rolünü önemsizmiş gibi göstermek, devrimi bir kişinin başarısına bağlayarak küçümsemek ve bağımsızlık hareketinin Müslüman ülkelere yayılmasını önlemek amacıyla uyguladıkları politikaya bağlamış ve bu deyimin kullanılmasına karşı çıkmıştı (177).

Anadolu İhtilali ve Atatürk devrimlerine ilişkin olarak yazılan yüzlerce eserin Atatürk'ün kişiliği üzerinde yoğunlaşması Kâzım Kara-

172. Ali DÜNDAR. Kemalizmi Doğru Algılamak. Ankara. 1993. s. 18
173. Prof. Hamza EROĞLU. Atatürkçülük. Ankara. 1981. s. 10-11
174. Prof. Hamza EROĞLU. A.g.e.. s. 26. Bilâl ŞİMŞİR. İngiliz Belgelerinde Atatürk. Ankara. 1975. s. 330.
175. Michel PAILLARES. Le Kémalisme devant les Alliés. Paris. 1922. s. 44.
176. Berthe-Georges GAULLIS. Les Origines Intellectuelles du nationalisme turc dans l'Orient et l'Occident. Paris. no. 6. 6 Haziran 1922. s. 171 193.
177. Kâzım KARABEKİR. İstiklâl Harbimiz. İstanbul. 1951. s. 106-108.

bekir'in görüşlerini doğruluyordu. Oysa Atatürk, başarıların Türk halkına ait olduğunu sürekli olarak yinelemişti. Ancak yazılan eserlerde yalnız Türk ulusu değil, ilk Atatürkçü grubun başarıları da ikinci plana itilmişti. Tarih boyunca Sultan, Halife gibi tek adam üstünlüğüne alışmış olan Türk tarihçilerinde bu yanılgıyı anlamak bir derece olasıdır. Ancak bu özgün değerlendirmenin Jean Mélia, Lord Kinross gibi yabancı yazarlarca sürdürülmesini nasıl açıklayabiliriz?

Atatürk, 1927 yılındaki Büyük Nutku'ndan sonra tüm yaşamını Türkiye'ye hizmet etmekle geçirdiğini belirtirken, yorgun bir devlet adamı görüntüsü vermekteydi. Nitekim Büyük Nutuk açık bir veda bildirisi niteliği taşımakta ve Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğini gençlere emanet etmekteydi. Atatürk, Türk ulusuna karşı büyük görevini tamamlamış ve onu her zaman olduğu gibi ön planda tutmuştu. Ancak Fatih Sultan Mehmet'in Konstantinopol'u, Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan'ı ele geçirmesi gibi fetihçi sultanların geleneksel tarihi başarılarının etkisi altında kalanlar, Atatürk'ü ulusun tek kurtarıcısı ve tek kahramanı olarak görmekten kendilerini alamamışlardı.

Atatürkçülük, 1935 yılında CHP programında Türk ulusunun geleceğine yön veren ilkeler olarak yer alırken, bir ideoloji haline getirilmek istenmişti (178). Ancak bu ideoloji, aydınların Tanzimat döneminden başlayarak güttükleri ana amaçlarını da ortaya koymaktaydı. Daha önceki bölümde de vurguladığımız gibi Atatürkçülüğün kökeni uzun bir sürece yayılmakta ve Genç Türklerce başlatılan ve köklü değişiklikler öngören bir harekete dayanmaktaydı. Bu ilerici hareket, Atatürk var olmasaydı da amacına ulaşabilecekti (179).

Sonuç olarak Atatürkçülük, Atatürk'ün düşünce ve eylemlerini bir tabu gibi kabul etmek değildir. Atatürkçülük, Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak amacıyla gerçekleştirilecek devrim ve fikirlerin tümünü içeren bir hareketin adıdır. Bu ayrımı kavrayamayan köktendinciler, "ölmüş bir insanın ideolojisi peşinde koşuyorlar" suçlamasını getirirken, Atatürkçülüğün yaşayan yönünü anlamakta güç-

178. Tekin ALP. Kémalisme. Paris, 1934. s. 39.
179. Şevket Süreyya AYDEMİR. Tek Adam cilt I. Remzi Kitabevi. İstanbul. 1973. s. 43.

lük çekmekte, Atatürk'le birlikte Atatürkçülüğün de tarihe gömüldüğü yanılgısına düşmekte, üstelik her politikacı gibi kendilerinin de Atatürk'e sahip çıkabileceklerini savunacak kadar demagoji yoluna sapmaktadırlar. Oysa Atatürkçülük, Türk aydınlarının, koşulların gerektirdiği ölçüde Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmak için temel ilkelere yön verebilecekleri devrimci bir harekettir. Bununla beraber Atatürkçü aydınların, Atatürkçülüğü bir ideoloji olarak tanımlarken yanılgıya düştükleri kanısındayız (180). Örneğin Taner Kışlalı, yabancı kökenli Kemalizm tanımını, yanlış yorumlarla yozlaşmış olduğuna inandığı Atatürkçülük yerine kullanmayı yeğlediğini belirtmektedir (181).

Bize göre yabancılar, Atatürkçülüğü daha çok devrimci bir hareket olarak değerlendirdikleri için Atatürkçülüğün bir ideoloji olduğu konusunda ayrıntılı araştırmalara girmemişlerdir. CHP'de bulunan aydınların bu hareketi, kuralları değişmeyen bir "ideoloji" haline getirmek için gösterdikleri çabalar, olayların gerçek akışını değiştirememiştir. Atatürkçülük sürekli gelişim içinde olan bir harekettir, bir doktrin değildir.

Atatürkçülüğe ilişkin olarak yapılan birçok değerlendirme, Atatürkçülüğün, ülkeyi az gelişmişlikten kurtarmak için gösterdiği irade üzerinde yoğunlaşmaktadır (182). Bu bağlamda çağdaşlaşma ve ulusçuluk kavramlarını birbirinden ayırmak olanaksızdır.

Atatürkçülük, her şeyden önce 624 yıl boyunca "ümmet topluluğu" içinde 18 ayrı etnik grubun yaşadığı bir toplumdan, Batı ulusçuluğunu örnek alan bir ulus yaratmıştır. Batılı toplumlarda 1789 Fransız İhtilâli ile ortaya atılan özgürlük, eşitlik, bağımsızlık ve laiklik ilkeleri Doğu'da ilk kez uygulanmıştı. Başka bir deyişle Batı örneğinin evrenselliği Türk örneği ile iki boyutlu bir anlam kazanmıştı. Çünkü Türk halkı ulusal birlik içinde, yabancı egemenliğine karşı mücadele ederek, Üçüncü Dünya ülkeleri için etkin bir model oluşturmuştu.

180. Prof. Tektamış ATEŞ. Biz devrimi çok seviyoruz. Der yayınları. İstanbul. 1994. s. 63. Ahmet Taner KIŞLALI. Kemalizm. Laiklik ve Demokrasi. İmge Kitabevi. Ankara. 1994. s. 15.
181. Ahmet Taner KIŞLALI. Kemalizm. Laiklik ve Demokrasi. a.g.e.. s. 15.
182. Prof. Tarık TUNAYA. Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku. İstanbul. 1966.

Türk aydınlarına göre az gelişmişlikten kurtulmak hatta en gelişmiş ülkeler arasında yer almak için, dini felsefe üzerine kurulmuş yarı-teokratik imparatorluk düzenin değişmesi kaçınılmazdı. Ulusçuluğun dini duygulara üstünlük sağlaması, laiklik sürecinin getirdiği bir olguydu. Nitekim Batı ulusçuluğunun benimsenmiş olması, toplumun çağdaşlaşma eğilimini vurgulamaktaydı (183). Anadolu'da egemen olan şeriat düzeninin kaldırılmasıyla Müslüman ülkelerde demokrasinin ilk örneği verilmişti. Profesör Maurice Duverger, Atatürkçülüğü şöyle değerlendirmektedir: "Atatürkçülük yalnızca Türk tarihinin bir dönemi olarak tanımlanamaz. Çünkü bu hareket değişik bir siyasi sistem haline gelmiştir. Atatürkçü siyasi sistem henüz tam olarak tanımlanmadığından, komünizm ve Batı demokrasisi gibi kesin bir şemaya oturtulamamakta, ancak Moskova ve Pekin'e bağlı olmayan Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunluğu için önemli bir sistem örneği oluşturmaktadır. Atatürkçülük, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika rejimlerini kendilerine uygun bulmayan azgelişmiş ülkeler için, Marksizme karşı gerçek bir seçenektir" (184).

Atatürkçülük, aralarında var olan birçok benzerliklere karşın, Batı modelinin aynen uygulanması demek de değildir. Bu durumda Atatürkçülüğün ayırıcı özelliği nedir? Türk aydınlarının çağdaşlaşma iradesi olarak nitelediğimiz Atatürkçülüğün özgünlüğü, uygulama biçiminden kaynaklanmaktadır (185). Cafer Tayyar ile Gérard Tongas, özellikle "hızlı toplumsal gelişme" yöntemi üzerinde durmuşlardır (186).

Gérard Tongas'a göre Atatürkçülüğün en özgün niteliği, Fransız rejiminin felsefeye dayalı yasalarıyla bağdaşmayan "hızlı toplumsal gelişme" yöntemini yaratmış olmasıydı: "Hızlı toplumsal gelişme yöntemi Yeni Türkiye'nin mucizesidir" (187). Gérard Tongas görüşlerini

183. Prof. Ali MAZRUI, Osmanlı İmparatorluğu ve Atatürk Mirası açısından Afrika. in Atatürk. Eczacıbaşı, a.g.e., s. 580.
184. Prof. Maurice DUVERGER. Le Kémalisme le pays d'Atatürk, 27 Mayıs 1961 günlü Le Monde gazetesinin eki.
185. Dr. Djaffer TAYYAR, L'ultra-popularisme, Philosophie moderne de Kémal Atatürk, Paris, s. 21 ve 27.
186. Dr. Djaffer TAYYAR, a.g.e., s.10.
187. Gérard TONGAS, Atatürk et le vrai visage de la Turquie.

şöyle açıklıyordu: "Atatürkçülük, bir neslin yoğun bir eğitimle hızlı toplumsal gelişme yöntemini uygulayarak, büyük bir halk uygarlığına erişebileceğini göstermiş, tüm insanlığa denenmiş bir felsefe örneği sunmuştu. Yüzyıllarca süren bir olguyu, Atatürkçülük on yılda gerçekleştirmişti" (188). Sonuçta Atatürkçülük uyguladığı hızlı toplumsal gelişme yöntemiyle modern felsefe alanında yeni bir çığır açmıştı (189).

Cafer Tayyar, "aşırı pozitivist" ve "aşırı halkçı" olarak değerlendirdiği Atatürkçülüğün ilkelerini kurumsallaştırmaksızın bağımsız ve doğal bir düzeni gerçekleştirdiği için bu yargıya vardığını vurgulamaktadır (190). Böylelikle uygulama yönteminin gerçekçiliği, Atatürkçülüğün belirgin niteliğini oluşturmaktadır. Atatürk'ün, her şeye karşın Atatürkçü devrimleri uygulamaktaki kararlılığı da bu görüşü doğrulamaktadır. Atatürkçü devrimler, çok kısa bir süreç içinde Türkiye'yi tepeden tırnağa değiştirmişti. Atatürkçü devrimler uzun bir gelişme süreci gerektirmiyordu, ayrıca halkın büyük çoğunluğunu oluşturan gerici ve köktendinci sınıfa karşı yapıldığı için Batı anlamında ihtilâl tanımına da girmiyordu. Bir hükümdarın aydın iradesi sonucu alınan bir karar da olmadığından, tepeden inme bir ihtilâl de sayılmazdı, aksine halk egemenliği esasına dayanarak yapılmıştı.

Atatürkçülük tümüyle çağdaşlaşmayı amaçlayan, sürekli gelişen bir toplumsal ve kültürel devrim hareketidir (191).

Sonuçta Atatürkçülük, halka bağımsızlık ve ulusal egemenlik kazandırarak, teokratik bir toplumdan laik ve demokratik topluma geçişin uluslararası örneğini oluşturan tek yöntemdir.

B) ATATÜRKÇÜLÜĞE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Günümüz Türkiyesi'nde Atatürkçülüğü her yönüyle eleştirmek aydınlar arasında bir moda haline gelmiştir. Atatürkçülüğe yöneltilen eleştiriler, genellikle gerici ve köktendinci kesimden kaynaklanırken,

188. Gérard TONGAS, a.g.e., s. 29.
189. Dr. Djaffer TAYYER, a.g.e., s. 22 ve 27.
190. A.g.e., s. 28
191. Prof. Ali MAZRUİ, a.g.e., s. 580.

başta solcu kesimden gelenler olmak üzere, bazı aydınlar da bu eleştirileri 1970 yılından bu yana kendi tekellerine almışlardır. Söz konusu eleştiriler bazen tutarlı nitelik taşısalar da, bize göre bu eleştirileri getiren aydınlar Atatürkçülüğü yorumlarken, hareketin can alıcı unsuru olan "sürekli gelişim" olgusunu yeterince dikkate almadıkları için hatalı değerlendirmeler yapmaktadırlar. Oysa Atatürkçülük değiştirilemeyen bir dogma değil, aksine sürekli bir devrim hareketidir. Bazı aydınlar Atatürkçülüğü yıpranmış veya gözden düşmüş olmakla eleştirirken, aslında Atatürkçü ilkeleri günün koşullarına ve gereksinimlerine göre uyarlamadıkları ve bunlara sahip çıkıp yeniden tanımlamadıkları için kendi eksikliklerini ortaya koymaktadırlar. Bununla birlikte "Devletçilik" ve "Halkçılık" ilkeleri olaylar içinde fiilen değişime uğramışlardır. Devletçiliğin yerini liberal ekonomi almış ve bunun sonucunda ise Atatürkçülüğün Halkçılık ilkesinde öngörmediği toplumsal sınıf ayrımı giderek ortaya çıkmıştır. Ayrıca Atatürk, 1937 yılında Başbakan İnönü'nün yerine liberal ekonomi yanlısı Celâl Bayar'ı getirirken, "Devletçilik" ilkesinden liberal ekonomiye geçişin ilk işaretini zaten vermiştir. Aydınların önemli bir kesimi, Atatürkçülüğün "sürekli gelişim" niteliğini gereğince dikkate almamakta ısrar etmektedirler.

Atatürkçülük üzerine yönelti len eleştirileri dört başlık altında toplayabiliriz. Atatürkçü devrimlerin gerçekleştirilme yöntemi; Atatürkçü ilkeler; Atatürk'ün kişiliği ve Atatürkçülüğün güncelliğini yitirmiş olması.

a) Atatürkçü Devrimlerin Gerçekleştirilme Yöntemi

Bu konudaki eleştiriler iki noktada yoğunlaşmaktadır: Atatürkçü devrimler güç kullanarak gerçekleştirilmiş ve aydın bir grup kendi iradesini halka zorla kabul ettirmiştir. Zaten halk "Devrimlere" uyum sağlayamamıştır, dolayısıyla öncelikle demokratik bir düzen kurulması daha uygun düşmektedir. Profesör Taner Timur, zoraki laikleşmenin sonuçta etkisiz kaldığını hatta tehlikeli bir durum yarattığını, çünkü ta-

rikatları oluşturan toplumsal koşulların ortadan kaldırılmamasının yanı sıra, zorla uygulanan Atatürkçü siyaset sonucunda fanatizmin patladığını öne sürmektedir (192).

Atatürkçüler, daha önceki bölümde vurguladığımız gibi, 1925 veya 1930 yıllarında demokrasiye geçişi sağlamış olsalardı, devrimlerin gerçekleştirilmesi tamamen tehlikeye girecekti. Nitekim İnönü, 1950 genel seçimlerinden önce iktidarı kaybedeceğini bildiği halde, demokrasinin kurulması kararını vermiş ve CHP seçimlerde tam bir bozguna uğramıştı. Atatürkçülerin temel hedefi şeriat ve teokrasi yerine halk egemenliğini hızlı ve emin bir biçimde gerçekleştirerek, ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmaktı. Atatükçülüğün öncelikle devrimlere yönelmesinin ne kadar doğru bir yöntem olduğu, 73 yıl sonra henüz başka hiçbir Müslüman ülkede, laiklikle demokrasinin bir arada yaşamadığı gerçeği karşısında açıkça görülmektedir.

Yüzyıllar boyunca İslam kurallarıyla yönetilmiş Türk halkının, 1920 ve 1930'lu yıllarda birdenbire köklü bir değişiklikle demokrasiye geçmesi olanaksızdı. Eğer Türkiye'de 1930 yılında demokrasiye geçilmiş olsaydı, şeriat düzenine demokratik yolla geçişin ilk örneği verilmiş olacaktı. Kaldı ki 1950 yılındaki demokrasi süreci, köktendincilerin kaygı verici yükselişini de beraberinde getirmişti. Günümüzde köktendinciler, siyasetçilerin laiklik ilkesinden verdikleri ödünler ve Türk demokrasisinin getirdiği özgürlüklerden yararlanarak, Cumhuriyet rejimine karşı bir tehdit oluşturmuşlardır.

Öte yandan Türkiye'nin 1923'ten 1950 yılına kadar diktatörlükle, üstelik sağcı bir diktatörlükle yönetildiği eleştireleri konusunda Profesör Asaf Savaş Akat, "sağ diktatörlük" deyimini kullanırken aslında, bu deyimin halkçı sınıfların düşmanı ve aşırı uluşçu niteliklerini vurgulamaktadır (193). Akat böylelikle, 1920'li yıllarda Türk komünistlerle, Rusların kullandıkları kalıplaşmış sözleri yeniden biçimlendirmektedir. Oysa bu yargıya sınıf mücadelesi bağlamında sağ ve

192. Prof. Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, İMGE, Ankara, 1991, s. 115-116
193. Prof. Asaf Savaş AKAT- "1923-1950 arası sağ bir diktatörlük"ün Levent CİNEMRE-Ruşen ÇAKIR, Sol Kemalizme Bakıyor, Siyah Beyaz, İstanbul, 1991, s. 80.

sol kavramlarıyla varılması, Atatürkçü devrimcilikle tamamen ters düşmektedir. Eğer Sağ'ı tutuculuk, Sol'u da değişimcilik olarak ele alırsak, yarı-teokratik bir düzenin devrilmesini, laiklik kavramının kabul edilmesini, halk egemenliğinin kurulmasını ve sonuçta demokrasinin getirilmesini yalnızca ilerici, aydın bir yönetim biçimi olarak tanımlayabiliriz. Atatürkçülüğün temel çizgisinin, Atatürk'ün ölümünden itibaren değiştirildiği, bürokratik bir durgunluğa dönüştürüldüğü görüşüne ise, ancak 1938 yılından sonraki dönem ele alındığında katılabiliriz.

b) Atatürkçü İlkeler

Atatürkçü ilkeler, yaşanan dönemin gerektirdiği koşullar doğrultusunda, Atatürkçüler tarafından bir ideoloji değil, sürekli devrim ilkeleri olarak ortaya konulmuştu. Sürekli devrim unsurunu göz ardı eden bazı aydınlar, günümüzde Atatürkçü ilkeleri ve özellikle Devletçilik ile Halkçılığı eleştirmektedirler (194). Bu ilkelerin, Türkiye'deki hükümetlerin izledikleri liberal ekonomi ile toplumsal sınıfların ayrılmış olması gerçeğine ters düştükleri gözlenmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk ile arkadaşlarının, 1920'li yıllarda Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşması için gereken yolu tamamen devrimlerle açtıklarını bir kez daha hatırlamakta yarar görüyoruz. Atatürkçüler, Türk aydınlarıyla birlikte hazırladıkları ilkeleri gerçekleştirerek çağdaşlaşma yolunu belirlemişlerdir. Bu ilkelerden hareket ederek Türk gençliğinin, yaşadığı ortam ve koşullar doğrultusunda gerekli uyumu sağlayabileceğini, Türk aydınlarının bu ilkelere çağın gerçeklerine göre biçim verebileceklerini ve hatta Devletçilik ve Halkçılık gibi bazı ilkeleri gerekirse kaldırabileceklerini düşünmüşlerdir. Çünkü Atatürkçülüğün temelini oluşturan sürekli devrim fikri, Atatürkçü devrimlere sahip çıkmayı ve onları çağın koşulları doğrultusunda geliştirme ve değiştirme olasılığını değil, zorunluluğunu getirmektedir.

194. Kürşat BUMİN, in Levent CİNEMRE ve Ruşen ÇAKIR, a.g.e., s. 57.

c) Atatürk'ün Kişiliği

Köktendinciler ve gericilerin Atatürk'ün kişiliğine yönelik saldırıları, 1930'da olduğu gibi günümüzde de yinelenmektedir. Bu konu üzerinde öz ve kararlı tutumumuzu sürdüreceğiz. Atatürk'ü "ateizm" ile suçlayanlar, ılımlı Atatürkçülerin dini duygularını sömürmekten başka bir amaç gütmemektedirler. Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve Atatürkçü devrimcilerin lideri olarak görevini gereğince yerine getirmiş ve tarihteki yerini almıştır. Türk halkı için Atatürkçülük, laikliği kabul etmek, demokrasiye sahip çıkmak, modernleşmek ve çağdaşlaşmak olgularını içeren bir tanımdır. Sürekli yenilenme, sürekli devrim anlamına gelen Atatürkçü hareket, Atatürk'ün kişisel fikir ve söylevlerini aşarak Türk halkının iradesi haline dönüşmüştür. Atatürkçülük, sürekli değişim ve gelişim içinde halka mal olan bu aydınlanma iradesinin adıdır.

d) Atatürkçülüğün Güncelliğini Yitirmesi

Atatürkçülük üzerine getirilen en son eleştiriler, güncelliğini yitirmiş olması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kürşat Bumin, Atatürkçülükte yeni bir gelişim olmadığını ve Atatürkçü ideolojinin yalnızca Türkiye'de tanındığını ileri sürmektedir (195). Taha Parla ise daha da ileri giderek Atatürkçülüğün bu güne değin sürebilmiş olmasını hayretle karşıladığını belirtmektedir (196).

Bazı aydınların gösterdikleri aşırı ve gereksiz çabalara karşın, Atatürkçülüğün bir ideoloji olmadığını vurgulamalıyız. Atatürkçülük eleştirilere ve gelişime açık olan sürekli bir devrim hareketidir. Bazı Atatürkçü ilkelerin değişikliğe uğraması çok doğaldır. Ancak günümüz Türkiyesi'nde laiklik ilkesi tüm gücüyle geçerliliğini ve önemini korumaktadır. Atatürkçüler, bir zamanlar dünyanın gözünde İslamiyeti temsil eden Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini alan günümüz

195. Kürşat BUMİN, a.g.e., s. 56.
196. Taha PARLA, in Levent CİNEMRE ve Ruşen ÇAKIR, a.g.e., s. 43.

Türkiyesi'nde çağdaşlığın ve demokrasinin tek güvencesi olarak kullanılan laiklik ilkesini Avrupa'dan esinlenerek gerçekleştirdiler. Bu anlamda Atatürkçülük, yalnızca güncel değil, uluslararası bir değer taşımaktadır. Atatürkçülük başta Orta Asya'daki Türk kökenli Müslüman Cumhuriyetler olmak üzere, tüm Müslüman ülkelerde laiklik ve demokrasiyi getirmek, halk egemenliğini ve emperyalizme karşı bağımsızlığı gerçekleştirmek için verilen başarılı tek mücadele örneğidir.

Ahmet İnsel, eleştirilerinde tutarlı olmakla birlikte konuya, Atatürkçülüğü basite indirgeyen bir eğilimle yaklaşmaktadır (197). İnsel, Türk-İslam sentezine koşut olarak bir kimlik sorunu içinde gördüğü Atatürkçülüğü, Türk toplumunun çeşitli kültür ve etnik gruplardan oluştuğunu yadsımak ve özellikle Kürt sorunu başta olmak üzere ileride toplumsal patlama haline dönüşebilecek olan bu koşulları gözardı etmekle suçlamaktadır. Ancak söz konusu eleştirisinde İnsel, Atatürkçülüğü özellikle askeri sınıf ve bürokrasinin bir kesiminden ibaretmiş gibi değerlendirmektedir. Ordunun Atatürk sevgisini ateşli bir biçimde sürdürdüğü, Atatürkçülüğü bir dogma olarak değerlendirdiği, böylelikle 1920'li yılların "altın çağını" dondurup sürekli olarak bu döneme atıfta bulunmak istediği doğrultusundaki eleştiriler de gerçektir. Ancak bu gerçek, İnsel'in, Atatürkçülüğü sadece 1980 askeri müdahalesi ile 1982 Anayasası açısından değerlendirmesini haklı gösterebilir mi? Bu suçlamalar Atatürkçü hareketin sonuçları olarak değerlendirilemeyeceği gibi, Atatürkçü hareketin oluşumu da sadece orduya bağlanamaz. Atatürkçülüğün sürekli gelişim niteliği ve Atatürkçülerin çok farklı kesimlerden oluştukları gerçeği gözardı edilmemelidir.

İnsel, Atatürkçülerin İslamiyete olan bakış açılarını irdelerken, Atatürkçü siyasetin, "dine karşı bir savaş" döneminin başarısızlığı ile sonuçlandığından söz etmektedir. Daha önce de vurguladığımız gibi Atatürkçüler, dinin kaldırılması gibi bir yönteme kesinlikle başvurmayacak kadar bilinçliydiler. Üstelik dine karşı savaş olmamış, ancak la-

197. Ahmet İNSEL, "La Laicité kémaliste et l'exigence démocratique", in Prof. Jacques THOBIE et Salgur KANÇAL, Industrialisation, a.g.e., s. 375-385.

iklik uygulamasına karşı köktendincilerin olası tepkilerini önlemek amacıyla, devlet, laikliği koruyucu önlemler almıştır.

İnsel'in ilginç önerilerinden biri de zorunlu din derslerinin kaldırılmasıdır. Bu öneri Atatürkçülerin aldıkları ilk önlemleri hatırlatmaktadır. Ancak ortaya temel bir sorun çıkmaktadır. Din öğrenimi üzerindeki denetimi kaldırmakla şeriata dönüş özlemleri yok edilebilir mi? Kaldı ki 1950 yılında demokratikleşme hareketi ile birlikte laikliğin yozlaştırılması çabaları hızlanmış, dini öğretim üzerindeki denetimin kaldırılması ise köktendinci kesimin şeriata dönüş özlemlerini kamçılamıştı. Demokratik yöntemler kullanılarak laikliği daha çok yozlaştırmamak için bazı güvencelerin oluşturulması gereğine inanmaktayız. Bu güvencelerin en önemlisi olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kaldırmak ve özel olanaklarla sağlanacak din eğitimini, üstelik devlet yardımı sağlayarak teşvik etmek, modern tarikatları yaratmak anlamına gelecektir. Nitekim Turgut Özal döneminde teokratik Arap devletlerinin desteği ile tarikatların geliştiği bir dönem yaşanmıştır (198). Köktendinciler, hiçbir denetimin söz konusu olmadığı ve özel yatırımlarla dini istismarın uygun olduğu bir ortamda laikliğin varlığını doğrudan tehdit edebileceklerdir (199). Kamu hizmetinde ve özellikle orduya personel alımında ayrım yapıldığı eleştirilerine gelince; özellikle Erbakan yanlısı köktendincilerin orduda bir güç odağı haline gelmelerini önlemek üzere sürdürülen bir denetim yapılmadığı takdirde, ordunun kendi varlığı da tehlikeye girecektir. Oysa Türkiye'nin bilinen stratejik ve siyasi konumu, ordunun güçlü kalması gerçeğini zorunlu kılmaktadır.

198. Oliver ROY, L'échec de l'islam politique, Paris, 1992, s. 104 ve 107.

199. Fransa'daki bir örnek, denetim düzeninin gereğini ortaya koymaktadır: Fransa'ya Diyanet İşleri Başkanlığı'nca atanmış bulunan 67 Türk din görevlisinden hiçbiri aşırı akımlara karışmamıştır. *Buna karşılık Sochaux'da 1994 Ağustos ayında, Belfort'da 1994 Kasım ayında resmi yollar* dışında Türk işçilerinin özel olarak getirdikleri iki köktendinci imam, aşırı dinci görüşlerini beyan ettikleri gerekçesiyle sınırdışı edilmişlerdir. Bakın: Le Figaro, 15 ve 17 Kasım 1994, Libération Ağustos 1994.

GENEL SONUÇ

ATATÜRKÇÜLÜK İLE DEMOKRASİNİN TÜRKİYE'DE VE MÜSLÜMAN ÜLKELERDEKİ GELECEĞİ

Atatürkçüler önlerine çıkan tüm engelleri aşarak, güçlü ve modern bir devlet oluşturmak için çalışmışlardır. Atatürkçü ulusçuluk dini konuda, dışarıdan gelen her türlü baskıya karşın halkın bağımsızlığı ilkesinden sapmamıştır. Bu kararlı sürecin sonucunda Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu zamanında ülkedeki tüm kesimlere sızan yabancı etkilerden giderek kurtulmuştur. Dini tarikatların özellikle halkın gerici kesimi üzerinde sürdürdükleri baskı karşısında etkin bir laiklik kavramı, başka bir deyişle Atatürkçü laiklik oluşturulmuştur. Atatürkçüler bağımsızlıklarını koruma kaygısından ödün vermeksizin, çağdaşlaşma amacıyla teknolojisi ve fikirleriyle model oluşturan Batı'ya bilinçli olarak yönelmişlerdir. Bu bağlamda Atatürkçüler, yurtdışında başta SSCB olmak üzere, tüm güçlü devletlere ve komşu ülkelere yönelik dürüst bir dış siyaset izlerken, yurt içinde gerçekleştirdikleri devrimlere karşı oluşabilecek her türlü engeli ortadan kaldırmışlardır. Nitekim 1924'de kurulan muhalefet partisinin kapatılması olayı, bunun en belirgin örneğidir.

Bununla birlikte Atatürkçü devrimlerin öncelikle demokrasiye geçiş süreci sırasında korunması gerekirken, Demokrat Parti hükümetinin, bu süreç içinde, demagojiye yönelerek Atatürk ilkelerinden saptığı gözlenmiştir. Köktendinciler, Atatürkçülüğün temel ilkesi olan laikliğe karşı tutum alması için siyasi iktidara baskı yapıyorlardı. Ekonomik alanda ise Demokrat Parti hükümeti, ülkedeki ekonomik gelişmeyi sağlayabilmek için kendi ödeme gücünü dikkate almaksızın, Osmanlı döneminde getirilen uluslararası mali denetimi hatırlatırcasına, yabancı kredilere başvurmuş ve sonuçta yabancı mali güçlerin eline düşmüştü. Devrimlerin gerçekleştirilmesi amacıyla, diplomatik alanda izlenen barış ve güvenlik siyaseti, 1945'ten itibaren yeni dış tehditlerin oluşması nedeniyle bir savunma siyasetine dönüştürülürken, yurt içinde Atatürkçü devrimlerin yozlaştırılmasına yönelik tehditlerden ötürü bir kaygı duyulmamıştı. Menderes hükümeti bu alanda daha da ileri giderek, Kıbrıs anlaşmazlığı sırasında, 6 Eylül 1955 günü, İstan-

bul'da ortaya çıkan halk gösterilerinde olduğu gibi, dış siyasetteki olayları bir iç siyaset aracı olarak kullanmaktan çekinmemişti (200).

İslamiyetçiliğe dönüş yolunu açan Demokrat Parti dönemi, Atatürk'ün, devrimlerin, gericiler ve köktendinciler tarafından, demokratik bir düzende saptırılabileceği konusundaki kaygılarını haklı çıkarmıştı.

Demokrat Parti'nin yerini, iktidara gelen Adalet Partisi almıştı. Adalet Partisi hükümetinin başına ilk kez kırsal kesimi temsil eden bir Başbakan; Süleyman Demirel seçilmişti. Süleyman Demirel otoriter bir düzen yerine, demokratik bir siyaset izleyerek Menderes'in hatalarını yinelememeye büyük özen gösterdiyse de, köktendincilere ödünler verilmesini önleyemedi. CHP'nin yeni başkanı Bülent Ecevit ise 1973'de, Erbakan'ın İslamcı Milli Selâmet Partisi ile hükümet ortağı olmaktan çekinmemişti (Milli Selâmet Partisi 1983'de Refah Partisi adıyla ortaya çıkacaktı). Ecevit'in İslamcılara verdiği ödünler, 1947'de İnönü'nün verdiği ödünlere benzer niteliktedir. Bu bağlamda 1975 yılında Demirel, hükümet ortaklığının vazgeçilmez koşulu haline gelen Milli Selâmet Partisi ile ortaklık kurmakta hiçbir sakınca görmemişti.

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi, Atatürkçü laiklik kavramına tamamiyle uygun bir doğrultuda gerçekleşmemişti. Fakat Atatürk ilkeleri her vesileyle vurgulanmış, özellikle Kenan Evren'in konuşmalarında ve yeni okul programlarında, Atatürk'ün yüceltilmesi üzerinde

---

200. Türkiye, 1923 Lozan Antlaşması ile Kıbrıs'ın Büyük Britanya'nın egemenliğine girmesini kabul etmişti. Büyük Britanya'nın adada iki ayrı halkın varlığını kabul ettiği bir sırada, Kıbrıs Rumları için "kendi kaderlerini saptamak" hakkını isteyen Yunanistan, sorunu 1954 yılında Birleşmiş Milletler Örgütü'ne götürmüştü. Adada Türkler ve Rumlar yaşarken, yasadışı bir kuruluş olan "EOKA", terörist bir kampanya başlatarak adayı Yunanistan'a bağlamak anlamına gelen, "Enosis" istiyordu. Türk halkının bu olayları ölkc ile izlediği bir ortamda, Selanik'te, Atatürk'ün evine bomba koyulduğu söylentisinin yayılması üzerine 6 Eylül 1955 günü İzmir, Ankara ve İstanbul'da oldukça sert geçen tepki gösterileri başlamıştı. Biz bu olayları Menderes hükümetinin kamuoyunun dikkatini iç olaylardan uzaklaştırarak, dış sorunlara çekmek için uyguladığı bir siyasi yöntem olarak değerlendirmekteyiz (Bakın. Menter ŞAHİNLER- Türkiye'nin 1974 Kıbrıs siyaseti. Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul, 1979, s.24). Fransa Maslahatgüzarı da olayları "dini fanatizmin gösterisi" olarak değerlendirmektedir. (Fransa Dışişleri Bakanlığı arşivleri, seri 37, Maslahatgüzar Pierre SIRAUD'nun Bakan A. PINA Y'a gönderdiği 17 Ocak 1956 günlü rapor, s. 62).

ısrarla durulmuştu (201). Oysa yalnızca Atatürk'ün kişiliği üzerinde ısrarla durulmasının yanlış yorumlara yol açabileceğine daha önce değinmiştik. Evren 1982 Anayasası'nın 24. maddesi ile ilkokul ve ortaokullarda dini öğretimi zorunlu hale getirmişti (202). Bu gelişmeyi Füsun Üstel şöyle yorumlamaktadır: "Gerçek bir toplumsal destekten yoksun olan askeri rejim, bu eksikliği kendi ideolojisinin kapsamına din faktörünü sokarak gidermeye çalışmıştı" (203). Aslında rejimi, Ulusçuluk ve İslamiyet ittifakıyla güçlendirmek iradesi, Türk-İslam sentezini savunanlarla tamamen denk düşüyordu. Türker Alkan'a göre Evren konuşmalarında sık sık Atatürkçü laikliğe ters düşen görüşlere yer vermekteydi. Öte yandan ordunun sert düzeninin etkisi altında kalan aydınlar, hiçbir hukuki yöntem uygulanmaksızın tutuklanmış, işçilerin sendika kurma, grev yapma hakları kısıtlanmıştı. Bazı siyasi partilerin ve siyasetçilerin 1983 genel seçimlerine katılmaları yasaklanmıştı (204). Evren tarafından desteklenen ve Adalet Partisi'nin mirasçısı olan Anavatan Partisi'nin (ANAP) kurucusu Turgut Özal Türk-İslam sentezinde çok daha ileri bir aşamaya yönelmişti. Özal, Menderes hükümetini hatırlatır bir yol izleyerek ülkeyi liberal ekonomiye açmıştı. Özal, ekonomik alanda kaydettiği başarılardan sonra, Menderes'in bile cesaret edemediği temel bir yasağı çiğnemiş ve Atatürkçülüğü, geçerliliğini yitirmiş bir ideoloji olarak yargılamıştı. Özal'ın yeni laiklik anlayışı tarikatları ve köktendincileri yüreklendirmişti. Özal, Erbakan örneğinde olduğu gibi katıksız bir Müslüman olarak hareket ederken, "Allahın ipine sımsıkı sarılın" şeklinde bildirilerde bulunmuş (205), Başbakan olarak Mekke'de büyük bir Hac ziyareti gösterisini yapmaktan da çekinmemişti.

201. Xavier JACOB, "les tendances actuelles de l'enseignement" in Paul DUMONT ve François GEORGEON, La Turquie au Seuil de L'Europe, L'Harmattan, Paris, 1991, S. 119-120.
202. XAVİER JACOB, a.g.e., s. 23.
203. Füsun ÜSTEL, "La Synthèse turco-islamique entre traditionalisme et modernisme" in Jacques THOBIE ve Salgur KANÇAL, Industrialisation, communication et rapports sociaux en Turquie et en Méditerranée depuis 1850, Editions Isis, Analecta Isisiana, İstanbul 1993, s. 393.
204. Türker ALKAN, 12 Eylül ve Demokrasi, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986, s. 32-33.
205. Çağlar KIRÇAK, Türkiye'de Gericilik 1950-1990, İmge, Ankara, 1993, s. 373.

Refah Partisi, 1991 Ekim ayında yapılan genel seçimlerde %17 oranında aldığı oylarda 40 milletvekili çıkardıktan sonra, 27 Mart 1994 günlü yerel seçimlerde de İstanbul ve Ankara Belediye Başkanlıklarını kazanmıştı. Bunun yanısıra Doğru Yol Partisi'nden İzmir Belediye Başkanı seçilen Özfatura, Refah Partisi'nin eski bir üyesiydi. Bu sürecin sonunda Refah Partisi'nin 1996 yılında yapılması öngörülen genel seçimlerde en az %20 oy alması olasılığı ortaya çıkmaktaydı. Bu oy oranının gerçekleşmesi durumunda, Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi içinde bulunan ve Refah Partisi'ne göre elbette daha ılımlı olan İslamcıların birleşmeleri ve üçlü bir hükümet ortaklığını oluşturmaları olasılığı akla gelmektedir. İslamcıların kuracağı ortaklık ise, Atatürkçü laikliğe indirilen sert bir darbe olacaktır. Köktendinciler, resmi makamların hoşgörüleri sayesinde devlet kuruluşlarına sızmışlardır. Değerli Atatürkçü İlhan Selçuk, 1993 Kasım ayında, köktendincilerin resmi kuruluşlara sızdıklarını ve şeriat yanlılarının özellikle Milli Eğitim Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nda yoğunlaştıklarını açıklamıştır (206).

Türkiye'nin enflâsyon, işsizlik gibi ekonomik güçlüklerle, PKK gibi siyasi sorunları çözebileceğine inanmaktayız. Ancak Türkiye'nin en büyük sorunu, köktendincilerin demokratik görüntü altına sığınarak, uzun sürede de olsa mutlaka iktidarı ele geçirmek istemeleridir. Bu bağlamda Anayasa Mahkemesi Başkanı Yekta Güngör Özden, Günaydın gazetesine 13 Eylül 1994 günü verdiği bir demeçte, dini duyguları sömürerek yaratılan tehlikenin Kürt teröristlerle, ekonominin bozulmasından doğan tehlikelerden çok daha ciddi nitelik taşıdığını vurgulamıştır.

İncelememizde İslamiyetin, demagog siyasetçiler tarafından 1945'den 1994 yılına kadar siyasi amaçlarla kullanılmış olduğunu saptarken, Alexandre Jevakhoff'un bu siyasetçileri Menderes, Demirel ve Ecevit olarak sıraladığını gözlemekteyiz (207). Bu listeye Özal'ı da ek-

206. 15 ve 25 Kasım 1993 günlü Cumhuriyet gazeteleri.
207. Alexandre JEVAKHOFF, a.g.e., s. 463, Oktay AKBAL, "Nasıl bir demokrasi?", 26 Haziran 1994 günlü Milliyet.

leyebiliriz. Güncel yaşamda dini unsurlar hâlâ siyasi partilerin en güçlü yanlarını oluşturmaktadır. Siyasi partilerin en önemlileri, Refah Partisi ile ileride kurmaları olası hükümet ortaklıkları nedeniyle bu partiye karşı esnek bir tavır takınırken, ılımlı Müslümanlar, Atatürkçü ilkelerden ödün verme pahasına bu partideki seçmen kitlesine hoş görünmeye çalışmaktadırlar.

Bize göre köktendincilerin oluşturdukları tehlikeyi önlemenin tek çaresi, Atatürkçülerin birleşmesidir. Anavatan ve Doğru Yol Partileri kendi kuruluşlarındaki köktendincilerden arınmalıdırlar. Ayrıca bu partiler sosyal demokratlarla hükümet ortaklığına girişmekten çekinmemelidirler. Nitekim DYP ile SHP hükümet ortaklığında olduğu gibi CHP ve DSP ile de işbirliğine gidilebilmelidir.

Turgut Özal'ın 1993 Nisan ayında ölümünden sonra siyaset yaşamında yeni "Genç Türkler" akımı başlamıştır. Hükümet ortağı SHP Genel Başkanı Erdal İnönü'nün istifasıyla birlikte yeni siyasetçiler kuşağı oluşmaktadır. Eski siyasetçilerin hatalarını yinelemeyecek nitelikte görünen yeni Atatürkçü genç liderler, laikliğin ve demokrasinin savunucusu olmak zorundadırlar. Anavatan Partisi Başkanı Mesut Yılmaz, DYP Başkanı Tansu Çiller, SHP Başkanı Murat Karayalçın, CHP Başkanı Deniz Baykal gibi. Bu bağlamda 1961 Anayasası'nın hazırlayıcılarından biri olan bağlantısızlık, bağımsızlık, ulusal gurur ve ülkeler arasında tam eşitliği savunan, yeniden Atatürkçü dış siyasetin güdülmesini amaçlayan Profesör Mümtaz Soysal'ın 1994 Ağustos ayında Dışişleri Bakanı olarak atanmasını, Atatürkçülüğe doğru bir açılım olarak kaydedebiliriz. Yeni "Genç Türkler"in günümüzde karşılaştıkları köktendinciliğin yükselmesi tehlikesi, ulusal Kurtuluş Savaşı sırasındaki mücadele ile çağrışım yapmaktadır. Ulusal birliği sağlamak, laiklik ve Cumhuriyet ilkeleriyle, devrimlerin korunması için günümüzde verilen mücadele, yine aynı mücadeledir.

Günümüzün genç siyasi yöneticileri, güçlerini laiklik yanlısı kesimden alırken, ulusal egemenlik kavramının önemini, artık askeri bir müdahaleyi öngörerek değil, tam aksine demokratik yollara başvura-

rak vurgulamaktadırlar. Bu bağlamda Refah Partisi'nin demokratik yöntemle genel seçimleri kazanması durumunda, ordunun müdahale edebileceği kuşkusu üzerinde duran Ruşen Çakır'ın görüşünü, yabancı ülkelerden gelebilecek bir saldırı veya terorizmin şiddetlenmesi durumları dışında, gerçekçi bir temele oturtamıyoruz (208). Başbakan Çiller, 22 Temmuz 1994 tarihinde Le Figaro gazetesine verdiği bir demeçte, askeri darbeye ilişkin görüşünü açıkça belirtmektedir: "Hayır. Askeri darbenin yapılabileceğine inanmıyorum, çünkü demokratik güçler hiçbir zaman Türkiye'de böylesine güçlü olmamışlardı. Ordu, demokratik yöntemler sonucunda belirlenen bir seçeneği engellemek için müdahale etmeyecektir (...) Bizim bu siyasi gelişme aşamasına ulaştığımıza inanıyorum. Ordu, demokrasi yolunu önlemek gibi bir düşünce içinde değildir" (209).

Bu görüş doğrultusunda hareket edersek, Michel Bozdemir'in "1950 yılından bu yana, Türkiye'de sivil toplumun seçkin yöneticileri devlet yönetimine getirildikleri her dönemde, siyasi düzenin parlamento kuralları çerçevesinde gelişmesini istikrar içinde sağlamayı başaramamışlardır" görüşünü (210) tersyüz ederek, sivil Türk toplumunda ilk kez tam bir siyasi olgunluktan söz edebiliriz. Nitekim siyasi yöneticiler, devrimlerin sorumluluğunu yüklenip bunları uyguladıkları için üç kez askeri müdahale ile karşılaşmışlardır. Atatürkçülerin, bir daha böylesine büyük bir tepki göstermeleri için, ancak şeriat düzeninin yeniden kurulması gibi çok ciddi bir tehlikenin söz konusu olması gerekecektir. Bundan böyle 73 yıllık Atatürkçü dönemi miras alan Türk gençliğinin vereceği mücadelenin, artık "Halkın çoğunluğuna karşın halk için" düşüncesiyle değil, "Halkın çoğunluğu ile birlikte halk için" ilkesiyle sürdürülmesi beklenmelidir.

---

208. Ruşen ÇAKIR, a.g.e., s. 130.
209. 22 Temmuz 1994 günlü Le Figaro gazetesinde Claude LORIEUX ile "Isoler Ankara, c'est faire le lit des islamistes" başlığı altında yapılan söyleşi.
210. Michel BOZDEMİR, "Société civile versus société militaire en Turquie" in Jacques THOBIE et Sungur KANÇAL, dir. Industrialisation, communication et rapports sociaux, a.g.e., s. 405-406.

Bu gelişim sürecinde Avrupa'ya da sorumluluk düşmektedir. Atatürkçülerin aydınlanma girişimleri sonucunda Türkiye, 1 Aralık 1964 günü Avrupa Topluluğu'na üye olmak üzere ilk başvuruda bulunmuştur (13 Aralık 1995'de Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girmesi onaylanmıştır). Türkiye, 14 Nisan 1987'de Avrupa Ekonomik Topluluğu'na bu kez tam üye olmak üzere başvururken, daha sonra ortaya çıkan güçlüklerden oldukça tedirgin olmuştur. Çünkü Türk halkının bir kesimi, Avrupa seçeneğine karşı çıkmakta, İslamiyete ve Müslüman ülkelere yönelmeyi yeğlemekteydi. Özal'ın, 1980'li yıllarda izlediği iktisat siyaseti de aynı amacı gütmekteydi (211). Refah Partisi, Avrupa seçeneğine karşı çıkma hareketinde öncülüğünü sürdürmektedir. Bu partinin yöneticisi Şevket Kazan, Avrupa Birliği'ni, "Papa'nın buyruğu ile sadece Hıristiyan uluslar arasında oluşturulan Hıristiyanlar kulübü" olarak yorumlamaktadır (212).

Tansu Çiller ise verdiği bir demeçte, İslamcı eğilimin tehlikesini vurgulamaktadır: "İslamcılar, Batı'nın olumsuz tutumunu ve iktisadi buhranı kullanmaktadırlar. Ben iktisadi durumu düzeltme yükümlülüğünü üstüme alıyorum. Ancak Türkler gururlu insanlardır. Avrupa'nın onları sürekli olarak dışlaması sonucunda bir tepki doğacak ve bundan İslamcılar yararlanacaktır. İşte bu aşamada, Batılı dostlarımız etkili olabilirler (...) Eğer Batılılar gereğini yapmazlarsa, Avrupa'nın eşiğinde kurulacak olan İslamcı rejimler barışı tehdit edeceklerdir" (213). Türkiye'nin dini bir rejime mi yöneleceği, yoksa laik mi kalacağı konusunu, Bernard Lewis şöyle açıklamaktadır: "Her iki seçenek de olasıdır. Bu alanda Avrupa'nın alacağı karar etkileyici olacaktır. Türkiye Avrupa Birliği'ne girmek için başvuruda bulunmuştur. Söz konusu başvuruya verilecek olan yanıt önemli sonuçlar doğuracaktır.

211 Valérie MOREL. La Turquie entre l'Europe et l'Asie, maîtrise d'études européennes (Basma Kodmani-Darwish yönetimindeki tez) Marne la Vallé Üniversitesi, 1993, s. 9.
212. Alain LOUYOT, a.g.e., s. 107.
213. 22 Temmuz 1994 günlü "Le Figaro" gazetesi.

Türkler, yüzyılı aşkın bir süredir yöneldikleri Avrupa'dan dışlandıklarını hissettikleri anda, büyük bir olasılıkla düş kırıklığı içinde diğer tarafa doğru yönelebilirler" (214). Başka bir deyişle Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşmesi sonucunda, köktendinci İslamcıların güç kaybına uğrayacakları öne sürülebilir. Sonuç olarak Türkiye, aydınlanma mücadelesinde her şeyden önce kendi gücüne güvenmelidir.

Türkiye, İslamcılardan kaynaklanan tehlikeyi önlemekteki sorumluluğun ötesinde, Doğu ve Batı arasındaki ilişkilerin can alıcı unsurları olan Hıristiyanlık ve İslamiyet arasında dengeleyici bir rol oynamak durumundadır. SSCB'nin dağılması, Irak'ın bozguna uğraması, İran'ın yalnızlığa terkedilmesi, Türkiye'yi bölgedeki tek güç ve istikrarın temeli haline getirmektedir (215). Bu bağlamda Türkiye Karadeniz ülkeleriyle birlikte "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü"nü kurmuştur (216). Müslüman, Hıristiyan ve Museviler arasında gerginliğin arttığı bir dönemde, Müslüman dünyasının gerçek anlamda tek laik ülkesi Türkiye, büyük dinler arasında yatıştırıcı, ılımlı bir ortamın yaratılmasında etkili olabilir. Çünkü Türkiye Müslüman dünyasına laik bir demokrasi örneği sunarken, izlediği gerçekçi dış siyaset yanında, Atatürkçülük, İslamiyet ve çağdaş dünya arasında en etkin uzlaşma yöntemini yaratmıştır. Türkiye'nin, Avrupa Birliği'ne katılmak üzere başvurmasının en haklı nedenini çağdaş dünya ile bütünleşme iradesi oluşturmaktadır. Avrupa, bu aşamada Türkiye'nin etkin konumundan yararlanacak ya da bu ülkeyi, "yeni kimlik arayışı"na doğru yönlendirecektir (217). Avrupa Birliği'ne tam üye olarak katılması, Avrupa'nın Doğu'daki görüntüsüne olumlu bir değişiklik kazandıracağı

---

214. 6 Kasım 1993 günlü "Le Monde" gazetesinde Profesör Bernard LEWIS ile yapılan söyleşi.
215. Dominique LAGARDE, "La Turquie entre rêve d'Orient et rêve d'Occident", in Arabies aylık yayın, 1994 yaz sayısı, s. 16-17.
216. Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne üye olan ülkeler: Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya Federasyonu, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan.
217. Dominique LAGARDE, a.g.e., s. 20.

gibi, iki ayrı kültür dünyası arasındaki çatışma unsurunu yatıştırıcı nitelikte olacaktır. Bunun ötesinde Batı modeli Müslüman ülkelerde yeniden değer kazanmaya başlayacaktır.

Müslüman Ülkeler ve Atatürkçü Devrimler

Atatürkçü devrimler, Müslüman ülkelerin geleceği üzerinde de gerçekten önemli rol oynayacaktır. Nitekim Türk Kurtuluş Savaşı, Müslüman ülkelerde "ümmet" yerine "ulus" kavramını getirmiştir. Atatürkçülük, teokratik ve yarı-teokratik rejimlerin tam aksine, halk egemenliğine dayanmıştır. Bu açıdan Atatürkçülük, halkın dini inançlarının sömürülmesine son vererek, demokrasiye geçiş sürecinin en etkin siyasi yöntemini oluşturmuştur. Halkların dini inançları doğrultusunda başkaldırmaya eğilim göstermedikleri Müslüman ülkelerde, Atatürkçü siyasi yöntemle gerçekleştirilebilecektir.

Halk egemenliğini gerçekleştirme mücadelesi veren aydınlar ve subaylar, aradıkları siyasi yöntemi başından beri Atatürkçülükte bulmuşlardır. bu siyasi yöntem, Müslüman ülkelerde Atatürkçülük adını taşımasa da, demokrasi ve laiklik kavramlarının yerleştirilmesinde başarı kazanma olasılığı, Batı ülkelerinin etkisinden çok daha fazladır. Örneğin Cezayir, Batı'ya en yakın ve Batı modelinden doğrudan etkilenmiş bir ülke olarak, hiçbir zaman Türkiye'nin demokratik ve laik koşulları düzeyine ulaşamamıştır. Fransa 1962'den bu yana sürdürdüğü etkinliğe karşın, Cezayir'in siyasetine yön verememiştir. Bu nedenle Cezayir'de demokrasi sürecinin, ancak aydınlarla birlikte subayların bir kısmının, Atatürkçülüğün, "halkın çoğunluğuna karşı, halk için" yöntemini vurgulayarak gerçekleşebileceği kanısındayız.

Atatürkçülük, İslamiyetin yeniden doğuşunu sağlamıştır. 1920'li yılların başında, Türklerin İslamiyet görüşü yarı-teokratik bir düzen

kalıbı içinde dondurulmuştu. Şeriat kuralları ile dini eğitimin ağırlığı yanında, tarikatlar, tekkeler, bâtıl itikatlar varlıklarını sürdürüyorlardı.

Atatürkçülük, tarikat ve tekkelere son vererek Kuran'ı İslamiyetin tek kaynağı olarak göstermiştir. Kuran'ın Türkçeye çevrilmiş olması, halkın İslamiyetin temeli olan bir kaynağa ulaşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda dini yöntemlerin geliştirilmesi ve camilerin yenilenmesi, dinin halk içinde benimsenmesi ve halkla mal olması sürecini yoğunlaştırmıştır.

Nitekim dini alanda Atatürk, insan onuruna saygı ile birlikte akıl ve pozitivist değerlere ağırlık veren öz bir İslam anlayışını savunuyordu. Bu konuda düşüncesini şöyle açıklamaktaydı: "Bir dinin doğal olması için akla, tekniğe, bilime ve mantığa uygun olması gerekir. Bizim dinimiz bütün bu niteliklere uygundur" (218). İslamiyetin gerçek değerini tekrar kazanması için, yeniden manevi yerini bulması, dolayısıyla din adamlarının siyasi alandan çekilmesi, tarikatların, şeyh, emir, derviş gibi dini unvanların kaldırılması gerekmekteydi. Geleneklerin aşılması ve dünya işleriyle manevi yaşamın ayrılması hareketi, İbni Badis gibi bazı yenilikçi Müslümanların arzularıyla da uzlaşmaktaydı. Atatürkçülük özellikle geleneksel Osmanlı hoşgörüsünü daha anlamlı bir biçimde kullanarak, Türk Müslümanların yaşamında ilk kez dinin zorlayıcı niteliğini bireysel bilinç özgürlüğüne dönüştürmüştür. Köktendincilerin ortaya sürdükleri savın tam tersine, bu özgürlük İslamiyetten kopma hareketini oluşturmamış, Türkiye'nin nüfusunun yüzde 96'sı Müslüman kalmıştır. Bilinç özgürlüğü ve Atatürkçülük ile getirilen ılımlı uygulama sonucunda daha çekici bir niteliğe bürünen Türk İslam anlayışı, Müslüman dünyasında da uygun bir örnek oluşturmuştur.

---

218. Akil AKSAN, Citations de Mustafa Kemal ATATÜRK, Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1982, s. 54.

Atatürkçüler, şeriat düzeni altında yaşayan diğer Müslümanlardan farklı olarak, özgür Müslümanlardır. Halk egemenliği ilkesi, herhangi bir kişiye veya gruba dini ve siyasi ayrıcalığın tanınmasına karşı geldiği için, İslamiyetin doğuşundaki halkçı niteliği yeniden ortaya koymaktadır. Atatürkçülük her ne kadar köktendincilerin değişmez saldırı hedefi olarak sayılmışsa da, Müslümanların demokrasiye ulaşmaları ve aydınlanmalarının en etkin örneğini oluşturmaktan geri kalmamıştır.

Anadolu İhtilâli, kitlelerin Anadolu'da ölüm-kalım mücadelesi olarak gerçekleşmişti. Daha sonra Atatürkçü devrimler, öncelikle kentlerde büyük bir hızla uygulanırken, birçok etnik grupla birlikte dini değerlerine yüzyıllarca bağlı kalarak İmparatorluk içinde yaşamaya alışmış olan kırsal kesimlerin, devlet-ulus ile laiklik kavramlarını benimsemeleri öylesine kolay olmamıştır. Bu nedenledir ki Türkiye için köktendincilere ve tutuculara karşı sürdürülen "bitmeyen mücadele", yaşamsal değerini hâlâ korumaktadır.

Demokrasi ile laiklik savaşı, aynı amaçla verilen bir mücadeledir. Teokratik düzene son vererek, onun yerine "halk egemenliği" adıyla demokrasiyi yerleştiren, laiklik ilkesidir. Genç Atatürkçüler bu mücadeleyi sonuna kadar sürdürmekte kararlıdırlar. Avrupa'nın yardımı olsun veya olmasın, Türkiye amacına ulaştığı zaman, Atatürkçülüğün Müslüman dünyası üzerindeki etkileri artacaktır. Tarih, yakın bir zamanda, Müslüman dünyasında laikliğin gerçekleşmesine, sonuçta başka isimler altında da olsa, özde Atatürkçü demokrasilerin kurulmasına tanık olacaktır.

Tarihi açıdan Atatürkçülüğün, güvenilir ve sürekli bir siyasi deneyim olduğu bir gerçektir. Nitekim Atatürkçü rejimin, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra devrimci bir hareket olarak uygulanan komünizmle karşılaştırıldığında, çok daha olumlu gelişmeler kaydettiği göz-

lenmektedir. Otoriter devlet düzenlerindeki benzerliklere ve yeni bir halk kimliği yaratmak yolundaki benzer iradelerine karşın Atatürkçülük ve komünizm çok farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Türkiye kaydettiği ekonomik gelişme ile farklılık yaratmış, OECD, NATO, AB ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşlara doğru yönelmiştir. Ayrıca Türkiye, komünist rejimlerin demokrasiye geçiş döneminde karşılaştıkları dağılma olgusunu yaşamaksızın, bazı sorunlara karşın demokrasiye geçiş sürecini başarıyla gerçekleştirmiştir. Profesör Maurice Duverger'e göre Atatürkçülük yolu, demokratik geleneklerden yoksun ve gelişmekte olan ülkelerin, demokrasiye geçiş süresini hazırlayan en gerçekçi örnektir (219). Duverger, Atatürkçülüğü, Jacobinci ve Marksist-Leninist modellerden ayırmakta, "devrimci diktatörlüğün" üçüncü özgün örneği olarak ortaya koymaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde halk kitlelerinin siyasi eğitim sorunu, demokratik koşulların olduğu gibi benimsenmesini zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda Müslüman dünyasıyla kıyaslandığı zaman, güncel değerleriyle etkin bir örnek oluşturan Atatürkçü laikliğin, amaçlanan çağdaş düzeye henüz ulaşmadığı görülmektedir. Türkiye'de laiklik ve demokrasi yolunda verilen mücadele, bu düzeye ulaşılmasını sağlayacaktır. Her şeye karşın Atatürkçülük, "sürekli bir devrim hareketi" niteliği ile Müslüman ülkelerde ulusal bağımsızlık ve egemenliğin, çağdaşlaşmanın ve laikliğin sağlanması yolunda, her zamankinden daha etkin ve uygun bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır.

Atatürkçülük, 52 Müslüman ülkenin geleceğini değiştirilebilecek ve en azından İslamiyet, Hıristiyanlık ve Musevilik arasında bin yıl süren gerginliği yatıştırabilecek en uygun toplumsal ve siyasi aydınlanma hareketini temsil etmektedir.

İslamcı köktendinciliğin özellikle Akdeniz bölgesinde egemen bir

219. Prof. Maurice DUVERGER, Les Partis Politiques. Paris, 1951, s. 308-309.

ideoloji olarak yerleşmeye çalıştığı bir dönemde, Atatürkçü değerlerin mirasçısı Türkiye, Müslüman dünyası ile Batı dünyası arasında karşılıklı anlayışı sağlayabilecek tek ülkedir.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Fransız Dışişleri Bakanlığı

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Türkiye, 1914, seri 845.

Avrupa, 1945-1955, Türkiye, seri 35, Temmuz 1948-Şubat 1950

Avrupa, 1945-1955, Türkiye, seri 36, Mart-Aralık 1950

Avrupa, 1945-1955, Türkiye, seri 37, Temmuz 1952-Mart 1954

Avrupa, 1945-1955, Türkiye, seri 38, Temmuz 1952-Mart 1954

Avrupa, 1945-1955, Türkiye, seri 39 Nisan 1953-Mart 1954

Avrupa, 1945-1955, Türkiye, seri 40 Nisan 1954-Mart 1954

Türk Dışişleri Bakanlığı

Osmanlı İmparatorluğu, Kıbrıs serisi, 1571-1914, 1. dosya

Osmanlı İmparatorluğu Arşivleri

Dâhiliye nezâreti siyasi evrâkı kataloğu, dosya 39, seri 61, 1913-1923.

Dâhiliye nezâreti kalem-i mahsûs müdüriyeti, dosya 6, seri 12 1913-1923.

Hâriciye iradeleri kataloğu, dosya 596 (4984), seri 5, 1912-1916.

BİLİMSEL TEZLER

MOREL Valérie, La Turquie entre l'Europe et l'Asie, Mémoire d'études européennes, (yön: Mme. Basma Kodmani-Darwish), Marne-la-Vallée Üniversitesi, 1993.

CHAABOUUNI Mohamed, L'attitude des pays du Magrep vis-á-vis du Khalifat de 1914 á 1926. Profesör Abdeljelil TEMIMI tarafindan 1992'de Tunus Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi'nde yönetilen tez.

GAZETE VE DERGİLER

Annales du Levant, 1985 (Paris)

Arabies (Paris)

Cahier d'Etudes sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien (Paris)

Cahiers du GETC (Paris)

Civilisations (Brüksel)

Cumhuriyet (İstanbul)

Dünya (İstanbul)

Essai d'Histoire Réligieuse et Sociale (Paris)

Günaydın (İstanbul)

Hürriyet (İstanbul)

International Journal of Middle East Studies (Cambridge, Massachussets)

International Journal of Turkish Studies (Cambridge, Massachussets)

Journal of Near Eastern Studies (Şikago)

Journal officiel (Ankara)

La Défense (Paris)

L'Asie Française (Paris)
Le Bulletin d'Information d'IRCICA (İstanbul)
L'Express (Paris)
Le Figaro (Paris)
Le Monde (Paris)
Milliyet (İstanbul)
Orient et Occident 1922 (Paris)
Oriento Moderno 1922 (Roma)
Relations internationales 1982 (Paris)
Revue des Etudes Islamiques (Paris)
Revue du Monde Musulman (Paris)
Revue de l'Occident Musulman et la Méditerranée. 1982 (Paris)
Revue du Monde Musulman et la Méditerranée, 1958 (Paris)
Sunday Times (Londra)
Survey of International Affairs for 1925 and 1928 (Londra)

KİTAPLAR

ABD el Krim et la République du RIF, actes du colloque international d'études historiques et sociales, 18-20 Oçak 1973, Maspero, Paris, 1976.
ADAMEC Ludwig W, Afghanistan's Foreign Affairs to the Mid-Twentieth Century, Arizona Üniversitesi, Tucson, 1973.
AFET İNAN, Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları, İstanbul, 1968.
AFET İNAN, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Ankara, 1968.
AKSAN Akil, Citations de Mustafa Kemal Atatürk, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1982.

ALKAN A. Turan, İstiklâl Mahkemeleri, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993.

ALKAN Türker, 12 Eylül ve Demokrasi, Kaynak Yayınları, İstanbul 1982.

ALTIPARMAK Yılmaz, İslamiyet Açısından Atatürk ve İnkılâpları, İstanbul, 1993.

ALP Tekin, Kémalisme, Paris, 1934.

ANDERSON Liza, The State and Social Transformation in Tunisia and Libya, 1830-1980, Princeton Üniversitesi, 1986.

ANDRE P. J., Le réveil des Nationalismes, Paris, 1958.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ SBF Yayınları, Türk Dış Politikası (1919-1965), Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.

ARCAYÜREK Cüneyt, Cüneyt Arcayürek Açıklıyor, Demirel dönemi, 12 Mart belgeseli, Ankara, 1985.

ARMSTRONG H. G. Capitaine, Mustafa Kémal, Payot, Paris, 1993.

ATAY Falih Rıfkı, Çankaya, Bates A.Ş., İstanbul, 1984

ATATÜRKÇÜ ARAŞTIRMA MERKEZİ, Atatürkçü Düşünce, Ankara, 1972.

ATATÜRK'ün Söyleşi ve Demeçleri, Ankara, 1952.

ATEŞ Toktamış. Biz Devrimi Çok Seviyoruz, Der Yayınları, İstanbul, 1994.

ATEŞ Toktamış, Türkiye'de ve Dünyada Laiklik, Ankara, 1994.

AVCIOĞLU Doğan, Millî Kurtuluş Tarihi, 4. cilt, İstanbul, 1976.

AYDEMİR Şevket Süreyya, Enver Paşa, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973.

AYDEMİR Şevket Süreyya, İkinci Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.

AYDEMİR Şevket Süreyya, Tek Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

AYDEMİR Şevket Süreyya, İhtilâlin Mantığı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

BAINVILLE Jacques, Les Dictateurs, Denoël et Steele, Paris, 1935.

BATATU Hanna, The Old Social Classes and the Revolutionary Movement of Iraq, Princeton University Press. New Jersey, 1978.

BEHAR Pierre, Une Géopolitique pour l'Europe, Editions Dejonquères, Paris, 1992.

BENOIST-MECHIN, Mustafa Kemal ou la Mort d'un Empire, Albin Michel, Paris, 1957.

BİNYAZAR Adnan, Atatürk Yolunda, İstanbul, 1973.

BISCHOFF Norbert de, La Turquie dans le Monde, Payot, Paris, 1936.

BOURGAIN Marguerite, La Turquie d'Atatürk, Edition Rey, Paris. 1934.

ÇAKIR Ruşen, Ne Şeriat ne Demokrasi, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.

CANSEL Erol, Atatürk'ün Milliyetçilik ve Devlet Anlayışı, Ankara, 1982.

CARRE Olivier, L'utopie İslamique dans l'Orient arabe, Presse de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris, 1991.

CEBESOY Ali Fuat, Siyasi Hatıralar, İstanbul, 1957.

CLAYER Nathalie, POPOVIC Alexandre ve ZARCONE Thierry, Presse turque et presse de Turquie, Varia Turcica, T 23, Institut Français d'Etudes Anatoliennes et Editions Isis, İstanbul, 1992.

CLOT André, Soliman Le Magnifique, Paris, 1983.
COMMISSION NATIONAL TURQUE POUR L'UNESCO, Atatürk, Ankara, 1963.
DİLİPAK Abdurrahman, Laisizm, İstanbul, 1991.
DİLMAN Emel, Atatürk par lui-même, Ministère de la Culture, Ankara, 1990.
DOWNEY Fairfax, Soliman Le Magnifique, Paris, 1930.
DUHAMEL Georges, La Turquie Nouvelle, Puissance d'Occident, Mercure de France, Paris, 1954.
DÜNDAR Ali, Kemalizmi Doğru Algılamak, Ankara, 1993.
DUMONT Paul, Mustafa Kemal, Ankara, 1993.
DUMONT Paul ve GEORGEON François, yön: La Turquie au seuil de l'Europe, L'Harmattan, Paris, 1991.
DUPREE Louis ve ALBERT Linette, yön., Afghanistan in the 1970's, Prager's Special Studies (EU), 1974.
DUPREE Louis, Afghanistan, Princeton University Press, New Jersey, 1973.
DUROSELLE Jean Baptiste, Politique étrangère de la France, La décadence 1932-1939, Imprimerie nationale, Paris, 1979.
DURSUNOĞLU Cevat, Milli Mücadelede Erzurum, Ankara, 1946.
DU VEOU Paul, Le désastre d'Alexandrette, 1934-1938, Baudinière, Paris, 1938.
DU VEOU Paul, Chrétiens en péril au Moussadagh! (Hatay'da yapılan anket), 1934-1938, Baudinière, Paris, 1939.
DUVERGER Maurice, Les Partis politiques, Paris, 1951.
DUVERGER Maurice, De la dictature, René Juillard, Paris, 1961.
ECZACIBAŞI Vakfı, Atatürk, A. Oğlu Yayınevi, İstanbul, 1983.
EL-SADATE Anouar, A la recherche d'une Identité, Fransızca çevirisi, Fayard, Paris, 1978.

ERBAKAN Necmettin, Adil Ekonomik Düzen, RP yayını, Ankara, 1991.

EROĞLU Hamza, Atatürkçülük, Ankara, 1970.

EROĞLU Hamza, Türk Devrim Tarihi, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1970.

ESEN Nuri, La Turquie, Paris, 1969.

ESİRCİ Şükrü, Menderes diyor ki, İstanbul, 1967.

FERRO Marc, Des soviets au communisme bureaucratique, Gallimard, Juillard, Collection Archives, Paris, 1980.

FERSOY Orhan Cemal, Adnan Menderes, İstanbul, 1981.

FLEURY Antoine, La pénétration allemande au Moyen-Orient 1919-1939, Cenevre, 1977.

FRANCOS Ania ve SERENI Jean-Pierre, Un algérien nommé Boumédiène, Stock, Paris, 1976.

GARNIER Jean Paul, ha fin de l'Empire Ottoman, Plon, Paris, 1973.

GEORGEON François ve GÖKALP İskender, Kémalisme et Monde Musulman. Cahiers du GETC, n, 3 Paris, 1987.

GİRİTLİ İsmet, Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümünde Kemalist Devrim İdeolojisi, İstanbul, 1980.

GREGORIAN Vartan, The Emergence of Modern Afghanistan, Politics of Reform and Modernisation. 1880-1946, Standford University Press, Kaliforniya, 1969.

GROSSER Alfred, les Occidentaux, Seuil, Paris, 1982.

HADDAD George M., Revolutions and Military Rule in the Middle East: The Arab States, cilt III, University of California Press, 1973.

HANOTAUX Gabriel, En Asie Mineure, La Turquie du Ghazi, Paris, 1930.

HEYKAL Mohamed, L'automne de la colère: l'assassinat de Sadate, Fransızca çevirisi, Ramsay, Paris, 1983.
İNÖNÜ İsmet, Hatıralarım, cilt II, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1992.
JEVAKHOFF Alexandre, Kémal Atatürk, Les Chemins de l'Occident. Tallandier, Paris, 1989.
JULIEN Charles André, L'Afrique du Nord en Marche, Paris, 1972.
KARABEKİR Kâzım, İstiklâl Harbimizin Esasları, Sinan Matbaası, İstanbul, 1951.
KARAL Enver Ziya, Atatürk'ten Düşünceler, Ankara, 1956.
KARAOSMANOĞLU Yakup Kadri, Zoraki Diplomat, İstanbul, 1955.
KEPEL Gilles, Le Prophète et le Pharaon, Les Mouvements islamistes dans l'Egypte contemporaine, La Découverte, Paris, 1984.
KERR Malcom H, Islamic Reform: The Political and Legal Theories of Mohammad Abduh and Rashid Rida, Cambridge University Press Massaschussets, 1966.
K.F. KOEHLER VERLAG, Le Discours du Ghazi Mustafa Kemal, Liepzig, 1929.
KİLİ Suna, Kemalizm, İstanbul, 1969.
KINROSS Lord, Atatürk, Sander, İstanbul, 1966.
KIRÇAK Çağlar, Türkiye'de Gericilik, İmge, Ankara, 1933.
KIŞLALI Ahmet Taner, Kemalizm Laiklik ve Demokrasi, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
KOLOĞLU Orhan, İslamda Değişim, İstanbul, 1993.
KONGAR Emre, Atatürk Üzerine, İstanbul, 1983.
KONGAR Enıre, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Ankara, 1979.

KÜLTÜR BAKANLIĞI, Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Ankara, 1981

LAOUST Henri, Le Califat dans la doctrine de Rashid Rida, Mémoires de l'Institut Français de Damas, cilt VI, Beyrut, 1938.

LE SECOND LIVRE BLEU ANGLAIS, Editions Berger-Levrault, Paris, 1915.

LE SECOND LIVRE ORANGE RUSSE, Editions Berger-Levrault, Paris, 1915.

LEWIN Moshe, La Formation du système soviétique, Fransızca çevirisi, Gallimard, Paris, 1987.

LEWIS Bernard, The Emergence of Modern Turkey, Londra, 1968.

LEWIS Bernard, Islam et Laïcité, La Naissance de la Turquie Moderne, Fayard, Paris, 1988.

LEWIS Bernard, Juifs en terre d'Islam, Flammarion, Paris, 1986.

LEWIS Bernard, Comment l'Islam a découvert l'Europe, Paris, 1984.

LEVESQUE Jacques, L'URSS et sa politique internationale de Lénine à Gorbatchev,, Armand Collin, Paris, 1987.

LIPSCHITS Isaac, La Politique de la France au Levant, 1939-1941, Paris, 1962.

MAHJOUBI Ali, Les Origines du mouvement national en Tunisie, 1904-1934, Tunus Tarih Üniversitesi, cilt 25, 4. seri, 1982.

MALIA Martin, Comprendre la Révolution russe, le Seuil, Paris, 1980.

MANTRAN Robert, yön., Histoire de l'Empire Ottoman, Fayard, Paris, 1989.

MELIA Jean, Mustapha Kémal ou la Rénovation de la Turquie, Bibliothèque Charpentier, Paris, 1929.

MERAD Ali, Le réformisme musulman en Algérie de 1925 à1940, Essai d'histoire religieuse et sociale, Mouton, Paris-La Haye, 1967.
MERAY L. Seha, Lozan Barış Konferansı, İstanbul, 1993.
MILZA Pierre ve BERSTEIN Serge, Le fascisme italien 1919-1945, Le Seuil, Paris, 1980.
MINAULT Gail, The Khilafat Movement, Religious Symbolism and Mobilization in India, New York, 1982
MORGENTHAU Henri, Memoires, réédition, Paris, 1984.
MUMCU Ahmet, Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İnkılâp ve Aka, İstanbul, 1979.
MUMCU Uğur, Kâzım Karabekir Anlatıyor, İstanbul 1993.
MUMCU Uğur, Gazi Paşa'ya Suikast, Tekin Yayınevi, 1994.
ORAN Baskın, Atatürk Milliyetçiliği, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988.
ÖZBUDUN Ergun ve KAZANCIGİL Ali, Atatürk Fondateur de la Turquie Moderne, Masson, Paris, 1984.
ÖZERDİM N. Sami, Atatürkçülüğün El Kitabı, Ankara, 1981.
PAILLARES Michel, Le Kémalisme devant les Alliés, Paris, 1922.
PAVLOVA Nélia, Au pays du Ghazi. Editions de la Revue Mondiale, Paris, 1930.
PERLMUTTER Amos, Political Roles and Military Rulers, Londra, 1981.
PORATH Y., The Emergence of the Palestinian-Arab National Movement 1918-1929, Londra, 1974.
POULLADA Leon B., Reforms and Rebellion in Afghanistan, 1919-1929, King Amanullah's Failure to Modernize a Tribal Society, Cornell University Press, 1973.
RAMAZANI Rouhollah K., The Foreign Policy of Iran, 1500-1941, University Press of Virginia, Charlottesville, 1966.

RIVET DANİEL, Lyautey et l'institution du prefectorat français au Maroc, 1912-1925, cilt III. L'Harmattan, Paris, 1988.
ROUX Jean-Paul, Histoire des Turcs, Fayard, Paris, 1984.
ROY Gilles, Abdülhamit Le Sultan Rouge, Paris, 1936.
ROY Olivier, L'Echec de l'Islam politique, Paris, 1922.
SADATE ANOUUAR el, A la recherche d'une identité, Fransızca çevirisi, Fayard, Paris, 1978.
ŞAHİNLER Menter, Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Siyaseti, Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul, 1979, La Politique de la Turquie dans le Conflit de Chypre en 1974, La Presse du Palais Royal, Paris, 1975.
SALAMOE Ghassan, Démocraties sans Démocrates. Paris, 1994.
SANDER Oral, Siyasi tarih, 1. Dünya Savaşı'ndan 1980'e kadar, Ankara, 1989.
SAROL Mükerrem, Bilinmeyen Menderes, İstanbul, 1983.
SELEK Sabahattin, Anadolu İhtilâli, İstanbul, 1968.
SEVER Metin ve DİZDAR Cem, 2. Cumhuriyet Tartışmaları, Başak Yayınları, İstanbul, 1993.
SEVROT François, Le système de l'URSS, PUF, Paris, 1989.
ŞİMŞİR Bilâl N., The Turks of Bulgaria (1878-1985), Londra, 1988.
ŞİMŞİR Bilâl N., İngiliz Belgelerinde Atatürk, Ankara, 1975.
SOYSAL Mümtaz. 100 Soruda Anayasa, İstanbul, 1974.
SPERCO Willy, Mustafa Kemal Atatürk, Créateur de la Turquie Moderne, Nouvelles Editions Latines, Paris, 1958.
TAHİR Alaa, Irak: aux origines du régime militaire, L'Harmattan, Paris, 1989.
TANYOL Cahit, Laiklik ve İrtica, Altın Kitaplar, İstanbul, 1989.

TAYYAR Djafer, L'Ultra Popularisme, Philosophie Moderne de Kémal Atatürk, Librairie Orientaliste Paul Geuther, Paris, 1925.
THOBIE Jacques et KANÇAL Salgur, Industrialisation, communication et rapports sociaux en Turquie et en Méditerranée Orientale, L'Harmattan, Veria Turcica 20, Paris, 1994.
THOBIE Jacques, La France et l'Est Méditerranéen depuis 1850, Editions Isis, Analecta Isisiana, İstanbul, 1993.
THOBIE Jacques, Ali et les 40 Voleurs, Impérialisme et Moyen-Orient de 1914 à nos jours, Editions Messidor, Paris, 1985.
THOBIE Jacques, La France Impériale (1980-1914), Paris, Editions Mégrels, 1982.
TİMUR Taner, Türk Devrimi ve Sonrası, İMGE, Ankara, 1991.
TOYNBEE J. Arnold, Türkiye, İstanbul, 1971.
TOYNBEE J. Arnold, Le Monde et l'Occident, Bruges, 1957.
TUNAYA Tarık Zafer, Türkiye'nin Siyasi Gelişmeleri, Eski Türkler, İslam Devleti Kuruluşu, İstanbul, 1970.
TUNAYA Tarık Zafer, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, İstanbul, 1966.
TUNÇAY Mete, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Kurulması (1923-1931), Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.
ÜÇOK Bahriye, Atatürk'ün İzinde Bir Arpa Boyu, Türk Tarih Basımevi, Ankara, 1985.
UNESCO (Commission nationale turque), Atatürk, Ankara, 19(
VANER Semih, yön., Modernisation autoritaire en Turquie et en Iran, L'Harmattan, Paris, 1981.
VELİDEDEOĞLU Hıfzı Veldet, 50. Yıl Konuşmaları, TDKY, Ankara, 1974.
VERLAG Koehler R. F., Discours du Ghazi Mustafa Kémal, Leipzig 1929.

VERNIER Bernard, L'Irak d'aujourd'hui, Armand Colin, Paris, 1963.
YALÇIN Soner, Hangi Erbakan? Başak Yayınları, Ankara, 1994.
WILBER Donald N., Rıza Shah Pahlavi. The Resurrection and Reconstruction of Iran, 1878-1944, New-York, 1975.
ZARA de Philippe, Mustafa Kémal, Dictateur, Fernand Sorlot, Paris, 1936.
ZORGBIBE C., Les Alliances dans le Système Mondial, PUF, Paris, 1983.

MAKALELER

ACAROĞLU M. Türker, "120 ans de journalisme turc en Bulgarie", in CLAYER Nathalie, POPOVIC Alexandre, ZARCONE Thierry. Presse turque et Presse de Turquie, a.g.e., s. 317-352.
AHMAD Feroz, "L'économie politique du Kémalisme", in Atatürk yön., KAZANCIGİL Ali ve ÖZBUDUN Ergun, Paris, 1984, s. 139-156.
AHMAD Feroz, "The Kemalist Movement and India", in F. GEORGEON ve İ. GÖKALP, a.g.e., s. 112-126.
AKAT Asaf Savaş, "1923-1950 arası sağ bir diktatörlük", in Levent CİNEMRE ve Ruşen ÇAKIR, Sol Kemalizme Bakıyor, Siyah Beyaz, İstanbul, 1991, s. 55-75.
AKAT Asaf Savaş, "Sivil toplum inanılmaz hızla güçleniyor", in SEVER Metin ve DİZDAR Cem, a.g.e., s. 115-132.
AKBAL Oktay, "Nasıl bir Demokrasi?", 26 Haziran 1994 tarihli Milliyet gazetesi.
ALTAN Mehmet, "Sorun politik devletten liberal devlete geçmektir" in SEVER Metin ve DİZDAR Cem, a.g.e., s. 33-60.

ALEMDAR Korkmaz, KAYA Raşit, "Les transformations en Turquie entre 1980 et 1990 et les médias", in Jacques THOBIE ve Salgur KANÇAL, Industrialisation, communication et rapports sociaux en Turquie et en Méditerranée orientale, L'Harmattan, Paris, 1994, s. 11-123.

ARKOUN Mohammed, "Positivisme et tradition dans une perspective islamique, Le cas du Kémalisme", in Diogène, Paris, n. 127. 1984, s. 89-107.

BAYARD Jean-François, Les Trajectoires de la République en Iran et en Turquie, in Ghassan SALAMEO, yön., Démocraties sans Démocrates, Paris, 1994.

BAZIN LOUİS, "La vie Intellectuelle et Culturelle dans l'Empire Ottoman", in Robert MANTRAN, yön.. Histoire de l'Empire ottoman, s. 695-724.

BİLGE A. Suat, "Kıbrıs Uyuşmazlığı" in Olaylarda Türk Dış Politikası, a.g.e., s. 361-414.

BOZDEMİR Michel, "Société Civile Versus Société Militaire en Turquie" in TOHBIE Jacques ve KANÇAL SALGUR, Industriali sation, a.g.e., s. 401-413.

BUMİN Kürşat, "Yalnız başına bağımsızlıkla demokrasi kurulamaz", in CİNEMRE Levent ve ÇAKIR Ruşen, a.g.e., s. 57

CASTAGNE Josephe, Bakou, centre d'une nouvelle culture", in Revue du Monde musulman, Paris, cilt 63, 1926, s. 15-126.

CLEVELAND William J. "Atatürk viewed by his Arab Contemporaries: The Opinions of Sati al-Husri and Shakib Arslan", in International Journal of Turkish Studies, cilt 2, no 2, 1981-2, s. 15-23.

COPEAUX Etienne, "L'image des Arabes et de l'Islam dans les Manuels d'Histoires des Turcs depuis 1931", in Cahiers d'Etudes

sur la Méditerranée Orientale it le Monde turco-iranien, Paris, 1991 s. 195-198.
DAVER Bülent, "Atatürk ve Sosyo-Politik Sistem Görüşü" in Eczacıbaşı, a.g.e., s. 245-278.
DESTREE A., "Reformisme Laïcisant" en İran, Turquie et Afghanistan 1920-1930" in civilisation, Brüksel, cilt 32. no. 1, 1982, s. 167-184.
DUMONT Paul et Georgeon François, "La Mort d'un Empire (1908-1923)" in MANTRAN Robert, Histoire de l'Empire ottoman, Paris, 1989, s. 576-647.
DURU Orhan, "Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları", 16 Ekim 1977 tarihli Milliyet Gazetesi.
DUVERGER Maurice, "Le Kémalisme, le pays d'Atatürk", 27 Mayıs 1961 tarihli le Monde gazetesi eki.
EREN İsmail, "La Presse Turque en Yougoslavie (1866-1986)", in Nathalie CLAYER, Alexandre POPOVIC ve Thierry ZARCONE, a.g.e., s. 275-283.
EROĞLU Cem, "Türkiye'nin temel sorunu Kemalist devrimin yarım kalmış olmasıdır" in Metin SEVER ve Cem DİZDAR, 2. Cumhuriyet tartışmaları, Başak Yayınları, İstanbul, 1993.
ESMER Ahmet Şükrü, SANDER Oral, "İtalya'nın Yunanistan'a saldırması ve Türkiye" in Türk Dış Politikası, SBF, Ankara, 1969, s. 205-256.
FEVZİOĞLU Turhan, "Atatürkçülük ve millet egemenliği" in Atatürkçü Düşünce a.g.e., s. 181-232.
GAULIS Berthe-Georges, "Les origines intellectuelles du nationalisme turc" in Orient et Occident, Paris, 1922.
GEORGION François "Kémalisme et Monde musulman (1919-

1938): quelques points de repére" in GEORGEON François ve GÖKALP İskender, a.g.e., s. 1-39.

GEORGEON François et VON GASTROW Jean-Philippe, "La Turquie et le Moyen Orient", in Paul DUMONT ve François **GEORGEON,** yön, La Turquie au Seuil de l'Europe, l'Harmattan, Paris, 1991, s. 219-237.

GÖKBERK Macit, "Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk" in Eczacıbaşı, a.g.e., s. 283-332.

GÖNLÜBOL Mehmet ve Cem SAR, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası" in Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Türk Dış Politikası (1919-1965), Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s.3-137.

GÖNLÜBOL Mehmet, "Atatürk's Foreign Policy: Goals and Principales" in Turhan FEYZİOĞLU, éd. Atatürk's Way, İstanbul, 1981, S. 256 sq. Heper Metin, "Atatürk'te Devlet Düşüncesi", in Eczacıbaşı, a.g.e., s. 207-241.

İLHAN Suat, "Atatürk'ün evrenselliği", in Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürkçü Düşünce, Ankara, 1992, s. 1227-1232.

İNSEL Ahmet, "La Laicité Kémalistet l'exigence démocratique", in THOBIE Jacques ve KANÇAL Salgur, Industrialisation, a.g.e., s. 385.

JACOB, Xavier, "Les Tendances actuelles de l'enseignement", in **DUMONT Paul ve GEORGEON François,** yön, la Turquie au Seuil de L'Europe, a.g.e., s. 119-123.

JOVELET Louis, "L'évolution sociale et politique des Pays Arabes", Revue des Etudes Islamiques, 7. cilt, 4. defter, 1933, s. 425-644.

KAZANCIGİL Ali, "L'Etat Ottoman Turc et le Kémalisme", in Ali **KAZANCIGİL VE ÖZBUDUN Ergun,** yön, Atatürk, a.g.e., s. 37-54.

KARAL Enver Ziya, "Les Principes du Kémalisme", in

A. KAZANCIGİL ve E. ÖZBUDUN, yön, Atatürk Fondateur de la Turquie Moderne, Paris, 1984, s. 15-36.
KIRCA Coşkun, 3 Ağustos 1992 tarihli Milliyet gazetesi,
KOÇAK Cemil, "Siyasi Tarih (1923-1950)", in Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, S. 85-154.
LAGARDE Dominique, "La Turquie entre le rêve d'Orient et rêve d'Occident". in Mensuel Arabies, été 1994, s. 16-17.
LEWİS Bernard, 6 Kasım 1993 tarihli le Monde gazetesinde yeralan görüşme.
LOUYOT Alain, "La Turquie, laïque malgré tout", 29 Nisan 1994 tarihli l'Expresse dergisi.
LORIEUX Claude, "Isoler Ankara, c'est faire le lit des islamistes," 22 Temmuz 1994 tarihli le Figaro gazetesi
MANSY Maged, "Forme et Réforme. l'Egypte et la Turquie Kémaliste", in F. GEORGEON et I. GÖKALP, a.g.e., s. 82-111.
MASURUI A. Ali, "Osmanlı İmparatorluğu ve Atatürk Mirası Açısından Afrika", Eczacıbaşı a.g.e.
NALLINO Carlo A., "La Fine del cosi detto califfato ottomano", Oriente Moderno (Roma) Iv. 4 (1924), s. 137-153.
ORTAYLI İlber, "L'Union Soviétique face à la politique culturelle Kémaliste" in F. GEOR GEON ve İ. GÖKALP, a.g.e., s. 76-81.
KAZANCIGİL Ali ve ÖZBUDUN Ergun, "Introduction", in Atatürk fondateur de la Turquie modern, Masson, Paris, 1984, s. 9-12.
ÖZDEMİR Hikmet, "Siyasal Tarih (1960-1980)", in Çağdaş Türkiye, a.g.e, s. 191-254.
PARLA Taha, "Asıl hayret edilecek şey Kemalizmin yetmiş yıl sürebilmiş olması", in Levent CİNEMRE ve Ruşen ÇAKIR, Sol Kemalizme Bakıyor, siyah beyaz, İstanbul, 1991, s. 283-300.

PERİNÇEK Doğu, "2. Cumhuriyet, hür tekeller, zincirli düşünce, kontrgerilla demokrasisi ve emperyalizme kölelik projesidir" in Metin SEVER ve Cem DİZDAR, a.g.e., s. 283-300.
PERRY John R., "Language Reform in Turkey and Iran", in International Journal of Middle East Studies, Cambrige, Massachussets, cilt 17. no 3. Ağustos 1985, s. 295-311.
PICARD Elizabeth, "Les nationalistes arabes de Syrie et d'Iraq et le kémalisme: convergences, occultations et influences", in F. GEORGEON ve İ. GÖKALP, a.g.e., s. 40-59.
PICARD Elisabeth, "La modernisation autoritaire par les nationalistes arabes: écho et test de l'Expérience kèmaliste", in Semih VANER, yön, Modernisation autoritaire en Turquie et en Iran, L'Harmattan, Paris 1991, s. 153-168.
POPOVIC Alexandre, "La presse turque (et tatare) de Roumanie (1888-1940", in Nathalie CLAYER, Alexandre POPOVIC ve Thierry ZARCONE, A.G.E., S. 221-249.
POPOVIC Alexandre, "Le partie politique "Dzemijet" de Skoplje (1919-1925) et ses organes", in Nathalie CLAYER, Alexandre **POPOVIC ve Thierry ZARCONE,** a.g.e., s. 292-305.
RAHMAN Fazlur, "Muhammed Iqbal and Atatürk's Reforms", Journal of Near Eastern Studies, Şikago, cilt 43, no 2. Nisan 1984, s. 157-162.
RICHARD Yann, "Le Kémalisme et L'Iran", in F. GEORGEON ve I. GÖKALP, a.g.e., s. 60-75.
SABLIER Edouard, in La Défense, Paris, Mart 1994.
SAIKAL Amin, "Kemalism: Its influences on Iran and Afghanistan", in International Journal of Turkish Studies, Cilt 2. no 2. 1981-2 s. 25-32.

SAVRAN Sungur, "2. Cumhuriyeti demokrasiye yönelik bir açılım olarak görmek büyük hatadır", in Metin SEVER ve Cem DİZDAR, 2. Cumhuriyet tartışmaları, a.g.e., s. 257-282.
SEKALY Achille, "Les deux Congrès généraux de 1926", in Revue du Monde Musulman, Paris, cilt 64, 1926.
SİNANOĞLU Suat, in Atatürk, Commission Nationale Turque pour L'UNESCO, Ankara, 1963.
SOYSAL İsmail, "Atatürk'ün Barışçı Politikası", in Atatürkçü Düşünce, Atatürkçü Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s. 1075-1084.
STORA Benjamin, "L'Empire ottoman et la Turquie kémaliste dans la conscience algérienne au début du XXème siècle", in F. GEORGEON ve İ. GÖKALP, a.g.e., s. 127-151
TAILLARDAT François, "La Fin du voyage du roi Aman Ullah", in L'Asie Française, no 263. Eylül-Ekim 1928, s. 320-323.
TANASKOVIC Darko, "La Scène politique Yougoslave à travers le journal de langue turque Sada-yı Millet (1927-1929)", in Nathalie **CLAYER, Alexandre POPOVIC ve Thierry ZARCONE,** a.g.e., s. 307-316.
THOBIE Jacques, "La Turquie et le plan Marchall", in Le Plan Marchall et le relèvement économique de L'Europe, Comitè pour l'histoire économique et financière de la France, Paris, 1993; repris dans Jacques THOBİE, La France et l'Est mèditerranéen depuis 1850, Analecta Isisiana V. Editions Isis, Paris-İstanbul, 1993, s. 707-722.
THOBIE Jacques, L'agonie de l'Homme Malade et l'ambiguité des médecines occidentales", in Revue du Monde musulman et de la Méditérranée, no 50, La Turquie, La croisée des chemins, Marsilya, 1989, s. 17-29, repris dans Jacques THOBIE, La France et l'Est méditerranèen a.g.e., s. 397-411.

THOBIE Jacques, "Un contexte de crises: les relations économico-financières entre la Turquie et la France de 1929 á 1944, in L. HALTOX et H. LOWRY, Ed. Proceeding of the Third Congress of the Social and Economic History of Turkey, İstanbul, Paris, Washington, 1990; repris dans Jacques THOBIE, La France et l'Est méditerranèen a.g.e., s. 479-525.

THOBIE Jacques, "Le nouveau cours des relations franco-turques et l'affaire du sandjak d'Alexandrette, 1921-1939", in Annales du Levant. 1985, repris dans Jacques THOBIE, La France et l'Est méditerranéen, a.g.e., s. 613-638.

THOBIE Jacques, "De Constantinople à Ankara", in Relations internationales, no. 31. 1982, repris in Jacques THOBIE, La France et l'Est méditerranéen, a.g.e., s. 591-613.

TOMMARA Cheikh Mohammed Hilmi, "La souveraineté islamique et le Khalifat", in Revue du Monde musulman, cilt 59, 1925, s. 83-112.

TOPRAK Binnaz, "Les intellectuels islamistes", in P. DUMONT ve F. GEORGEON, yön, La Turquie au seuil de l'Europe", L'Harmattan, Paris, 1191, s. 167-179.

TOYNBEE J. Arnold "The Islamic World since the peace Settlement", in Survey of International Affaires 1925, Oxford-Londra 1927.

TUNÇAY Mete, "Siyasi Tarih (1908-1923)", in Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 27-75.

ÜSTEN Füsun. "La synthèse turco-islamique entre traditionnalisme et modernisme", in THOBIE Jacques ve KANÇAL Salgur, a.g.e., s. 387-400.

VANER Semih, "En guise de conclusion provisoire", in VANER

Semih, yön, Modernisation autoritaire en Turquie et en Iran, L'Harmattan, Paris, 1991. s. 177-184.
VANER Semih, "La Révolution Française, la Turquie et l'Islam et l'Iran" in Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien, no. 12, Paris, 1991.
VEINSTEIN Gilles, "L'Empire dans sa Grandeur: (XVIéme siécle)", in MANTRAN Robert, yön, Histoire de l'Empire ottoman, Paris, 1989, s. 287-301.
YERASIMOS Stéphane, "Le sanjak d'Alexandrette: formation et intégration d'un territoire", in Revue de l'Occident Musulman et la Méditerranée, no. 48-49, 1982, s. 198-212.

OSMANLI İMPARATORLUĞU İLE ALMANYA ARASINDA 10 KASIM 1914'TE İMZALANAN GİZLİ ANLAŞMA METNİ

Bir taraftan Almanya Hükümeti nam ve hesabına hareket eden Hükümet-i müşarün-ileyha Der saadet Sefiri Baron Wangenheim cenapları ve diğer taraftan 5 milyon lira-i Osmaniyelik bir avans akdine mezûniyet veren .....tarihli kanun mucibince, Hükümet-i-seniye-i Osmaniye nam ve hesabına hareket eden Edirne mebusu, Dahiliye Nazırı ve Maliye Nazır Vekili Talât Beyefendi Hazretleri beninde ber veçhi âti mevead karar olmuştur.

1. madde

Almanya Hükümeti, Hükümet-i seniye-i Osmaniyeye 5 milyon lirayı Osmaniye kadar bir avans vermeğe muvafakat eder.

2. madde

İşbu avans, senevi yüzde altı (%6) hesabıyla faiz getirecektir.

3. madde

Mezkûr avans yekûnu ber veçhi âti taksitde hükümet-i seniye-i Osmaniye emrine hazır bulundurulacaktır.

(1) 2 milyon (2.000.000) lirayı Osmaniye işbu mukavelenamenin imzası tarihinden 10 gün sonra.

(2) Bakiye olan 3 milyon (3.000.000) lira-ı Osmani mah be mah beşer yüz bin (500.000) lira-ı Osmani olarak verilecek ve birinci 500.000 lira ifrenci 1 kânunu-evvel (aralık) 1914 sene tarihinde tediye edilecektir.

4. madde

3. maddenin 1 numerolu fıkrasında, mezkûr 2 milyon liralık 1. taksid Der-saadette Doyçe Bank marifetiyle Maliye Nezaret-i celilesinu ibraz olacak mahale tesfiye edilecektir. Mah be mah tediye edilecek kısma gelince, bunun mahal ve suretine tevdiyesi muaheren Hükümet-i seniye-i Osmaniyece tayin edilecektir.

5. madde

Avansın rasûl-mal ve faizinin tesviyesi masalihin akdinden oniki ay sonra, vâki olacak veyahut Hükümet-i seniye-i Osmaniye'nin talebi üzerine, işbu avans uzun vadeli bir istikraz şekline kalp olacaktır. İşbu istikrazın şerait-i vakti münasibinde, tarafeyn akdince tayin olacaktır.

İşbu mukavelename iki nüsha olarak Der-saadette tanzim edilmiştir. 10 kasım 1914

İmza	İmza
Wangenheim	Talât

İZAHNAME

Şurası mukarrerdir ki 10 kasım 1914 tarihli istikraz mukavelesinin 4. maddesinin 2.fıkrasına göre tediyenin altın akça ile der-saadette ifası kabil olamadığı takdirde, Hükümet-i seniye-i Osmaniye, hini tediyedeki ahvâl-i nazara-ı dikkate alarak, Almanya hükümeti ile bil-ittifâk sûret-i tediyeyi kararlaştıracaktır.

İmza	İmza
Wangenheim	Talât

CONTRAT

Entre Son Excellence le Baron de Wangenheim, Ambassadeur de Sa Majesté l'Empereur allemand, à Constantinople, agissant au nom et pour le compte du Gouvernement Impérial Allemand,

d'une part ;

et Son Excellence Talaat Bey, Député d'Andrinople, Ministre de l'Intérieur et Ministre Intérimaire des Finances de l'Empire Ottoman, agissant au nom et pour le compte du Gouvernement Impérial Ottoman, en vertu de la Loi du qui autorise la conclusion d'une avance de CINQ MILLIONS de Livres Turques,

d'autre part ;

Il a été arrêté et convenu ce qui suit:

ARTICLE I.

Le Gouvernement Impérial d'Allemagne accorde au Gouvernement Impérial Ottoman qui accepte une avance jusqu'à concurrence de 5 Millions (cinq millions) de Livres Turques.

ARTICLE II.

Cette avance portera intérêt à raison de 6% (six pour cent) par an .

Article III.

Le montant de l'avance sera mis à la disposition du Gouvernement Impérial Ottoman dans les délais suivants :

1°) Une somme de 2.000.000 Ltqs. dans les dix jours qui suivront la signature du

مقاوله نامه

بريطانيه المانيا حكومتي نام وحسابنه حركت ايدن
حكومت شاهانه سفيري باليوز اكسلانس فرايهر
فون وانكنهايم و دخي حضرتلري طرفندن حكومت
شاهانه نام وحسابنه حركت ايدن مالية نظارتي
جنابلري طلعت بك افندي حضرتلري ارهده
مذكور مقاوله نامه يي مواد آتيه اوزره عقد
و امضا ايتمشلردر .

برنجي ماده

المانيا حكومتي حكومت شاهانه يه [٥٠٠٠٠٠٠] ليرا عثمانيه قدر آوانس
ويرمكه موافقت ايدر .

ايكنجي ماده

بو آوانس شوي بدرده [٦] فيز
حساب اولنه جقدر .

اوچنجي ماده

مذكور آوانس يكوني بوجهله تحت تصرفده
حكومت شاهانه يه حاضر بولديرلجقدر .

(١) [٢٠٠٠٠٠٠] ليرا عثماني
اشبو مقاوله نامه تاريخندن اعتبارا ون

3.000.000 Ltqs. sera payé en mensualités de 500.000 Ltqs., dont la première sera payée le premier Décembre (n.s.) 1914.

ARTICLE IV.

Le premier versement (Art.III § I.) est payable à Constantinople, par l'entremise de la Deutsche Bank à l'ordre à désigner à celle-ci par le Ministère des Finances. Quant aux autres versements mensuels, le mode et le lieu de payement seront désignés ultérieurement par le Gouvernement Impérial Ottoman.

ARTICLE V.

Le remboursement de l'avance en capital et intérêts aura lieu dans les 12(douze) mois après la conclusion de la paix ou bien, sur la demande du Gouvernement Impérial, cette avance sera transformée en un emprunt à longue échéance.

Les modalités de ce remboursement seront arrêtées en dû temps par les deux parties contractantes.

Fait en double expédition à Constantinople, le 10 novembre 1914.

ايضاحنامه

NOTE EXPLICATIVE

Il est entendu que, concernant l'article IV, alinéa 2 du Traité sur l'emprunt en date du *10 novembre 1914*, le Gouvernement Impérial Ottoman tiendra compte des circonstances qui prévaudront au moment du payement et en cas que le payement en or à Constantinople deviendrait impossible, réglera le mode de payement d'accord avec le Gouvernement Impérial Allemand.

Constantinople, le *10 novembre 1914*.

Talaat

İÇİNDEKİLER

ATATÜRKÇÜLÜĞÜN KÖKENİ, ETKİSİ VE GÜNCELLİĞİ

ÖNSÖZ 5
GİRİŞ: 9
ATATÜRKÇÜ HAREKETİN TARİHİ 9
A) TÜRKLERİN TARİHİ 11
- Siyasi Nedenler 14
- Dini Etkiler 15
- Ekonomik Nedenler 16
- Sosyal Nedenler 16
- Genç Türklerin Askeri Darbeleri 17

B) MUSTAFA KEMAL 21
- Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Katılması 27

BİRİNCİ KISIM: ATATÜRKÇÜLÜK 39
BİRİNCİ BÖLÜM:
ATATÜRKÇÜ HAREKETİN KÖKENİ 41

- Atatürkçü Önder Kadronun Kurulması ve Kurtuluş Savaşı 45
- Anadolu İhtilâli'nin Örgütlenmesi 48
- Erzurum Kongresi 51
- Sivas Kongresi 56
- Atatürkçülerin Ankara'ya Yerleşmesi 59
- Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı 61
- Sevr Anlaşması 63
- Atatürkçülerin İlk Başarısı 64
- Kurtuluş Savaşı 68
- Cumhuriyet İlân Edilmesi 70
- Lozan Sonrası 72

İKİNCİ BÖLÜM:
ATATÜRKÇÜ İLKELERİN İNCELENMESİ 75

A) HALKÇILIK 78
B) LAİKLİK 86
C) ULUSÇULUK 94
D) DEVLETÇİLİK 97
E) CUMHURİYETÇİLİK 106
- Halk Egemenliği 107
F) DEVRİMCİLİK 115
- Hukukta Devrim ve Kadın Hakları 116
- Eğitimde ve Kültürde Atatürkçü Devrimler 117
- Atatürkçü Devrimlere Karşı Gelenler 119
- Atatürkçü Devrimler Üzerine Yorumlar 126

İKİNCİ KISIM: ATATÜRKÇÜLÜĞÜN GELİŞİMİ VE ETKİSİ 133
BİRİNCİ BÖLÜM: ATATÜRKÇÜLÜĞÜN GELİŞİMİ 135

- Atatürkçü Siyaset (1923-1938) 135
- Lozan Antlaşması 136
- Musul Sorunu 139
- Tek Adam Siyaseti 142
- Atatürkçüler Arasındaki Ayrımcılık 147
- İzmir Suikastı Girişimi 152
- İstiklâl Mahkemeleri 154
- Muhalif Paşaların Uzaklaştırılması 156
- Serbest Cumhuriyet Fırkası 158
- Türk-Sovyet Rejimleri Karşılaştırması 159
- Yeni Bir Siyasi Düzen Arayışı 161
- Atatürkçü Dış Politika 165
- Atatürk'ten Sonra İzlenen Siyaset 172
- Demokrasiye Doğru 174
- İnönü'nün Önemli Etkisi 177
- Demokrasinin Gerçekleşmesi 179

İKİNCİ BÖLÜM: ATATÜRKÇÜLÜĞÜN MÜSLÜMAN DÜNYASI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ 183

- Türkler ve Hoşgörü 184

A) TÜRK KURTULUŞ SAVAŞININ MÜSLÜMAN ÜLKELER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 189

- Atatürk'ü Kahramanlaştırmanın Etkisi 190
- Balkanlardaki Türk Azınlıkları 191
- Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Arap Bölgeleri 192
- Atatürkçülük ve Filistinliler 194
- Atatürkçüler ve Kuzey Afrika Ülkeleri 196
- Hintli Müslümanlar ve Hilâfet Partisi 199

B) HALİFELİĞİN KALDIRILMASI 201

- Sultanlığın ve Halifeliğin Kaldırılmasıyla Oluşan Tepkiler 202
- Ulus-Devlet ve İslam Egemenliği 206

C) ATATÜRK DEVRİMLERİ VE MÜSLÜMAN DÜNYASI 208

- Balkanlar'daki Türk Azınlığı 209
- Türk-Arap Uyuşmazlığı 212
- Müslüman Reformcuların Eleştirileri 214
- Atatürkçü Üç Devrimin Etkisi 217
- Fas'ta Atatürkçülük 222
- Cezayir ve Tunus Ulusçuluğu 224
- Mısır 226
- Irak 226

D) ATATÜRKÇÜLÜK, İRAN VE AFGANİSTAN 234

a) Türkiye, İran ve Afganistan Arasındaki Diplomatik İlişkiler 234

- Diplomatik İlişkileri Pekiştiren Unsurlar 235
- Doğu Blokuna Yönelme 236
- Üç Ülkede Yürütülen Dış Siyasetin Gerçekçiliği 238

b) Atatürkçülüğün İran ve Afganistan Üzerindeki Değişik Etkileri 240

- Şah Rıza ve Emanullah'ın Türkiye Ziyaretleri 240
- Askeri İşbirliği ve Aydınların Etkisi 244
c) Atatürkçülüğün Temel Etkileri 245
- Tarihi Koşullar ve Yöneticilerin Farklı Kişilikleri 246
- Atatürkçü Modelin Kötü Taklitleri ve Çeşitli Etkilenmeleri 248
SONUÇ : Atatürkçülüğün Müslüman Ülkelerdeki Geleceği 253

ÜÇÜNCÜ KISIM : ATATÜRKÇÜLÜĞÜN GÜNCELLİĞİ 255
BİRİNCİ BÖLÜM : ATATÜRK İLKELERİNİN YOZLAŞMASI 257
(Fransız Gizli Belgeleriyle Menderes Dönemi) 257

A) GENÇ DEMOKRATLAR 258
- Genç Demokratların İlk Eylemleri 260
- Köktendinci Akımlar 261
- Kürtlerin Silahlanması ve Anarşi 264
- 1954 Genel Seçimleri : Menderes Diktatörlüğe Yöneliyor 268
- İnönü'nün Son Çaresi Ordu mu? 271
- 1957'de Türkiye'de Demokrasi 272
- Fransa Büyükelçisinin Ağır Suçlamaları 273
- Menderes'in Tarikatlarla İlişkisi 275
- Menderes, Yabancı Diplomatların İnönü ile Görüşmelerini Kısıtlıyor 277
- Türk Dış Politikası (1938-1960) 279
B) TÜRK ORDUSU'NUN ATATÜRKÇÜLÜK ÜZERİNDEKİ ROLÜ 287
- Ordunun 27 Mayıs 1960 Müdahalesi 287
- Zorlu'nun Gizli Açıklamaları 291
- Demokraside Yeni Bir Dönem 294

C) KÖKTENDİNCİLİĞİN ATATÜRKÇÜLÜK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ 300
- Laîklik ve Demokrasi 304
- İkinci Cumhuriyet Yanlıları 314

SONUÇ: Türkiye'de Köktendinciliğin Geleceği 315

İKİNCİ BÖLÜM: ATATÜRKÇÜLÜK ÜZERİNDE ÇAĞDAŞ DÜŞÜNCELER 317

A) ATATÜRKÇÜLÜĞÜN TANIMLANMASI 317
B) ATATÜRKÇÜLÜĞE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER 324
a) Atatürkçü Devrimlerin Gerçekleştirilme Yöntemi 325
b) Atatürkçü İlkeler 327
c) Atatürk'ün Kişiliği 328
d) Atatürkçülüğün Güncelliğini Yitirmesi 328

GENEL SONUÇ 331
ATATÜRKÇÜLÜK İLE DEMOKRASİNİN TÜRKİYE'DE VE MÜSLÜMAN ÜLKELERDEKİ GELECEĞİ 331
Müslüman Ülkeler ve Atatürkçü Devrimler 341

KAYNAKÇA 347
EK: Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya Arasında İmzalanan Gizli Anlaşma Metni 369

"Atatürkçülük, 52 Müslüman ülkenin geleceğini değiştirebilecek ve en azından İslamiyet, Hıristiyanlık ve Musevilik arasında bin yıl süren gerginliği yatıştırabilecek en uygun toplumsal ve siyasi aydınlanma hareketini temsil etmektedir.
İslamcı köktendinciliğin özellikle Akdeniz bölgesinde egemen bir ideoloji olarak yerleşmeye çalıştığı bir dönemde, Atatürkçü değerlerin mirasçısı Türkiye, Müslüman dünyası ile Batı dünyası arasında karşılıklı anlayışı sağlayabilecek tek ülkedir".

★

Dr. **Menter Şahinler**, Ankara Üniversitesi SBF mezunu olup, Paris Sorbonne Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Master, Tarih Fakültesinde Doktora yapmıştır. Atatürkçülüğü yepyeni bilimsel bir yaklaşımla yorumlayan **Şahinler**, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girişiyle ilgili gizli bir anlaşma metnini ve Menderes dönemine ait Fransız gizli belgelerini ilk kez ortaya çıkarmaktadır. Yazarın 1975'de Fransızca, 1979'da Türkçe yayımlanan "Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Siyaseti" adlı eseri bulunmaktadır.

96.34.Y.0298.033

(KDV dahildir)